

н е з а л е ж н и й к у л ь т у р о л о г і ч н и й ч а с о п и с

«У ПОГОНІ ЗА ЩАСТЯМ», ЗРАЗКОВА ПІМНАСТИЧНА ГРУПА СПОРТИВНОГО ТОВАРИСТВА «ARMIN», ХЕМНІЦ-БЕРНСДОРФ, СЕРЕДИНА 20-х РОКІВ

16
2000

н е з а л е ж н и й к у л ь т у р о л о г і ч н и й ч а с о п и с

не залежний культурологічний часопис

**Число вийшло
за участю
Фонду Гайнріха Бьолля
(Берлін)**

РЕДАКЦІЯ ЧИСЛА

Тарас Возняк (головний редактор)

Олесь Пограничний

Андрій Павлишин

Кость Бондаренко (куратор номера)

Вальтер Моссманн

Софія Онуфрив

Алла Татаренко

Михайло Москаль

Юрій Бабік

Андрій Кирчів

Адреса редакції:

e-mail: jj@litech.lviv.ua

© Редакція журналу «І», 2000

Останні півроку європейська громадськість не на жарт стурбована цілком очевидною тенденцією: на зміну соціал-демократичним урядам, які керували переважно більшістю країн Європи, приходять не те, що праві, а подекуди й ультраправі політики, які часто у масовій свідомості асоціюються із найтрагічнішою сторінкою європейської історії XX століття — феноменом німецького нацизму. Громадськість і преса б'є на сполох — не можна допустити ще одного повторення цієї європейської трагедії. Очевидно, що йдеться насамперед про ліберально-прогресивну і центристську пресу та громадськість. Однак, як на мене, підстави для тривоги є не лише у лівих чи центристів, але й у правого крила європейського політикуму. Ще одне повторення правого проекту у подібних формах може дорешти дискредитувати не тільки ультраправу, але й праву ідею загалом.

Водночас, не можна не зауважити, що права реакція у такому, здавалося б благополучному Європейському Союзі, значною мірою зрозуміла. Процес розширення ЄС, масова імміграція — ледь не велике переселення народів, невпинна глобалізація та уніфікація ставлять під загрозу ідентичність європейців, загрожують економічними негараз-

дами, зміною усталеного (справедливого чи несправедливого) розподілу не лише праці, але й рівня добробуту на європейщині, фруструють благополучних європейців, не дозволяючи дорешти насолоджуватися своїм «благоденством». Орди з Півдня та Сходу точать зуби на європейський «парадиз». Ба більше, щоб утримати принаймні на тому ж рівні свій добробут, ЄС доведеться упродовж наступного двадцятиріччя «імпортувати» десятки мільйонів гастарбайтерів. Але чи готове до цього саме суспільство? Чи готові Франція та ФРН прийняти у себе ці мільйони людей? Тут доволі підстав для роздумів і лівим, і правим.

Та й саме розмежування на «правих» чи «лівих» доволі умовне. Я схильний радше вести мову про «консервативне» та «радикальне» крило як суспільства, так і політикуму, а також т.зв. ліберально-прогресивний центр, що відображає суспільний status quo. Суспільство, для того, щоб залишатися ефективним, повинно водночас виконувати дві функції — оберігати себе, свою ідентичність у всіх її вимірах, а водночас ефективно оновлюватися, аби встигати за суспільним і технологічним поступом та безперервним процесом звільнення людини у дедалі нових сферах — у сфері прав жінок (фемінізм), у сфері екологічних прав людини (нові зелені), прав сексуальних, релігійних, національних меншин. Ці дві функції у суспільстві абсолютні потрібні.

А відтак потрібні і два політичні нурти: «консервативний» та «радикальний», «правий» та «лівий». В ідеалі вони покликані урівноважувати суспільство. Рятувати від надмірного «консерватизму», який породжував би заскорузлість та ксенофобію (на кшталт нацистського проекту), а водночас від «гіперрадикалізму», вкрай деструктивного, вагітного небезпечними соціальними експериментами на кшталт камбоджійського.

Та ми живемо у постмодерну, принаймні посткласичну епоху, коли все перемішалось — ліве з правим, праве з лівим. «Нові ліві» перейняли у класичних «правих» ірраціоналізм, регіоналізм, екологічний культ природи, натомість «нові праві» перейняли у «класичних лівих» віру в науку, прогрес і техніку. Час на Сході розгортається не синхронно із Заходом. Інколи цей час іде колом, що призводить до парадоксів.

У Росії ідеологічний розгартдіш призвів до повної втрати орієнтирів, що є лівим і що є правим. З одного боку, по суті консервативні партії (вони, в силу історичної традиції, називаються у сучасній Росії, як не парадоксально, лівими, комуністичними), а з іншого — партії, що змінюють, модернізують і визволяють суспільство (які в силу історичних обставин називаються правими). І чи не єдиний, хто точно визначає своє місце у політичному спектрі Росії, — націонал-більшовик Александр Дугін, котрий окреслює і націоналізм, і більшовизм як явища для сучасної Росії консервативні.

Подібна ситуація і в нинішній Україні. Консерватори-комуністи є лівими, а ліберали, феміністи, екологісти-зелені — правими, що парадоксально. Натомість до традиційно правих зараховують себе політичні спадкоємці ОУН, котрі є практично соціалістами за своєю соціальною доктриною.

З правим крилом в Україні — великі проблеми. Воно не тільки по суті маргіналізоване, але й ніяк не може виробити власної ідеологічної платформи, усвідомити, що ж воно прагне зберегти, законсервувати, а тому й не здатне зробити свої погляди цікавими та привабливими для українського суспільства. Не останньою причиною цього є і маргіналізованість самого українського суспільства, яке в своїй більшості складається з людей, котрі втратили ідентичність, глибоко дезорієнтовані і деморалізовані. Що їм зберегати — свою постколоніальну маргінальність? Тому правий рух майже не має соціальної бази. Зрештою — як і лівий.

А отже, ми рухаємося із «маргінального нізвідки» (у національному, соціальному... etc сенсі) у «маргінальне нікуди». Нам нічого оберігати (ні засміченої суржиком мови, ні знищеної вихорами століття соціальної структури) і нічого покращувати (бо надто убога стартова база), тому насправді ми ні ліві, ні праві, ми, як каже, Роман Кісь — маргінали.

Однак Україна є, якою б понівеченою вона не була. І надіюся, що з часом вона все ж опритомніє, нарешті побачить саму себе (вийде з Шевченкового сну, з якого її повинні були окрадену збудити). І тоді побачить, що є гірше й долішнє, ліве і праве. Ба більше, що вони потрібні.

Тарас Возняк

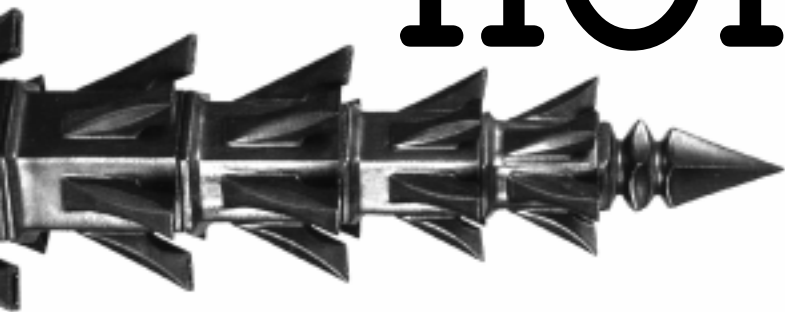

4	Мирослав Попович	ЄВРОПА — УКРАЇНА: ПРАВИ ТА ЛІВИ
25	Ярослав Дашкевич	НАЦІОНАЛІЗМ І ДЕМОКРАТІЯ
33	Лешек Колаковський	ГЕНОЦИД ТА ІДЕОЛОГІЯ
54	Ганна Арендт	АНТИСЕМІТИЗМ ЯК ВИКЛИК ЗДОРОВОМУ ГЛУЗДОВИ
66	Рафал Панковський	НЕОФАШИЗМ У ПОШУКАХ ЛЕГІТИМНОСТІ
82	Збігнев Міколейко	СЛІПІЙ У ЯССАХ. ЄЛІАДЕ І ФАШИЗМ
102	Готтфрід Бенн	ВІРШІ
106	Умберто Еко	ТОЛЕРАНТНІСТЬ ТА ЇЇ МЕЖІ
114	Урсула Овен	МОВА НЕТОЛЕРАНТНОСТІ — ЗРУЧНИЙ ПРИВІД ДЛЯ ЦЕНЗУРИ?
131	Семюел Гантінгтон	НОВИЙ СВІТОВИЙ ПОРЯДОК У ХХІ СТОЛІТТІ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІР
143	Семюел Гантінгтон	ЄДИНА НАДДЕРЖАВА
158	Інтерв'ю з А. Дугіним	ЧЕКАЮ НА ІВАНА ЛЮТОГО
176	Владимір Прибиловський	ТОТАЛІТАРИЗМ, КОМУНІСТИ, НАЦІОНАЛ-ПАТРІОТИ, ФАШИСТИ. ТЕРМІНИ І РЕАЛЬНІСТЬ
184	Юрій Левада	ЧИ ІСНУЄ СЬОГОДНІ МАСОВЕ КОРИННЯ ДЛЯ ФАШИЗМУ?
189	Грігорій Вайнштейн	ЗРОСТАННЯ АВТОРИТАРНИХ НАСТРОЇВ ТА ФАШИСТСЬКА НЕБЕЗПЕКА В СУЧАСНІЙ РОСІЇ
194	Міхайло Міхайлов	ТОТАЛІТАРИЗМ ДУШЕВНИЙ І ПРОСТИЙ
198	Ігор Балинський	ЕСТЕТИКА КОНФЛІКТУ
205	Євгеній Беркович	БАНАЛЬНІСТЬ ДОБРА, АБО ЯК ІТАЛІЙСЬКІ ФАШИСТИ РЯТУВАЛИ ЄВРЕЇВ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

4	Кость Бондаренко	МИ ПРОСТО СТОЇМО НЕ НА ТОМУ БЕРЕЗІ РІКИ...
17	Бенедикт Андерсон	ПАТРІОТИЗМ І РАСИЗМ
31	Волтер Лакер	СПАДЩИНА ФАШИЗМУ: ОЧИЩЕННЯ ВІД КОЛАБОРАНТІВ
40	Рафал Панковський	«БАТЬКИ-ЗАСНОВНИКИ»: МОСЛІ, ЕВОЛА, ДЕГРЕЛЬ, БАРДЕШ
55	Александр Дугін	КОНСЕРВАТИВНА РЕВОЛЮЦІЯ
86	Олександр Зайцев	ФАШИЗМ І УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ (1920-30-ТІ РР.)
105	Кость Бондаренко	ПРАВИ В УКРАЇНІ: ЗАПЕКЛА БОРОТЬБА ЗА МАРГІНЕС
117	Роман Кісь	ПРАВА ІДЕЯ ЯК ЗАСІБ ПОДОЛАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МАРГІНАЛЬНОСТІ
123	Андрій Кирчів	A DROIT!
130	Орест Семотюк	МАЙБУТНЄ ОБ'ЄДНАНОЇ ЄВРОПИ — ПОГЛЯД НІМЕЦЬКИХ «НОВИХ ПРАВИХ»
136	Ганс Ульріх Йост	ЗНОВУ НОСЯТЬ ПРАВЕ
142	Тарас Батенко	ПРАВА І ЛІВА ІДЕЇ В СНД
152	Борислав Пекич	ЯК ПРОФЕСОР РУТКОВСЬКИЙ ПРОДАВ ДУШУ ДИЯВОЛУ...
166	Тадеуш Войцеховський	ГРІХ ПИХИ. ГАЙДЕРЛЯНД
176	Дайджест преси	ЛИЦЕМІРСТВО: ЗАХІД, ГАЙДЕР І ПУТІН
198	Дайджест преси	ГАЙДЕРПАНИКА
210	Єлена Коломійченко	УРЯДОВА КРИЗА В ІТАЛІЇ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ ДЛЯ ЄВРОПИ
216	Сергій Жадан	ВІРШІ

МИРОСЛАВ ЕВРОПА - УКРАЇНА: ПРАВІ ТА ЛІВІ ПОПОВИЧ

© Попович М.В., 1996-2000

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

КОСТЬ МИ ПРОСТО СТОЇМО НЕ НА ТОМУ БЕРЕЗІ РІКИ... БОНДАРЕНКО

Європейська права

Праві, консервативні сили в Європі респектабельні, мають величезний політичний досвід і загалом контролюють ситуацію в більшості країн континенту в союзі з менш впливовими лібералами, час від часу поступаючись респектабельним лівим. Консерватизм взагалі поєднується із певним соціально-психологічним типом: йому властивий опір змінам, його дратують новації, зокрема в повсякденному житті, побуті і звичаях, – коротше кажучи, чуже. Історична функція консерватизму – збереження і захист основ суспільного ладу. Консерватизм – імунна система цивілізації.

Механізми консервації європейського образу життя різноманітні, вони не вичерпуються політичною активністю право-консервативних сил. Один із способів надання політичному механізму європейських країн консервативного характеру – ускладнений і уповільнений спосіб розгляду політичних питань, вірніше, такий спосіб, при якому неможливе радикальне і швидке прийняття рішення за рахунок життєвих інтересів великої частини народу. Особливо цим відзначається Швейцарія, де найважливіші пи-

тання відлежуються у владних інстанціях іноді десятиліттями.

Ще один важливий спосіб включати додаткові гальма – принцип консенсусу. Знову ж таки, напрошується приклад Швейцарії, де великі питання виносяться на голосування тільки тоді, коли підготовані компроміси і гарантовано майже однастайне «за»; але в цілому про континентальну Європу можна сказати, що для неї властива не дво-, як в англо-саксонській політичній культурі, а багатопартійна система. Якщо при двопартійній системі той, хто виграв вибори, бере на себе всю відповідальність, то за багатопартійної системи неминучі домовленості між партіями, і нерідко навіть маловпливові нечисленні партії мають значний вплив на події, коли бракує саме їхніх голосів. Політична історія Європи дає просто таки феноменальні приклади угод, які задовольняли всіх. Марксистському розумінню політики як сфери боротьби за владу можна протиставити традиційне європейське розуміння політики як уміння досягати компромісів. Консервативна або права політика опирається на традицію й історично була пов'язана з націоналізмом та Церквою. «Бог, цар і батьківщина» – таким було гасло консервативного російсько-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

XX століття стало століттям зародження, становлення і краху тоталітарних ідеологій. І якщо на пост-совєцькому просторі чимало уваги приділялося лівим тоталітарним течіям (соціалізму, комунізму, націонал-соціалізму), то праві тоталітарні течії якось не надто приваблювали увагу дослідників. Більше того: праві тоталітарні течії часто помилково ототожнювали з окремими лівими течіями. От і виходили ляпсуси на зразок «німецький фашизм» (хоча фашистська ідеологія не була притаманна для Німеччини – це радше плід аграрних соціумів, який у промислово розвинутих державах виглядав реліктом, а не домінантною течією). Рани Другої світової, злочини нацистів у Європі, а також некоректне визнання Нюрнберзьким трибуналом у 1946 році злочинною ідеологією саме фашизму, а не нацизму – ось головні причини табування усіх спроб розібратися у перевагах та помилках фашизму. Хоча навряд чи хтось заперечуватиме той факт, що час розставити усі крапки над «І» давно настав.

Для початку варто вказати, що досі немає єдиної загальноприйнятої дефініції фашизму. Переважно під

цей термін потрапляють усі тоталітарні течії у Європі, відмінні від совєцької тоталітарної системи. Таким чином, маємо вінегрет, у якому одним і тим же ж соусом приправлені власне італійський фашизм, іспанський фалангізм, хорватський усташизм, «диктатура професорів» у Португалії, «Crois de Foi» у Франції, рух Мослі у Великій Британії, «Залізна Гвардія» у Румунії і навіть аристократично-консервативний режим Горті в Угорщині (не кажучи вже про нацистську Німеччину, лідер якої Адольф Гітлер вважав за образ, коли його називали фашистом). Насправді маємо чітко розділити ті течії, які ми можемо віднести в розряд фашистських чи близьких до фашизму.

То що ж таке фашизм?

Фашизм зародився на початку XX ст. в молодіжному середовищі – спершу як культурно-мистецьке явище, як форма протесту проти наявного на той час буржуазного конформізму. Базою для виникнення фашизму стали вчення Сореля та Ніцше. Нонконформізм залишався однією з основних рис фашизму у подальшому його розвитку. Б.Муссоліні наприкінці 20-х років, відповідаючи на запитання швейцарсько-

го самодержавства. В сучасному демократичному суспільстві відповідником цьому традиційному принципу консерватизму мало б бути «державна, нація, релігія».

Європейська права завжди була державницькою. Відштовхування від небезпечних новацій – це, так би мовити, негативна риса консерватизму; але в політиці потрібна велика ідея. Такою ідеєю в історії Європи, як і в історії всіх країн світу, була ідея національної державної величі. Із зрозумілих причин Німеччина цю ідею з політичного репертуару вилучила. Для Великої Британії державна велич – Британська імперія, під руїнами якої опинився сьогодні туманний Альбїон. Про інші країни Заходу говорити не доводиться. Ідею державницької національної величі демонструє сьогодні французька політика. Характерно, що в післявоєнний час націоналізацію у Франції проводили разом як комуністи, так і голлісти з обопільної згоди: і ті, й другі домагалися посилення французької держави.

За винятком Франції, ідея державної величі, мабуть, згасла скрізь у Західній Європі. Але й у Франції перемогла сильніша ідея європеїзму.

Європейська інтеграція означає кінець не національних суверенітетів європейських націй, не їхньої держав-

ности, а класичної національної ідеї як ідеї державної величі, могутності та непереможности. Традиційний європейський консерватизм глибоко підірваний саме інтеграційними процесами; консерватизм, класична права, за визначенням повинен бути антиєвропеїстським. Обережного антиєвропеїзму дотримуються сьогодні англійські консерватори, зрештою, не відмовляючись від ідеї об'єднаної Європи. Є антиєвропеїстські скептики і в інших національних правих. Однак, процес інтеграції, як кажуть, пішов, і антимаастріхтські настрої не можуть стати програмними для правих. Державна велич у сьогоднішній Європі може бути тільки об'єднаною величчю Сполучених Штатів Європи. Таким чином, консерватизм із його державницькою ностальгією втрачає традиційний зв'язок із державницьким націоналізмом.

«Маастріхтський» європеїзм пройшов крізь ліве і праве європейське середовище, по-новому поділивши політичні сили. Курс на об'єднання Європи уперто захищав соціаліст Міттеран, але, схоже, саме правий центр Ширака втілюватиме найнепопулярнішу частину європеїстської політики. В голлістській партії в часи страйку 1995 р. тверду лінію Алена Жюппе засудили ветеран голлізму Шарль

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

го журналіста: «Чи можна охарактеризувати фашизм єдиним гаслом?», подумавши, прорік: «Ми проти комфортного життя» [1]. В цьому був *modus vivendi* послідовників фашистського руху.

Іншою відмінною рисою фашизму була його антиінтелігентність. Інтелігенція на початку ХХ ст. сприймалася як неодмінний атрибут буржуазного суспільства. Люди розумової праці, на думку того ж Муссоліні, як правило, народжували одну-дві дитини, у той час як сильна нація потребувала багатодітних родин. Згодом режим Муссоліні створював спеціальні штучні села (напр., Саббатію під Римом) і культивував культ села. Сам Муссоліні гордився титулом «дуче-селянин». Один з предтеч фашистського руху, поет і художник Марінетті, висунув гасло «Смерть інтелігенції!», маючи на увазі не смерть окремих індивідів-представників інтелігенції, а смерть суспільного прошарку. Хоча у той же час чимало видатних мислителів початку століття опинилися у лавах фашистського руху (серед них – Габріель д'Аннунціо, Юліус Евола, винахідник радіо Гугльєльмо Марконі, Езра Павнд та ін.). Симпатії до руху фашистів виявляли Лоуренс Ара-

війський, авіатор Ліндберг та король Великої Британії Едвард.

Варто відзначити, що фашизм у ідеологічному плані найбільше запозичив від класичного консерватизму ХІХ століття. Нюанси розвитку фашистської ідеології чудово відчув та інтерпретував у алегоричній формі італійський кінорежисер Б.Бертолуччі у фільмі «ХХ століття»: фашист Атїла – виходець з низів, слуга поміщика – намагається копіювати у поведінці старого господаря-аристократа. Тенденція, висловлена в українській приказці «Не дай, Боже, з Івана пана», є панівною, коли поглянути на біографії лідерів більшості фашистських рухів: амбітні молоді люди, переважно з сільської місцевості, які намагаються опанувати аристократичні манери і жити як аристократи.

Це правило поширюється і на окремі близькі до фашизму рухи: як приклад – біографії А.Павеліча чи А.Мельника [2]. Ще один збірний літературний герой, який дає змогу побачити процес формування характеру покоління майбутніх фашистів – маннівський Фелікс Крулл. І хоча автор не вказує на майбутні політичні настрої свого героя, у ньому легко впізнається

КОСТЬ
БОНДАРЕНКО
МИ ПРОСТО
СТОЇМО НЕ НА
ТОМУ БЕРЕЗІ
РІКИ...

Паскуа, Едуар Балладюр, Філіп Сеген; коли Жан-П'єр Шевенеман, противник Маастрихту, колишній соціалістичний лідер, виступив у парламенті проти Жюппе, йому аплодували праві.

Інтегративні процеси в Європі поставили під сумнів традиційні цінності національного партикуляризму. Не менш серйозні проблеми постали перед правою ідеологією також там, де вона стикається з релігією і Церквою. Ми можемо навіть говорити про кризу християнського ідеологічного обґрунтування правої політики.

Сьогодні криза християнської демократії очевидна в Італії, де викриття корупції зруйнували опору консерватизму – християнсько-демократичну партію. Це важкий удар по правому фланзі італійської політики. Сам по собі правий рух Берлусконі жодною мірою не замінє християнську демократію – це саме рух, без доброго апарату, провінційних відділень тощо, імпровізація хитрого телевізійного магната. Союзник справа, Джанфранко Фіні, небезпечний саме своєю підтримкою, бо у випадку виграшу права витримувала б величезний тиск неофашистів.

Релігійні орієнтації західного світу різноманітні. Якщо у США релігійність є правилом хорошого тону, то в Європі

віротерпимість зайшла в суспільстві дуже далеко. При цьому американці набагато вимогливіші до послідовного втілення в життя принципу відокремлення Церкви від держави, ніж європейці. Якщо в США справа про усунення образу Христа з приміщення державної школи, ініційована учнем-нехристиянином, дійшла до Верховного Суду і скрізь розв'язувалась не на користь релігії, то в аналогічній ситуації в Баварії (ФРН) місцева влада відмовилась виконати таке ж рішення Верховного Суду. На думку баварських властей, учень-нехристиянин має право не визнавати Христа, але зобов'язаний толерувати вірування більшості. Проте, ні там, ні там не йшлося ні про що більше як толерантність. Ніде на Заході неможливий клерикалізм, пряме залучення Церкви до політики.

Не були, строго кажучи, клерикальними і християнсько-демократичні партії, що утворилися чи посилюлися в Європі після війни. Їхній зв'язок із християнством проklamувався насамперед як зв'язок ідейний, як спроба побудови політики на засадах християнської філософії та моралі. Однак, здається, і ці форми організації консерватизму уже віджили свій вік.

Криза християнсько-демократичної партії Італії – не

МИРОСЛАВ ПОПОВИЧ
ЄВРОПА –
УКРАЇНА: ПРАВІ
ТА ЛІВІ

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

молодий чоловік, який у 20-х роках формував когорті фашистського руху.

Предтечі фашизму напередодні Першої світової війни епатували публіку ніцшеанськими ідеями і закликали переробити світ і людину засобом відкинення моральних принципів. Після 1918 року фашисти почали базувати свою ідеологію на патріотичних та реваншистських почуттях, використовуючи загальну образ і невдоволення, економічну кризу та інші негативні суспільні моменти. У той же час окреслюються намагання фашистів використовувати у своїй ідеології два чинники, які згодом стали визначальними – історичну традицію (загострену настільки, що вона часто перетворювалася на псевдоісторичну традицію або історичну псевдотрадицію) та фактор релігії. Якщо протофашисти не надто ладнали з християнством (книги Г. д'Аннунціо були навіть заборонені Церквою), а історію вони воліли починати з себе (скажімо, відома декларація російських футуристів – мистецької течії, найближчої до фашизму, – яка закликала «викинути за борт корабля історії Достоєвського, Пушкіна, Толстого»), то у 20-х роках ситуація кардинальним чи-

ном міняється. Ю.Евола одним з перших усвідомив роль традиціоналізму для суспільного руху.

Задля справедливості варто зазначити, що фашизм відрізнявся від традиційного консерватизму однією деталлю, на якій часто наголошують і яку адепти консерватизму використовують, аби заперечити приналежність фашизму до консервативних течій: традиційний консерватизм не визнавав революційної боротьби і революційних процесів. Фашизм же задекларував (іноді на повен голос, іноді – не надто афішуючи своїх дій) консервативну революцію. Однак цей момент дає нам підстави віднести фашизм до ультраконсервативних течій.

Не так давно У.Еко, говорячи про спорідненість різноманітних тоталітарних течій, наводив такий приклад. Візьмемо низку символів:

abc bcd cde def

Як бачимо, перший та останній символи кардинально відмінні – у них немає нічого спільного. Але символ *cde* має риси, притаманні іншим трьом символам. Італійський фашизм став саме отим символом *cde* стосовно інших тоталітарних течій. У.Еко запропо-

тільки італійське явище. Певною пересторогою для католицьких політиків мала б стати поразка Валенсі на польських виборах, де Церква повністю поставила на колишнього лідера «Солідарності» і програла. Кардиналові Глемпу це дало привід назвати поляків «хворою нацією», що не робить йому честі як політикові. Набагато раніше, в кінці 60-х років, повністю провалилася через свої екстремістські орієнтації права у Франції. В 40-50-х роках католицизм очолював тут правих, католицькі профспілки були орієнтовані на соціальне партнерство, що було тоді правою ідеєю. В 60-х роках сталася деконфесіоналізація католицьких профспілок, а з колишнього католицького руху пішла «друга ліва».

Можливості поразок католицької політики були закладені вже в ті повоєнні роки, коли християнська демократія тільки створювалася. Християнізація й ідеологізація правих партій – явище післявоєнне, наслідок протистояння комунізму з його монолітною марксистською ідеологією, і криза християнської політики є частиною змін у посткомуністичному світі. Ризик політичної поразки для партії, безпосередньо пов'язаної із Церквою, надто великий, бо він має небажано широке ідеологічне відлуння. Можна

зрозуміти звернення правих політиків повоєнної пори до християнської ідеології: ліві тоді мали духовну опору в політичній релігії марксизму-ленінізму. І Марксу протиставили... Ісуса Христа.

Сам цей принцип відійшов у минуле. Будувати політику «так, ніби Бога немає» (за висловом папи Іоанна Павла II), доводилось і клерикалам минулого, і християнським демократам. Будувати політику «так, ніби Бог є», необхідно кожній європейській партії: гуманізм має бути рисою не партії, а політичного простору. Партія Бога – такий же парадокс, як Партія Істини, Партія Правильного Шляху і Єдино Правильна Ідеологія. Це залишається нам від ідеології харизми, дива і пророків.

Криза [до кінця 90-х років] не торкнулась Німеччини. Але ХДС-ХСС не є, взагалі кажучи, правою партією. Від початку ХДС відрізнялась від довоєнного «католицького центру» своїм екуменічним характером. Християнська демократія в протестантсько-католицькій Німеччині мусила бути міжцерковною, надцерковною, позацерковною. По-друге, прийнявши консервативну знакову систему християнства, ХДС надала реформі Ергарда характеру не тільки ліберального, а й соціалістичного, бо орієнтованого на «со-

нував назвати його *ур-фашизмом*, тобто первісним фашизмом [3].

Особливо хочеться наголосити на тому, що, погоджуючись із У.Еко і визнаючи, що фашизм є витвором власне італійського народу («продуктом не для експорту», як вважав Б.Муссоліні), а також усвідомлюючи, що необхідно розглядати явище ширше, виходячи за рамки звичайного фашизму, ми пропонуємо вживати термін «ультраконсерватизм», який може стати до певної міри компромісним. Протофашизм і фашизм справили неабиякий вплив на формування ультраконсервативних течій у Європі, але при цьому ультраконсерватизм не варто ототожнювати виключно з фашизмом. Кожен народ витворив свій варіант чи аналог «фашизму», це не дивно. Я.Оршан у 30-х роках твердив, що існує різне вираження єдиного духа – націоналізму. В Італії він знайшов свій вияв у формі фашизму, в Німеччині – націонал-соціалізму, в Україні – інтегрального націоналізму. Будь-яка ідеологія несе у собі національний характер, оскільки кожна нація має свої пріоритети та свої завдання. Ідеологія, яка претендує на те, аби стати загальнонаціональ-

ною, не може ігнорувати цих завдань – навпаки, вона повинна дати рецепт їх вирішення. «Кожна нація має свій соціалізм», – констатував на початку 20-х років один з ідеологів ультраконсерватизму А.Мюллер ван ден Брук. Те ж саме можна сказати і про фашизм як різновид ультраконсерватизму.

Ультраконсервативному руху завжди бракувало стрункої ідеологічної системи. Як і інші тоталітарні течії (можливо, за винятком нацизму і комунізму), ультраконсерватизм не перетворився на ідеологію, а став політичним рухом, ідеологічне та ідейне визначення якого змінювалося відносно до потреб часу. Це робило ультраконсерватизм динамічним, позбавленим догм та зашореності. Судити про ультраконсерватизм і вести пошук його дефініції потрібно виходячи з емпіричного матеріалу, а не з ідеології – тим більше, зважаючи на аморфність цієї ідеології.

Які ще риси слід врахувати, намагаючись досягнути особливості ультраконсерватизму?

Насамперед, культ держави.

Основним гаслом фашистів у 30-х роках було: «Все для держави, нічого проти держави і нічого поза дер-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

КОСТЬ
БОНДАРЕНКО
МИ ПРОСТО
СТОЙМО НЕ НА
ТОМУ БЕРЕЗІ
РІКИ...

ціальну державу». Ергард надав курсові ХДС тієї персоналістської ліберальної спрямованості, яка властива філософії сучасного німецького протестантизму; але результати це дало в сполученні християнського солідаризму з німецьким етатизмом – ідеєю і практикою соціальної держави. Недаремно преса з правими симпатіями часом пише про змагання двох соціалістичних партій в Німеччині, хоча це, звичайно, журналістське перебільшення.

Третя риса сучасного консерватизму – захист традиційної європейської «господарської демократії», або капіталістичного ладу. І тут з європейськими правими відбуваються зміни, доля яких ще не остаточно визначена.

Лібералізм почав сходити зі сцени ще після I Світової війни, після поразок партії Ллойд-Джорджа. Сьогодні в Європі партії лібералів існують майже скрізь, але ніде вони не стали масовими великими партіями. Це – партії інтелігентів та буржуазії, що відстоюють принципи громадянського суспільства, політичних та ринкових свобод. Вплив лібералів у суспільстві консенсусу може бути і вирішальним, але опозиції «лібералізм – консерватизм», «віги – торі» в цілому не існує. Це дивно – адже сучасна Європа реалізувала ідеологію суспільства свободи, опрацьовану

лібералами! Як узгоджується торжество ідеології лібералізму із занепадом ліберального руху?

Міняється підхід до того, що треба консервувати. Старий державницький і націоналістичний консерватизм не тільки не був чужий духові державного регулювання – він навіть виробив зразки регулювання і націоналізації, які так сподобалися колись марксистам. Тоді, коли економічні радники Бісмарка висловлювалися за державний соціалізм у майбутньому (Шмоллер), ліберали боролися за політику *laissez faire*, політику вільної торгівлі. Консерватори захищали передусім сільських господарів, великих і малих, і відстоювали протекціонізм.

Все це давно минуло. Європейська торгівля стала до тонкощів регульованою, а економісти в стилі Адама Сміта перейшли на австро-американський лібералізм.

Старий консерватизм XIX – початку XX століття, пори плюмажів і гаптованих золотом мундирів, мав економічний інтерес, який споріднював його з консерватизмом закорузного селянина: високі ціни на продукти сільського господарства. Сьогодні цей економічний інтерес дружно захищають всі західноєвропейські політики: національний прогрес можливий за умов високих цін на продукти – і ви-

9

МИРОСЛАВ
ПОПОВИЧ
ЄВРОПА –
УКРАЇНА: ПРАВИ
ТА ЛІВІ

жавою». Цей момент кардинально відрізняв ультраконсерваторів від комуністів (які пропагували культ класу) і нацистів (культ раси).

Августизація лідера держави з одночасним «дуалізмом влади».

У більшості ультраконсервативних країн співіснували легітимна, однак номінальна, влада короля з традиційної правлячої династії та нелегітимна, але повна влада диктатора – вождя, дуче, поглавника, кондукатора, каудильо.

Тоталітарний устрій держави з чіткою ієрархічною системою.

Намагання реорганізувати профспілки і перетворити їх на активну, однак контрольовану політичну силу. У результаті утворилася своєрідна система корпорацій, синдикатів тощо. Скажімо, в Італії, яку традиційно беремо за зразок «чистого ультраконсерватизму», виборче право базувалося на корпоративній системі: корпорації подавали списки своїх кандидатів у депутати парламенту. Ці списки ретельно перевірялися певними структурами влади (у Італії – Вищою фашистською радою) і згодом єдиний усталений спи-

сок виносився на всенародне обговорення. До речі, згідно з проектом Конституції М.Сціборського (1939), подібна система мала б запрацювати і в Українській Державі.

Акцентування уваги на соціальній сфері і намагання радикально покращити соціальну сферу (варто зауважити, що ультраконсерватизм найуспішніше – коли врахувати динаміку, темпоральний аспект і реальні зусилля – справлявся з вирішенням соціальних проблем). Все це у сукупності дає нам феномен ультраконсерватизму [4].

До ультраконсервативних течій ми можемо зарахувати італійський фашизм (як прообраз), іспанський фалангізм, рух усташів у Хорватії, режим А.Салазара у Португалії, рух «Obozu Narodowo-Radykalnego» та «Zadruzi» у Польщі, О.Мослі у Великій Британії, де ля Рока у Франції, Білоруську націонал-соціалістичну партію (яка суттєво відрізнялася від однойменної німецької), а також кілька українських політичних сил – Організацію українських націоналістів, Фронт національної єдності, Український фашистський здви́г тощо.

сокої заробітної плати. Ба більше, можна твердити, що уряди свідомо захищають і рештки аристократичної еліти, і особливо традиційне село та традиційні ремесла як консервативні соціальні сили, опір яких новаціям, що ідуть з міста, про всяк випадок має бути підтриманий.

Звичайно, ці зміни в орієнтаціях не відбулися внаслідок простого усвідомлення національного інтересу. Західний світ став достатньо багатим, щоб платити високі зарплати і захищати своє село. Але для країн Центральної і Східної Європи, де люди ще нетвердо знають, на що їм скаржитись, – на високі ціни чи низькі зарплати, – врахування історичного досвіду обов'язкове.

Перегрупування економічних та політичних інтересів привело до втрати як лібералізмом, так і консерватизмом своєї окремішності й виразності. Зрештою, Європа зберігає свої особливості. Кожна національна політична палітра має власний спектр сил, достатньо різноманітний, щоб переходи не були надто різкими, і достатньо дискретний, щоб можна було вибирати. Попри це, Америка, яка стала речником світового лібералізму, не сприймається в Європі без критичного осмислення й істотних поправок.

Суперечність між необмеженим економічним лібера-

лізмом американської школи та європейським лібералізмом давно відмічена західною пресою. Той нестримний індивідуалізм і та впевненість у всепереможній силі ринкової організації, яка властива американській правлі, в Європі не приживається. Який варіант економічної ідеології переможе в конкретних європейських консервативних колах, ніколи не можна сказати наперед.

Не вдаючись в аналіз політико-ідеологічної ситуації у нас на правому фланзі, не претендуючи, боронь Боже, на поради, слід констатувати тільки граничну аморфність української «правої ідеї». Політичні сили, що декларують праві позиції, інколи сполучають економічний лібералізм з таким господарським державництвом, що його важко відрізнити від комунізму. Рейганівсько-Тетчерівського зразка консервативний лібералізм, неприйнятний, за переважною більшістю оцінок, навіть для споконвіку ринкової Європи, не викликає сумнівів у багатьох політиків-«ринковиків». Історії з Церквою не хотілось би тут навіть торкатися – в Україні з її релігійною ситуацією сьогодні слід думати не просто про екуменічні шляхи, а про спільний гуманістичний простір віруючих всіх Церков і невіруючих. Спроби створити національну Церкву, діючи так, ніби Бога немає, су-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Водночас варто відзначити кілька інших тенденцій у правому таборі. Скажімо, у той же час, коли активно розвивалися ультраконсервативні течії, існувала тенденція до консервування реліктових ієрархічних систем, базованих на чистому консерватизмі. До таких варто віднести режим Прімо-де-Рібери в Іспанії, режим М.Горті в Угорщині, рух глінковців у Словаччині, прихильників Р.Дмовського і Ю.Пілсудського в Польщі, режим К.Маннергайма у Фінляндії, балтійські режими. До цієї ж категорії варто зарахувати український гетьманський рух в усій його різноманітності (Союз гетьманців-державників, Український союз хліборобів-державників, Братство українських класократів-монархістів).

Поява такого самобутнього явища, як нацизм, а також діяльність яскравого харизматичного лідера (А.Гітлера) у одній із «еталонних» держав Європи призвели до того, що ряд ультраконсервативних рухів почали копіювати різноманітні ознаки, притаманні нацистській ідеології. У 1937 р. Є.Онацький критикував Б.Муссоліні за надмірне захоплення нацизмом. Тоді ж видатний український публіцист констатував,

що «фашизм скотився до нацизму» [5]. Але вже через кілька років (у 1941 р.) один з лідерів мельниківського відлामу ОУН Я.Гайвас вважав, що невдовзі при НСДАП буде створено спеціальний український відділ, і ОУН буде діяти як складова нацистської партії [6]. Близькими до нацизму були також «Залізна Гвардія» в Румунії, рух Л.Дегреля у Бельгії, рух Ф.Салаші в Угорщині, російські фашистські організації К.Радзівського і А.Вонсяцького, а також УНАКОР/УНАКОТО отамана І.Полтавця-Остряниці в українському емігрантському середовищі. Нацизм, порівняно з фашизмом, мав значно більше елементів, запозичених у лівих доктрин, і був своєрідним «мостом» між фашизмом і комунізмом совєцького зразка. (Відоме правило: крайні праві та крайні ліві сходяться, як і усі крайнощі. Муссоліні, як свідчать щоденники його зятя, Г.Чіано, постійно підтримував контакти з Москвою і навіть видавав таємниці своїх союзників – насамперед Німеччини. Попри міждержавні й міжсистемні стосунки існували стосунки і міжідеологічні. Нацизм став тією точкою дотику, де перетнулися фашизм і ленінізм. Недаремно у 1933 р. Гітлер у Німеччині прийшов до влади за допо-

КОСТЬ
БОНДАРЕНКО
МИ ПРОСТО
СТОЇМО НЕ НА
ТОМУ БЕРЕЗІ
РІКИ...

перечать європейському і християнському принципу – діяти в політиці так, ніби Бог є, незалежно від релігійних чи антирелігійних переконань.

Нереспектабельна права

Треба сказати, що ультраправа становить проблему в Європі так само для консерваторів, як і для лівих. (...)

В Європі існують право-екстремістські терористичні рухи виразно націоналістичного характеру. Три націоналістичні рухи тривожать і ставлять суспільство в умови війни: ірландська ІРА, баскська ЕТА і корсиканські націоналісти. Між цими рухами й ісламським екстремізмом існував зв'язок, до деяких із них обережно прикладали руки совєцькі спецслужби. Спалахнули вони зовсім не в час біди, а в пору розквіту, баскський рух в Іспанії – в останню пору Франко, коли почався економічний розвиток. Хоча подекуди тероризми виникають в державах закритого суспільства, вони продовжуються і в демократичних спільнотах, демонструючи незвичайне довгожителство. Як правило ці рухи мають політичне і військове крило, але вирішальна роль належить військовому.

Газета «Журналь де Женев» (19.02.96, Антуан Моріс, «Націоналізми ретро») писала: «Ці рухи незаконні, істотою свого успіху вони зобов'язані страхом, який вони вселяють, більше, ніж ідеології, яку вони відстоюють. Але держава, яку вони атакують, виявляється неспроможною зрозуміти і розбити їх параною. Народження нової генерації націоналізмів в екс-Югославії та в екс-СРСР показує, що покінчити з цим можна лише за допомогою зовнішнього посередника».

Націоналізми в європейському значенні цього слова знаходяться на межі політичного простору, непомітно переходячи в ультраправу з агресивними пов'язаннями. Ультраправу можна назвати нереспектабельною, оскільки вона схильна до епатажу, різкості аж до непристойності, виходячи за рамки прийнятного в суспільстві – якщо не в моральнісному, то в політичному відношенні, найчастіше демонструючи расизм і симпатії до нацизму та фашизму. Все це робить ультраправих «антиструктурою», вміщує їх поза політичним простором, хоча тільки в Німеччині цей простір конституційно чітко окреслений з обох флангів.

Серйозним джерелом правих настроїв залишається

11

МИРОСЛАВ
ПОПОВИЧ
ЄВРОПА –
УКРАЇНА: ПРАВИ
ТА ЛІВИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

могою не лише власне нацистів, а й ультраконсерваторів та комуністів, з якими згодом нещадно розправився).

Щоправда, існують і інші визначення ультраконсерватизму (фашизму, за усталеною термінологією). Останнім часом у наукових колах популярна концепція С.Пейна, який пропонує «типологічний опис фашизму», відмежовуючи останній від інших двох видів авторитарного націоналізму – радикальних та консервативних правих. Згідно з його типологією до фашистів, крім італійського руху віднесено, зокрема, німецьку НСДАП, іспанську Фалангу, польські Фалангу і Табір національного єднання (ОЗН), румунську «Залізну Гвардію», хорватських усташів, до ультраправих – австрійський Гаймвер, Аксьон Франсез, польських націонал-радикалів, до консервативної правиці – Горті, Ульманіса, Сметону, Пілсудського, Салазара, інших європейських диктаторів та організації [7].

Погоджуючись із запропонованою С.Пейном структурою, ми не можемо погодитися з конкретною класифікацією політичних течій. Скажімо, у режиму Антоніу ді Олівейри Салазара було значно більше спіль-

них рис із режимом Франко в Іспанії (і це природно з огляду на геополітичне розташування Португалії), аніж з режимом, скажімо, Сметони чи Ульманіса. Португальський та іспанський тоталітарні режими мали так багато спільного, що окремі дослідники пропонували окреслити їх терміном «іберійська модель фашизму». Очевидно, у даному випадку було взято до уваги той факт, що керівниками Португалії у часи диктатури Салазара були високоосвічені інтелектуали (що спостерігалось у країнах, де при владі перебували правоконсервативні режими). Але сам факт того, що Салазар був вченим-економістом зі світовим іменем, професором Лісабонського університету, не є підставою для сумнівів в ультраконсервативному характері португальського режиму.

Те ж стосується румунської «Залізної Гвардії», яка, по суті, була масовим лівацьким рухом і наближалася за своєю суттю до нацизму (взагалі, феномен «Залізної Гвардії» потребує додаткового вивчення. Оскільки в цій течії були надто сильними не лише нацистські корені, а й елементи фашизму і навіть троцькізму; тим більше, що лідери «Залізної Гвардії» засад-

чисто негативна ксенофобія, підсилювана потужними міграціями. Переважно ксенофобські настрої спрямовані проти іммігрантів з-поза меж ЄС, – європейці дедалі менше сприймаються як чужі, та й масово мігрують зараз хіба що португальці. Щоправда, в Люксембурзі є села, де люксембуржці становлять меншість, а португальців стільки ж, скільки люксембуржців; але останні виявляють величезну терпимість і делікатність щодо чужинців. Згідно з міжєвропейськими домовленостями, для свободи руху робочої сили важливо, щоб європейські мігранти мали право голосу в муніципальних виборах на чужих територіях. Однак, деякі країни, зокрема Англія чи той же Люксембург, цих домовленостей не визнають. Проблеми державних суверенітетів, можна думати, будуть складними і залежатимуть від реальних процесів культурно-психологічного вирівнювання націй. Взагалі кажучи, за підрахунками соціологів, міжетнічні непорозуміння виникають, коли число «чужих» переважає близько 10% населення. Характерний один швейцарський приклад. В кантоні Вале утворилася консервативна партія, яка визначає себе як «природну», засновану на ідеології 10-ти заповідей. Серед програмних пунктів, типово правих, – вимога не до-

пускати проживання в кантоні більше як 18% чужинців. Як бачимо, швейцарські консерватори ладні навіть дуже потерпіти, але все ж хотіли б бачити якусь межу.

Опір «чужим» становить джерело правих орієнтацій значної частини європейського населення. Ба більше, це – потенціал ненависти, ксенофобії й ідеології виключності.

В Швейцарії під керівництвом шефа федерального департаменту юстиції та поліції Арнольда Коллера група фахівців і вчених дослідила поширення правого екстремізму з 1980 по 1995 р. і встановила, що права екстрема налічує 22 організації і бл. 400 осіб. Це мізерно мало, але реальний вплив крайньої правої більший. Екстрема знаходить мовчазну підтримку в середовищі правих партій і досить широких кіл, яку автори доповіді комісії Коллера оцінили в 25% електорату.

Такий же приблизно процент населення Австрії підтримує на виборах ультраправого Гайдера.

У Франції Національний фронт Ле Пена, французько-го Жириновського, користується симпатіями, за різними оцінками, від 10-15 до 15-20% електорату. Реально за НФ голосує менше виборців, бо шанси ультраправої оцінюються ними як нереальні. Симпатичні НФ найчисленніші серед

ничи різнилися своїми поглядами, але вживалися в рамках однієї організаційної структури – порівняти хоча б К.Кодряну та М.Еліаде [8]).

З-поміж великої кількості дефініцій фашизму варто назвати ще одну – визначення німецького історика Е.Нольте, який виступив у 60-70-х роках ініціатором т. зв. «фашистських дебатів». Він висунув 6 пунктів «фашистського мінімуму», тобто, ознак, притаманних фашизму: антимарксизм, антилібералізм, антиконсерватизм, фюрер-принцип, мілітаризація суспільства (плюс наявність особливої партійної армії), тоталітаризм як мета [9]. Дане визначення дає підстави ототожнювати ультраконсервативні течії, скажімо, з нацизмом. І якщо антилібералізм у тоталітарних течіях цілком зрозумілий (хоча нацисти, скажімо, на словах декларували окремі ліберальні цінності), то антиконсерватизм був притаманний саме нацистам. Знаменита полеміка між Б.Муссоліні та Ю.Еволюо у 20 – 30-х роках показала, що італійський фашизм не чужий консервативним ідеалам і традиціям. Свідченням цьому стали конкретні кроки уряду фашистів – аж до нормалізації стосунків з Ватиканом і підписан-

ня Латеранського конкордату включно. Уряд Павеліча у Хорватії створив програму відродження національних традицій (принагідно запроваджуючи й нові обряди, як от День св. Анте – покровителя Павеліча) і навіть сприяв реставрації монархії. Франко в Іспанії спирався не лише на ультраконсервативну «Фалангу», а й на консервативно-католицький рух «Арріба!».

І ще один нюанс щодо «фашистського мінімуму» Е.Нольте: жоден фашистський режим не ставив собі тоталітаризм за мету. Тоталітаризм у будь-якому ультраконсервативному русі є радше засобом. Генеза іспанського ультраконсерватизму, який мав нагоду розвиватися у нормальних умовах і дійти до логічного завершення, показує: режим Франко поступово втрачав своє тоталітарне забарвлення. У 40-х роках нормалізувалися стосунки із США та іншими країнами демократії, у 50-х було встановлено багатопартійність, у 60-х дозволено низку демократичних свобод, а 70-ті роки підготували ґрунт для мирного переходу влади до рук опонентів Франко [10]. Хоча у даному випадку можна задуматися і над іншим питанням: чи режим Франко не зазнав відповідних впливів під тис-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

КОСТЬ
БОНДАРЕНКО
МИ ПРОСТО
СТОЙМО НЕ НА
ТОМУ БЕРЕЗІ
РІКИ...

патронів комерції та індустрії (27%), робітників (25%) та пенсіонерів (24%).

Пригадаймо, що на виборах до Райхстагу, які принесли нацистам найбільший успіх, вони все ж не мали за собою більшості німецького народу. Для забезпечення ультраправої диктатури достатньо було дещо більше третини електорату.

В деяких випадках простежується зв'язок ультраправих із спадкоємцями нацизму. Яскравий зразок – швейцарський наці, «чорний банкір» нацизму 80-річний Франсуа Жену. В 1923 р. він познайомився із Гітлером і був зачарований ним на все життя. У 1936 р. Жену здійснив автотодорож Близьким Сходом і відкрив для себе арабський націоналізм. В Багдаді він зустрівся із палестинськими арабськими лідерами, з якими підтримував зв'язок, коли вони перемістилися в Берлін. Опускаю таємничі деталі зв'язків Жену з СС. Після війни Жену став видавцем, придбав архіви Бормана, став юридичним спадкоємцем авторських прав Гітлера, Геббельса та інших. Коли в кінці 60-х – на початку 70-х років палестинські терористи («Народний фронт визволення Палестини» Жоржа Габбаша, «Червоний вересень» Алі Гасана Саламе та Фуада аль-

Шемалі) організували операції проти пасажирських літаків, виявилось, що в них був замішаний і Жену. Він зв'язувався з Лівією, рекомендував арабам контактувати з ірландцями. Підтримав Жену також і лівих терористів із Латинської Америки – коли в Судані 1994 р. затримали найбільш розшукуваного венесуельського терориста Карлоса, Жену сказав, що йдеться не про тероризм чи кримінальні злочини, а про боротьбу проти сіонізму у всьому світі. Це, звичайно, вже екзотика, але вона яскраво свідчить про спадковість у світі ультраправої. Ультраправа антикомуністична, і поживлення її після поразки комунізму особливо характерне для посткомуністичного світу. Один західнонімецький кінорежисер розказував мені про враження свого колеги від зустрічей з правими з колишньої НДР: «Вони думають, що війну виграв Гітлер». До речі, про те, що у Гітлера «не все було погане», відверто заговорили і деякі західнонімецькі історики з давньою «правою» репутацією.

Не просто активізація, а спалах симпатій до традицій довоєнної ультраправої характерний для всіх країн Центральної і Східної Європи, які звільнились від комунізму. Те, про що заговорили німецькі праві історики дуже глухо

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ком західної демократії, яка стала панівною течією в суспільному житті Європи та Північної Америки у повоєнний час – так само, як режим Муссоліні наприкінці 30-х років зазнав впливів німецького нацизму? На нашу думку, дане питання потребує ґрунтовніших досліджень.

Наприкінці 30-х років починається процес мутації ультраконсервативних течій. Геополітичні інтереси починають брати гору, і запропонована А.Гітлером модель «Нової Європи» призводить до різкого розбалансування прихильників чистоти ідеології. Н.Панда у Італії пропонує Б.Муссоліні запровадити расовий принцип (оскільки, мовляв, після територіальних завоювань у Абіссинії виникає загроза змішаних шлюбів між італійцями та представниками африканських народів). У результаті в Італії починає поширюватися антисемітизм, який абсолютно не був притаманний фашистському режиму до 1938 р. (згадаймо, що предтеча фашизму Г. д'Аннунціо був євреєм, а Б.Муссоліні пропонував євреям створити окремі національні підрозділи у Збройних Силах Італії). Як свідчать окремі спогади, антисемітизм не був масовим явищем у Іта-

лії і в 40-х роках. Дуже недовго «расовий принцип» діяв у Іспанії, де також не перетворився на визначальний фактор. Українські націоналісти декларували антисемітизм, але при цьому не впроваджували його на практиці (наприклад, дружини таких чільних діячів ОУН, як М.Сціборський, Р.Ярий, М.Капустянський, були євреями).

Більше того: у середовищі ультраконсервативних рухів недержавних народів (зокрема, в українців) з'явилося певне розчарування у творчій потенції фашизму. О.Кандиба (О.Ольжич) критикував фашизм за те, що він опанував Італію «без жодного пострілу, без жодної краплі крові», а тому не дав можливості витворитися героїчному міту [11]. М.Сціборський у своїй *Націократії* також критикує фашизм, що не надто позитивно сприймалося Є.Онацьким та Є.Коновальцем. Після смерті Є.Коновальця геополітичний чинник став визначальним для пріоритетів ОУН, і лідери українських націоналістів (з 1940 р. – обидвох відламів) зосереджуються на контактах з Німеччиною, що також вплинуло на ідеологічні мутації українського інтегрального націоналізму.

і неспіливо з огляду на закони ФРН, просто прорвало у Румунії, Угорщині та інших країнах. Питання про природу режиму Антонеску набуло такого широкого резонансу, що ним займалися американський президент і американський Конгрес. Не буду згадувати про оцінки українських націоналістичних партій фашистського типу в нашій сучасній політичній літературі. Можливо, цим усім треба перехворіти. Але хвороба є хвороба, лікуватися треба.

Знають про наших ультраправих і в Європі. На екранах телевізорів пройшов фільм про Львів, де європейський глядач міг познайомитися з чистеньким молодим «соціал-націоналістом» з порожніми очима. На щастя, ще залишається суто нашим ідеологічним продуктом численний набір агресивно-націоналістичних публікацій, які в Європі погано знають (в Америці знають все).

Порівнюючи правий фланг європейського консерватизму з нашим правим флангом, можемо одразу відзначити, що політичний простір України не контролює свій правий фланг. Збройні формування типу УНСО юридично ніби не існують, хоча після скандальної історії з реєстрацією УНА-УНСО залишилися чинними місцеві акти реєстрації в західних регіонах. В парламенті є депутати від

відкрито профашистської ультраправої. В газетах на кшталт «За вільну Україну» або «Вечірній Київ» відверто ведеться антисемітська пропаганда найдешевшого гатунку: потенціальні лідери типу Жириновського приміряють собі ідеологічні вбрання. Існують і інші дрібні ультраправі організації, сила яких тільки в їх мовчазній підтримці частиною респектабельних правих. Щоправда, українська націоналістична права не пов'язана із терористами, але Дмитро Корчинський відкрито сказав одного разу у телеінтерв'ю: «Ми багатьох поранили і вбили, і нас багатьох поранили і вбили». Таємнича військова діяльність ультра, можливо, значною мірою фіктивна, але вона має всі шанси перерости на терористичну в разі потреби. Поки що можна говорити про спроби – подекуди успішні – створити обстановку морального терору проти ліберально-поміrkованих елементів.

Наша проблема полягає в тому, що досі ніхто із впливових діячів, які себе охоче іменують правими, не відмежувався від «своїх мерзотників». Про всяк випадок. І це має зв'язок із загальною ідеологічною ситуацією в правому таборі, що склалась після падіння комунізму.

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Подібна політика лідерів ультраконсервативних течій у недержавних народів дала свої позитивні (з огляду на мету – створення незалежної держави) плоди у Хорватії та Словаччині, де було створено держави-сателіти Німеччини. Доволі позитивним у плані націотворення був досвід колаборації (в тому числі й ідеологічної) прибалтійських народів та білорусів у межах Райхскомісаріату «Ост» (аж до трагічної загибелі райхскомісара В.Кубе у 1943 р.). Українські прихильники ультраконсерватизму (ОУН) в силу об'єктивних (надто вигідне розташування українських земель, їх фізичні та кліматичні властивості) та суб'єктивних (політика Е.Коха) причин пережили крах розробленої напередодні війни стратегії, базованої на геополітичній доцільності союзу з націонал-соціалістичною Німеччиною. Заради цього союзу українські націоналісти пожертвували окремими засадничими принципами, оскільки намагалися максимально наблизитися до ідеологічно чужої сили (ОУН і НСДАП, як вже зазначалося, належали до різних ідеологічних ніш). У результаті настало гірке розчарування...

У 1943 р. з'являється праця Я.Старуха (Ярлана)

Спектр фашизму (дійшла до нас у польськомовному варіанті *Ujior faszyzmu*). Вона свідчила про відмову від старої ідеологічної системи ОУН і перехід на платформу «ліберального» або «демократичного націоналізму». У повоєнний час О.Бойдуник (ідеолог «мельниківського» відламу ОУН) намагався створити ідеологічну систему, яка була би компромісною і щодо фашизму, і щодо демократії західного типу. Однак ця ідея не прижилася.

У інших країнах Європи ультраконсервативні течії припинили своє існування водночас із окупацією військами антигітлерівської коаліції. Окремими острівцями ультраконсерватизму (однак дуже модернізованого) залишалися Іспанія, Португалія та рух О.Мослі у Великій Британії (до 1980 р.).

Підсумовуючи сказане, хотілося б зробити кілька висновків.

По-перше, ультраконсерватизм (особливо у Центральній та Східній Європі) повинен стати предметом ретельнішого вивчення істориків.

По-друге, не лише у політології, а навіть у публіцистиці необхідно навчитися розрізняти суспільні та

КОСТЬ
БОНДАРЕНКО
МИ ПРОСТО
СТОЙМО НЕ НА
ТОМУ БЕРЕЗІ
РІКИ...

Права не права і не ліва

І в посткомуністичному світі, і в Західній Європі існує джерело антиструктурних настроїв, що їх важко окреслити як ультраправі чи ультраліві. Їхня політична суть полягає в запереченні не правої і не лівої, а будь-якої політики, а історичним символом може бути давній італійський демагог – «борець за справедливість» Савонарола. Такий протест проти самої сфери політичної діяльності в ім'я позаполітичної «справедливості» є найнебезпечнішим для демократії синдромом, що може стати потужним імпульсом для встановлення диктатури.

«Синдром Савонарола» можна вбачати в США, наприклад, в діяльності Пата Б'юкенена, котрий в традиціях американської правої орієнтується на свободолюбство простого американця та його ворожість до бюрократії, але виводить правий популізм далеко за рамки консервативної пристойності. Є і яскравіші приклади американських популістів-«антибюрократів». Такі діячі не проходять перших же етапів висунення кандидатами в президенти, але вони створюють тло. Для респектабельної республіканської правої залишається проблемою витіснення цьо-

го тла з політичного буття Америки. Американським Савонаролам будуть аплодувати, вони створюватимуть настрій, з яким політична Америка муситиме рахуватися, але вони ніколи не прийдуть до влади.

В Італії ситуація «справедливість проти політиків» представлена колосальним ефектом операції «Чисті руки», яка щент зруйнувала традиційну демохристиянську праву і соціалістичний лівий центр. Авторитет судді Антоніо ді П'єтро («Тоніно») сьогодні чи не вищий за усі політичні авторитети. Обвальні зміни в політичній структурі Італії – наслідок не стагнації, а саме бурхливого економічного розвитку Італії, який приніс країні сотні нуворишів, котрі насмокталися невідомо в яких порах суспільства, панібратських політиків – майстрів дешевих кулуарних комбінацій, немиті мафіозні мільйони, розбещених і хижих адвокатів, суддів і прокурорів з нещирою християнською фразеологією. Цей метушливий світ височини, позбавлених великої італійської ідеї, надовго занапащеної Муссоліні, ніколи не забезпечував Італії політичної стабільності. Страйковий рух у Франції наприкінці 1995 р. показав, що в цій країні існує криза довіри до політичних еліт. І це сталося у Франції, в країні з давно сформованою і надійною сфе-

15

МИРОСЛАВ
ПОПОВИЧ
ЄВРОПА –
УКРАЇНА: ПРАВИ
ТА ЛІВИ

ідеологічні явища однакового походження, але різного типу – скажімо, фашизм і нацизм.

По-третє, можна спробувати зробити певну хронологічну систематизацію розвитку ультраконсерватизму:

1. Початок ХХ століття – 1919 р. – «протофашизм», діяльність «предтеч фашизму» в Європі.

2. 1919 – середина 20-х років – розповсюдження ультраконсерватизму в Європі.

3. Середина 20-х років – кінець 30-х – ультраконсерватизм як панівна течія в суспільно-політичному житті Європи.

4. Кінець 30-х – 1945 р. – мутації і занепад ультраконсерватизму.

По-четверте, розглядати ультраконсерватизм необхідно виключно виходячи з конкретної історичної ситуації, завдань, що стояли перед тим чи іншим народом, перед тією чи іншою державою. При цьому варто пам'ятати, що всякий політичний процес є закономірним, і ультраконсервативні режими у більшості країн Європи стали природним, притаманним явищем. Ультраконсервативні режими доволі радикально, а

водночас ефективно розв'язували завдання, які диктував їм час (скажімо, Іспанія до Франко і Іспанія після Франко – це дві різні держави; в Іспанії часів Прімо-де-Рібери чи Асан'ї був найнижчий в Європі рівень життя, а Іспанія 70-х років постала перед світом нормальною розвинутою державою, що продемонструвала готовність до демократичних перетворень). Часто, розглядаючи ультраконсервативні течії, ми підходимо до них із своїми сучасними мірками, дивимося на них під кутом зору сучасності, необачно визначаючи, що «добре», а що – «погано».

Можливо, ми просто стоїмо не на тому березі ріки, і для кращого усвідомлення процесів у суспільно-політичному житті Європи міжвоєнного періоду варто просто не полінуватися перейти на потрібний берег і спробувати розглянути проблему комплексно?

[1] Онацький Є. Фашизм й Італія. – Прага, 1942. – С. 286

[2] О.Штуль у спогадах про А.Мельника (Штуль-Жданович О. Великий і близький // Непогасний огонь віри. Спогади про А.Мельника. – Париж, 1974. – С.610) пише про

рою політичного життя, де нікому не треба пояснювати, для чого існують нотаріуси, адвокати і професійні політики! Характерно, що соціалісти Ліонеля Жоспена не висловилися однозначно на захист страйкарів і демонстрантів, почасти усвідомлюючи, що альтернативою була б відмова від європейської політики, виплеканої Міттераном, почасти пам'ятаючи про похмілля (після спаду страйкової хвилі Франція завжди буває розчарована в страйкарях і голосує проти їхніх політичних лідерів). Жоспен тільки говорив, що реформи Жюппе несправедливі, бо більше тиснуть на домашнє господарство, ніж на доходи з капіталу. Здавалося б, соціальна температура в країні дозволяла лідерів опозиції провадити радикальншу критику. Студенти в ті страйкові дні скаржилися: «Все те, що було демократією, свободою, рівністю, все, що могло підняти країну, все це розвалилося; жертвувати мусять завжди одні й ті ж, ніколи немає їх перерозподілу, все дедалі гіршає, і ми не знаємо, що нас чекає в майбутньому...» («Журналь де Женев», 2-3.12.1995).

Проте, мабуть, і лівим, і правим силам було ясно, що ситуація в країні не схожа на «нормальний» поворот справа наліво чи навпаки. Лише комуністи, для яких чим гір-

ше, тим краще, почувають себе в подібній політичній ситуації наче риба у воді.

Ознаки розчарування не тільки в конкретній політичній силі, а й у політиках взагалі видно і в зміні ставлення до іспанських соціалістів. Звичайно, в обстановці економічних труднощів партія, яка править тринадцять років, природно втрачає вплив. Однак, несподівано болісно була сприйнята суспільством «брудна війна» 1983-1987 років проти баскських терористів (всім зрозуміло, що не соціалісти придумали «командос смерті», і що вони їх підтримували так само, як їхні попередники). Більшість нарікала на нещирість Гонсалеса (він присягався в непричетності до незаконних методів боротьби з тероризмом по телебаченню, поклавши руку на серце). Не стільки вже було і фактів корупції в середовищі соціалістичної партії. Тим не менше, соціалісти багатьма сприймалися як високочні-корупціонери. Націоналісти-консерватори – звична для іспанців політична аристократія, тоді як, за словами депутата-соціаліста Хорді Соле Тура («Ель Паїс» 26.01.96), соціалісти завжди мали комплекс плебейської меншовартости в коридорах влади. Аснар – не аристократ, а податковий інспектор, і, може, власне це й поєднувало його із «Тоніно». Його піднесений

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

те, що А.Мельник (син дяка із с. Воля Якубова на Дрогобиччині) намагався поводитися як справжній аристократ і навіть представники польського бомонду вважали його шляхтичем. Подібні сторінки зустрічаємо і у біографії поглавника хорватських усташів А.Павеліча.

[3] Еко У. Ур-фашизм // Сучасність. – 1996. – №5. – С.43.

[4] Детальніше див.: Бондаренко К. Ультраконсервативні течії в українській суспільно-політичній думці міжвоєнного періоду // Консерватизм і державотворення в Центрально-Східній Європі. Люблін-Луцьк, 1997. – С.50.

[5] Онацький Є. Італійський антисемітизм // Українське слово. – Париж, 1937. – 11 липня.

[6] Гіммельрайх К. Спогади командира відділу особливого призначення «УПА-Схід» // Літопис Української Повстанської Армії. – Т.15. – Торонто, 1987. – С.119-120.

[7] Payne S.G. A History of Fascism 1914 – 1945. Madison: University of Wisconsin Press, 1995.

[8] Herbut-Kozieł B. Rycerz Archaniota Michała – Corneliu Zelea Codreanu // Fronda.– 1996.– Nr. 6.– Przedwiosnie.– S.8-37; Dudek A. Falszywa droga // Fronda.– 1997.– Jesień.– S.298-300.

[9] Nolte E. Die Krise des liberalen Systems und die faschistischen Bewegungen. – München, 1968. Цит. за: Mitten R. Fascism in Central Europe. – Budapest, 1997. – P.3.

[10] Престон Э. Франко. – М., 1999.

[11] О.Ольжич. Незнаному воякові. – К., 1994.– С.223.

КОСТЬ
БОНДАРЕНКО
МИ ПРОСТО
СТОЙМО НЕ НА
ТОМУ БЕРЕЗІ
РІКИ...

націоналізм, його апеляції до історії і звинувачення соціалістів у тому, що вони заважають іспанцям об'єднатися, його зовнішність викликали асоціації водночас і з духовним аристократизмом, і з мечем справедливості, що піднявся над головою плебеїв, які прокралися. Але й тут немає жодної серйозної політичної небезпеки для громадянського суспільства та політичних механізмів його функціонування.

Зовсім інша справа в країнах посткомунізму. «Синдром Савонароли» з'явився тут у вигляді «феномену Лукашенка». Може здатись, що поворот, здійснений білоруським президентом, – це просто поворот назад, до комуністичного і союзного минулого. Це не зовсім так або, краще, зовсім не так, якщо говорити не про тактику, а про соціально-політичну природу явища. Александр Лукашенко давно відомий і популярний в Білорусі як критик і «лівих», і «правих». Комуністичні консерватори зараз почасті підтримали його московську орієнтацію, але в цілому шукають нових орієнтирів. У свідомості ж тієї маси, яка так одностайно підтримала його на виборах і референдумі, Лукашенко – противник і скомпрометованих старих, і нібито корумпованих нових політиків, і комуністів, і «демократів».

Саме ця неусвідомлена ворожість до молоді «демократії» при відсутності сильного національного почуття дала можливість примітивному популізмові здійснити поворот до авторитарної держави.

Поза всяким сумнівом спорідненість авторитету Ді П'єтро і спалаху симпатій до генерала Лебеда. Не оцінюючи особистості і політичних орієнтацій цього розумного політика, не можна не бачити за його успіхом втому від усякої політики, бажання справедливості поза політичною сферою.

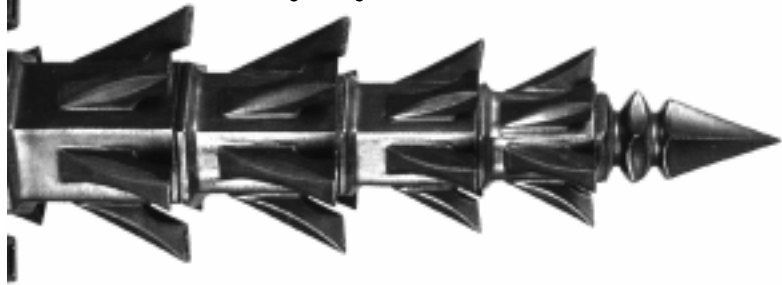
«Синдром Савонароли» демонструє на прикладі Лукашенка можливість повернення до комуністичного минулого, оскільки ніяких нових методів управління, окрім уже знайомих перелицьованих комуністичних, новий авторитаризм не несе. Він знаходить вияв і в легкому формуванні нового, націоналістичного авторитаризму на хвилі нещадної критики минулого («феномен Гамсахурдія»). Але є «ринкова», реформістська можливість авторитаризму – феномен Піночета. Втомлена боротьбою між новою і старою владою маса легко може віддати перевагу «диктатурі порядку».

Комуністи свою роль в історії зіграли. Популістська

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

БЕНЕДИКТ ПАТРІОТИЗМ І РАСИЗМ АНДЕРСОН

© Anderson B., 1983, 1991

У попередніх розділах я намагався показати процеси, завдяки яким виникло уявлення про нації, а відтоді, як виникло це уявлення – його почали моделювати, адаптувати й трансформувати. Здійснюючи цей аналіз, я неминуче мусив насамперед займатися соціальними змінами та різноманітними формами свідомості. Однак сумніваюся, чи цих змін і трансформацій достатньо, аби пояснити ту відданість, якою люди обдаровують свої винаходи й фантазії і – повертаючись до питання, поставленого мною на початку цієї книги – пояснити, чому люди ладні віддати за них своє життя?

В епоху, коли прогресивні, космополітичні інтелектуали (зокрема в Європі?) зазвичай відстоюють тезу, наче націоналізм має мало не патологічний характер, а джерелом його є страх і ненависть до інших, наче він мало не рідний брат расизму [Див.: Nairn T. The Break-up of Britain. – London, 1977. – Р. 14-15, а також бідермаєрівське *dictum* Гобсбава: «Фундаментальним є твердження, що марксистки не є націоналістами». Hobsbawm E. Some Reflections on «The Break-up

демагогія може вести до перевороту і через них, і не через них. І авторитарно-державницьки, і авторитарно-буржуазно спрямована диктатура буде «диктатурою сірих», наслідки якої трагічні.

Як щодо цього справа у нас, в Україні? Численні результати різних досліджень показують, що при величезній політичній заангажованості широкого загалу довіра людини до Верховної Ради надзвичайно низька, а довіра до політичних партій ще нижча. Невисокий зараз і рейтинг президента Леоніда Кучми, але він значно вищий за рейтинг будь-якого іншого політика саме тому, що в свідомості досить широких мас президент протистоїть «яловій» і дуже балакучій Верховній Раді. Український парламент з його провокаційним консервативно-комуністичним ядром заслуговує різкої критики, але не того ставлення, за яким стоїть заперечення демократії взагалі.

Можна зробити висновок, що наразі в суспільстві невдоволення всякою політикою сьогодні об'єктивно сприяє президенту Леоніду Кучмі, який одержує додаткову свободу для політичного маневру. Було б, однак, несправедливо вбачати тут прямі аналогії до згаданих вище феноменів. Конституційна криза закінчилася чисто європей-

ським компромісом, європейським в тому сенсі, що від нього виграли всі.

Сьогодні в Україні повинна б іти мова про вибір між більш централізованою і унітарною французькою («правою») та ближчою до федеративного начала німецькою («лівою») моделями державної конструкції. Але найгостріші баталії точилися не стільки навколо цих принципових питань, скільки навколо символів історичного та політичного самовизначення. Парламент більше почував себе політичним театром, що живе у світі прихованих сенсів.

Об'єктивна складність ситуації полягає в тому, що, по суті, основні сили, які заповнюють політичну арену, – це нова влада і рештки старої влади. Нова влада організує трансформацію суспільства в напрямку до ринкової економіки та демократичного устрою і захищає незалежність України, рештки старих структур борються до останнього патрона за УРСР з її «суверенітетом», який легко трансформується в «Союз нерушимий». Ситуація «ми або вони» і є тим джерелом небезпеки, яке звужує до решти демократичне поле. Перемога комуністів означала б «Радянську владу без Керівної і Спрямовуючої Сили», а така знайшла б, бо без неї аморфна система Рад (Советів) не трима-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

of Britain» // New Left Review.— 1977.— Nr 105.— P. 10.], варто нагадати, що нації бувають оточені любов'ю, яка нерідко супроводжується самопошвантою. Культурні витвори націоналізму — поезія, проза, роман, музика, красні мистецтва — у тисячах форм і стилів демонструють цю любов. З іншого боку, як же важко знайти націоналістичні твори, які б виражали страх і огиду [Другий куплет гімну *Боже, бережи королеву / короля* звучить дуже повчально: «О Господи наш, прийди і розсій її/його ворогів, урази їх, понівеч їхні наміри, не дозволяй їм вчинити наругу; на Тебе уся наша надія; Боже спаси нас усіх». Зауважмо, вороги не окреслені, вони можуть бути і англійцями, і будь-ким іншим, позаяк вони лише її/його вороги, а не наші. Увесь гімн є пеаном на славу монархії, а не нації, про яку немає і згадки]. Навіть коли йдеться про колонізовані народи, які мають достатньо причин, щоб ненавидіти своїх імперіалістичних поневолювачів, дивує те, яку незначну роль відіграє ненависть у способах вислову їхніх національних почуттів. Для прикладу процитую

перший і три останні куплети *Ultimo Adios* [Останнє прощання], славетної поеми Рісалья, написаної в очікуванні страти за вироком іспанських імперіалістів:

1. *Прощай Вітчизно любя, кохана сонячна земле,
Перлино Моря Сходу, наш утрачений раю,
Щасливо віддам тобі я моє марне життя;
А навіть коли б воно було радісним, повнішим
і барвистішим,
Я віддав би його тобі, віддав би задля твого
добра...*

12. *Неважливо, що ти про мене забудеш;
Твій настрій, простори, долини твої
я навідуватиму;
Пружним і чистим звуком звучатимуть вони
в моєму вусі,*

*Пахощі, світло, барви, гомін, спів, галас,
Завжди повторюючи сутність моєї віри.*

13. *Вітчизно моя обожнювана, біль мого болю,
Кохані мої Філіппіни, вслухайтесь в моє
останнє прощання.
Залишаю тут усе: моїх батьків, мої любові.*

БЕНЕДИКТ
АНДЕРСОН
ПАТРІОТИЗМ І
РАСИЗМ

ється купи, – і тоді реванш. Але має свої зловісні перспективи і «французька модель»: якщо Франція – монархія без короля, то Україна могла б стати УРСР без КПРС. Із святами Великодня і Трійці, синьо-жовтими прапорами й іншими традиціями і символами, – і з такими ж репильними мас-медіа, як і раніше, і такими ж методами формування адміністрації, могутня вертикаль якої сходилась би в тих же ж владних точках.

Європа і Америка проти націоналізму

Як уже говорилося, національна державність є однією з підставових західних цінностей. Ідея самовизначення націй висунута разом з ідеєю Ліги націй американським президентом Вудро Вілсоном; вона викликала занепокоєння у колоніальних держав, але реально йшлося, як виявилось, не взагалі про право націй на самовизначення, а конкретно про створення «санітарного кордону» від більшовиків.

Як ми пригадуємо, президент Буш «не радив» Україні добиватися незалежності від СРСР Горбачова. Сама по собі ідея «права націй на самовизначення» не забезпечує

Заходів визначеної політичної позиції в конкретних ситуаціях, зокрема українській.

Кажуть, що європейські народи, незалежно від того, признаються вони в цьому, чи ні, – страшенні націоналісти. Говорять також (у нас), що негативне ставлення до слова «націоналізм» – спадщина совєцького періоду. Це невірно. Націоналізм не визнаний в західному світі нормою політичного співжиття. Щоправда, відкрито вороже ставляться Європа і Америка до так званого «агресивного націоналізму». Якщо націоналізм – це ідеологія закритости, звернености до національного минулого, нечутливости до чужих культурних новацій і чужих болів тощо, то націоналістична в Європі не кожна нація, а національна права, національний консерватизм.

Жити національними державами, «так, як англійці, французи або голландці», прагнули спочатку в Європі німці та італійці, потім численні підлегли Австрійської, Османської та Російської імперій. Іншими словами, Європі не треба пояснювати, що таке національне питання і як його розв'язують: зразки розв'язання світ якраз і брав на Заході.

Європа формувала і нормальні національні державні і культурні осередки, і наднаціональні державні утворення

19

МИРОСЛАВ
ПОПОВИЧ
ЄВРОПА –
УКРАЇНА: ПРАВА
ТА ЛІВІ

*Я йду туди, де немає невільників, катів
і гнобителів,
Туди, де ніхто не вбиває віри, туди, де панує
лиш Бог.*

*14. Прощайте, батьки і брати, частки моєї душі,
Приятелі дитинства із втраченого рідного дому;
Радійте, бо я відпочину після важкого дня;
Прощай, солодка чужинко, приятелько моя,
радосте моя;*

*Прощайте, кохані. Померти – значить
здобути спочинок.*

[Jaime C. de Veyra. «El Ultimo Adios» de Rizal, estudio critico-expositivo.— Manila, 1946.— P. 89-90.]

Зауважмо, що в поемі нічого не говорить про національність гнобителів, а патріотизм Рісала висловлений «їхньою» мовою [Втім, видатний філіппінський революціонер Андрес Боніфатіо невдовзі переклав ці вірші тагалогською мовою. Див.: Jaime C. de Veyra. Op. cit.— P. 107-109.].

Про природу цієї політичної любові найкраще свідчить спосіб вислову предмету: чи то в термінах

кровної споріднености (батьківщина, *Faterland, patria*), чи то рідного дому (*Heimat, tanah air* – дослівно «земля й вода», як індонезійці називають свій рідний архіпелаг). Обидва поняття означають щось, з чим існує кривний зв'язок. Як я уже згадував, те, що природне, перебуває поза межами вибору.

Національність з цієї точки зору рівнозначна кольорові шкіри, статі, родинним узам, місцеві народження – усьому тому, на що людина не має впливу. Іншими словами: власне тому, що цих уз людина не обирає, вони оточені ореолом безкорисливости.

Хоча й справді упродовж останніх двадцяти років концепція родини як певної владної структури опинилася в центрі багатьох досліджень, таке її усвідомлення чуже більшості людей. Прецінь, сім'ю трактують як терен безкорисливої любові та солідарности.

В той час, як історикам, дипломатам і соціологам далеко не чужа ідея «національних інтересів», для більшості звичайних людей національна при-

без національних проблем. Йдеться про Швейцарію, котра в історії Європи, за Тернером, була одним із «обраних народів». Справа не в тому, що вона, ідеальна з точки зору багатьох європейських соціалістів, включно з нашим Драгомановим, держава, уникла міжнаціональних напружень. Напруження існує, але є щось таке в суспільному житті, що робить усіх громадян Федерації передусім швейцарцями, а потім німцями чи французами («романськими швейцарцями»). Саме того, заради чого варто жити в спільній державі, мабуть, не витворила історія Бельгії, а відтак став реально можливим розрив між валлонами і фламандцями.

Багатонаціональна Швейцарія – не виняток, а правило для Європи в певному сенсі: чи йдеться про співжиття націй в межах однієї держави, чи про державність однієї старої нації – скрізь основою національно-державного існування є певний спільний «стиль життя», настоящий на великій культурній традиції, з яким не дуже намагаються напоказ, але заради якого жертвують відцентровими силами і тенденціями.

Європа народила поняття «право націй на самовизначення», вона ж і краще всіх знає йому ціну. Це – якраз

той випадок, коли не зрозуміло, хто є суб'єктом права. Якщо бути послідовним, то тільки вільне волевиявлення усієї нації шляхом референдуму може бути доказом того, що нація як ціле прагне незалежної держави. Усієї нації – чи більшої частини? Якщо так, то якої більшості? Чи до нації включати всіх, хто живе на даній території, чи тільки етнічно приналежних до національної спільноти? Чи достатньо раз перевірити волю нації референдумом, чи треба це робити регулярно? Десятки подібних питань виникають при спробі розв'язати юридично коректно проблеми, які в європейській історії розв'язувались «самі собою», стихійно, хоч і не безболісно, і не одразу.

Водночас Європа реально живе і житиме в національно-різномірному, дискретному культурному і політичному просторі. Інтеграція Європи аніскільки не загрожує національно-культурній дискретності. «Клаптиковий» континент виявив у історії величезні інформаційні резерви, створивши суперкультуру над усіма національними регіонами завдяки постійній взаємодії складових.

Важко взагалі говорити про те, що Європа сприймає, а що вона не сприймає в національному питанні. В Європі ми знайдемо різні варіанти ставлення до національних мен-

належність є чимось безкорисливим. Саме тому вона вправі вимагати жертв.

Як я уже зазначав, унікальність великих воєн нашого століття полягає не стільки в безпрецедентності масштабів, у яких людям дозволяли убивати інших, скільки у колосальному числі тих, котрі ладні були пожертвувати власним життям. Не певен, чи кількість убитих не перевищила кількості убивць. Ідея найвищої жертви, якої вимагає доля, завше крокує поруч з ідеєю чистоти.

Смерть за рідний край, якого ми зазвичай не обираємо, передбачає моральну велич, з якою ніколи не зможе конкурувати смерть за Партію Праці, Американське Медичне Товариство чи навіть за Міжнародну Амністію, оскільки усі вони є лише інституціями, до яких можна вступити, керуючись власним вибором. Смерть за революцію та кож черпає свою велич з того, що вважається чимось принципово чистим. (Коли б люди уявляли собі пролетаріат виключно як групу, котра гаряче прагне холодильників, довших відпусток і влади, то навіть за умови належності до нього, чи

ладні б вони були вмирати за нього?) [Таке формулювання аж ніяк не означає, що революційні рухи нехтують матеріальними цілями. Однак такі цілі не сприймаються як комплект корисних надбань, а як передумова, користуючись поняттям Руссо, спільного *bonheur* (щастя)]. Можливо, є певна іронія долі в тому, що позаяк марксистські інтерпретації історії як неминучої кінченості зазнали краху, то й вони набули ореолу чистоти й безкорисливості.

Повернемось ще раз до мови. По-перше, зауважмо її первісність, навіть коли йдеться про модерну мову. Ніхто не може вказати дня народження тієї чи іншої мови. Той день десь у минулому, поза полем нашого зору. (Тією мірою, якою *homo sapiens* є *homo dicens*, важко собі уявити, аби виникнення гатунку випередило виникнення мови). Тож схоже, що з усіх компонент сучасного суспільства найбільш закоріненими є мови. Водночас, ніщо не пов'язує нас із покійними настільки чутливо як мова. Коли англійці чують сформульовану мало не чотириста п'ятдесят років тому фразу:

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

БЕНЕДИКТ
АНДЕРСОН
ПАТРИОТИЗМ І
РАСИЗМ

шин – від надзвичайної толерантності данців чи фінів до повного ігнорування проблеми меншин унітарними французами. Але еталон національної держави народжений в Європі. Європа живе в національне різномірному світі. Нормою є і солідарність етнічного, національного типу, і орієнтація особистості на власні уподобання і антипатії при виборі свого оточення. Консервативніші прошарки орієнтовані передусім на етнічно «своїх», рухливіші та прогресистсько налаштовані повністю позбавлені таких орієнтацій, але ні те, ні інше не нав'язано суспільству як обов'язкова норма.

Точного поняття «нація» просто не існує в тому розумінні, що не можна чітко сказати, яка етнічна, мовна, культурна група є «нацією», а яка – всього лиш етнографічною та діалектною підгрупою нації; яка етнічна одиниця має «право на самовизначення», а яка буде жити в іншій державі. Реально до референдумів справа доходить досить пізно, та й референдуми можуть дати різні наслідки в різних політичних ситуаціях.

«Воля нації» виявляється в довгій історії. Тому ставлення до національних рухів у Європі переважає, сказати б, насторожене. Європа прагне створити для національ-

них груп чи підгруп такі культурно-політичні умови, за яких ці групи могли б розвиватися, не вимагаючи державної незалежності. Якщо ж статус національної меншини продовжує бути нестерпним, якщо національна держава-гоподар виявляється нездатною забезпечити меншині гідне існування, тоді – і тільки тоді, а не через якісь загальні принципи – настає пора компромісних по змозі врегулювань. Можна сказати, що «право націй на самовизначення» для Європи – не «логічна істина», а «істина факту».

Американський націоналізм – це патріотизм насамперед політичний, зоряно-смугастий. Хоча він може бути і почуттям вишости американського способу життя при недовірі до американської держави як апарату, він лишається націоналізмом американської політичної нації.

Американська нація є цілісним, живим організмом, вона – не лише політична нація і не «суміш» різних націй, а й культурна суспільна одиниця. Колонізаційне походження американського суспільства приховує його відносну гомогенність, а прагнення асимілювати всіх (що є умовою стабільності американського суспільства) створює хибне враження етнонаціональної невизначеності.

«Земля до землі, попіл до попелу, а прах до праху» – вона для них є духовним свідченням одночасного тривання в однорідному порожньому часі. Вагомість цих слів тільки почасти пояснюється їх урочистим сенсом; вона породжена також, якщо так можна висловитися, успадкованою від пращурів «англійськістю».

По-друге, існує певний особливий різновид модерної спільноти, свідченням якого є лише мова – насамперед поезія та пісня, скажімо національні гимни, які співають в дні національних свят. Незалежно від того, наскільки банальними є їх слова і наскільки проста мелодія, спів цих гимнів є виявом синхронності: однієї й тієї ж миті незнайомі одні з одними люди промовляють в унісон одні й ті ж слова під одну й ту ж мелодію [Порівняймо цю злагоджену акапельність із повсякденною мовою, яку зазвичай ми сприймаємо у формі діалогу та обміну думками]. Спів *Марсельєзи*, *Waltzing Matilda* чи індонезійського гимну *Raya* створює нагоду для спільного фізичного втілення уявної спільноти. (Подібне відбувається при вслуханні у

церемоніальну декламацію поезій з *The Book of Common Prayer* [англіканського молитовника]). Хоча ми прекрасно усвідомлюємо, що інші співають ці пісні разом з нами, ми не знаємо ані хто вони, ані де перебувають поза межами нашого слуху. Нас ніщо не пов'язує, окрім уявних звуків.

Але до таких хорів можна приєднатися. Я латиш, а моя дочка може стати австралійкою. Син італійського емігранта в Нью-Йорку знайде своїх предків між першими колоністами, які прибули до Північної Америки. Навіть якщо національність є чимось неунікним, то ця неунікність закорінена в історії. Чудовий приклад – едикт Сен-Мартена, яким, наче в акті релігійного навернення, індіанці кечуа були охрещені «перуанцями». Адже він вказує, що націю насамперед зликовує мова, а не кров, і що можна отримати «запрошення» до участі в уявній спільноті. Саме тому сьогодні навіть найізольованіші нації визнають принцип «натуралізації» (яке чудове слово!), незалежно від того, які бар'єри на цьому шляху постають. Нація, потрактована як історична неминучість і як спіль-

Американське суспільство є продовженням культурно-політичної історії передусім суспільства англійського. Пройшовши вулицями Нью-Йорка, ви можете побачити еволюцію архітектури від староанглійських будинків із коричневої вікторіанської цегли через такі ж коричневі невеселі хмарочоси 20-30-х років до сучасної елегантної висотної Америки. Зв'язок американської колоністської цивілізації з їхньою острівною праматір'ю простежується наочно.

Голландські, німецькі, скандинавські, ірландські, інші іммігранти додавали свої підвої до цього живого цілого, але воно завжди було цілим. Численність і яскрава різноманітність отих підвоїв до материнської основи сприяла вирізненню і визріванню специфічно американської цивілізації, але головне в тому, що в ній вони асимільовані як у цілісному явищі.

В США є національні проблеми, і дуже гострі. Вони породжують свої види солідарності – солідарності національних (краще будемо говорити етнічних) громад з ієрархією їх престижів. Але далеко не все американське суспільство порізане цими громадами, як листовий пиріг. Національна солідарність – доля бідних чи принаймні не

вищих і не цілком асимільованих Америкою прошарків населення. Колись М.П'юзо в «Хрещеному батькові» показав механізми упокорення мафією італійських іммігрантів, які знаходили в «сім'ї» найпростіші і найнадійніші механізми соціального захисту. Це – граничний випадок, але по-різному своїх захищає кожна спільнота.

Етнічна громада займає певну нішу в Америці, чи принаймні творить «паралельний світ», де людина, невдоволена своїм статусом в американському суспільстві, знаходить собі доповнювальне місце, нерідко найважливіше в її житті. Це дуже помітно в українській американській громаді, яка в цілому пройшла шлях від нижчих щаблів до середнього класу.

«Справжній американець» не потребує особливого «етнічного» світу і живе в «Америці загалом» з її позаетнічними соціальними вимірами. Іммігрант чи нащадок іммігрантів, котрий зайняв стабільне місце в американському суспільстві, або слабо зв'язаний із своєю громадою, або цілковито асимільований. Коли не-американці говорять про «єврейський капітал» в Америці, вони не розуміють характеру єврейської громади в США. Єврейську громаду треба дивитися в Брукліні. Люди, які досягли високих соціаль-

нота, уявлена за допомогою мови, народжується як спільнота водночас відкрита і закрита. Цей парадокс блискуче ілюструють строфи відомого вірша про смерть Джона Мура під час битви за Корунью [Wolfe Ch. The Burial of Sir John Moore. The Poems of Charles Wolfe.— London, 1903.— P. 1-3.].

З красою, притаманною тільки англійській мові, неперетлумачувальною і доступно виключно вітчизняному читачеві, вірш цей вшановує пам'ять героя. Однак, і сам Мур, і автор вірша були ірландцями. Але ніщо не завадить французів чи іспанців, нащадкам Мурових ворогів, з усією повнотою відчувати красу цієї поезії. Англійська, як і будь-яка інша мова, завше готова прийняти нових користувачів, слухачів або читачів.

Послухаймо Томаса Бравна, який в кількох реченнях передає історію людства: «Навіть давні устремління переважали наші у своїх марнославно жаданнях, яко же плекані з давніх давен і перед гаданим Полуднем історії ґрунтовно втілили свої наміри, завдяки яким стародавні Герої перетрива-

ли довше, аніж пам'ятники їхні та механічний куншт перетривання. Бо ж у тім пізнішій акті історії ми не можемо сподіватися уже на таких Мумій, гідних нашої пам'яті, оскільки устремління стримані Пророцтвом Ілії, а Карла П'ятого від Гектора прецінь розмежовуватимуть два віки Мафусаїлові» [Browne T. Hydriotaphia, Urne-Buriall, or A Discourse of the Sepulchrall Urnes lately found in Norfolk.— London: Noel Douglas Replicas, 1927.— P. 72-83].

Стародавній Єгипет, Греція та Юдея пов'язані тут із Священною Римською Імперією, але зв'язок цей через століття і тисячі кілометрів здійснений завдяки своєрідній прозі Бравна XVII століття. Звичайно ж, цей фрагмент тексту можна перекласти. Але неповторна чарівність виразів «probable Meridian of time», «Mechanical preservations», «such Mummies unto our memories» чи «two Methusela's of Hector» здатна примусити вкритися гусячою шкірою лише англійського читача.

Процитований тут фрагмент відкривається читачеві. Але не менш піднесені останні рядки «Yang

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

БЕНЕДИКТ
АНДЕРСОН
ПАТРІОТИЗМ І
РАСИЗМ

них позицій в американському суспільстві, не входять до громади. Вони можуть співчувати своїм співвітчизникам, багаті ірландці можуть давати гроші на Ірландську революційну армію, євреї – на сіоністський рух, але то не громада. В критичній ситуації вони ведуть себе як американці певної соціальної та культурної верстви, а не як євреї, росіяни чи ірландці. Зрештою, і представники української діаспори в США при всій гостроті національного самовідчуття передусім оцінюють себе як американців.

Для американця поняття «національна меншина» – це значить меншина, що відчуває дискримінацію з національних мотивів, а національна проблема – це проблема усунення страждань меншини, яких вона зазнає внаслідок дискримінації. Як тільки дискомфорту меншини немає, немає і самої меншини. Сьогодні в США ведеться колосальна політична і культурна робота, спрямована на ліквідацію національної та расової дискримінації. Але вона вся спрямована на «обезболювання».

Що стосується національних проблем на планеті Земля і «права націй на самовизначення», то тут США надзвичайно прагматичні. Коли це було вигідно для Америки, ішли, як відомо, і на контакти з Іраном. Що ж до ісламіс-

тів-моджагеддинів Афганістану, то вони навіть мали ореол борців за свободу, бо воювали проти червоних. Визнання України – якщо говорити не про дипломатичне визнання, а про внутрішнє сприйняття України європейцями як європейської реальності, про ідейне входження України до Європи – не буде справою швидкою. Щоб назва «Україна» запам'яталась європейцям, достатньо кількох таких явищ, як Оксана Баюл. Але щоб Україна виділилась із сірої комуноросійської імперської маси, вона повинна бути сприйнята як культурно-політичне ціле сучасного європейського масштабу, а не як територія (так, на жаль, сприйнята Беларусь).

Ніяке романтичне козацьке ретро не допоможе. А героїчна національна легенда, де борцем за ідеали незалежності виступають сили, в яких Європа негайно розпізнає «агресивний націоналізм», не має ніяких шансів.

Америка буде ставитися до України з урахуванням позиції української громади, єврейської громади і інших потенціальних виборців, з врахуванням стану демократії і ринкової економіки і так далі – але основним фактором лишатиметься інтерес американської політичної нації, державний інтерес США.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Sudah Hilang» великого індонезійського письменника Прамоедіа Ананти Тоера, надруковані на цій сторінці, напевне залишаться для сучасного читача закритими за сімома печатями [І все ж їх треба перечитати! Я осучаснив оригінальну орфографію, аби вона була максимально фонетичною]: «Suara itu hanya terdengar beberapa detik saja dalam hidup. Getarannya sebentar berdentung, takkan terulangi lagi. Tapi seperti juga halnya dengan kali Lusi yang abadi menggarisi kota Blora, dan seperti kali itu juga, suara yang tersimpan menggarisi kenangan dan ingatan itu mengalir juga – mengalir kemuaranya, kelaut yang tak bertepi. Dan tak seorangpun tahu kapan laut itu akan kering dan berhenti berdeburan. Hilang. Semua itu sudah hilang dari jangkauam panca-inaera» [Pramoedy Ananta Toer. Tjerita dari Blora. – Jakarta: Balai Pustaka, 1952. – P. 44].

Кожна мова має здатність засвоювати поняття, але це засвоєння потребує часу, а для кожної наступної здобичі його залишається дедалі менше. Доступ до іноземних мов обмежений не їхньою

непроникністю, а нашою смертністю. Це породжує своєрідну приватність усіх мов. Французькі й американські імперіалісти багато років управляли в'єтнамцями, експлуатували їх та вбивали. Але що б вони не чинили, в'єтнамська мова залишалася тією ж самою. Тому так часто ми подибуємо лють на «таємничість» в'єтнамської мови, той чорний розпач, який породив ядучий жаргон умираючого колоніалізму: *gooks, ratons* тощо [Ось зразок такої логіки: 1) помру, а так і не встигну освоїти цю мову; 2) у мене така влада, що вони повинні навчитися моєї мови; 3) однак, це означає, що моя приватність буде порушена. Те, що я називаю їх *gooks* – це мій невеликий реванш]. (У тривалій перспективі відповіддю на приватність мови пригноблених є або відступ гнобителів, або масштабний геноцид).

Подібні епітети мають типово расистський характер за своєю внутрішньою формою. Розшифрування цієї форми дозволило б довести, що Наїрн засадничо помилявся, кажучи, що расизм і антисемітизм є продуктами націоналізму, і що «по-

Проте, Захід і європейський, і американський не прийме націоналістичного варіанту політичного розвитку України.

Одна з привабливих для Європи рис нинішньої України – толерантність нового режиму в національному питанні і відсутність міжнаціонального напруження, наскільки про це можна судити. В посткомуністичній Україні складаються два шляхи розв'язання національної проблеми. Один із них спирається на традицію Центральної Ради 1917 р., на національну програму австрійських соціал-демократів, реалізовану українськими соціалістами: «персональна» національно-культурна автономія, право жити етнокультурними національними громадами при повній рівноправності перед лицем держави кожного громадянина незалежно від його етнічного походження. Другий – ігнорування етнонаціональних характеристик особистості в рамках єдиної української політичної нації, що знайшло свій вияв у ліквідації у паспорті запису про національність. Обидва відповідають європейській традиції – в тому випадку, якщо право жити етнокультурними громадами не перетворюється на обов'язок. Останнє негайно еволюціо-

нує до південноафриканського апартеїду або системи райя імперії Османів.

Українська держава має підтримувати етнічні громади, але не лише для «обезболювання» національного дискомфорту, а й для створення умов позитивного культурного розвитку меншин, – і в жодному випадку не для створення етнічних ізолятив. Право на етнокультурне виокремлення має бути таким же, як і право на входження, асиміляцію особи в чужу культуру. Поляк, татарин, росіянин чи єврей має право жити в своєму культурному середовищі і розвивати свою етнокультурну традицію. Але якщо українське суспільство завжди нагадуватиме єврею чи росіянину, що він не свій, а гість, хоч би й страшенно дорогий, – ми залишимося Сходом із його системою райя, неприйнятним для Європи і для Заходу в цілому.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

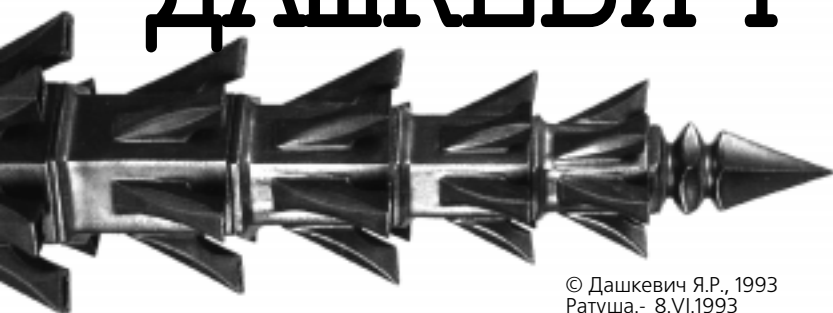
бачений з історичної перспективи фашизм більше говорить нам про націоналізм, аніж будь-який інший історичний епізод [Nairn. The Break-up of Britain. — P. 337, 347]». Візьмемо для прикладу слово *slant* (розкосий), скорочена форма від *slant-eyed* (розкосокий). Воно не висловлює звичайної політичної ворожості, затирає національну приналежність противника, редукуючи його до біологічного вигляду. *Slant*, підміняючи собою поняття «в'єтнамець», протистоїть йому; аналогічним чином прізвисько *raton* підміняє поняття «алжирець». Прізвисько долучає в'єтнамця до безіменної маси корейців, китайців, філіппінців тощо. Характер такої лексики стає ще очевиднішим, коли співставити її з іншими поняттями часів в'єтнамської війни, як-от *Charlie* або *V.C.*, чи прізвиськами ще ранішого періоду — *шваб, гун, жовток, жабоїд*, з-поміж яких кожне означає одну єдину окрему національність, тим самим з ненавистю визнаючи за ворогом право членства у лізі націй.

Вірно те, що націоналісти міркують категорія-

ми національного призначення, натомість расисти несуть маячню про довічне занечиснення, безко-нечно ретрансльоване завдяки нескінченній низці огидних копуляцій — усе це поза історією. Завдяки невидимій домішці негритянської крові «чорні» завше зостануться «чорними», євреї — сім'я Авраамове — назавжди зостануться євреями, незалежно від того, які у них пашпорти і якою мовою вони розмовляють (для нацистів єврей-німець завжди був ошуканцем [Сенс виникнення сіонізму та народження держави Ізраїль полягає у тому, що перша подія означає повторне осмислення старої релігійної спільноти як нації поміж іншими націями, натомість друга сигналізує про алхемічну трансформацію мандрівних віруючих у локальних патріотів]).

Нацистська маячня по суті справи закорінена у класовій, а не в національній ідеології, насамперед у претензіях пануючих та аристократів на божественність — блакитну чи білу кров [«Концепцію іманентної вищості раси панів ми завдячуємо аристократії. Підсичуючись з нових джерел, ця концепція, схоже, пізніше була вульгаризована

ЯРОСЛАВ НАЦІОНАЛІЗМ І ДЕМОКРАТІЯ ДАШКЕВИЧ

© Дашкевич Я.Р., 1993
Ратуша.- 8.VI.1993

Значна частина сучасної публіцистики в Україні, особливо та, що ворожа як справжньому націоналізмові, так і справжній демократії, намагається прищепити громадськості фальшиві уявлення про обидва поняття. Антиукраїнські сили піклуються тим, щоб протипоставляти націоналізм і демократію, між якими, нібито, немає і не може бути нічого спільного. При цьому націоналізм змальовують у тривожних криваво-чорних кольорах перманентного терору, а демократію як безхребетне, бездіяльне, бездарне, нездатне на рішуче втручання аморфне болото.

Правдиве розуміння націоналізму і демократії дуже далеке від таких карикатур. З'ясуванню питання, що треба розуміти під цими двома поняттями, присвячую свою статтю.

Є багато визначень націоналізму та демократії як політичних і політологічних термінів. Не думаю, однак, вести суперечку довкола того, котре з них краще.

Для пояснення цих понять постараюся встанови-

25

ЯРОСЛАВ
ДАШКЕВИЧ
НАЦІОНАЛІЗМ І
ДЕМОКРАТІЯ

[sic!] і набула переконливості для усього населення Німеччини». Moor B. Jr. *Social Origins of Dictatorship and Democracy*.— Boston: Beacon Press, 1966.— P. 436]. Отож, не дивно, що гаданим батьком модерного расизму мав би бути не якийсь дрібнобуржуазний націоналіст, а Джозеф Артур князь де Гобіно [Хронологія повністю підтверджує це твердження. Гобіно народився у 1816 році, через два роки після реставрації Бурбонів на французькому престолі. Його дипломатична кар'єра у 1848-1877 роках найбільших вершин сягнула за часів Другої Імперії Луї Наполеона та реакційного монархічного режиму Марі Едме Патріка Моріса, князя Мак-Магона, перед тим імператорського проконсула в Алжирі. Його *Essai sur l'inegalite des races humaines* було опубліковане в 1854 р. у відповідь, як можна гадати, на національне повстання 1848 р.]. Також немає нічого дивного в тому, що расизм і антисемітизм виявляються незалежно від національних кордонів. Іншими словами, вони обґрунтовують не так війни, як внутрішнє гноблення і домінування [Південно-

африканський расизм за часів Форстера і Боти підтримував (щоправда негласно) приятельські стосунки з провідними чорними політиками деяких незалежних африканських держав. Аналогічно, хоча євреї зазнавали переслідувань у Совецькому Союзі, це аж ніяк не перешкоджало Брежнєву підтримувати добрі стосунки з Кіссінджером].

У XIX ст. позаєвропейський расизм завше був пов'язаний з європейським домінуванням через дві аналогічні причини. По-перше і насамперед, з огляду на офіційний націоналізм та колоніальну «русифікацію». Як я неодноразово підкреслював, урядовий націоналізм був типовою реакцією династичних груп та аристократії, які відчували небезпеку,— вищих класів — на тубільний селянський націоналізм. Колоніальний расизм становив головний елемент «імперського» концепту, який намагався пов'язати легітимність династії із національною спільнотою. Він чинив це, генералізуючи принцип вродженої та спадкової вищості, на яку спиралася (хоча й не надто надійно) його внутрішня позиція, негласно (а подекуди і не надто хова-

ти їх антоніми, тобто слова з протилежним значенням. Для слова *націоналізм* антонімом буде - здається, це не викликає серйозних заперечень - слово *космополітизм* (тотожним йому, в моєму розумінні, буде термін *національний нігілізм*). Дехто хоче, правда, протиставляти слово *соціалізм*. Але це неправомірно, бо *націоналізмові* треба протиставляти термін по лінії етнічних понять, термін, який лежав би в полі етнічних, а не суспільних (як *соціалізм*) понять. Здається, отже, ясно, що націоналізмові як ідейному напрямку треба протиставляти протилежний йому напрям - космополітизм.

В останній час намагаються протиставляти націоналізм ще й демократії. Таке протиставлення логічно обґрунтувати неможливо, але ним жонґлюють дуже часто, особливо т.зв. демократичні, а тим більше соціалістичні (комуністичні) кола. Націоналізм - категорія виключно ідеологічного ряду. Демократія - категорія з ділянки теорії держави. Це інші лінії та інші поля.

Зрештою, якраз таке розуміння двох термінів - *націоналізм* і *демократія* - характерне вже близько 100-

120 років. А наприкінці XIX ст. виникла потреба поєднати обидва терміни для визначення певного окресленого напрямку політичної діяльності. Так встановилося поняття «*національна (націонал-) демократія*», іншими словами, політична течія, що добивалася здійснення демократичного державного ладу в межах власної нації. При цьому поняття нації часто ототожнювалося з державою, національною державою, що вже існувала, або такою, що мала бути утворена (це у випадку української націонал-демократії, що виникла при відсутності Української держави). Хоча на практиці політичний напрям національної демократії виник як реакція на соціалістичну (соціал-) демократію, але про те, що *національне* не може логічно протиставлятися *соціальному (соціалістичному)*, ми вже говорили.

Поєднання *націоналізму* і *демократії* в іншому порядку, в словосполученні *демократичний націоналізм* виникло, мабуть, не раніше, як п'ятдесят років тому і частково стосується також теорії державного устрою, але має інше значення від терміну *національна демократія*. Про цей новіший термін говоритиму далі. Тепер

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ючись) стверджуючи, що коли, припустимо, англійські лорди від природи є кимось кращим за пересічного англійця, то пересічні англійці на тих самих підставах кращі за підпорядкованих їм тубільців. Я схильний констатувати, що існування пізньокolonіальних імперій служило опорою для аристократичних фортець у метрополії, оскільки вони начебто підтверджували на світовій арені старі концепції влади і привілеїв.

А чинити це плідно вони могли (і в цьому полягає мій другий аргумент), оскільки колоніальні імперії, з огляду на їх розрослий бюрократичний апарат і політику «русифікації», дозволяли значні кількості буржуа та дрібних міщан грати роль аристократів, ясна річ, повсюди, тільки не в метрополії. У будь-якій колонії можна легко натрапити на кумедні жанрові сценки — *tableau vivant* «міщанин-шляхтич», оточений юрбою лакеїв, джур, садівників, кухарів, слуг, праль, а насамперед коней, декламує вірші на тлі чималого маєтку і саду, порослого мімозою та тропічними ліанами. Навіть ті, кому бракувало грошей на такий висо-

кий стиль, панюшилися з двозначною пихатістю французької шляхти у переддень жакерії. «В [нікчемному містечку] Мульмейн, у нижній Бірмі мене ненавиділо чимало людей — єдиний раз у житті я був настільки поважним, аби заслужити на це: я служив у цьому містечку офіцером поліції» [Orwell G. Shooting an Elephant. Слова у квадратних дужках — Б.Андерсона]. Подібна «тропічна готика» стала можливою завдяки велетенській владі, яку капіталізм дав метрополії, настільки великій, що її можна було здійснювати, сказати б, за лаштунками. Немає яскравішого втілення капіталізму у феодально-аристократичних строях, аніж колоніальні військові, котрі цілковито відрізнялися від своїх колег у метрополії, часто навіть з інституційної точки зору [Koninklijk Nederlandisch-Indisch Leger був повністю відокремлений від Koninklijk Leger у Голландії. Іноземному Легіонові мало не від самого початку було заборонено діяти на території Франції]. Таким чином, в Європі існувала «перша армія», укомплектована завдяки загальній військовій повинності громадянами метрополії. Ідеоло-

про термін *демократія* та його антонім. Не підлягає сумніву, що протилежним і словом, і поняттям - ще з античних часів - є *тиранія* (в усучасненому вигляді - *диктатура*). Поняття не має відношення до етнічної термінології. Бо, зрозуміло, тиранія та диктатура могла і може здійснюватися як над одним, так і над багатьма етносами (народами, націями) одночасно. Прошу вибачити, що намагаюся, в першу чергу, уточнювати елементарні поняття. Але дискусії на політичні та політологічні теми доводять, що часто кожний учасник такої дискусії має своє власне розуміння змісту певного поняття. При такому становищі вести повноцінну дискусію дуже важко, якщо й не цілком неможливо.

Переходжу до визначення змісту поняття *націоналізм*. Якщо відштовхуватися від того, що його протилежністю є *космополітизм*, то ясно, що в підставу націоналізму як політичної ідеології покладено бажання підпорядкувати всю громадсько-політичну діяльність потребам нації. Не буду тут займатися змістом поняття *нація* (бо це завело б нас надто далеко - існують же десятки дефініцій цього поняття). Але для мене,

принаймні, ясно, що популярний зворот «працювати для свого народу» тотожний звороту «працювати для своєї нації». Працювати для своєї нації в умовах чужинецького поневолення - це брати участь у національно-визвольній боротьбі (збройній чи беззбройній, залежно від тактики і кожноточасних умов) для утворення власної незалежної держави. Здається, два елементи - *національно-визвольна боротьба* і *незалежна держава* - визначають суть українського націоналізму. В донезалежницький період - це боротьба за утворення незалежної держави. В післянезалежницький (тобто з моменту проголошення незалежної держави) - це боротьба за збереження і зміцнення її незалежності.

Українських політичних діячів, та й не лише діячів, але й звичайних українців дуже дратувало і дратує те визначення українського націоналізму, яке давали і дають далі неприхильні та ворожі чужинці. Дратує таке визначення націоналізму, при якому чужинці цілком ігнорують поділ українського політичного життя в минулому і сучасному на багато ідейно-політичних напрямів та значну кількість політичних партій і організа-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

гічно до неї ставилися як до захисниці *heimat*; одягнута в практичні мундири хакі, озброєна найновішими зразками зброї свого часу, у мирний період вона перебувала в касарнях, а під час війни — в окопах чи у відкритому полі під захистом важкої артилерії. Поза Європою служила «друга армія», яку рекрутували (за виключенням офіцерського корпусу) із представників місцевих етнічних чи релігійних меншин, котрі служили найманцями; ідеологічно вона вважалася внутрішньою поліцейською силою; у мундирах, призначених для завоювання сердець у ліжку або у бальній залі, озброєна шаблями або застарілою зброєю; у мирну добу — на парадах, у час війни — на конях. Тоді як прусський генеральний штаб, маестро Європи у галузі військового мистецтва, найбільше уваги приділяв анонімній фаховій солідарності різних родів зброї, у колоніальній армії пишалися славою, еполетами, особистим героїзмом та архаїчною куртуазністю офіцерів (вони могли собі це дозволити, бо у них за плечима стояла «перша армія» і флот). Ця ментальність була дуже тривкою.

Ліоте занотував у Тонкіні у 1894 р.: «Як шкода, що ми не прибули сюди десять років тому! Яку блискучу кар'єру можна було б зробити! Мені не трапився тут жодний підофіцер, командир поста чи групи розвідників, котрий би упродовж шести місяців не виявив більше ініціативи, натиску, витривалості, індивідуальності, аніж офіцер у Франції упродовж усієї своєї кар'єри [Lettres du Tonkin et de Madagaskar (1894-1899).— Paris, 1946.— P. 84. Лист за 22 грудня 1884 р. з Ганоя]».

У Тонкіні, в 1951 р., Жан де Латтр де Тассінї, «котрий захоплювався офіцерами, які вміло поєднували відвагу з “фасоном”, одразу ж полюбив безрозсудно сміливого кавалериста (полковника де Кастрі), який парадував у червоному кепі та шарфі, із добрячим шпіцрутеном у руці, з безтурботними манерами та княжою поставою, однаково успішного у жіноцтва Індокитаю 50-х років, як і в парижанок 30-х років» [Fall B.B. Hell is a Very Small Place. The Siege of Dien Bien Phu.— New-York, 1968.— P. 56. Франція Ліоте і де Латтра, що-правда, була республікою, однак дуже часто га-

цій від, хоча б, націонал-комуністів до монархістів; коли в один мішок скидали (і скидають) комуністів, націонал-демократів, християнських демократів, націоналістів, гетьманців і т.д., і т.п., якщо вони виступають за незалежну державу. Бо, мовляв, політичне життя у нас дуже диференційоване, а націоналісти, ось тільки вони - і тут показують пальцем хто саме: УВО, ОУН з різними відгалуженнями, ідейні послідовники Д.Донцова тощо.

Особливо погоджуюся з тим визначенням українського націоналізму, яке давали і дають ближчі та дальші сусіди, наділені імперським або іншим шовіністичним стилем мислення (при чому, однак, дуже зручно затушовують факт, що ці визначення продиктовані власним націоналізмом та шовінізмом - їх залюбки маскують під інтернаціоналізм або космополітизм).

Так, всі ті українські громадсько-політичні течії, які вели у будь-якій формі національно-визвольну боротьбу за утворення Української незалежної держави, а тепер виступають за її збереження, захист, зміцнення - це українські націоналісти, і для них визна-

чальною є (хочуть вони цього чи не хочуть - ті різноманітні українські націоналісти) ідея націоналізму.

З примітивним, але дуже поширеним у минулому та ще й тепер визначенням українського націоналізму на підставі вишиваної сорочки чи публічного вживання української мови погодитися нелегко. Але якщо вважати, що саме ці дві ознаки мали закономірно маніфестувати такі ознаки, як прояв начебто вищої ранги національної свідомості (яка з точки зору північних націй, підлягає придушенню, нівеляції, усуненню) треба враховувати при історико-соціологічних дослідженнях.

Якщо ти борешся за незалежну державу, її збереження, її розквіт - ти націоналіст. Шведський, данський, німецький, австрійський, португальський, американський, костариканський, чилійський, папуаський чи шріланкійський. Всі ті нації, що мають власні, незалежні національні держави та не хочуть їх втратити, є носіями націоналістичної ідеї. Також курди, уйгури, тибетці, тіморці, бретонці, баски - й інші невеликі нації, що борються за власні, хоча б автономні державні утворення - також є носіями націоналістичних ідей.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ласлива Гран Метт від самого початку існування Третьої Республіки служила притулком для аристократів, яких дедалі більше усували від влади у решті важливих публічних установ. У 1898 р. увесь вищий офіцерський корпус складався з аристократів. Здомінований аристократами офіцерський корпус мав вирішальний вплив на діяння французького імперіалізму XIX-XX століть. «Суворий контроль над військом у метрополії ніколи не поширювався на *France d'outre-mer*. Розріст французької імперії у XIX ст. був почасти наслідком неконтрольованих ініціатив колоніальних військових командирів. Французька Західна Африка, творіння генерала Федерба, і французьке Конго є наслідками незалежних військових походів у незнане. Офіцери також відповідальні за *faits accomplis*, внаслідок якого було встановлено французький протекторат над Таїті у 1824 р., і той факт (у цьому випадку ступінь залежності дещо менший), що у 80-х роках було окуповано Тонкін в Індокитаї. У 1897 р. Галлієні остаточно повалив монархію на Мадагаскарі і депортував королеву,

не порадившись навіть із урядом Франції, який пізніше погодився із цим доконаним фактом». Ambler J.S. *The French Army in Politics, 1945-1962.*— Columbus: Ohio State University Press, 1966.— P. 10-11, 22].

Іншим повчальним виявом аристократичного чи псевдоаристократичного походження колоніального расизму була типова солідарність білих володарів різних колоніальних метрополій, незважаючи на конфлікти і суперництво поміж ними. Ця солідарність, завдяки понаддержавному характерові, нагадує класову солідарність європейських аристократів XIX ст., зафіксовану у спільних полюваннях і балах; також варто нагадати про братерство «офіцерів-джентльменів», які, на відміну від партизанів і цивільних, мали згідно з Женевською конвенцією право на особливе ставлення у тому випадку, коли вони потрапляють у полон.

Представлену досі аргументацію можна також віднести до населення колоній. Абстрагуючись від деяких висловлювань колоніальних ідеологів, ми констатуємо наскільки малу роль в антиколоніаль-

БЕНЕДИКТ
АНДЕРСОН
ПАТРИОТИЗМ І
РАСИЗМ

Можна поділяти націоналізм на націоналізм поневолевих та панівних націй; такий поділ обґрунтований. Але в основі всіх таких ідей лежить, без сумніву, якраз націоналізм і саме націоналізм, який обростає різною політичною практикою, залежно від умов існування - імперських, однонаціональної державності чи боротьби за неї. І тут вже, виходячи з обставин існування - і панування - націй, можна розрізнати націоналізм трьох ступенів. 1. Націоналізм імперської держави (чи держави з претензіями на імперську, особливо, якщо вона була імперією в минулому), що дуже часто перетворюється в шовінізм з потягом підкорювати, денационалізувати інші нації. 2. Націоналізм в основному однонаціональної держави без імперських амбіцій, але з тенденцією всіма силами забезпечити незалежне існування держави і самобутність нації. 3. Націоналізм бездержавної та безавтономної нації, нерівноправної з поневолювачами - така нація веде національно-визвольну боротьбу за утворення власної держави.

Поширюваний і пропагований в останній час зворот про «великий націоналізм малих націй» по відно-

шенню до націй, що ведуть національно-визвольну боротьбу або лише недавно звільнилися від чужого панування й утворили власну державу, не є науковою дефініцією, а лише публіцистичною фразою, позбавленою реального змісту, - бо її автори хронічно відмовляються враховувати набагато загрозовіший для світової і регіональної стабільності «великий націоналізм великих націй».

Виходячи, отже, з теорії та практики дій імперських держав по відношенню до української нації, носіями українського націоналізму треба вважати повну гаму політичних течій - від націонал-комуністів до монархістів, якщо вони були і є за незалежну Українську державу. Бо і винищували їх всіх у минулому саме за український націоналізм. Треба думати, з точки зору окупантів, цілком оправдано.

Так ми приходимо до висновку, що поняття *націоналізм* вживається в українській політичній дійсності у подвійному розумінні й значенні. 1. Широкому, застосованому в міжнародній практиці. 2. Вузькому - для всіх тих політичних течій, які внесли слово *націоналізм* до назви своїх організацій, об'єднань - або (що

них рухах відігравав так званий «обернений расизм». У цьому питанні мова легко може ввести в оману. Яванське слово *londo* (похідне від «голландець») означало у певному сенсі не лише голландців, але й білих загалом. Але першоджерело чітко свідчить, що для яванських селян, котрі, звичайно ж, не бачили інших білих, окрім голландців, обидва ці значення співпадали. Так само у французьких колоніях *les blancs* не зродилися з обернених образливих значень [Я ніколи не натрапив на образливе індонезійське чи яванське жаргонне слово, яке означало голландця або білого. Порівняння з англо-саксонською «скарбничкою» — *niggers, wops, kikes, gooks, slants, fuzzywuzzies* тощо — є однозначним. Можливо, така безневинність стосується тільки народів колоній. Негри в Америці, а відтак і в інших країнах поселення, мають власну контрлексику: *honkies, ofays* тощо].

І навпаки, ми радше подибуємо дух антиколоніального націоналізму у зворушливій конституції недовговічної Республіки Катагалуган, написаній Макаріо Сакая (1902), де в числі іншого сказано:

«Ніхто з тагалогців, народжених на цьому архіпелазі, не має права підносити нікого понад іншими з приводу раси чи кольору шкіри; білі, темні, багаті, бідні, освічені та неписьменні є цілковито рівними. Можуть існувати тільки відмінності у освіченості, багатстві або вигляді, але вони не стосуються природи і здатності служити [загальній] справі».

Неважко знайти аналогії і на другій півкулі. Мексиканські метиси, які розмовляють іспанською мовою, ведуть свій родовід не від кастильських конкістадорів, а від напіввинищених астеків, майя, тольтеків чи сапотеків. Уругвайські революціонери-патріоти, будучи з походження креолами, взяли собі за патрона Тупака Амару, останнього великого тубільного бунтівника проти креольського гніту, котрий помер від жахливих тортур у 1781 р.

Може видатися парадоксом, що об'єкти усякого роду прив'язаності «уявні» — анонімні, особисто незнайомі родичі: тагалогі, винищені племена, Матушка Россія чи *tanah air*. Але *amor patriae* не

стало популярним в останній час) оголошують про свою діяльність на основі принципів націоналізму.

Переходжу до співвідношення термінів *націоналізм* та *демократія*.

У політичних дискусіях, які ведуться в наш час в Україні - ведуться, треба сказати, часто дуже брудними методами, - намагаються протиставити поняття *націоналізм* та *демократія*, які навіть не просто протилежні, але й протирічиві, несумісні. Хоча як я намагався довести спочатку, ці поняття лежать у різних площинах і стосуються цілком різних ділянок. Перше - політичної ідеології, друге - теорії держави.

До дуже курйозних проявів політичних і політологічних дискусій належить прагнення приєднати до поняття *націоналізм* звинувачення в обов'язково належних до цього ідейного напрямку збройних, терористичних, просто кривавих, обов'язково нелегальних способів, політичної боротьби. А до *демократії* - обов'язково мирних, беззбройних, парламентських засобів здобування політичних цілей. Мені важко пояснити причини такої безглуздої постановки питання. Та вона існує.

Як відомо, демократичний лад дуже часто утверджувався збройною, кривавою рукою. Ще Брут вбив Цезаря, тобто здійснив терористичний акт, акт індивідуального терору, захищаючи демократію. Демократію насаджували в післявоєнній Німеччині, без сумніву, збройним, насильницьким шляхом. Ця боротьба за демократію в Німеччині коштувала багато мільйонів убитих. Демократичні суспільства минулого ставили пам'ятники тиранобивцям - отже, терористам.

З іншого боку, до диктатури, в остаточному розрахунку навіть дуже кривавої, доходили також дуже мирним парламентським способом. Гітлер дійшов до влади, пам'ятаємо, після цілком демократичних виборів.

Очевидно, методи політичної боротьби - мирні, парламентські, збройні, терористичні - це одна категорія. А *націоналізм*, *демократія* - цілком інші. Всі три категорії лежать на різних лініях, в різних полях - площинах. І в теорії, і в практиці вони можуть утворювати різні комбінації. Єдиної константи тут немає і не може бути. Три елементи можуть з'єднуватися по-різному. Єдиний практичний висновок, який можна зробити в даній ділянці, це той, що для боротьби з кривавою

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

відрізняється з цієї точки зору від решти афектів, вражені якими багато вигадують. Тому оглядання фотоальбому з чужого весілля є чимось на зразок археологічного дослідження плану Вісячих Садів Семіраміди. Тим, чим для закоханого є око — звичайне око, з яким людина народжується і живе, тим для патріота є мова, яка внаслідок історичної випадковості стала його рідною мовою. Цією мовою, засвоєною з молоком матері, мовою, яка супроводжує його до могили, він відкриває минуле, уявляє свою ідентичність і мріє про майбутнє.

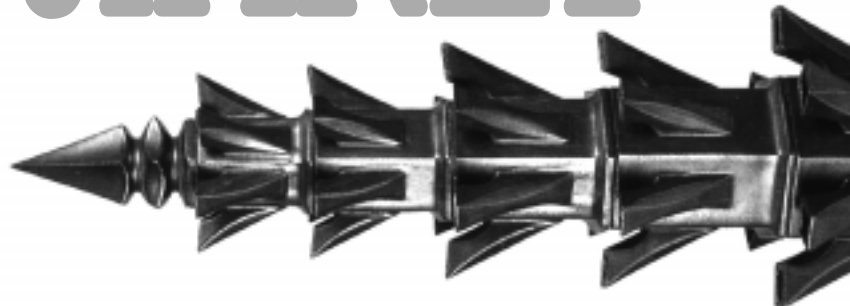
Переклав Андрій Павлишин

БЕНЕДИКТ
АНДЕРСОН
ПАТРІОТИЗМ І
РАСИЗМ

30

[Розділ з книги «Уявні спільноти»: Anderson B. Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.— London — New York, 1991.]

ВОЛТЕР
ЛАКЕР

тоталітарною диктатурою або з загрозою такої диктатури дозволяються як збройні, так і мирні способи боротьби. І таку боротьбу можуть вести як демократи, так і націоналісти (націоналісти у вузькому розумінні).

Врешті, про термін *демократичний націоналізм*, який поволі входить - зрештою, не без спротиву - в українську політичну дійсність.

Є таке крайнє становище: мовляв, до слова *націоналізм* не можна додавати жодного додаткового визначення. Бо, нібито існує лише один-єдиний термін *націоналізм*, так сказати б, «чистий» націоналізм. Такий погляд звернений, насамперед, проти терміну *інтегральний націоналізм* (щось в роді всюдипроникливого націоналізму), на який справді, по відношенню до української реальності, погодитися важко. Про *інтегральність* націоналізму (в такому розумінні, яке спопуляризували імперські політологи, політики, ідеологи відносно до будь-якого іншого, лише не до свого власного націоналізму) для українських умов говорити важко. Україна досі не переживала панування націоналізму (бо тритижневе, дуже хитке, існуван-

ня Української держави 1941 р., проголошеної ОУН, т.зв. бандерівцями, надто короткий термін) і про його інтегральність на підставі агітаційно-пропагандистської літератури твердити просто некоректно.

Але, якщо етногенні політичні ідеї уявити собі у вигляді горизонтальної лінії, на одному полюсі якої *космополітизм*, а на іншому - *націоналізм*, і таку горизонтальну лінію ввести в систему координат, в якій на вертикалі відзначатимуть види державного ладу від *демократії* до *диктатури*, то, цілком зрозуміло, можливі різні комбінації. Бо на горизонтальній лінії між полюсами *космополітизму* та *націоналізму* будуть ще інші градації - і на цій лінії знайде свою відмітку - та й відповідну криву в системі координат - також український демократичний націоналізм.

Вживав я це поняття у своїх попередніх виступах та статтях - і від нього не відмовляюся. Демократичність - з точки зору теорії держави - націоналізму я бачу в двох моментах. Перший - якщо буде збережено повноцінний виборний парламент, а прихід до влади, до парламентської більшості, здійснюватиметься виборним шляхом. Другий - збереження, після при-

31

ЯРОСЛАВ
ДАШКЕВИЧ
НАЦІОНАЛІЗМ І
ДЕМОКРАТІЯ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

СПАДЩИНА ФАШИЗМУ: ОЧИЩЕННЯ ВІД КОЛАБОРАНТІВ

© Laqueur W., 1992

Перша проблема, яка постала перед переможцями [у 1945 р.], — що робити з особами, які розв'язали цю війну і накликали на Європу стільки невимовних страждань. Голосні вимоги покарати переможених лунали уже після багатьох воєн — у 1918 році навіть доволі широко висловлювалася думка про те, щоб повісити імператора. Однак Друга світова війна не відбувалася згідно з устійненими законами. Нацисти не тільки перемагали війська своїх противників, але й поневолювали, а подекуди винищували цивільне населення. Німецькі лідери були однаково винні і в приготуваннях до кривавого побоїща, і у військових злочинах (цей термін вперше був впроваджений до міжнародного права у 1906 році), і у злочинах проти людства. В липні 1945 р. союзники вирішили, що військових злочинців слід поставити перед судом і покарати.

Однак, вони дуже швидко втямили, наскільки важке це завдання. Ідентифікація головних військових злочинців була доволі простою справою, натомість постала проблема, а що ж робити з усіма іншими, які стояли в ієрархії нижче і були тільки зняряддями здій-

ходу до влади, неоднопартійного ладу. Думаю, цих двох моментів вистачає для того, щоб говорити про демократичний націоналізм як цілком певно і чітко визначену ідейно-політичну платформу і течію.

ЛЕШЕК

КОЛАКОВСЬКИЙ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

снованої свого часу політики. Що робити із членами таких організацій як фашистська партія чи штурмові загони? Чи всіх їх треба засудити, а якщо так, то хто і як мав би це зробити? У союзних країнах вимоги покарати злочинців значно посилювалися після відкриття в останні тижні війни таборів смерті.

Покарання осіб, відповідальних за злочини, вважалося питанням елементарної справедливості, а водночас передумовою відбудови нової Німеччини. Проте членами нацистської партії в Німеччині були 8 млн. осіб, у тому числі всі вищі державні службовці, а також мало не вся економічна та інтелектуальна еліта. Як відбудувати Німеччину (Австрію чи Італію) без активної участі людей із цих середовищ — і чоловіків, і жінок? Ба більше, усе свідчило про те, що самої лиш денацифікації буде замало — знадобиться перевиховання мільйонів людей. Хто повинен понести відповідальність за цю операцію? Армії союзників готували до переможного ведення війни, а не здійснення освітніх чи адміністративних функцій. Отож, і самі німці, й інші зацікавлені народи були змушені самотужки здійснювати очищення від власних колаборантів.

Денацифікація і чистка від колаборантів у кожній країні відбувалася цілком по-різному. Американці та британці діяли поволі й методично — у британській окупаційній зоні було розслідувано бл. 2 млн. випадків, а процес денацифікації загалом завершено у 1948 році. Совети і французи зосередилися на головних злочинцях, а меншим дозволили уникнути покарання. Вони не мали якихось особливих ідей щодо відбудови нової Німеччини. Сталін не довіряв німцям, однак він прагнув випробувати людей, котрі, незалежно від свого політичного минулого, слухалися його наказів. У деяких країнах чистки відбувалися швидко і дуже жорстко. У Франції одразу ж після визволення тисячі фашистів та осіб, підозрюваних у колаборації, були ліквідовані на підставі смертних вироків, виданих самозваними судами.

Після одного-двох років у всіх країнах Європи здебільшого чистки закінчилися, натомість у Німеччині процес очищення суспільства точився дуже поволі і тривав чимало часу, іще більше його було треба, аби знайти живих свідків і накопичити докази. Один з найважливіших — процес проти групи охоронців Освен-

ВОЛТЕР ЛАКЕР
СПАДЩИНА
ФАШИЗМУ:
ОЧИЩЕННЯ
ВІД
КОЛАБОРАНТІВ

ГЕНОЦИД

ТА

ІДЕОЛОГІЯ

© Kotakowski L., 1978

циму — розпочався тільки у 1967 р. Процес катів Майданека почався у 1975, а вирок був оголошений тільки через шість років. Процес Клауса Барб'є, ката Ліону, відбувся тільки у 1987 р.

Різним був також обсяг чисток. У Бельгії після визволення було заведено 634 000 справ — небачена кількість у країні, де населення всього 8 млн.; відбулися 87 000 процесів, а кількість винесених вироків сягнула 77 000. В Австрії, де нацизм мав значно глибше коріння і був розповсюдженіший, перед судом постали бл. 9 000 осіб, з чого до смертної кари були засуджені всього лиш 35. Серед суддів та поліцейських офіцерів тільки декілька осіб не були у той чи інший спосіб пов'язані в минулому з нацизмом — відтак суди дозволили обвинуваченим уникнути покарання. В свою чергу, у Франції та Італії чистки нераз ставали оказією для зведення поррахунків з політичними чи особистими ворогами. Австрійська судова система нераз потиху приєднувалася до змови мовчання — ніхто нічого не знав і не чув. Натомість у Голландії в колаборанстві було звинувачено 150 000 — 200 000 чоловіків і жінок — вистачало, аби під час війни хтось з'явився у

Знищення євреїв можна обмірковувати з різних точок зору: як найкривавіший розділ неймовірної історії Ізраїлю, або як вияв націоналізму й тоталітаризму в ХХ столітті. Мої міркування стосуються останнього. Я не можу нічого цікавого оповісти про історію винищення євреїв, я також не схильний міркувати над її значенням для сучасного стану т.зв. «єврейського питання», зокрема для становища держави Ізраїль. Ясна річ, я не ставлю під сумнів сенс цього різновиду рефлексії, навпаки: мені здається, що зараз ми маємо може останню нагоду, аби дискусія навколо подібних питань точилася, спираючись на спогади живих людей. Через десять або п'ятнадцять років світом керуватимуть особи, для котрих Друга Світова війна буде закритим розділом минулого. Зв'язок поміж подіями того часу й існування держави Ізраїль забудуть, а політичні рішення залежатимуть від волі уже цілком інших людей, які не були свідками чи жертвами жорстокости тих часів.

При обговоренні теми, щодо якої важко залишитися незворушним, не завадить коротко предста-

громадському місці в супроводі німця чи передплатив колаборантську газету. З іншого боку, в самій Німеччині чи в Австрії з факту, що людина була високопосадовим функціонером гестапо не обов'язково мусив впливати судовий процес, незважаючи на те, що, звичайно, проти неї легко можна було висунути важчі чи м'якші звинувачення. Тим не менше, загал рахувався з аргументацією, що така особа насамперед виконувала розпорядження.

Принцип підпорядкування наказам відіграв істотну роль у найвідомішому процесі військових злочинців — Нюрнберзькому процесі, який розпочався у серпні 1946 р., коли перед судом постали 24 найважливіші злочинці. З-поміж найвищих за рангою нацистських провідників, які залишилися в живих, на лаві підсудних опинилися Герінг, Ріббентроп (міністр іноземних справ), ідеолог Розенберг та військові командувачі Кейтель, Йодль і адмірал Деніц. У підготовці процесу взяли участь тисячі людей, сама лиш стенограма засідань налічує понад п'ять мільйонів сторінок. Чимало німців вважали, що цей процес — наруга над справедливістю, однак промовистість фактів справила належне вра-

33

витись. Я не єврей, і не походжу з євреїв. Коли почалася війна, мені було дванадцять років, отож період гітлерівської окупації я пережив у Польщі. Я мешкав у різних місцевостях, в тому числі й у Варшаві. Пам'ятаю ліквідацію гетто — я жив у середовищі поляків, котрі активно допомагали євреям і щодня ризикували життям, намагаючись врятувати з пекла тих небагатьох, кого можна було врятувати. Більшу частину цього періоду я мешкав разом із євреями, що ховалися від катів. Як відомо, близько шести мільйонів польських громадян стали жертвами геноциду: близько половини з-поміж них — польські євреї або поляки єврейського походження. І ті, кого я знав у ті часи, і я сам, — усі ми мали виразне відчуття спільноти із жертвами, отож визнаю, що наші спогади забарвлюють усі можливі аналізи тогочасних подій.

Іноді ми замислюємося — що ж було різоче нового у знищенні європейських євреїв у часи Другої Світової війни. Геноцид не є винаходом ані ХХ сто-

ліття, ані гітлерівців, за винятком удосконалення ними техніки убивства й транспортування людей на бойню. Не є новинкою також ідеологічний геноцид, себто масове винищення, узаasadнене не тільки проголошеною убивцями потребою життєвого простору чи багатств, але й розбудованою «філософією», з якої випливає, що жертви заслуговують на нівечення задля метафізичних, історичних або моральних рацій. Наскільки мені відомо, масова різанина анатолійських вірмен під час Першої Світової війни не була підкріплена жодним ідеологічним обумовленням; те ж саме можна сказати про вирізування індіанців у Північній Америці. В історії європейського завоювання Південної Америки у XVI-XVII століттях можна іноді натрапити на своєрідне «філософське» обґрунтування: тоді вважали, що індіанець по суті не є людською істотою, обдарованою душею. Однак, на цю теорію покликалися не надто часто (її швидко відкинула Церква), а коли навіть користали з неї, то не задля того, аби знайти підстави для широкомасштабного убивства людей — щонайбільше вона провадила до висновку, що у мо-

ження. Убиті мільйони людей, мільйони депортовані. Один з підсудних, Ганс Франк, колишній губернатор Польщі, констатував, що «мине тисячу років, а вина Німеччини й тоді не буде затерта». Інші тримали марку до самого кінця. Коли Юліус Штрайхер, головний юдофоб, піднімався сходами на шибеницю, то останні його слова були: «Гайль Гітлер!» Герман Герінг, котрий багато років залишався другим в ієрархії лідерів нацистської Німеччини, представив сам себе як мирну людину, а через кілька годин після оголошення вироку наклав на себе руки. Більшість звинувачених не висловили ані жалю, ані розкаяння, твердили, що не знали, що діється, і тільки виконували накази. За їхніми словами, у Третньому Райху найбільшу вагу мало слово фюрера. Десять звинувачених на цьому процесі були засуджені до смертної кари і страчені; решта отримали більш-менш тривалі терміни ув'язнення. Від 1966 р. єдиним мешканцем в'язниці у Шпандау був Рудольф Гесс, котрий у 1987 р. помер у віці 91 року.

Вирок Нюрнберзького процесу не стосувався виключно індивідів, винними у злочинах проти людства були визнані цілі організації. Цей процес критикува-

ли, і не лише в Німеччині, з різних причин. Список звинувачених був укладений дещо хаотично. На лаві підсудних поруч із найвищими за рангою політиками і військовиками опинився один радіокоментатор, в іншому випадку батька замінив син. Щоправда, звинувачені мали адвокатів, однак захист не міг під час процесу представити усіх доказів. Під час розгляду німецького нападу на Польщу в 1939 р. юристи і словом не обмовились про таємний протокол, на підставі якого ця країна була поділена між Німеччиною та СРСР. Траплялося також чимало формальних недоглядів — декого звинувачували у порушенні міжнародного права, в той час як воно стосується не осіб, а держав. Критики також нагадують, що людину можна судити тільки на підставі законодавства, чинного на батьківщині звинуваченого, а не на підставі принципів, створених після війни.

Під час Нюрнберзького процесу було допущено чимало серйозних порушень, які викликали багато зауважень тих експертів, котрі керувалися не актуальними потребами політичної природи, а принципами міжнародного права. Але, чи могло бути інакше? Вчинені

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ВОЛТЕР ЛАКЕР
СПАДЩИНА
ФАШИЗМУ:
ОЧИЩЕННЯ
ВІД
КОЛАБОРАНТІВ

ральних категоріях убивство індіанця є справою несуттєвою. В цілому виглядає так, що вирізування індіанців не мало ідеологічного характеру і що вбивці не засмічували собі голови конструюванням узагаданень власних вчинків. Ними керувала жадоба багатства та влади, вони усвідомлювали свій інтерес, і в ліпшому випадку цілковита культурна та релігійна відмінність жертв допомагала завойовникам долати стриманість, якщо вона коли у них і була. Те саме можна сказати про більшість жорстокостей, вчинених на усіх стадіях колонізації, незалежно від того, чи заслуговують вони на ймення «геноциду» (слово це, вочевидь, неможливо дефініювати із цілковитою довершеністю) [На тему дефініції див.: Dadrian V.N. A Typology of Genocide // International Review of Modern Sociology. — 1975. — No 2].

Гітлерівці також не можуть претендувати на титул винахідників ідеологічного геноциду. Ця категорія поширюється на масове винищення людей під час релігійних воєн минулого, без огляду на побічні мотиви, значно приземленіші, аніж помилкові погляди на милість чи Святу Трійцю. Різанина катарів

на півдні Франції на початку XIII століття напевне заслуговує на те, щоб назвати її ідеологічним геноцидом. Але еретики, принаймні теоретично, мали змогу обирати: вони могли повернутися на правдиву доктрину, могли зрестися своїх помилок і розкаятися. Євреї не мали такої можливості. Позаяк у гітлерівській доктрині єврейство було спадковою рисою, його не можна було позбутися. Євреї були невиліковно зіпсовані, а тому безумовно приречені.

Із двох складових гітлерівської ідеології, істотних для наших міркувань, — вроджена вищість німців та іманентне невиліковне зло єврейства, — жоден не був, звичайно, новиною. Відомі різні спроби виводити цю ідеологію з німецького романтизму чи й з іще давніших періодів; у цьому контексті ми можемо покликатися на Томаса Манна і Лукача, а в Америці на Пітера В'єрка. Ще більше зусиль витрачено на аналіз історичної бази гітлеризму в економічних, соціальних та емоційних обставинах Німеччини після Першої Світової війни. Деякі автори, переважно колишні марксистки, в історіософських

35

ЛЕШЕК
КОЛАКОВСЬКИЙ
ГЕНОЦИД ТА
ІДЕОЛОГІЯ

націонал-соціалістами злочини були з багатьох точок зору безпрецедентними в історії, і важко собі уявити, що ті, хто їх вчинив, не були б покарані тільки тому, що не існувало відповідних юридичних норм на цей випадок. Така юриспруденція була, може й недосконала, але в той час не існувало іншого вибору.

Відбулася іще низка процесів. Перед судом поставили військові командири, звинувачені у вчиненні військових злочинів (скажімо, Манштайн), чільні боси економіки, котрі використовували рабську працю або тією чи іншою мірою були залучені до здійснення політики гітлерівської агресії (І.Г.Фарбен, Флік, Крупп), найвищі за рангою керівники німецького МЗС і, звичайно ж, усі ті, хто в політичному чи виконавському сенсі був пов'язаний із проектом Остаточного Розв'язання чи знищенням п'яти мільйонів євреїв. Ці процеси відбувалися упродовж багатьох років. Деякі з найбільших злочинців зникли без сліду і лише через багато років вийшли з кривок, тільки в інших країнах. Дехто з них постав перед судом, але важко було довести їхню вину, позаяк багато жертв уже померли, а спільники були пов'язані круговою порукою. Уся німецька юри-

дична махіна, хоча й діяла у спрощеному процесі, робила усе необхідне послідовно й сумлінно. Раз відкрити справу було не так легко закрити. Підраховано, що на проведення слідства та процес іноді треба було аж двадцять років; коли в 1967 р. виявилось, що тисячі справ залишаються незавершеними, було прийнято рішення — всупереч численним голосам протесту — продовжити термін розслідувань.

Денацифікація викликала чимало застережень. Неодноразово виявлялося, що нижчий за рангою службовець отримував важчий вирок, тоді як його керівники уникали покарання або швидко виходили на волю. Траплялися й інші несправедливості, які зміцнювали переконаність німців, що усі ці процеси, починаючи від Нюрнберзького, не мають нічого спільного зі справедливістю. Уся жахлива правда про табори смерті стала відома широкій громадськості тільки під час процесів, які відбулися наприкінці 50-х років (включно з відомим процесом Айхмана). Німці у переважній більшості визнали ці факти, після чого вирішили подолати їх і перейти — кожен по-своєму — до нормального життя. Айхман, шеф відділу гестапо, який займався

поясненнях просунулись так далеко, що схильні були вважати, наче гітлеризм не був усього лиш потворною випадковістю, а типовим виявом загальної тоталітарної тенденції, іншим дивоглядним прикладом якої став совецький устрій, і що обидва ці устрої є провісниками нової політичної формації, яка хоча й жорстока та нелюдяна, однак є природним продуктом велетенських змін, що виникають внаслідок розвитку техніки. Такий зловісний діагноз можна знайти у творах Бруно Ріцці, Фредерика Поллока та Джеймса Барнгема. З цієї перспективи власне гітлерівська ідеологія мала невелике значення; позаяк у загальних рисах економічні й політичні елементи нового порядку були начебто визначені розвитком модерної техніки, ідеологічні форми устрою певної країни — комунізм в Росії чи гітлеризм у Німеччині — були грою випадку чи місцевих традицій; ідеологія не має інших функцій, поза інструментальною у мобілізації засобів для виконання завдань, які всупереч усій своїй складності були накинуті історією.

Ці питання ми можемо поминути і погодитись із

загальним припущенням, що немає, на щастя, жодних приневолюючих рацій, які б змушували нас погодитись із цими похмурими пророцтвами і вірити, що нездоланні історичні сили невблаганно провадять світ до тоталітарного порядку. Ми вправі визнати, що й справді деякі риси технологічних змін, схоже, сприяють такому розвитку подій (віднесення дедалі більшої кількості важливих рішень до компетенції центральних осередків влади), але інші риси протидіють цьому (технологічна та економічна непуцящість тоталітаризму), а стверджувати, наче ми знаємо, яким буде у глобальному масштабі результат конфлікту поміж цими двома протилежними тенденціями, немає сенсу.

Проте, якими б переконливими не були тлумачення ідеї гітлеризму у категоріях економічної чи культурної історії, важко подолати відчуття, що в цій ідеології було щось демонічно нове і що її тимчасовий успіх був значною мірою особистим внеском самого Гітлера (і звичайно, Розенберга). Не варто недооцінювати його творчості чи зводити її до звичайнісінького вияву вже наявних тенденцій, які доп-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Остаточним Вирішенням, утік по війні до Латинської Америки. Там його вистежили і викрали спецслужби Ізраїлю, а відтак поставили перед судом в Єрусалимі. Оприлюднені під час процесу над ним інформації дуже обурили людей, зокрема молодше покоління — воно не забажало погодитись з аргументами старших, які пояснювали, що нічого не знали, і що в тоталітарній системі немає жодної змоги протистояти державі. Розпочалася велетенська дискусія на теми моралі, до якої долучилися письменники, теологи, зрештою, звичайні громадяни.

Німцям було досить конфронтації з власним минулим. Задумане союзниками перевиховання виявилось порожнім звуком. Отож, західні альянти вирішили — цитуємо за одним з розпоряджень — що «окупація Німеччини має за мету не визволення, а перемогу над ворожою нацією». У перші повоєнні роки було заборонено по-братньому ставитися до німців, навіть тих нечисленних, котрі залишалися в опозиції до колишньої системи і зазнали через це чимало страждань. Однак, альянти дуже швидко втямили, що коли вони бажають запустити механізм роботи головних

державних структур країни, то будуть змушені винайняти фахівців та адміністраторів, більшість з яких тією чи іншою мірою були пов'язані з нацизмом. З часом, коли виникла незалежна німецька державна адміністрація, виявилось, що значний відсоток, зокрема на керівних посадах локального щабля, складають колишні члени націонал-соціалістської партії. Зрозуміло, ніхто з провідних лідерів нацистів не міг навіть і мріяти про повернення до політичного життя, однак рядові члени НСДАП та її низові активісти визнали своє минуле юнацьким шаленством і настоювали, що уже давно позбулися колишніх нацистських переконань. Дехто навіть щиро намагався виправити свої минулі помилки. Так чи інак, факт, що невдовзі після падіння Третього Райху цим людям дозволили посісти ключові посади в державних органах, породив значну недовіру решти світу.

В інших європейських країнах мірило таких проблем було значно меншим. У Східній Європі та на окупованих СРСР землях якихось значних квіслінгів не було. Зрештою, німці і не шукали там колаборантів, як-от на Заході — вони просто впроваджували там безпо-

ВОЛТЕР ЛАКЕР
СПАДЩИНА
ФАШИЗМУ:
ОЧИЩЕННЯ
ВІД
КОЛАБОРАНТІВ

ровадили до народження вождя в якості свого необхідного знаряддя. Не виключено, що мілітаризація німецької економіки була можливим розв'язанням проблем країни і що офіційна псевдорелігія, з її культом держави та імперськими мареннями, зродилася як допоміжний механізм. Однак у цій схемі недостатньо з'ясовано своєрідність гітлерівської ідеології. Можливо, природні схильності нашого розуму призводять до того, що ми неохоче визнаємо, що історичні події, які цілковито змінили хід історії, є наслідком випадку чи зовсім непередбачуваного збігу обставин, а не доступного розумуванню висліді історичної конечности.

Навіть якщо ми погодимося із тим, що результати Першої Світової війни зробили Другу Світову війну надто ймовірною чи й цілком неминучою, то й тоді з цього аж ніяк не випливає фатальна конечність виникнення і перемоги гітлеризму, ані, зрештою, те, що Третій Райх таки програє війну. Гітлеризм був творінням людського розуму, а не якихось безособових історичних сил, і його доктрина не була випадковим та пасивним інструментом досяг-

нення цілей, які сформувалися незалежно від неї з інших джерел. Якою б кепською інтелектуально та відразливою морально не була ця ідеологія, проте вона була реальною, не лише під тим оглядом, що люди й справді її визнавали, але й тому, що вона фактично впливала на вчинки лідерів як незалежна змінна. Особливо це стосується проблеми антисемітизму. Історики неодноразово підкреслювали, що фізичне знищення євреїв на останній фазі війни було по суті шкідливим для воєнних зусиль німців, позаяк *Endlösung* [остаточне вирішення «єврейського питання» — *Прим. перекл.*] вимагало велетенської кількості транспортних засобів і блокувало залізничні лінії, вкрай потрібні військовим, а підневільна праця євреїв могла б використовуватися значно краще. Всупереч цьому операція винищення тривала й далі, з огляду на ідеологічні причини. Гітлерівський антисемітизм спирався не тільки на докладні звинувачення на адресу євреїв, як-от ті, що ми знаходимо у християнській традиції. Вина євреїв полягала насамперед у тому, що вони були євреями, і через те були приречені на винищення. Вони

37

ЛЕШЕК
КОЛАКОВСЬКИЙ
ГЕНОЦИД ТА
ІДЕОЛОГІЯ

середнє правління над особами, котрих вважали рівно нижчими. Звичайно, існувала ціла когорта дрібних колаборантів, тисячі добровольців, котрі брали участь у заходах Остаточного Розв'язання, однак не було жодних компрометуючих випадків співпраці з окупантами когось з-поміж політичних провідників чи інтелектуалів у цих країнах. Не було також жодних вітчизняних нацистських рухів, членів яких варто було б судити. Винятки становили Румунія та Угорщина, але й там проблема чистки не була найважливішою. В Італії ліквідація фашизму відбувалася із великою жорстокістю, але тривала недовго. Після визволення були створені спеціальні суди, які розглядали справи найвищих рангів та політично найактивніших членів фашистського руху. Люди з нижчих щаблів влади та рядові члени партії легко поверталися у політичне життя або швидко робили фахові кар'єри. З-поміж восьмиста тисяч державних службовців, які в минулому належали до фашистської партії, посади втратили не більше кількох сотень. Відбулося кілька серйозних процесів, на яких судили переважно вищих військових керівників — Роатту (котрий утік під час слідства) і Граціані. Після

визволення північної Італії (яка у 1944-1945 роках була останнім притулком Муссоліні) деяких фашистів (або осіб, підозрюваних у симпатіях до цього руху) стратили на підставі вироків партизанських трибуналів. Офіційне число «1 732 страчених і загиблих» схоже занижене, натомість факти, які подають неофашисти, значно завищені. Після амністії 1946 р. у в'язницях залишилося щонайбільше кількох сотень колишніх фашистських і військових злочинців.

Італія та Австрія — країни, де фашизм і націонал-соціалізм були потрактовані із значною поблажливістю. З цими рухами були пов'язані надто багато людей, тому було вирішено вилучити з громадського життя тільки найбільш скомпрометованих. Зрештою, були й інші причини: Муссоліні не зумів створити в Італії досконалого тоталітаризму і хоча на словах доходив до крайнощів, у діях він таким не був. Ані армія, ані державна адміністрація не були цілковито опановані фашистами, а чимало провідних постатей інтелектуального життя не належали до партії. Ця система далеко не відзначалася гуманізмом, однак убила значно менше своїх опонентів, аніж режим Гітлера. На протива-

були втіленням зла і водночас його абстрактним символом; не тільки те, чого торкалося єврейство, ставало злом, але й навпаки: усяке зло видавалося похідним від єврейства; єврейською була плутократія, єврейськими були комунізм, лібералізм, паціфізм, авангардне мистецтво і теорія відносності. Знищення євреїв було не лише засобом досягнення цілей, визначених незалежно від єврейського питання, воно було ціллю саме по собі, великим актом історичної справедливості та остаточною звитягою над злом. [У цьому контексті я хотів би звернути увагу на «Розмови з катом» Казимира Мочарського (1978); це найкращий портрет автентичного гітлерівця, котрий до останку залишився відданим своєму кредо; він був переконаний, що гітлерівці програли війну з тієї причини, що були надто добрими і недостатньо рішучими у викорінєнні шкідливих тенденцій у Німеччині].

У цьому сенсі ми маємо справу щонайменше з ідеологічним геноцидом нового типу. Із твердження, що ця ідеологія була породженням божевільного чи параноїка, не випливає нічого; параноїчних

держав чи масових рухів не існує, і гітлерівська доктрина, можливо й виняткова у неприховуваному варварстві, зовсім не була винятком з огляду на міру, якою вона була глумом для здорового глузду.

Я хочу обміркувати таке питання: в чому полягає спадщина гітлерівської ідеології у сучасному світі, і який вплив на сучасні ідеологічні конфлікти можна віднести на рахунок націонал-соціалізму? Шукаючи відповіді на це запитання, я помину маргінальне явище сучасного гітлеризму в дослівному сенсі; незначні групи фанатиків, які тут і там користуються символами та фразеологією гітлерівської Німеччини, не заслуговують на особливу увагу.

Якими б вони не були відразливими, ці угруповання не мають майбутнього і не відіграватимуть жодної ролі, хоча преса присвячує їм надміру багато уваги. Той факт, що вони тримаються за гітлерівські символи, є свідченням безнадійності їхнього становища. Тож я гадаю, що спадщину гітлеризму належить шукати не у безпосередніх чи навіть опосередкованих продовжувачів цієї ідеології, а у процесі змін, які внаслідок падіння гітлеризму відбули-

гу до нацизму, в італійському фашизмі було багато опереткових елементів, які виявилися уже після визволення. Коли партизани займали якесь невелике містечко, ратуша ставала осередком комуністів (або соціалістів); траплялися гвалтовні сцени, однак більшість фашистів вдалося втекти, а решта брехала в живі очі і твердила, що ніколи не носила чорних сорочок. Такі сцени розігрувалися по усій Італії.

Чистка у Франції мала значно радикальніший характер. Згідно з офіційними даними, було проведено 170 000 процесів і засуджено 120 000 осіб, в тому числі 4 785 до смертної кари (страчені бл. 2 000). Однак ці цифри не віддзеркалюють усієї правди. Згідно з офіційними оцінками, після визволення бл. 4 500 колаборантів загинули від рук партизанів, за неофіційними оцінками страчених було значно більше. Таких розправ було більше на півдні країни, де партизанський рух був найпотужнішим.

Зазвичай страчували агентів місцевих відділів поліції або гестапо, котрі співпрацювали з окупантами і призвели до загибелі багатьох французів. Траплялися, однак, і випадки помсти з особистих або політич-

них мотивів. Найвідоміші французькі процеси суд над Петеном і Лавалем, шефом уряду Віші та його міністром іноземних справ. Лаваль засудили до смертної кари і стратили. Петен через похилий вік потрапив до в'язниці.

Поміж страченими були журналісти і письменники, а прецінь деякі чільні особи уряду Віші ніколи навіть не сіли на лаву підсудних. Відомий адмірал Естава був засуджений до багатолітнього ув'язнення, а його командувач, накази якого виконував адмірал, через деякий час знову посів значний пост у французькій армії. Чимало спостерігачів були переконані, що Лаваль, незважаючи на вчинені ним злочини, повинен був отримати більше шансів для захисту. В деяких випадках виглядало, що формулювання вироку чи промови прокурора спиралися виключно на зізнання звинуваченого. Рух опору не налічував аж так багато членів, натомість одразу після визволення дивним чином виявилось, що гігантська кількість осіб почали боротьбу мало не від перших годин окупації. Визнання вини було дуже поширеним, однак більшість звинувачених легко виринулася, а ті нечисленні, страчені після процесів 1945

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ВОЛТЕР ЛАКЕР
СПАДЩИНА
ФАШИЗМУ:
ОЧИЩЕННЯ
ВІД
КОЛАБОРАНТІВ

ся після війни у різного типу дискусіях та світоглядних сутичках.

Дивоглядною рисою гітлеризму була його відвертість. Ця ідеологія тільки незначною мірою використовувала брехливий фасад. Гітлеризм галасливо повідомляв світ про свої цілі: побудова німецької наддержави, знищення євреїв та перетворення поляків і решту слов'ян у невольників після фізичного винищення їхніх освічених верств та ліквідації у такий спосіб їхньої культури. Програма ця здійснювалася, а її виконавці з армії, СС, поліції та партії зовсім не потребували того, що ми називаємо «фальшивою свідомістю»: вони чинили те, що їм наказувала ідеологія, без огляду на те, наскільки абсурдним могло бути її обґрунтування в расовій теорії.

Хоча «Mein Kampf» [«Моя боротьба», програмна книга А.Гітлера — *Прим. перекл.*] чи інші репрезентативні ідеологічні документи не домагалися експліцитно фізичного винищення євреїв, висновки, як відомо, були аж надто очевидними. У «Mein Kampf» Гітлер «відверто» стверджує, що євреї —

це дияволи, вампіри, небезпечна зараза, паразити, невинуваті вороги роду людського, які ненавидять усяку культуру, намагаються знищити усе, що величне й гарне, і що «єврейський інстинкт панування над світом зникне тільки разом з євреями». [Hitler A. Mein Kampf (англ. перекл.)- London, 1939.- P. 539]. У промові, виголошеній за кілька місяців до початку війни в Райхстазі (30 січня 1939 р.) Гітлер сказав, що коли євреям вдасться спровокувати війну, її результатом буде знищення єврейського народу. Ці висловлювання були цілком однозначними, але люди тільки набагато пізніше почали запитувати себе, чому до цих обіцянок не поставилися серйозно в той час, чи навіть тоді, коли бойня була вже в розпалі, а повідомленням польського підпілля Захід просто не вірив. Наслідок був таким, що в західних країнах, всупереч доступній інформації, до кінця війни мало хто знав про те, що ж насправді діялося під гітлерівською окупацією.

Значення цієї сторони гітлеризму виразно виявляється, коли ми порівнюємо його, як це нераз чинилося, з іншою ідеологією тоталітарної держави,

39

ЛЕШЕК
КОЛАКОВСЬКИЙ
ГЕНОЦИД ТА
ІДЕОЛОГІЯ

року, стали офірними цапами на вітварі сумління своїх співвітчизників.

У Франції було винесено найбільше смертних вироків, аніж будь-де, але в деяких визволених країнах чистки провадилися із значно більшою суворістю. У Голландії були заарештовані 150 000 осіб, а в Норвегії, де колаборація була рідкістю — аж 18 000. Так само у Бельгії та Данії чистки здійснювали значно систематичніше, ніж у Франції та Італії — тисячі осіб були позбавлені громадянських прав і прав займатися фахом. Відомі письменники, як-от Гамсун чи Шарль Маррас були навіть заарештовані, але зберегли життя через похилий вік та обмежену дієздатність. Кілька найактивніших колаборантів і нацистських агентів, скажімо, бельгієць Дегрель чи хорватський диктатор Анте Павеліч, зникли безслідно. Павеліч помер у 1959 р. в Мадриді, Дегрель мешкав до 1988 р. на іспанському Коста дель Соль.

Здійснені чистки нікого по суті не задовільнили. В деяких випадках зайшли занадто далеко, в інших — не вдавалися до якихось радикальних засобів. Варто, однак, пам'ятати, що тогочасні обставини були дале-

ко не нормальні. Нові уряди повинні були терміново розв'язувати чимало нагальних проблем, а їхня влада не була ще надто міцною. Усі погоджувалися з тим, що нацизм треба засудити, а колаборантів — покарати, але за тогочасних обставин, коли емоції були ще надто сильними, важко було очікувати зразкової справедливості.

Переклав Андріс Вишняускас

[Розділ з книги «Європа наших днів. Історія 1945-1992 років»: Laqueur W. Europe in our Time. A History of 1945-1992.— New York, 1992.]

а саме — з комунізмом сталінського періоду. Хоча подібні аналогії часто переконливі, однак відмінності аж ніяк не другорядні чи неістотні: на противагу до націонал-соціалізму сталінізм був суцільним великим фасадом. Він з чималим успіхом користувався різними ідеологічними знаряддями, які належать до арсеналу соціалістичної, гуманістичної, інтернаціоналістської та універсалістської традицій. Сталінізм ніколи не проголошував агресії, а лише визволення від пригноблення; він ніколи не глорифікував держави як самоцінної вартості, а тільки підкреслював необхідність зміцнення держави як кінцевого знаряддя знищення ворогів свободи і обіцяв згідно з марксистською доктриною ліквідувати державу в досконалому світі комунізму. Він проголошував рівність, демократію, самовизначення для усіх націй, братерство й мир.

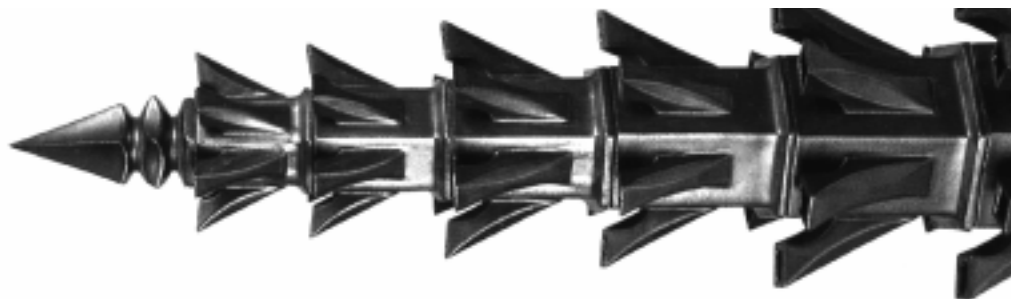
В обох випадках — сталінізму й гітлеризму — присутність чи брак могутнього ідеологічного фасаду спричинилися напевне рівною мірою як до слабкості, так і до сили обидвох цих систем. Той факт, що сталінізм виставляв себе законним спад-

коємцем соціалістичних мрій та вартостей, втіленням давнього революційного гуманізму, був либонь його сильною стороною. Завдяки спритним маніпуляціям словами сталінізм зумів — навіть на вершині утисків і терору — привабити значну кількість інтелектуалів і в такий спосіб поширити свій вплив в усьому світі. Факт, що тисячі видатних мислителів на довший чи коротший час стали жертвами сталіністських ілюзій і з найкращих спонукань приєдналися до комуністичної справи, не можна просто поминути меланхолійним зауваженням на тему людської наївності; він заслуговує на увагу як найдивовижніший приклад сили ідеології у нашому столітті. Та ж сила, однак, породжувала загрози, які в належний час давалися взнаки. Ті, хто серйозно поставився до сталіністського фасаду, — а таких було чимало, — і засвоїв уміння дивитися на усі події та факти крізь окуляри ідеології, навіть тоді, коли вони абсолютно суперечили вербальним претензіям системи, у такий спосіб пов'язуючи жажіття сталінізму із своїм іменем, рано чи пізно піддавалися самостійній силі власних переконань, аби врешті сконфронтувати

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

«БАТЬКИ—ВІДНОВНИКИ» :
МОСЛІ,
ЕВОЛА,
ДЕГРЕЛЬ,
БАРДЕШ

РАФАЛ

ПАНКОВСЬКИЙ

доктрину та дійсність. Раз у раз фасад відокремлювався в людському мисленні від дійсності, розпочинав наче самостійне життя і обертався проти дійсності. Раз у раз комуністи вдавалися до комуністичної фразеології, нападаючи на комуністичний устрій. Тому можна сказати, що ідеологія, хоча й брехлива, містила зародки автодеструкції, іншими словами, комунізм, завдяки своїм внутрішнім суперечностям був здатний продукувати власних критиків.

Інакше у випадку гітлеризму. Велика міра збіжності поміж дійсними та проголошуваними цілями з одного боку спричинилася до його сили, з іншого — послабила його; так, принаймні, виглядає з позиції сьогодення. Відверто людиновбивча ідеологія не дозволила гітлеризму стати серйозним інтелектуальним рухом або створити бодай якісь вартості в культурі. Щоправда, опір інтелектуалів гітлеризмові був у Німеччині дивовижно малим, але так само мізерною була їхня участь у розбудові нової культури. На противагу комунізмові, який упродовж певного часу був доволі плідним у різних галузях куль-

тури, націонал-соціалізм виявив цілковиту яловість; він був виявом чистого вандалізму в культурі; до літератури, мистецтва й філософії націонал-соціалізм вносив лише спустошення, не залишаючи після себе нічого, окрім свідчень занепаду людської думки. Націонал-соціалізові вдалося привабити тільки небагатьох видатних інтелектуалів, а найвідоміший зпоміж них, Мартин Гайдеггер, був послідовником цієї ідеології упродовж неповного року; це важко порівняти з ідеологічною пружністю комунізму. Характеріологічні критерії, згідно з якими гітлеризм добирав собі кадри, відрізнялися від тих, до яких вдавався комунізм у період, коли він був живою вірою. Єдині цноти, які здатний був розвинути націонал-соціалізм, і які були для нього привабливими, мали військовий характер: Blut und Ehre [кров і честь — *Прим. перекл.*].

З іншого боку, духовне убозтво та відносний брак фальшивого фасаду не були позбавлені певної користі. Це запобігало, за винятком кількох епізодів у початковій фазі, ідеологічним розламам у лоні націонал-соціалізму; ця ідеологія практично не

Перелічені в назві розділу постаті видатних ідеологів до- і післявоєнного європейського фашизму варті уваги з огляду на те, що їхні ідеї можуть послужити ілюстрацією тривкості та еволюції фашистської думки ХХ століття.

Сер Освальд Мослі віддавна уособлював інтелектуальний бік європейського фашизму. На відміну від більшості фашистських провідників його цілком слушно описували як «холодного, логічного, раціонального», а приточувана ним аргументація мала вигляд логічного міркування. Перед заснуванням своєї власної New Party (Нова партія), а відтак у 1932 р. British Union of Fascists (BUF, Британська фашистська спілка), Мослі встиг побувати членом Палати громад як представник консервативної, а пізніше лейбористської партій. Особливу увагу він приділяв проблемам економічної організації суспільства, чим також вирізнявся серед інших лідерів фашистських партій, котрі переважно обмежувалися найзагальнішими візіями національної могутності та культурної чистоти. Однак, зовсім не випадково, що

перший серйозний біограф Мослі, Роберт Скіделскі, був водночас біографом Джона Мейнарда Кейнса. Деякі з поглядів Мослі про необхідність економічного державного регулювання були радше близькі до тверджень цього сучасного йому британського економіста, котрий заклав теоретичні підвалини під соціал-демократичну модель економіки.

Різниця між Мослі та Кейнсом полягала у ставленні до демократії. Творець BUF прагнув до диктатури, яка б зруйнувала британську парламентську систему, в той час як автор *Загальної теорії зайнятості, процента та грошей* пропагував політику державного регулювання в межах демократичного політичного устрою. Мослі, слідом за Гітлером і Муссоліні, належав до покоління, сформованого світовою війною. Його бачення економіки — і ширше: суспільства — відповідало, за словами Р.Скіделскі, ідеї «військової економіки, в якій уряд приймає усі принципи рішення, хоча промисловість і залишається в руках приватних власників».

мала єретиків і не була здатна підсичувати зародки власного ідеологічного розпаду.

Падіння гітлеризму та майже всезагальний осуд його в усьому світі причинилися, як мені видається, до істотних змін в ідеологічних формах післявоєнної політичної боротьби. До певної міри ми й досі зазнаємо наслідків тодішніх подій, які поміж іншим також змінили спосіб постановки «єврейського питання» й артикулювання антисемітизму. Гадаю, що така заувага тверезомисляча, хоча визнаю, що це важко довести, подібно як і у всіх інших випадках, коли ми намагаємося вловити значення й причини суспільних явищ великого масштабу.

Можна стверджувати, що расова й національна ненависть існує сьогодні на всіх континентах, вона сильніша та грізніша, аніж перед Другою Світовою війною, й антисемітизмові аж ніяк не загрожує занепад. Те ж саме можна сказати й про культ і потребу «міцної держави». Це відбувається, напевно, зовсім не через тривалий вплив гітлерівської ідеології; навпаки, ця ідеологія, а радше факт її банкрутства, змінив форму вислову подібної ненавис-

ти та прагнень. Загальне посилення націоналізму та особливої державної його форми зумовлене, вочевидь, низкою причин; з одного боку, ми маємо справу із гігантським зростанням економічної ролі держави в різних політичних устроях, з іншого боку — з виникненням численних нових держав, позбавлених традиції, а також вкрай неоднорідних з етнічного та культурного огляду. Поряд з націоналізмами різних етнічних груп, які утверджують своє право на побудову власних держав, ми спостерігаємо явище націоналізму без нації або націоналізму, концентрованого навколо поліетнічної держави. Варто, однак, зауважити, що національні рухи та політичні організми, в тому числі й ті, які визнають свою належність до «націоналізму», зазвичай не формулюють своїх вимог і прагнень у категоріях права нації на домінування над іншими, природної вищості, життєвого простору і т.ін. Не лише усі національні прагнення висловлюються у категоріях безумовного права на самовизначення або ж права на повернення у володіння втрачених у минулому територій, ба більше, речники подібних поглядів старанно уни-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Ідея інтеграції держави в економіку з елементами корпоративізму була не єдиною точкою збіжності поглядів Мослі та програм континентальних фашистів. Його «чорні сорочки» та пов'язаний із ними парамілітарний образ руху свідомо та відверто взорувалися на італійському та німецькому зразках. Наприкінці 30-их років BUF дедалі ширше вдавалася з пропагандистською метою до радикального антисемітизму. Відстоюючи однозначно пронимецький напрям іноземної політики, Мослі різко виступав проти британських гарантій для Польщі та подальшої війни з Німеччиною. Інтернований урядом Черчилла на час війни, після звільнення він повернувся до політичної діяльності, відновивши BUF під новою назвою Union Movement (Об'єднаний рух).

UM був безпосереднім спадкоємцем BUF і за членською базою, і за ідеологією. Мослі інагурував повоєнний розділ своєї діяльності, опублікувавши нове видання *Tomorrow We Live*, ідеологічного маніфесту 1938 р., та підготувавши *Mu-*

Answer,— брошуру, в якій боронив передвоєнну пропозицію союзу з гітлерівською Німеччиною, висловлювану BUF. На думку Р.Ітвелла, «мосліанський захист фашизму був чимось значно більшим, аніж тільки спробою виправдати його передвоєнну програму. Цей захист віддзеркалював фундаментальну філософську тяглість його повоєнної думки». Наступним кроком стала публікація *The Alternative*, списку повоєнних політичних цілей Мослі. «Ідея сильною виконавчої влади, здатної регулювати національну економіку з метою підтримки класової кооперації» й надалі залишалася провідним постулатом колишнього лідера BUF. Виразним відлунням поглядів з-перед 1939 р. у нових втіленнях Мослі й UM стала ворожість до демократії та пропагований ідеал героїчної «нової людини».

У повоєнних творах Мослі з'явилися, однак, і нові мотиви. Як стверджує Д.С. Льюїс: «Навдивовижу оригінальною рисою програми Union Movement стала заміна націоналізму паневропейством». Власне Мослі створив популярні в нео-

РАФАЛ
ПАНКОВСЬКИЙ
«БАТЬКИ-
ВІДНОВНИКИ»:
МОСЛІ, ЕВОЛА,
ДЕГРЕЛЬ,
БАРДЕШ

кають самої ідеї боротьби з іншою нацією. Муссоліні та Гітлер не відмовлялися оприлюднювати свої імперіалістичні цілі: вони ладні були визнати, що провадять політику завоювань, до чого були покликані й уповноважені на підставі чи то природної вищості власних народів, чи то історичних прав. Сьогодні таке трапляється вкрай рідко. Націоналістичні ідеології, які виразно засуджують концепцію прав людини, уславлюють війну як школу найвищих людських вартостей, проголошують нерівність людей, покликаються на інстинкт на протигагу Розумові та глузують з ідей справедливості, є маргінальними явищами політичного життя (Мао Цзедун був винятком, однозначно відкидаючи доктрину прав людини). Расова й національна ненависть, імперські прагнення, тоталітарні режими й рухи розквітають під маскою гуманітарних, пацифістських та інтернаціоналістських гасел. Ідей національного суверенітету, поступу й справедливості виявилось достатньо для обґрунтування розмаїтих внутрішніх репресій, а також експансіоністської політики, а стосується це подій післявоєнної історії, котрі вмотивовано

можна назвати геноцидом (скажімо, різанина комуністів у Індонезії чи недавні масові убивства у Камбоджі).

Усе це рівною мірою стосується антисемітизму. Форми його вияву значно змінилися після страхіть гітлеризму. Недвозначно антиєврейські ультраправі рухи, хоча й існують, але вони дуже слабкі та оселені на маргінесі політичного життя; поняття антисіонізму цілком достатньо, аби поглинути більшість традиційного антисемітизму. Думка, що всі, хто протистоїть сіонізму, є антисемітами, була б очевидно неправдою: його в числі інших поборюють також і деякі євреї, керуючись політичними або релігійними переконаннями. Поміж ними є соціалісти старої школи, котрі принципово відкидають усі політичні ідеї та рухи, засновані на національних почуттях, а також ті побожні євреї, котрі вірять, що юдаїзм є принципово релігійною, а не політичною ідеєю. Проте, наскільки хибне твердження, що всі антисіоністи є антисемітами, настільки, з іншого боку, правильно, що майже всі антисеміти називають себе антисіоністами, а ті, хто називає себе во-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

фашистських колах гасла «нації Європи та європейського соціалізму», а відтак претендував на те, щоб належати до провісників Європейської Економічної Спільноти. Згідно з великим планом Мослі Європа мала б стати «чимось на зразок блоку *Третього шляху* між капіталістичною Америкою та комуністичною Росією». Часопис, який видавав Мослі, відповідно до нового курсу називався *The European*. Він був присвячений різним аспектам програми УМ, зокрема ідеї об'єднання Європи. Однак, «дебати, які там відбувалися, точилися в колі фашистських та неофашистських мислителів, обертаючись навколо значення націоналізму та європеїзму, користі синдикалізму (старий поділ на правих і лівих у фашизмі), важливості раси тощо» [Р.Скіделські], а отже переважно навколо традиційних проблем фашистської ідеології. З-поміж іноземних авторів, які публікувалися на сторінках *The European*, найвідомішою постаттю був Отто Штрассер, на початку 30-х років – лідер *Чорного Фронту*, «лівацької» фракції НСДАП.

Тогочасні європейські однодумці Мослі рекрутувалися назагал також з-поміж колишніх фашистів. Під час мандрівки, яку лідер УМ здійснив у першу повоєнну декаду, він зустрівся з міністром закордонних справ Республіки Сало Філіпо Альфузо, лідерами MSI на чолі з Джорджі Альміранте, з відомим командосом Гітлера Отто Скорцені, експертом Вермахту в справах партизанської війни Артуром Ергардтом та зниман у довоєнні роки провідним фашистським літератором Ернстом Юнгером. «Прагнучи до європейського поєднання», Мослі критикував Нюрнберзький процес над головними гітлерівськими злочинцями як вияв «полювання на відьом». У написаних пізніше спогадах він тепло згадував, як сердечно зустріли його «молоді німці, щойно з армії, зокрема з військ СС, ревні проєвропейці, які цілковито підтримували моє захоплення європейською ідеєю». Ентузіазм ветеранів СС для «панєвропейського» різновиду фашизму не дивує у контексті вищеописаної ідеологічної еволюції, яку можна було зауважити в німецьких

рогами євреїв як таких або відверто закликає до знищення євреїв, трапляються незмірно рідко.

Описане тут явище викликало ерозію, зумовлену в числі інших також і різноманітними чинниками, успадкованими від довоєнних укладів та поділів. Перед війною сіонізм у Європі найзатятіше поборювала частина єврейського соціалістичного руху, а в багатьох країнах антисеміти радше підтримували еміграцію євреїв, котрих вони прагнули позбутися. Сьогодні антисемітизм знайшов зручний вихід у формі антисіонізму, прийнятого на Заході як у середовищі комуністів, так і різноманітних лівацьких сект. Саме тому значна частина антисемітської традиції опинилася на боці рухів, які зараховують себе до лівих (це не означає, що всі ліві антисіоністи є антисемітами, але, виглядає так, що бути сьогодні антисемітом, але називати себе антисіоністом — це поважний шанс опинитися на боці поступу, свободи, рівності та всезагального щастя людства). Інспірований урядами антисемітизм — ясна річ, під виглядом антисіонізму, хоча й вкрай незарадно замаскований — локально з'явився у піс-

лявоєнний період в європейських комуністичних країнах: у Совецькому Союзі, Польщі, Чехословаччині та Румунії. У Совецькому Союзі він був особливо злісним, що допровадило до особливого становища, коли бути євреєм обов'язково та заборонено водночас. Обов'язково у тому сенсі, що коли хто мав єврейських предків, то не має права називатися росіянином чи українцем, а поліцейська влада у рубриці «національність» у внутрішньому паспорті записує «єврей», не зважаючи на те, чи хоче цього людина, чи ні; а заборонено через те, що євреї не мають права культивувати свою окрему культурну традицію навіть у тих убогих формах, в яких це дозволено іншим національностям. У Польщі офіційний совєцький антисемітизм останнього періоду правління Сталіна (кампанія супроти т.зв. «космополітів») не набув значного розмаху. Лише у бурхливі 1956-57 роки деякі фракції правлячої партії почали вдаватися до антисемітських гасел задля власних цілей; велика антисемітська кампанія була започаткована владою лише у 1967 році, після шестиденної війни на Близькому Сході, поза-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

нацистських колах у 40-х роках і яка найвиразніше була помітна власне у колах, близьких до СС, що обґрунтовувала «панєвропейську» та «арійську» поліетнічність формувань Ваффен-СС.

Один із згаданих ветеранів, Артур Ергардт, до певної міри інспірований концепціями Мослі, заснував у 1950 р. в Німеччині газету *Nation Europa*. Її назву було запозичено з думки творця британського фашизму, вшанованого на сторінках *Nation Europa* іменем «пророчого феномена і провідника духу». Донині *Nation Europa* залишається впливовою в неофашистських середовищах як «головний німецькомовний форум екуменічного фашизму і принципу „європейської нації“». Водночас, характерною рисою публіцистики газети залишається «підсичування ворожості до іммігрантів» [Р.Гріффіні]. Італійським еквівалентом видання Ергардта був журнал *Europa Unita*, котрий почав виходити у той сам час, тобто у ранні повоєнні роки, проголошуючи аналогічну фашистську версію ідеї об'єднання континенту, відому в Італії з програми фашистської Республіки Сало.

Під сильним впливом Мослі міжнародна конференція неофашистських партій у Венеції в 1962 р. прийняла спільну Європейську Декларацію, де було проголошено «європейську спільноту крові та духу», а також постульовано створення «європейського уряду». Серед учасників конференції були лідери найвпливовіших неофашистських європейських угруповань, — окрім самого Мослі, були присутні лідери італійської MSI, німецької DRP, бельгійської *Jeune-Europe*. Тут вони продовжили попередні зусилля, спрямовані на досягнення порозуміння фашистських рухів під прапором *Європейської Імперії*, як було постульовано у документах конфедерації в Мальме одинадцять років тому.

Згідно з концепцією Мослі, нова, об'єднана Європа мала б утримувати домінування над Африкою. Це забезпечило б Старому Континентові необмежений доступ до сировинних ресурсів і дозволило б досягнути економічної самодостатності, що відповідало усталеним багатьох років тому автаркічним обсесям лідера британського

РАФАЛ
ПАНКОВСЬКИЙ
«БАТЬКИ-
ВІДНОВНИКИ»:
МОСЛІ, ЕВОЛА,
ДЕГРЕЛЬ,
БАРДЕШ

як була попередньо пов'язана із конфліктом партійних клік, що боролися за владу. Зважаючи на інтенсивність та всеохопність довготривалої антисемітської пропаганди, наслідки її мали б радше розчарувати організаторів, хоча, певна річ, отрута не була такою уже нешкідливою.

В сумі можна сказати, що ідеологічні ефекти знищення європейських євреїв у роки Другої Світової війни були відмінними у комуністичних країнах Східної Європи і на Заході. У Польщі, де під час війни відбулася значна частина різанини, про винищення євреїв говориться в такий спосіб, щоб применшити або цілковито оминати особливий характер того, що їх спіткало. Інакше було у перші післявоєнні роки: тоді знищення євреїв обговорювали та описували у численних мемуарах, романах, книгах і кінофільмах. Однак за останні роки офіційна пропаганда, яка не заощаджує зусиль, аби підтримати пам'ять про жорстокості гітлеризму, підкреслює загальний характер геноциду і — за винятком певних випадків, продиктованих політичними мотивами, — уникає нагадувань про різанину євреїв як ок-

ремиї та винятковий розділ історії. Такий самий принцип значно послідовніше застосовують у Союзькому Союзі, де про страхіття війни говорять, цілковито оминаючи особливу долю євреїв. Загальна тенденція пропаганди полягає у тому, щоб люди забули про виняткове місце євреїв у гітлерівській політиці геноциду. Звичайно, це правда, що мільйони поляків та росіян стали жертвами геноциду, але правда також і те, що випадок євреїв був особливим. Цілеспрямоване оминання їхньої долі є одним з численних прикладів фальшування історії останньої війни в офіційній комуністичній версії.

Тим часом популярний антисемітизм у Союзькому Союзі, безперервно інспірований та зміцнюваний засобами державної пропаганди, виявляє риси, помітні у традиційних антисемітських забобонах, починаючи від часів зруйнування другого храму. Суспільство іноді мстить партійним лідерам за їхній антисемітизм, звинувачуючи їх у тому, що вони самі євреї, та стверджуючи, наче комуністичний режим є по суті єврейським гнобленням російського народу. Ця тенденція до певної міри виявляється

фашизму. Спільне утримування Африки у віжках призвело б, на думку Мослі, до витворення у європейців різних націй відчуття наднаціональної спільноти «білої» культури, становило б об'єкт спільної турботи і колективного плекання. Характерною рисою цієї програми є схожість із трактуванням африканського питання італійськими фашистами у програмі Сало. (...)

Притаманна УМ перевага для етно-культурно-расової гомогенності виявилась у різкій кампанії проти імміграції у 50-60-х роках до Великої Британії «кольорового» населення з колишніх колоній. У цьому випадку Мослі окреслював чорних іммігрантів як жертв експлуатації та закликав виселити їх з Європи для їхнього ж добра. Однак на неформальних зустрічах серед прихильників він не приховував свого расизму, розважаючи слухачів невинними анекдотами про «дикунство» кольорових іммігрантів.

Після війни Мослі дещо стихив антисемітські елементи ідеології свого руху, однак усе ж і тоді

в його виступах відчувалося антисемітське забарвлення. Протестуючи проти підтримки британським урядом утворення держави Ізраїль, він користувався риторикою, подібною до тієї, якої вживав перед 1939 р., ототожнюючи євреїв з агресивним міжнародним капіталом: «Міжнародна потуга грошей жадає створення єврейської держави в Палестині достоту так сильно, як нещодавно прагнула зруйнування Німецької Держави». Однак у 50-х роках кольорові іммігранти перейняли роль об'єктів ненависти, й демагогічна енергія УМ була відтоді скерована переважно проти них.

Неуникним наслідком антиімміграційної кампанії стали акти насильства на расовому тлі, винуватцями яких нерідко були прихильники УМ, котрі належали до рекрутованої переважно з середовища робітничої молоді субкультури *Тедді Бойз* (*Teddy Boys*). Як пише біограф Мослі Р.Скіделські: «На заходах УМ часто можна було зустріти молодих людей в одязі та із зачісками «Тедді Бойз» (в тому числі двох синів-підлітків самого

також у деяких дисидентських націоналістичних угрупованнях у Совецькому Союзі, вона бринить у твердженнях, нібито більшовицька революція, властиво, була справою рук іногородців — поляків, грузинів, латишів, але насамперед євреїв. У такий спосіб через нехоть суспільства до комуністичного устрою відроджуються давні зразки, відомі з історії соціалістичного антисемітизму (євреїв ототожнювали з банкірами, лихварями та капіталістами, перемішуючи соціалістичні ідеї із антисемітськими стереотипами); тим разом із єврейством ототожнюють комуністичну владу. Такий характерний некогерентний пошук національної цнотливості повторюється раз у раз. У Польщі під час антисемітської кампанії 1968 року євреїв звинувачували у спробах підриву польсько-совєцької дружби, а водночас скидали на них відповідальність за жорстокості сталінізму.

Постає питання: як належить оцінювати оту цілеспрямовану конфузю, отой імпозантний розвиток орвеллівської новомови та згадані зміни конвенцій в ідеологічних сутичках? Чи расистські й шо-

віністичні тенденції в упакуванні універсалістської, гуманістичної та пацифістської фразеології становлять більшу/меншу загрозу? Чи політичні гасла, свідомо обмірковані так, аби розпалити расову й національну ненависть, зокрема антисемітизм, більшою/меншою мірою небезпечні, коли трансформувалися саме у такий спосіб? Наше запитання можна також сформулювати в узагальненій формі: Чи в сумі стало гірше/краще, коли ненависть стали називати любов'ю, неволю — свободою, гніт — рівністю і т.п.?

Відповідь неочевидна. З одного боку, може видатись, що расизм і антисемітизм, коли вони виявляються при повному світлі, як в гітлерівському русі, менш стійкі, аніж в тих випадках, коли їхні форми виразу важковловлювані та прикрашені гуманістичними оздобами. Однак на цю справу можна подивитися і з іншого боку. Потужніший заряд брехні в ідеологічних формулах назагал демонструє більшу повагу до цих універсалістичних вартостей і в такий спосіб свідчить про зріст їх визнання. Якщо більш-менш подібні до націонал-соціалізму рухи майже не

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Мослі, Александра і Макса). Характерно, що Мослі виступав на захист тедзів як «добрих хлопців». «Рух тедзів,— писав він,— є жвавим (...) і стихійним, саме такою повинна бути молодь». Таке виправдання насильства на расовому тлі виразно суперечило витонченим висновкам зі сторінок *The European*.

Після 1945 р. Мослі часто зазначав, що його рух, прийшовши до влади, шануватиме волю народу. Він, однак, заповідав розпуск усіх політичних партій та ліквідацію усіх представницьких органів, у тому числі парламенту. Їх мав замінити референдум; критики вказували, що референдум у пропонованій Мослі системі також не мав би жодного значення, як і ті, що відбувалися під владою Гітлера й Муссоліні (загалом популістські покликання на плебісцитну демократію є характерною рисою багатьох інших неофашистських рухів, зокрема MSI/AN в Італії).

Д.С.Льюїс так підсумував повоєнну версію ідеології Мослі: «У світлі представлених сюжетів важко уникнути висновку, що великі ідеї європей-

ської єдності та зобов'язання дотримуватися індивідуальних свобод були нічим іншим, як економічно-політичними заходами, що слугували фасадом, за яким, незважаючи на визнання релігій повоєнного світу, знаходилася фундаментально незмінна фашистська перспектива».

Мослі помер дещо призабутий у своєму палаці під Парижем 1981 р., але гроно його колишніх симпатиків, яке діє під шильдою *League of St. George*, заснованої у 1974 р., підтримує донині традиції міжнародної співпраці неофашистів. Вирозом її була допомога, надана італійським втікачам — членам неофашистських терористичних груп, — які шукали притулку у Великій Британії в 80-х роках.

Ці терористи були вихованцями іншого інтелектуала, котрий відіграв важливу роль в ідеологічному розвитку європейського неофашизму, Юліуса Еволи (1898-1974). Він був визнаний «можливо найважливішою інтелектуальною фігурою радикальної правиці у сучасній Європі» [Ф.Феррарезі].

РАФАЛ
ПАНКОВСЬКИЙ
«БАТЬКИ-
ВІДНОВНИКИ»:
МОСЛІ, ЕВОЛА,
ДЕГРЕЛЬ,
БАРДЕШ

користуються тією ж ідеологією, це свідчить про те, що гітлеризм програв не тільки у військовому сенсі.

Тому також не цілком зрозуміло, яку практичну і корисну мораль можна висувати із разючого досвіду гітлеризму через 40 років і в чому сьогодні полягає сенс гасла «більше ніколи», яке лунало в усій Європі після падіння Третього Райху. Зваживши на бурхливий розвиток політичної мімікрії та пам'ятаючи тривіальну істину, що історія ніколи не повторюється, проблема розпізнання політичних та ідеологічних явищ, які приховують у собі небезпеки, подібні до гітлеризму, мусить бути спірною. Слово «фашист» стало позбавленою змісту інвективою: кого тільки не називали «фашистом» політичні суперники? Таким чином, висновок з уроку, який випливає з винищення євреїв, не легко сформулювати, хоча на перший погляд це виглядає доволі простою справою. Чи повинні ми остерігатися людей, котрі носять свастики та відправляють культ Гітлера? Вони — всього лиш жалюгідні рештки минулого. Чи повинні ми бути чутливими до антисемітизму? Про-

те антисемітизм у чистому вигляді — явище маргінальне, у переважній більшості випадків антисемітизм прикриває його маскою пристойности, а вважати К'ю Клакс Клен великою загрозою для людства — безперечне перебільшення. Чи може, варто звертати більше уваги на небезпеку націоналізму? Однак усі ми — залежно від наших політичних орієнтацій — маємо симпатії до певних національних рухів і нехтуємо іншими. В усьому світі ідеології та партії, що називають себе «лівими», підтримують усі націоналістичні рухи, називаючи їх «прогресивними», в тому числі й найбільш крайні, якщо у міжнародному укладі сил вони випадково діють на шкоду Сполученим Штатам, Західній Європі чи Ізраїлю. В такому випадку ми не можемо висувати з історії гітлеризму надто багато ясних і практичних уроків, за винятком загального визнання вартості демократії та прав людини; але для цієї мети, окрім гітлеризму, маємо занадто багато прикладів з новітньої історії.

Третій Райх був добірним зразком ідеологічної держави, тобто держави, що в принципі керувала-

Евола розпочав свою кар'єру як дадаїстський маляр і поет у роки I Світової війни. Від мистецького авангарду він невдовзі відійшов у напрямку найекстремальніших елементів у фашистському інтелектуальному істеблшменті, невдовзі ставши їх знаковою постаттю. Він ніколи не вступив формально до партії, однак про його важливе становище в рамках режиму Муссоліні свідчить те, що Евола понад десятиріччя редагував розділ культури впливової газети *Il Regime Fascista*.

Під час війни вплив Еволи на політику фашистської держави помітно зріс, зокрема позначившись у питаннях расової доктрини, наслідком чого стала радикалізація антисемітизму в італійському фашизмі. Його *Sintesi di dottrina della razza*, опубліковану в 1941 р., Муссоліні визнав офіційним викладом фашистської расової доктрини. Коли Італія у вересні 1943 р. капітулювала перед альянтами, Евола разом з групою фашистських інтелектуалів відвідав Гітлера, з яким вони обговорили план створення Італійської Соціальної

Республіки. Після викрадення дуче, здійсненого Скорцені, і перевезення до Німеччини, Евола був у групі тих, хто зустрів Муссоліні в квартирі Гітлера у Ростенбурзі. Після війни Евола відійшов від поточної політики та присвятив свій час письменницькій праці, плоди якої невдовзі стали обов'язковою лектурою італійських та усіх інших фашистів: «Для наступних поколінь екстремістів радикальної правіці він став головним мудрецем і гуру, вплив якого вийшов далеко поза межі Італії» [Ф.Феррарезі].

Філософія Еволи спиралася на квазініцшеанському переконанні, що «Бога не існує. Еґо мусить витворити його, вчинивши божеством самого себе». Особливу відразу викликало в нього християнство, начебто «засноване на семітському дусі». Твори Еволи містять апології «надраціоналізму» та заперечення дискурсивного пізнання, тобто європейської інтелектуальної традиції, яка датується ще часами Сократа. Як альтернативу він розвивав свою власну ідеологію, звану «традиціоналізмом», що була виразом

ся єдиним світоглядом, істинність якого була гарантована мудрістю тих, хто перебував у привілейованій пізнавальній ситуації. З точки зору власної доктрини нацистські філософи мали цілковиту рацію, зосередивши свої атаки на Декарті та скептичній традиції. [Див.: Tyrowicz St. Światło wiedzy deprawowanej: Idee niemieckiej socjologii filozofii 1933-1945,- Poznań, 1970]. Прецінь вони хотіли знищити віру у загальні норми пізнання і загальний характер істини. Гітлеризм мав власну, хоча й примітивну, «епістемологію». Вона, власне, спиралася на ліквідацію загальних критеріїв істини та на переконання, що деякі верстви людства — а саме вища раса та її провідники — мали глибше бачення дійсності, якого не могли підважити жодні аргументи, засновані на загальноновживаних логічних критеріях. Очевидно, що претензії на абсолютне знання, носіями якого є краща частина людства, знання, стійкого до випробування загальними критеріями раціональності, є найкращим приписом на депотизм і можуть послужити обґрунтуванням будь-чого, незважаючи на те, чи згадана привілейована

частина людства буде окреслена в расових, політичних, релігійних, а чи класових категоріях. А шок, який викликав гітлеризм у західному світі, був спричинений не стільки висуненням таких претензій — вони не містили нічого надзвичайного — скільки послідовністю, з якою вони були втілені у життя в самому серці Європи, в країні, котра з огляду на свої технічні, наукові й культурні досягнення вважалася форпостом цивілізації.

Роками історики та письменники ставили перед собою запитання: як трапилося, що такі люди як Гімлер чи Айхман виростили у тій самій культурній атмосфері, що й Томас Манн і Ейнштейн? Іншими словами, шок був наслідком не лише жорстокости гітлеризму, але й зокрема того, що діяв він у рамках тієї ж цивілізації, до якої усі ми належимо, що могло б свідчити про якусь принципову патологію біля самих її основ. Марксистки твердили, що гітлеризм був природним і неминучим витвором капіталізму, однак їхні аргументи були кепськими як перед лицем визволеної потуги сталінізму, так і того факту, що демократичні інститути вкрай міцно і виразно

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

«містичного, антиегалітарного елітизму», закоріненого в суміші «метафізичного ідеалізму, примітивних мітологій і того, що він назвав «метафізикою історії» [Т.Шіган]. Праці Еволи постулювали відкидання сучасності у будь-якій іпостасі та «концепцію історичних часів як часів регресу».

Евола гордував демократією, натомість його основним застереженням проти довоєнного італійського фашизму та німецького нацизму було те, що вони начебто містили «демократичний» елемент, тобто апелювали до мас, що на думку Еволи було цілком даремно. Слідом за німецькими «консервативними революціонерами» він повторював, що «нацизм пішов на занадто багато компромісів задля досягнення влади». У ставленні до італійського фашизму для Еволи характерна «погорда до мас і його відверто поганські погляди, які серйозно відрізняли його від значно популістичнішого та консервативнішого крила режиму Муссоліні» [Р.Ітвелл]. Однак, після війни він не засудив фашизму, вважаючи,

що «ми повинні й надалі називати себе фашистами (...) з огляду на те, що було позитивним у фашизмі».

Сучасна демократія для Еволи означала «вдочас найтемніший вік нігілізму та прелюдію до катастрофи, після якої настане Золотий Вік». Ідеалом політичного ладу Евола вважав стародавню Спарту та початки римської державності, а також новочасну Пруссію.

Гуру італійського неофашизму твердив, що державний лад повинен спиратися на засадах священної ієрархії, витвореної «традицією крові». Під впливом уявлень про стародавнє індоарійське суспільство він сконструював ідеал суворой кастової системи із точно окресленими суспільними ролями індивідів, систему «замкнутого і стабільного органічного суспільства».

Проблема раси була фундаментом філософії Еволи, незважаючи на те, що в повоєнних творах він подекуди дистанціювався від простої біологічної версії нацистського расизму. У них він визнавав, що єврейська «кров» і «єврейський

РАФАЛ
ПАНКОВСЬКИЙ
«БАТЬКИ-
ВІДНОВНИКИ»:
МОСЛІ, ЕВОЛА,
ДЕГРЕЛЬ,
БАРДЕШ

пов'язані із ринковою економікою. Католики, в свою чергу, перекладали відповідальність насамперед на атеїзм філософії націонал-соціалізму і переконували, що забуття Бога не могло скінчитися нічим іншим. Проте цей аргумент також не був надто переконливим з огляду на те, що позитивна кореляція між релігійним запалом цього суспільства і пануючою в ньому повагою до демократичних wartości аж ніяк не є добре доведеним соціологічним фактом. Сказане можна обережно сформулювати наступним чином: коли б так було, то деякі теократії минулого чи сучасні традиційні мусульманські держави мали б бути зразками демократії.

Однак католицькі критики мали рацію, коли підкреслювали, що культ нації, держави чи національної держави як найвищої та абсолютної вартості містить значний тоталітарний потенціал, і у випадку послідовного дотримання цей потенціал постачає обґрунтування для усіх можливих форм насильства над правами людини, включно з геноцидом, коли треба.

Багатьом видатним німцям — Гегелеві, Фіхте чи

Лютерові — іноді приписують духовне батьківство НСДАП. Лукач, схоже, гадав (у «Die Zerstörung der Vernunft»), що уся німецька філософія, починаючи від Шеллінга, за єдиним винятком марксизму, була наче телеологічно керована імпульсом торування шляху для Гітлера.

Однак у реконструкції таких родоводів є щось штучне. Безперечно, жодна ідеологія, а вже тим більше жодна ідеологія з універсальними претензіями, не гарантована від можливості, що її використають як знаряддя пригноблення й поневолення. Це стосується усіх релігійних систем, соціалістичних та анархістських ідей, національних доктрин і всілякого роду шляхетних утопій. Напевне одні ідеології краще надаються для цієї мети, а інші — гірше: гітлеризм під цим оглядом був виразним винятком; але якщо судити про розмаїті світогляди лише на підставі їх формального змісту, то може скластися враження, що мало які з них надаються до виправдання утисків так погано, як християнство, тим не менше ним також послуговувалися, коли виникала потреба. Зло може опанувати будь-яку ідеологію, на-

дух» не тотожні, однак не уточнював, що є визначальним для буття «євреєм» чи «арійцем». У більшості праць Еволи висловлено погляд, згідно з яким «вищість групи, касты, еліти тощо вмотивована на чисто духовному ґрунті, але саме через кров передаються ці духовні риси». На сторінках його книжок безліч описів «того зрадливого стилю капітулянтського лицемірства, а водночас тихого, нищительського проникнення, яке залишається константною рисою єврейського інстинкту» [з твору Еволи *Tre aspetti del problema ebraico*]. Том Шіган також зауважив типові для Еволи численні посилання, як у працях з-перед 1945 р., так і пізніших, на «нижчі, неєвропейські раси», «силу нижчих верств і рас», огидне «негритянське синкопування» у джазі, «єврейський психоаналіз» тощо. У світлі цих формулювань в черговий раз стає зрозуміло, що расизм Еволи, «духовний» чи ні, був однаково сильним і в його ранній, і в пізнішій творчості.

Для підсумування цього з необхідності короткого аналізу еволіанської ідеї раси напевне дос-

татньо покликатися на висновок Ф.Феррарезі: «Те, що Евола був расистом, не підлягає сумніву, між іншим і тому, що сам він гордо це визнає».

Глорифікація героїчної, чистої расово еліти знайшла вияв у неприхованому захопленні формациями СС, яким Евола присвятив багато сторінок піднебесних похвал у книгах, опублікованих і до, і після 1945 р. У подібному тоні він вихваляв довоєнних фашистських «мучеників»: лідера *Фаланги* іспанця Хосе Антоніо Прімо де Рібери та лідера *Залізної Гвардії* румуна Корнеліу Кодряну.

Ідеалізація Еволою нечисленної «еліти» поганських «жерців-войовників», тотально відданих боротьбі проти демократії та декадансу, надихнула численні неофашистські терористичні організації, переважно в Італії. Своїм ідеалом вони визнали «політичного вояка» і «хрестоносця», які беруть участь в хрестовому поході проти демократичного суспільства. Згідно з їхньою інтерпретацією теорії Еволи, «не треба виключати

віль найкраще обмірковану, і перетворити її у своє знаряддя. За винятком цноти толерантності, власливо, не існує цнот, які в силу внутрішньої природи здатні протистояти застосуванню їх на службі злу, а сама цнота толерантності неодноразово зазнавала нападок з тієї рації, начебто вона боронить зло й брехню від знищення, а отже ударемнює власні інтенції. Ми знаємо, що це питання залишається предметом безупинної дискусії: чи повинна толерантність поширюватися на расистські й тоталітарні рухи? Про стратегію, покликану захищати демократичні цінності, задля того, аби вчинити її оптимальною, ми можемо мислити тільки подібним чином, позаяк абсолютної стратегії, тобто такої, застосування якої не вимагає жодних втрат, у цьому випадку не існує, як, зрештою, й у всіх інших випадках. Придушення та заборона нетолерантних ідей і рухів во ім'я толерантності розминається з метою, так само як розминається із метою утримання від подібних заборон, а це просто означає, що допоки існують рухи, які поборюють толерантність, до того часу саме їх існування унемож-

ливає стан досконалої толерантності, що видається тавтологічною істиною. Демократичний устрій, котрий користується широкою підтримкою та функціонує назагал успішно, може вистояти, незважаючи на те, що дає свободу вислову заснованим на нетолерантності рухам, незважаючи на величезну їх відразливість; натомість думка, що варто придушити свободу слова задля того, аби залишити її у недоторканому стані, легко може трансформуватися у більш загальну теорію, згідно з якою ми мали б встановити тиранію, аби не допустити її встановлення. Фраза: «Ми станемо вільними тільки тоді, коли знищимо ворогів свободи» належить Адольфові Гітлеру. [The Speeches of Adolf Hitler (ed. N.M.Beynes). - London, 1942. - Vol. I. - P. 48].

Однак толерантне ставлення до тоталітарних рухів у демократичному суспільстві не означає нічого іншого, окрім толерантного ставлення; воно не постулює, принаймні не повинно постулювати, що державні інституції мають ставитись до цих рухів так само, як до ідей та рухів, котрі залишаються у межах демократичних принципів. Іншими словами,

навіть найжорстокіших засобів, оскільки закони цього світу не стосуються тих, хто вірить у вищу дійсність, а «висока мета» повинна усунути будь-які сумніви, які стосуються вибору засобів» [Ф.Феррарезі].

Найістотнішими угрупованнями, інспірованими ученням Еволи, стали *Avanguardia Nazionale* (AN) і *Ordine Nuovo* (ON). Другу заснував в 1956 р. «Піно» Рауті, найближчий учень Еволи та відомий активіст MSI; органи державної влади заборонили її у 1973 р. Боїварі ON і AN відіграли важливу роль у кількарізних спробах здійснення державного перевороту, які струснули Італією в першій половині 70-х років.

Через рік після смерті Еволи, яка сталася у 1974 році, діючі в підпіллі уже нечисленні обидві організації об'єдналися та прийняли нову стратегію, яка нагадувала тогочасний «новолівацький» тероризм, зокрема у версії *Червоних Бригад*. Водночас гасла нефашистських терористів уподібнилися до антисистемної риторики ультралівих і анархістів, вони говорили про «атаку на

державу та закликали позбавити владу влади, ударивши по трансмісійних пасах державних органів управління». Шіган зауважив цікаву подібність, яка існує між еволіанською моделлю фанатичної еліти й ідеалом революційної партії як «бойового релігійного ордену», що його проголошував італійський комуністичний ідеолог Тоні Негрі. Незалежно від цієї еволюції терористичний бюлетень *Queh* покликався на індоарійську традицію (скажімо, використовував цитати з *Бхагавадгіти*) в стилі, який дуже нагадував письменство «маестро». Інспіровани еволіанством, нефашистські терористичні осередки на межі 70-80-х років – це насамперед *Movimento Rivoluzionario Popolare, Terza Posizione*, а також найфанатичніша з-поміж них *Nuclei Armati Rivoluzionari*, відповідальна за вибух бомби на вокзалі в Болоньї 1 серпня 1980 р., коли загинуло 85 випадкових осіб, а понад 260 було поранено. Бойня у Болоньї була визнана тоді «найжахливішим одиничним нападом в усій історії європейського тероризму» [П.Вілкінсон].

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

РАФАЛ
ПАНКОВСЬКИЙ
«БАТЬКИ-
ВІДНОВНИКИ»:
МОСЛІ, ЕВОЛА,
ДЕГРЕЛЬ,
БАРДЕШ

конституція, покликана захищати демократичні цінності, не може водночас — без самозаперечення — зберігати щодо них безсторонність, а це означає: вона не може трактувати ідеологію та діяльність, спрямовані на знищення демократичних цінностей, нарівні з усіма іншими. Ясна річ, такий загальний принцип легше сформулювати, аніж застосувати на практиці без загрози надуживань. Прецінь, демократія просто відмовляється від самозахисту, коли її вороги оточені такою ж повагою, як і її захисники. Однак, коли расистські чи тоталітарні рухи стають настільки сильними, що їм під силу знищити легальні структури демократичного суспільства, то це не означає, що демократичні принципи знецінились чи їм бракує послідовності. Це доводить тільки те, що або демократія виявилася нездатною мобілізувати маси людей воліли за певних обставин відмовитися від демократичних принципів, незважаючи на те, наскільки ілюзорними могли виявитися їхні очікування.

Як можна дефініювати обставини подібного

типу, себто, які передумови роблять ймовірним перехід до тоталітарних і тиранічних устроїв — ось ключове у цьому контексті запитання, а водночас одна з найістотніших проблем сучасного світу. Ці передумови можна легко описати на підставі наявного досвіду, але їх, схоже, не можна артикулювати у загальній теорії, яка мала би прогностичну цінність, зважаючи на роль випадковості та розмаїття кількісно неокреслених сил, що беруть участь у грі. Причину того, чому уже встановлений демократичний устрій гине, ми не пояснимо, постійно покликаючись на одну з економічних, культурних чи політичних причин. Це не є результатом застосування самих лише пропагандистських технік, всупереч міркуванням Олдоса Гакслі, котрий гадав, що успіхи гітлерівців доводять, наче за допомогою спритної індоктринації ми будь-кого з людей можемо схилити до віри у будь-що, хоча б і в найбільші абсурди. Ця безрадісна точка зору видається мені малоймовірною і значно перебільшеною. Пропагандистський геній Гітлера небагато досягнув би, коли б не апелював до всезагального почуття кривди.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Подібні групи активно діяли також і в інших країнах Європи: 26 вересня 1980 р. підкладена неонацистами бомба убила 13 і поранила 312 осіб у Мюнхені, відтак 3 жовтня того ж року внаслідок влаштованого французькими неофашистами вибуху у паризькій синагозі загинуло 4 особи, 20 було поранено.

Ідеологічний вплив Еволи поширився не лише на крайнє терористичне крило сучасного неофашизму. Терористичні та легалістичні елементи прошивають і взаємопереплітаються у лоні більшості європейських неофашистських рухів. В Італії *Fronte Universitario di Azione Nazionale*, студентська організація MSI, стала персональним мостом між «радикальними та поміркованими». Також, одна з течій всередині самого MSI була відома як *spiritualista-evoliana*. Багатолітній лідер MSI Джорджо Альміранте сказав про Еволу: «Це наш Маркузе, тільки кращий».

Сьогодні книги Юліуса Еволи експонують на стендах з літературою під час програмних конференцій *Alleanza Nazionale*, спадкоємця MSI, і,

як кажуть, вони користуються значною популярністю.

На згадку заслуговують ще принаймні два видатні ідеологи фашизму довоєнного та часів II Світової війни, які продовжили свою діяльність після 1945 р. і стали символічними предтечами неофашистської традиції.

Леон Дегрель (1906-1994) був лідером ультраправого католицького руху, зосередженого навколо газети *Rex* в Бельгії у 30-х роках. «Рексисти» кількаразово зазнали поразки, намагаючись опанувати владу шляхом виборів, поступово еволюціонуючи в напрямку радикального фашизму. Під час війни вони співпрацювали з нацистськими окупантами, демонструючи настільки активний прогітлерівський ентузіазм, що це призвело до відлучення їх папою від Церкви. Дегрель здобув рангу генерала в лавах Ваффен-СС, ставши командиром Валлонської Бригади СС, яка воювала на Східному фронті. Після поразки Третього Райху бельгійський суд розшукував його за воєнні злочини і заочно засудив

Справді, значно легше вдається мобілізувати ненависть, аніж толерантність, а майстерність політичної індоктринації полягає у доброму викритті єдиного і легко впізаного предмету ненависти, як це було з євреями у Німеччині.

Тоталітаризм є можливим розв'язком для суспільства, яке перебуває у стані глибокої кризи, суспільства, охопленого розпачем. Жодна прогностична теорія не в стані визначити, якої миті певне суспільство обере саме такий розв'язок. Цей розв'язок найгірший з усіх можливих не лише через страхиття й страждання, які він тягне за собою, але й тому, що ризиковано зменшує коло можливих подальших розв'язків і зводить до мінімуму здатність суспільства пристосовуватися до нових умов.

Шовінізм є свого роду «природною», хоча й зовсім не обов'язковою, принаймні сьогодні, ідеологічною формою тоталітаризму. Найкращий спосіб обґрунтувати систему, яка перетворює людських істот на державну власність, полягає в апелюванні до національних вартостей; у давнину можна було чинити більш-менш те саме, апелюючи до слави Бо-

жої, але нині цей метод спрацьовує гірше; натомість узаконення тоталітарної системи, спираючись на ідею прогресу людства, виявився значно менш вдалим. Безупинний і невблаганний процес трансформації комунізму в множини націонал-комунізмів, яких існує стільки, скільки керованих комуністами держав, вказує на зв'язок, про який йдеться. Цей зв'язок двосторонній, а це означає, що послідовний націоналізм і шовінізм мають величезний тоталітарний потенціал. Тієї миті, коли національні вартості проголошують найвищими, зникає можливість захищати права індивідуума у тому випадку, коли вони вступають у конфлікт, або коли тільки виникає враження, що вони бодай трохи суперечать ідеалові сильної нації, а брехня й репресії не мають у цьому ідеалі жодних меж. Гітлеризм був імпонуюче послідовним прикладом піднесення національних вартостей до ранги джерела та міри усіх інших.

Такий висновок може видатись тривіальним, хоча, не виключено, що він виглядатиме менш тривіально, якщо ми поставимося до нього серйозно. Ми не довідаємося з нього, на чію сторону повинні

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

до смертної кари. Дегрель утік до Іспанії, де, завдяки особистому втручання генерала Франко, здобув притулок на багато десятиліть. Він не відмовився від активної діяльності на користь фашистської ідеології — став провідною постаттю в CEDADE, неонацистській організації, «заснованій спеціально задля координації міжнародної діяльності пропагандистської та терористичної природи» [Р.Гріффіні]. З-поміж багатьох інших контактів відомо, скажімо, про щорічні зустрічі Дегреля та другого лідера CEDADE Педро Вареля з провідниками британських неонацистських угруповань *British National Party* та *International Third Position*.

Колишній командувач Валлонської Бригади улавився також як автор реабілітуючої Гітлера брошури *Hitler pour mille ans* та відкритого листа до Івана Павла II з протестами проти візиту папи у колишній табір Освенцим під час мандрівки до Польщі у 1979 р. У листі до папи Дегрель заперечував факт існування газових камер у німецьких концентраційних таборах.

На думку Дегреля вадою італійського фашизму були консервативні зволікання, «він вказував, що радикали повинні за зразок для наслідування визнати нацизм» [Р.Твелл]. Фашизм був для Дегреля не лише виявом партикулярного націоналізму, але й дорогою до «відродження» європейської цивілізації як цілоти: «Фашизм розцвів повсюди в Європі, спонтанно, у дуже різних іпостасях, через нагальну, тотальну і всезагальну потребу відродження» [з твору Дегреля *The Ideals of the Fascist Era*].

Подібно явище фашизму бачив Моріс Бардеш (нар. 1907), фашистський ідеолог, який впливав на низку поколінь симпатиків руху упродовж багатьох років після закінчення війни, в т.ч. редагуючи щомісячник *Défence de l'Occident*. Його зв'язки з фашизмом не обмежилися сферою політично-доктринальних симпатій, й поширилися на родинні зв'язки: швагер Бардеша Робер Бразі-йаш, фашистський інтелектуал і колаборант, був страчений за зраду в 1945 р. Бардеш захищав спадщину фашизму мало не від початку повоєн-

РАФАЛ
ПАНКОВСЬКИЙ
«БАТЬКИ-
ВІДНОВНИКИ»:
МОСЛІ, ЕВОЛА,
ДЕГРЕЛЬ,
БАРДЕШ

стати у конфліктах сучасності, але дізнаємося, до яких ідей, хоч як би їх не оздоблювали гуманістичною фразеологією, мусимо ставитись із найбільшою підозрою. Однаково важливі обидва аспекти історії винищення євреїв: і страждання жертв, і деморалізація катів. Напевне можна відшукати в минулому, чи в історії нашого століття паралелі інтенсивності зла; винятковим був спосіб його ідеологічного обґрунтування. Люди, які відкидають зміст цієї ідеології, не можуть уникнути запитання, яке виходить поза межі гітлерівської доктрини: якою мірою вони готові виправдовувати зло через будь-які ідеологічні вартості? Ті, хто гадає, що такі межі визначити неможливо, або ті, хто не погоджується їх окреслити, є — у властивому сенсі цього слова — духовними спадкоємцями Гітлера.

Переклав українською Андрій Павлишин

Написана англійською мовою доповідь на присвяченій Голокостові єврейської нації сесії, що відбулася в університеті Сіетла (Вашингтон) у листопаді 1978 (у сорокову річницю «кришталеві ночі»). Оpubліковано у матеріалах сесії. Польський переклад у *Aneks 24-25/1978*, німецький — у *Merkur 3/1979*.

53

ЛЕШЕК
КОЛАКОВСЬКИЙ
ГЕНОЦИД ТА
ІДЕОЛОГІЯ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ного періоду. В 1948 р. він опублікував один з перших — пізніше широко розповсюджених — памфлетів *Nuremberg ou la terre promise*, який заперечував історичну вірогідність Голокосту. У вступі до публікації *Qu'est-ce que c'est le fascisme?*, виданої у 1961 р., він гордо декларував: «Я — фашистський письменник». Як і для лідерів MSI, для Бардеша Республіка Сало стала зразком держави, де були втілені справжні фашистські ідеали: «Програма республіки Сало 1944 р. була тим, за що Муссоліні мав би боротися на двадцять років раніше. Ось він, справжній фашизм».

Бардеш ретельно підкреслював зміни, які відбулися з фашизмом за роки війни: «На порозі війни фашизм був іще націоналістичним, зухвалим, нетерплячим. (...) Відтак гігантські масштаби війни, з'ява двох ненаситних полюсів сучасності, які вилонилися з імлі, за якою досі ховалися [Америку й Росії.— Р.П.], призвели до того, що фашисти усвідомили справжнє своє покликання. Відтоді уряд Гітлера починає говорити про Європу» [з праці Бардеша *Lenin Was Rigts*].

Остаточною метою повоєнного фашизму Бардеш вважав, отже, народження очищеної фашистської Європи, яка б протистояла комунізму з одного боку, й американізації — з іншого. Популярність цієї «проевропейської» інтерпретації фашизму призвела до того, що саме її автор очолив французьку делегацію на об'єднавчій конференції європейських неофашистських рухів у Мальме в 1951 р.

Як Дегрель, так і Бардеш підкреслювали, що фашизм аж ніяк не є мертвим творінням, а ідеологією, яка розвивається і надалі здатна мобілізувати енергію послідовників в усій Європі. Година фашизму, стверджували вони, ще не настала.

Безумовно, очевидна різниця між «раціональним» фашизмом Мослі, ідіосинкратичним «спіритуалізмом» Еволи, остентаційним нацизмом Дегреля чи фашизмом французького інтелектуала, яким був Бардеш. Незважаючи на це, усі вони належать, у той чи інший спосіб, до широкого спектру європейської неофашистської тра-

ГАННА

АНТИСЕМІТИЗМ ЯК ВИКЛИК
ЗДОРОВОМУ ГЛУЗДОВІ

АРЕНДТ

© Arendt H.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

диції. Вони уособлюють персональну та ідеологічну тяглість між старими й новими фашизмами. З огляду на харизму, якою перелічені діячі втішаються в європейських неофашистських середовищах, їх можна назвати «батьками-відновниками» повоєнного фашизму.

Переклав Андріс Вишняускас

[В публікації не наведено посилань. Основні твори, на яких засновується Р.Панковський:
Eatwell R. How to Revise History (and Influence People?). Neo-Fascist Style / The Far Right in Western and Eastern Europe.— London, 1995
Eatwell R. Fascism. A History.— London, 1995
Ferraresi F. Julius Evola: Tradition, Reaction, and the Radical Right // European Journal of Sociology.— Vol. XXVIII.— 1987.— No 2
Griffin R. (ed.) Fascism.— Oxford, 1995
Griffin R. The Nature of Fascism.— London, 1994
Lewis D.S. Illusions of Grandeur. Mosley, Fascism and British Society, 1931-81.— Manchester, 1987
Sheehan T. Myth and Violence: The Fascism of Julius Evola and Alain de Benoist // Social Research.— Vol. 48.— 1981.— No 1
Skidelski R. Oswald Mosley.— London, 1975
Wilkinson P. The New Fascism.— London, 1981]

РАФАЛ
ПАНКОВСЬКИЙ
«БАТЬКИ-
ВІДНОВНИКИ»:
МОСЛІ, ЕВОЛА,
ДЕГРЕЛЬ,
БАРДЕШ

54

Фрагменти з книги: Pankowski R. Neofaszyzm w Europie Zachodniej. Zarys ideologii.— Warszawa, 1998.

АЛЕКСАНДР

(ТИПОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНИХ РУХІВ

ТРЕТЬОГО ШЛЯХУ)

ДУГІН

Це було примітне століття, яке розпочалося Революцією, а завершилося Аферою!*

Не виключено, що його називатимуть нісенітним століттям.

Роже Мартен дю Гар

Багато хто, як і раніше, вважає випадковою ту обставину, що нацистська ідеологія зосередилася на антисемітизмі, а політика нацистів була послідовно і безкомпромисно націлена на переслідування, а відтак і знищення євреїв. Лише жах катастрофи, що сталася, а ще більше бездомність і повна втрата будь-якого ґрунту для тих, хто залишився в живих, зробили «єврейське питання» таким помітним явищем нашого повсякденного політичного життя. Те, що самі нацисти вважали своїм головним відкриттям, а саме — роль єврейського народу у світовій політиці, — громадська думка розглядала як засіб привернути на свій бік маси або демагогічний чинник, покликаний розбудити цікавість.

* Йдеться про справу Дрейфуса. (Прим. ред.)

Неспроможність сприйняти всерйоз те, про що говорили нацисти, цілком зрозуміла. Навряд чи в сучасній історії можна знайти обурливішу і бентежнішу думку, наче у всіх гігантських нерозв'язаних політичних проблемах нашого століття саме така проблема як єврейська, котра видається дрібною і незначною, має сумнівну честь бути пусковим механізмом усієї цієї диявольської машини. Подібні розбіжності між причинами і наслідками кидають виклик нашому здоровому глуздові, не кажучи вже про виклик відчуттю рівноваги і гармонії в історика.

Всі пояснення антисемітизму після співставлення із власне подіями виглядають так, наче вони були поспіхом і навамання вигадані, аби приховати щось таке, що несе величезну загрозу нашому почуттю міри і нашій надії на здоровий глузд.

Одним із таких квапливих пояснень було ототожнення антисемітизму з войовничим націоналізмом і його ксенофобськими вибухами. На лихо, дійсні факти свідчать, що сучасний антисемітизм зростав тою мірою, якою традиційний націоналізм йшов на спад, і своєї кульмінації він досяг у часи, коли європейська

55

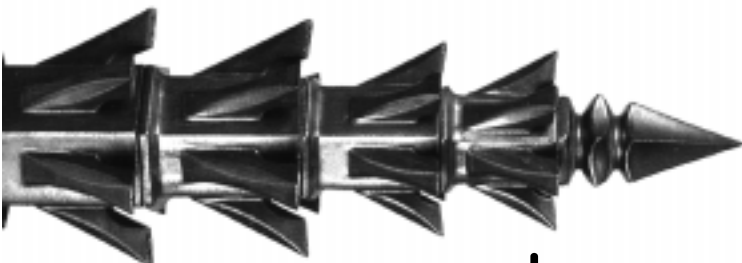

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Про наш підхід

У наш час у Росії відбувається глобальне відродження інтересу до сфери політичних ідей та ідеологій. Однак, специфіка комуністичного ексклюзивізму попередніх десятиріч зробила сучасний політичний образ нашого суспільства вкрай заплутаним і суперечливим, тому безсторонній аналіз політичних ідеологій сьогодні дуже важливий. Ми сподіваємося, що рано чи пізно терміни «праві» та «ліві» набудуть у нас відповідного сенсу, вільного від емоцій та демагогічних викрутасів політичної пропаганди. У цій праці ми прагнемо в найзагальніших рисах висвітлити історію ідеології, яку не можна віднести ні до розряду правих, ні лівих. Власне така особливість є не лише наслідком відносності концепцій «праві» — «ліві», але вона визначає сутність цієї ідеології. Найпоширенішими назвами цієї ідеології є такі визначення, як «Третій Шлях», «Консервативна Революція», «Третя Позиція» тощо. Нижче ми спробуємо виокремити основні принципи згаданого напрямку у політичній,

КОНСЕРВАТИВНА

РЕВОЛЮЦІЯ

система національних держав із її хисткою рівновагою сил впала.

Уже зазначалося, що нацисти не були просто націоналістами. Їхня національна пропаганда була адресована до тих, хто до них приєднувався (попутникам), а не переконаним членам руху.

Останнім, навпаки, ніколи не дозволялося втрачати послідовно наднаціонального підходу до політики. У нацистського «націоналізму» багато спільного з націоналістичною пропагандою, яка донедавна вела у Совецькому Союзі, де вона також використовувалася лише для того, щоб дати поживу забобонним масам.

Нацисти ставилися зі справжньою і завжди безсумнівною зневагою до вузьколобості націоналізму, провінціалізму національної держави. Вони знову й знову повторювали, що їхній «рух», як і рух більшовицький, за своїми цілями інтернаціональний і важливіший для них за усяку державу, яка неминуче має бути пов'язана з якоюсь відповідною територією. Не тільки нацисти, але й 50 років історії антисемітизму свідчать проти ототожнення антисемітизму з націона-

лізмом. Перші антисемітські партії, які виникли в останні десятиліття XIX століття, були серед тих, хто першими почали об'єднуватися в міжнародних масштабах. Від самого початку вони скликали міжнародні з'їзди і прагнули до координації своєї діяльності у всесвітньому, принаймні всеєвропейському, масштабі.

Певні загальні тенденції, як-от збій занепаду національної держави та ріст антисемітизму, навряд чи можна повністю пояснити за допомогою якоїсь однієї засади чи причини. У більшості подібних випадків історик зіштовхується з надзвичайно складною історичною ситуацією, щодо якої він майже вільно – а це означає з втратами – може виокремити якийсь один чинник як «дух часу». Існує, все ж, кілька корисних загальних правил. З точки зору нашої мети найціннішим є велике відкриття Токвілля (*L'ancien regime et la Revolution* Ен. 2. Гл. 1) щодо причин лютої ненависті французьких мас до аристократії у період, коли спалахнула революція, ненависті, яка спонукала Берка зауважити, що революцію більше цікавило «становище дворянина», аніж інститут королівської влади. За Токвіллем, французький народ ненавидів аристокра-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

соціальної та економічної сферах. Позаяк ця тема надто широка та зовсім незнама російській громадськості, то нам доведеться обмежитися у цій статті найзагальнішими міркуваннями. Ми хочемо лише привернути увагу до названої теми і вказати певні історичні та інтелектуальні орієнтири для її дослідження. Від самого початку підкреслюємо, що нас у принципі не цікавить так званий «моральний» бік питання, пов'язаного з Консервативною Революцією, позаяк будь-яка ідея може зазнати дискредитації в процесі здійснення, а сама сфера політичного життя за визначенням не вільна від пропагандистського очорнення правлячою ідеологією тих доктрин, які їй ворожі, причому в нашому випадку найчастіше вдаються до аргументів не інтелектуального, а емоційного чи сентиментального гатунку. Скільки б кривавих злочинів не вчинили «комуністи», «капіталісти» чи «фашисти», їхню ідеологічну концепцію варто розглядати об'єктивно, неупереджено і без жодного «партійного» пафосу, якщо, звичайно, ми хочемо зрозуміти ці концепції та витлумачити їх іншим, а не «розвінчати» чи

«спростувати», що входить до кола обов'язків агітаторів чи пропагандистів, а не дослідників.

Передісторія Третьої Позичії

Як і решта модерних політичних ідеологій, концепція Консервативної Революції почала формуватися після Французької Революції як одна з можливих відповідей, як особлива реакція на неї. Саме Французька Революція була і залишається пробним каменем і мірилом ідеологічної позиції тих чи інших політичних діячів аж донині. Ліві – від поміркованих до крайніх – або продовжують, або радикалізують, доводять до межі ті тези, які вперше з'явилися в історичній та соціальної дійсності Європи кінця XVIII ст. разом з цією Революцією. Праві – також від поміркованих до крайніх – або чинять пасивний спротив тенденціям лівих, або наполягають на захисті й збереженні тих цінностей, які намагалася повалити Французька Революція. Предтечі ж Третього Шляху зробили з цієї Революції власні висновки. На відміну від звичайних правих «консер-

тів, які втрачали владу, більше аніж будь-коли, бо стрімка втрата ними реальної влади не супроводжувалася якимось помітним зменшенням їхнього багатства. Допоки аристократія мала значну легітимну владу, її не тільки терпіли, але й шанували. Коли дворяни втратили свої привілеї, в тому числі на експлуатацію та пригноблення, люди стали сприймати їх як паразитів, що не виконують певної реальної функції в управлінні країною. Іншими словами, ні гноблення, ні експлуатація самі по собі ніколи не стають головною причиною для обурення. Багатство, не поєднане з певною очевидною функцією, сприймається як щось набагато нестерпніше, бо ніхто не може втямити, за що його варто терпіти.

Антисемітизм досяг своєї найвищої точки тоді, коли євреї подібним чином втратили свої суспільні функції та вплив і в них не залишилося нічого, крім їхніх надбань. Коли Гітлер прийшов до влади, німецькі банки були вже майже *Judenrein* [вільними від євреїв] (хоча саме тут євреї займали ключові позиції упродовж більш ніж століття), а німецьке єврейство загалом після тривалого періоду стійкого зростання і в плані со-

ціального статусу, і кількості, йшло до занепаду настільки швидко, що статистики пророкували йому зникнення через декілька десятиліть. Статистика, ясна річ, не обов'язково віддзеркалює реальні історичні процеси, проте слід відзначити, що з точки зору цієї науки переслідування і знищення євреїв нацистами виглядає безглуздим прискоренням процесу, який неминуче відбувся б за будь-яких обставин.

Те саме вірно і щодо майже всіх західноєвропейських країн. Справа Дрейфуса виникла не в часи Другої імперії, коли французьке єврейство перебувало в zenіті свого розквіту та впливу, а в умовах Третьої республіки, коли євреї практично зникли з найважливіших позицій (хоч і не зійшли з політичної сцени). Австрійський антисемітизм значно активізувався не за часів правління Меттерніха та Франца Йосифа, а у післявоєнній Австрійській республіці, коли стало цілком очевидно, що навряд чи якась інша група так само багато втратила зі свого впливу і престижу внаслідок зникнення Габсбурзької монархії.

Переслідування тих груп, які втратили чи тільки-но втрачають силу, — не надто приємне видовище, од-

57

ГАННА АРЕНДТ
АНТИСЕМІТИЗМ
ЯК ВИКЛИК
ЗДОРОВОМУ
ГЛУЗДОВІ

вативні революціонери» не заперечували глибинної кризи політичного та соціального шляху Європи, не стверджували безумовної цінності дореволюційного устрою. Вони, всупереч правим, вважали, що криза є не лише продуктом зовнішнього, стороннього впливу (який ішов від антихристиянських, антимонархічних та антиєвропейських сил, що їх сукупно кваліфікували як «масонство» або «парамасонство»). Такий аспект Третього Шляху наближає цю ідеологію до поглядів лівих, які також наполягають на неадекватності, сутнісній незадовільності та хибності дореволюційної централістсько-монархічної моделі. Поза тим, там, де ліві (зокрема крайньо ліві) виступають проти конформізму Третього Стану, проти «буржуазного ладу», проти капіталістичного централізму, там «консервативні революціонери» ще ближчі до них, ще солідарніші з їхньою нонконформістською критикою в соціальній, культурній та економічній сферах. Але подібність із лівими в оцінці кризового становища справ у дореволюційному ладі аж ніяк не закладає одностайності у визначенні позитивної орієнтації,

покликаної подолати цю кризу. Навпаки, якщо ліві прагнуть радикалізувати тези Свободи, Рівності й Братерства, переносючи їх на найширші, а водночас на найнижчі соціо-політичні реалії, то «консервативні революціонери» наполягають на протилежному підході, і, навпаки, прагнуть повернутися до такого ладу, який передував не тільки Революції, але й виникненню причин, що її породили. Під цим оглядом прихильники Третього Шляху набагато правіші, аніж власне праві. Однак, «консервативних революціонерів» усе ж не можна ототожнювати з «крайньо правими», позаяк дедалі ширше провалля між кризовим післяреволюційним та кризовим дореволюційним світами, з одного боку, й ідеальним некризовим, докризовим світом Традиції, з іншого, робить цілком неunikним не «консерватизм», не збереження (навіть найвідчайдушніше) попереднього, але власне Революцію, тотальну, всеоновлюючу, радикальну, однак орієнтовану в напрямку, прямо протилежному Революції лівих.

Саме таким був парадоксальний висновок Третього Шляху з уроків європейської історії XVIII

нак воно породжене не лише людською ницістю. Переслідувачі змушують людей підкорятися чи терпіти реальну владу, а водночас ненавидіти тих, хто, володіючи багатством, не має влади, всупереч раціональному інстинктивному усвідомленню того, що влада виконує певну функцію і взагалі приносить якусь користь. Навіть експлуатація та гноблення змушують-таки суспільство функціонувати і встановлюють певний лад. Лише багатство без влади чи усуненість, якщо вона не є окресленою політичною лінією, сприймаються – позаяк вони розривають усілякі зв'язки між людьми – як щось паразитарне, марне, потворне. Багатство, яке не експлуатує, означає відсутність навіть тих стосунків, які існують між експлуататором і експлуатованим, а усуненість, що не є політичною лінією, не допускає навіть мінімальної турботи гнобителя про гнобленого.

Повний занепад західно- і центральноєвропейсько-єврейства становить, однак, усього лише атмосферу, в якій розгорталися подальші події. Цей занепад пояснює їх так само мало, як проста втрата влади аристократією могла б пояснити Французьку ре-

волюцію. Пам'ятати про згадані загальні правила важливо лише для того, аби спростувати ті підшепти здорового глузду, які намовляють нас вірити, наче люта ненависть чи несподіваний бунт обов'язково бувають породжені ставленням до величезної влади чи надмірних зловживань і що, отже, організована ненависть до євреїв є не що інше, як реакція на їхню значимість і могутність.

Значно серйознішою – позаяк вона приваблива для достойніших людей – є інша помилка здорового глузду. Вона полягає в уявленні, наче євреї, будучи цілком безпорадною групою, втягнутою у вир загальних і нерозв'язних конфліктів епохи, могли б бути звинувачені в цих конфліктах, а зрештою потрактовані як таємні винуватці усякого зла. Найкращою ілюстрацією – і найкращим спростуванням – такого близького серцю багатьох лібералів пояснення, є популярний жарт, що побутував після Першої світової війни. Антисеміт стверджує, що причиною війни були євреї. У відповідь кажуть: «Так, євреї і велосипедисти». «Чому велосипедисти?» – запитує той. «А чому євреї?» – запитують у нього.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

століття. Ці теми стають помітнішими уже в найрадикальніших консерваторів, нещадних критиків Французької Революції, як-от Жозеф де Местр, Луї Бональд і Доносо Кортес. Показово, що усі вони, перш ніж сягнути тотального заперечення лівих ідей, пройшли через періоди захоплення ними, і це свідчить про те, що вони відчували глибину соціально-політичної кризи зсередини, усвідомили усю її глибину. І не випадково уже ці класики консерватизму закликали до фундаментального перегляду правих цінностей в сенсі їх граничної та майже революційної радикалізації.

Виразніше концепція Третього Шляху формується в російських слов'янофілів. Сам термін «Революційний Консерватизм» вперше вжив у 1875 році Ю.Самарін. Таке визначення охоче використав і Ф.Достоевський для характеристики своїх власних поглядів. У принципі, майже всі російські слов'янофіли, аж до Леонтьєва і Данилевського, чудово вписуються в рамки Третього Шляху, позаяк усі вони майже однаково протистояли як лівим західникам, так і пост-петровським правим, за що, до речі,

азнали переслідувань тодішньої Системи. Для російських «консервативних революціонерів» бар'єром, який відокремлює їхній власний ідеал від кризового і недостатнього (хоча й правого, консервативного) режиму, були Петрові реформи. Треба усе ж зазначити, що антипетровські тенденції російських слов'янофілів інтелектуально змогли сформуватися лише після Французької Революції, і не раніше. Треба визнати, що до цього Третього Шляху в Росії не було, і реакція проти петровських часів у XVIII ст. не знайшла завершеного інтелектуального та ідеологічного вияву. Цікаво відзначити, що майже завжди тематика Консервативної Революції певним чином пов'язана з Росією, котра незмінно залишається певним надихаючим символом для прихильників Третього Шляху, певним геополітичним та історичним орієнтиром. Характерно, що найважливіша книга самого Жозефа де Местра називається «Вечори в Санкт-Петербурзі». На суто теоретичному рівні можна стверджувати, що концепція «Третього Шляху» завжди так чи інакше корелювала з концепцією «Російського Шляху». Усі без винятку дос-

Теорія про те, що євреї завжди є цапом-відбувайлом, допускає, що офірною твариною міг би стати і хтось інший. Ця теорія констатує повну невинність жертви, а відтак не лише мимоволі констатує, що жертвою не лише не було вчинено ніякого зла, але що нею взагалі не було вчинено нічого такого, що могло б мати якийсь зв'язок із обговорюваним питанням. Насправді ж, «теорія цапа-відбувайла» у своїй чистій формі ніколи не з'являється в пресі. Як тільки її прихильники починають старанно шукати пояснення, чому ж той або інший цап-відбувайло виявився настільки придатним для своєї ролі, вони одразу ж полишають цю теорію і беруться до звичайних історичних досліджень, при яких ніколи не виявляється нічого, окрім того, що історію творять багато груп, одна з яких виокремлюється внаслідок певних причин. Так званий цап-відбувайло неминуче втрачає риси невинної жертви, яку світ звинувачує у всіх своїх гріхах і за допомогою якої бажає уникнути розплати, а виявляється певною групою осіб, тісно пов'язаних з іншими групи, члени яких втягнуті в діяння цього світу. І група ця не перестає нести своєї частки відповідальності лише

через те, що виявилася жертвою кривди і жорстокості світу.

Донедавна внутрішня суперечливість «теорії цапа-відбувайла» була достатньою підставою для того, аби відмовитися від неї, як від однієї з багатьох теорій, в яких спонукальним мотивом є прагнення ескапізму. Однак поява терору як основного засобу правління додала цій теорії більшої переконливості, аніж будь-коли раніше.

Докорінна відмінність сучасних диктатур від усіх тираній минулого полягає в тому, що терор використовується не як засіб знищення і залякування супротивників, а як інструмент керування цілком покірними масами людей. Терор, яким ми його знаємо нині, застосовується без будь-якої попередньої причини, його жертви невинні навіть з точки зору переслідувача. Так це виглядало в нацистській Німеччині, коли повномасштабний терор застосовувався проти євреїв загалом, тобто проти осіб із певними загальними характеристиками, незалежними від особливостей їхньої індивідуальної поведінки. У Совецькому Союзі ситуація дещо заплутаніша, однак факти, на жаль, ще оче-

59

ГАННА АРЕНДТ
АНТИСЕМІТИЗМ
ЯК ВИКЛИК
ЗДОРОВОМУ
ГЛУЗДОВІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

лідники цієї теми відзначають обов'язкову русофілію «консервативних революціонерів», хоча майже ніхто не дав цьому вичерпного пояснення. Тут важливо підкреслити, що особливу роль у цьому випадку відіграють геополітичні особливості Росії та її історична доля, позаяк найпопулярніша геополітична теза «Третього Шляху» може бути сформульована як «Ні Заходу, ні Сходу», що рівнозначно відмові від «освіченої», «атлантичної», «секуляристської» тенденції, а також від соціальних архаїзмів.

Яскраві предтечі Третього Шляху були, звичайно, і в Німеччині, оскільки сам архетип німецької душі та геополітичне становище німців роблять їх, подібно до росіян, найбільш схильними до подібної ідеології. Починаючи з Фіхте, Гердера, Арндта, Яна, романтиків, і закінчуючи геніальним синтезом Ніцше, Німеччина опрацювала розлогу базу Третього Шляху, підготувала й вичленила основні принципи Консервативної Революції. Можна сказати, що німецький Третій Шлях розвивався паралельно до російського, і між обома течіями в XIX столітті існував тісний духовний та інтелектуальний взаємозв'язок,

який не залежав від конкретики чисто політичних і дипломатичних умовностей. Німецький фактор у Консервативній Революції вкрай важливий і з чисто геополітичних міркувань, позаяк німці в порівнянні з іншими європейськими народами мають більше підстав для розототожнення із суто західним, «атлантичним» шляхом розвитку, який, власне, і привів Європу до Французької Революції та Революції загалом. У цій перспективі конфлікт центрально-континентальної Німеччини з «атлантичними» Францією та Англією з одного боку, а з другого – безумовна «несхідність» європейських німців, робили «ґрунтовський германізм» логічним синонімом Третього Шляху в суто європейському, західному геополітичному просторі.

Від теорії до практики

Повноцінного розвитку Консервативна Революція набула у XX ст., коли ідеї Третього Шляху із сфери філософсько-публіцистичної стали переходити на рівень соціальних рухів, політичних партій,

видніші. З одного боку, більшовицька система, на відміну від нацистської, теоретично ніколи не визнавала можливості застосування терору щодо невинних, і хоча на практиці це виглядає лицемірством, однак усе ж ця відмінність надзвичайно важлива. З іншого боку, російська практика в одному аспекті просунулася далі за німецьку: сваволю у застосуванні терору не стримували навіть расові міркування, а позаяк класові категорії минулого давно відкинуті, то в Росії кожен міг раптом стати жертвою поліцейського терору. Ми не будемо тут зупинятися на принциповій особливості правління за допомогою терору, яка полягає саме в тому, що ніхто, навіть кат, ніколи не може бути вільним від страху. Тут ми просто звертаємо увагу на довільний вибір жертв, і в зв'язку з цим вирішальне значення тієї обставини, що вони об'єктивно невинні і обираються незалежно від того, що вони могли чи не могли вчинити.

На перший погляд, це може виглядати запізнілим підтвердженням «теорії цапа-відбувайла». Дійсно, жертва сучасного терору має всі характеристики офірного цапа: вона об'єктивно й абсолютно невинна,

оскільки нічого з того, що вона здійснила чи не здійснила, не має значення і ніяк не пов'язане з її долею.

Тому існує спокуса повернутися до такого пояснення, яке автоматично звільняє жертву від будь-якої відповідальності. Подібний підхід здається цілком адекватним реальності, де ніщо не вражає нас так, як абсолютна невинність людини, вхопленої пекельною машиною, і її цілковита неспроможність хоч якось змінити свою долю. Терор, однак, на останній стадії свого розвитку стає всього лиш формою правління. Для того щоб встановити тоталітарний режим, терор необхідно запропонувати як інструмент утілення певної ідеології. І ця ідеологія мусить здобути підтримку багатьох, ба навіть більшості, перед тим, як терор зможе набути стабільного характеру. Найважливіше для історика полягає в тому, що євреї, перед тим, як стати головними жертвами сучасного терору, потрапили у фокус нацистської ідеології. А ідеологія, яка прагне переконувати і мобілізувати людей, не може добирати жертву довільно. Іншими словами, якщо в таку відверту підробку, як *Протоколи сіонських мудреців*, вірить так багато людей, що вона навіть може стати

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

економічних трансформацій і повстання мас. Тут інтелектуальний бік надійно сполучається із соціальними рухами, громадянськими війнами, революціями, а ідеологічна та геополітична боротьба набуває тотального характеру. Стрімкі та подекуди вкрай складні соціальні процеси захоплюють цілі народи й континенти, і вихор історії обертає на плутанину ідеологічну визначеність та відносну стійкість, притаманну спокійному та зрозумілому ХІХ століттю. Для дослідників ідеологій ХХ ст. являє собою вкрай непросту загадку, тут праве за одну мить стає лівим, а ліве – правим, геополітичні тенденції постійно міняють свій характер, протилежності іноді доволі парадоксальним чином збігаються, але тільки для того, щоб породити нові, ще радикальніші протилежності. Тим не менше, ми не вважаємо, що ідеологічний хаос нашого століття абсолютно недоступний для розуміння. Ба більше, за усіма подіями й трансформаціями проступає певна логіка, осягнути яку важко, але все ж можливо. Найдієвішими інструментами для такого розуміння, на наш погляд, є виокремлення як ідеоло-

гічних архетипів не двох полюсів – праві й ліві, а трьох – праві, ліві й Третій Шлях. Причому Третій Шлях аж ніяк не є простою еkleктичною сумішшю елементів правої та лівої ідеологій, як це часто уявляється сучасним політологам. Це абсолютно самостійний світогляд, *Weltanschauung*, який так само глибоко коріниться в соціальних, економічних, психологічних і навіть психіатричних глибинах людського суспільства, як праві й ліві ідеї. Консервативна Революція, підкреслимо ще раз, не є також синтезом двох інших ідеологічних тенденцій, не є Центром, який завжди відносний і складається з нашарувань чи урівноваженого поєднання конкретних правих і конкретних лівих сил, які діють у рамках певного соціуму. Але це водночас і не маргінальний нігілізм периферійних меншин, заряджених негативізмом й анархізмом. Третій Шлях може стати руйнівним і конструктивним, парламентським і тоталітарним, елітарним і масовим, коротше кажучи, точнісінько таким, як і всі варіанти правої та лівої ідеї.

Можна сказати, що в нашому столітті Третій Шлях (і злучений з ним концептуальний бік) стають важ-

АЛЕКСАНДР
ДУГІН
КОНСЕРВАТИВНА
РЕВОЛЮЦІЯ

текстом цілого політичного руху, то завдання історика вже не може обмежуватися викриттям фальсифікації. Воно, звичайно ж, не може також полягати у вигадуванні пояснень, які обходять основний політичний та історичний факт, що в підробку вірять. Цей факт важливіший, аніж та (з погляду історії, другою рядна) обставина, що текст є містифікацією.

Пояснення методом посилання на цапа-відбувайла, як і раніше, є однією з основних спроб ухилитися від усвідомлення серйозності антисемітизму і значення тієї обставини, що євреї виявилися втягнутими в епіцентр подій. Настільки ж поширеною є і протилежна доктрина про «вічний антисемітизм», згідно з якою ненависть до євреїв — це звичайна і природна реакція, а історія лише дає для неї більше чи менше підстав. Вибухи не потребують якихось особливих пояснень, оскільки є природними наслідками існування відповідної вічної проблеми. Те, що ця доктрина була прийнята професійними антисемітами, є цілком природним, оскільки вона служить алібі щодо будь-яких страхіть. Адже коли вірно, що людство наполегливо вбивало євреїв упродовж більш ніж двох століть, то в

такому випадку вбивство євреїв є нормальним, навіть людяним заняттям, а ненависть до євреїв не вимагає виправдання за допомогою якоїсь аргументації.

Найбільший подив викликає те, що таке пояснення з посиланням на споконвічний характер антисемітизму визнають чимало позбавлених упереджень істориків, а ще більше самих євреїв. Саме цей дивний збіг робить дану теорію такою небезпечною і оманливою. В обох випадках перед нами та ж сама ескапістська основа: подібно до того як антисеміти, що цілком зрозуміло, намагаються уникнути відповідальності за свої діяння, так і євреї, що юрмляться та захищаються, за жодних обставин не бажають, що тим більше зрозуміло, обговорювати питання про свою частку відповідальності. Однак ескапістські тенденції офіційної апологетики прихильників цієї доктрини — як євреїв, так переважно і християн — базуються на важливіших, але менш раціональних мотивах.

Зародження і зростання сучасного антисемітизму супроводжувалося і було взаємозалежним із асиміляцією євреїв, із їхньою секуляризацією та вигасанням стародавніх релігійних і духовних цінностей юда-

61

ГАННА АРЕНДТ
АНТИСЕМІТИЗМ
ЯК ВИКЛИК
ЗДОРОВУМУ
ГЛУЗДОВІ

ливим соціально-політичним чинником, значною мірою визначальним для політичного образу цивілізації. На явні елементи Третього Шляху ми натрапляємо в російських революціях, де народники, а відтак праві есери на практиці втілюють його екстремістський варіант. У самому російському більшовизмі, як це не парадоксально, легко можна відшукати багато зовсім не лівих мотивів, які також мають прямий стосунок до «консервативної революції» (зокрема, все те, що прийнято називати російським «націонал-більшовизмом» від змінювівців до сучасних неосталіністів). Італійський фашизм у його ранні періоди, а також у часи існування Італійської Соціальної Республіки на півночі Італії (Республіка Сало), майже цілком засновувався на принципах Консервативної Революції. Але найповнішим і тотальним втіленням (хоча варто визнати, що не найортодоксальнішим) Третього Шляху був німецький націонал-соціалізм. У принципі, саме поєднання «націонал-соціалізм» має неприховано «консервативно-революційний» характер, оскільки подібне поєднання правої концепції націоналізму з лівою

концепцією соціалізму в розумінні ідеологів цієї партії і було покликано підкреслити те, що йдеться саме про Третій, а не про лівий чи правий, Шлях. Разом з тим, Третій Шлях виявився і в інших глобальних геополітичних явищах, як-от різні форми «ісламського соціалізму» в арабських країнах, Ісламська Революція в Ірані та певні аспекти держави Ізраїль, де також переважає органічне поєднання архаїчних правих вартостей з революційними лівими методами та соціально-економічними експериментами. Точніше кажучи, Третій Шлях не можна отожднювати ні з фашизмом, ні з націонал-комунізмом, ні з націонал-соціалізмом, ні з ізраїльською моделлю, ні з ісламським соціалізмом. Усі ці політичні реалії суть варіаціями єдиного ідеологічного праобразу, єдиної протоідеології, яка стоїть за усіма ними і виявляється в тій чи іншій конкретній формі залежно від расової, релігійної, історичної, національної, географічної чи культурної специфіки. На зовнішньому рівні різні моделі Третього Шляху можуть вступати у серйозний конфлікт між собою, і словесно заперечувати тези своїх сьогочасних во-

їзму. Насправді ж відбувалося ось що: значна частина єврейського народу опинилася перед загрозою фізичного вимирання і внутрішнього розкладу. У цій ситуації євреї, котрі прагнули забезпечити виживання свого народу, в безглуздому, безвихідному нерозумінні схопилися за потішну ідею, наче антисемітизм може зрештою стати чудовим засобом утримання народу в єдності, отож споконвічний антисемітизм здатний навіть стати вічною гарантією єврейського існування. Таке упередження, що є секуляризованою карикатурою ідеї вічності, успадкованої від віри в обраність і месіанських сподівань, підкріплювалося тією обставиною, що упродовж багатьох століть євреї зазнавали специфічної ворожості з боку християн, яка й справді була потужним чинником збереження єврейського народу і в духовному, і в політичному відношенні. Євреї помилково сприйняли сучасний антихристиянський антисемітизм за традиційну релігійну ненависть до євреїв. Цьому сприяло й те, що у процесі своєї асиміляції вони наче пройшли повз християнство в його релігійному і культурному аспектах. Зіштовхуючись, окрім того, з очевидними симптома-

ми занепаду християнства, вони могли через незнання сприйняти те, що відбувається, за своєрідне відродження так званих століть темряви. Незнання чи неправильне розуміння свого власного минулого було однією з причин фатальної недооцінки євреями справжніх і безпрецедентних небезпек, які на них очікували.

При цьому варто пам'ятати і про те, що відсутність політичного досвіду і політичної поміркованості була зумовлена самою природою єврейської історії — історії народу без уряду, без країни і без мови. Єврейська історія пропонує незвичайний спектакль, де народ виявляє себе унікальним чином, у тому сенсі, що, почавши свою історію від цілком окреслених уявлень про історію і з майже свідомою рішучістю досягти на землі втілення чітко окресленого плану, він упродовж двох тисячоліть уникає будь-якої політичної дії, при цьому не відмовляючись від згаданого уявлення про історію. Відтак політична історія єврейського народу стала більшою мірою залежати від непередбачуваних, випадкових чинників, аніж історія інших народів, отож євреї грали то одну роль, то іншу, і не брали на себе відповідальності за жодну з них.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

рогів, але це нічого не змінює в їх ідеологічній близькості, в їх походженні від єдиного архетипного кореня.

Нижче ми перелічимо деякі культурні й політичні рухи, які найповніше відповідають визначенню «Консервативна Революція», і які часто залишаються в тіні інших, глобальних, соціальних реалій, будучи, однак, набагато повноціннішими й послідовнішими з концептуальної точки зору. Спершу ми розглянемо європейські типи Третього Шляху до 1945 року, відтак ті, які склалися після 1945, позаяк ця дата є переломною у долі європейської (підкреслюємо це) Консервативної Революції, коли періодові тотального й відвертого існування цієї ідеології прийшла на зміну «доба катакомб». При цьому важливо відзначити, що в Третьому Світі, навпаки, парадигма Третього Шляху почала втілюватися на політичному й соціальному рівнях одразу ж після 1945 року. Тоді ж відбулася й остаточна перемога єврейської Консервативної Революції (найяскравішим і найпослідовнішим теоретиком і практиком якої був Жаботинський).

Фаши Італії

Ранній фашизм розвивався у цілковитій злагоді з основною логікою Третього Шляху. Ліберальному, демократичному, чисто капіталістичному режимові, який перебував у напівзмові із безсилою та недієздатною монархічною владою, а також марксистським й анархістським тенденціям, італійські фашисти на рівні ідеології протиставляли Римську Традицію, міцну централізовану державу, націоналізм, вождизм, героїчний романтизм, який оспівував любов до подвигу заради нього самого, смак до смерті в бою, суворість ієрархії тощо. Ці принципи були набагато правішими, аніж скромні тези тодішніх крайньо правих консерваторів, переважно колишніх монархістів за переконаннями, котрі не мали нічого проти лібералізму, капіталізму й конституційної демократії. З іншого боку, в економіці фашизм передбачав радикально антикапіталістичний підхід, втілений, врешті-решт, у формі знаменитого корпоративізму, який встановлював колективну, артільную власність на засоби виробництва та участь

Через остаточну катастрофу, яка поставила євреїв на межу цілковитого знищення, теза про споконвічний антисемітизм стала ще небезпечнішою, ніж будь-коли. Сьогодні вона порятувала б євреєненависників від відповідальності за набагато гірші злочини, ніж ті, які можна було б коли-небудь собі уявити. Антисемітизм не тільки не виявився якоюсь таємною гарантією виживання єврейського народу, але цілком певно став носієм загрози його винищення. Проте, подібне тлумачення антисемітизму, як і «теорія цапа-відбувайла», – і з аналогічних причин – пережило своє спростування реальністю. Адже й воно з такою ж наполегливістю, хоча й вдаючись до інших аргументів, підкреслює ту повну і невластиву людині невинність, яка так разюче притаманна жертвам сучасного терору. Через це здається, що подібне пояснення підтверджене фактами. Воно навіть має ту перевагу перед «теорією цапа-відбувайла», що дає хоч якусь відповідь на незручне питання: чому саме євреї? Щоправда, твердження про споконвічну ворожість до євреїв тільки оголошує спірне питання начебто вирішеним, але не вирішує його.

Дуже прикметно, що ці дві теорії – єдині теорії, які принаймні намагаються пояснити політичне значення антисемітизму, – заперечують яку-небудь специфічну відповідальність євреїв і відмовляються обговорювати відповідні проблеми у характерних історичних термінах. При такому підході, який, по суті, заперечує значення людської поведінки, вони жадливо нагадують ті види сучасної практики і форми правління, які за допомогою довільного терору знищують саму можливість людської дії. Адже у таборах знищення євреїв убивали наче згідно з тими поясненнями ненависті до них, які ці теорії пропонували: їх убивали безвідносно до того, що вони вчинили чи не вчинили, безвідносно до їхніх вад або ж чеснот. Ба більше, самі вбивці, які лише підкорялися наказам і пишалися своєю безсторонньою продуктивністю, моторошним чином в нелюдському знеособленому перебігу подій ставали ніби «невинними» засобами, за яких теорія споконвічного антисемітизму їх і вважала.

Подібні загальні знаменники між теорією і практикою самі по собі зовсім не є свідченнями історичної істини. Але вони є свідченнями «своєчасності» подіб-

63

ГАННА АРЕНДТ
АНТИСЕМІТИЗМ
ЯК ВИКЛИК
ЗДОРОВОМУ
ГЛУЗДОВІ

трудящих у прибутках підприємства. Ідеї соціальної справедливості та апеляція до найнижчих верств населення, котрим були гарантовані робота, допомога, захист економічних прав – усе це було доволі «лівим» у фашистському ідеологічному комплексі. «Лівою» була переважно й культурна традиція раннього фашизму, пов'язана з авангардним мистецтвом, футуризмом, модернізмом. До представників Третього Шляху варто віднести й учителів Муссоліні – таких соціологів як Вільфредо Парето, Моска тощо. В культурі Італії Третій Шлях найповніше втілювався у творчості Піранделло, Паліні, Марінетті, д'Аннунціо, Малапарте тощо.

Італійський фашизм особливо акцентував етатистський, державний характер руху, і власне цей аспект якнайменше відповідав суто консервативно-революційній ідеї. Справа в тому, що в централістській державі, і загалом сучасній державі як такій, історія котрої починається від Французького Королівства Філіпа Красивого та по через протестантську Англію доходить до свого заключного втілення в яacobинській моделі, послідовні ідеологи Третього

Шляху вбачали завше основну причину кризи істинно Традиціоналістського Ладу. Тому централістська держава – неважливо, монархічна чи буржуазна, – розглядалась ними як щось суто негативне. Справжні консервативні революціонери обстоювали наднаціональну й поліцентричну Італію, зцементовану не ригідною адміністративною бюрократією, але єдністю духовної Традиції (у випадку західного Середньовіччя – єдністю католицької християнської ейкумени). Ніцше ненавидів саму лиш ідею сучасної держави, а російські слов'янофіли кляли Петра, який зруйнував духовну, аристократичну, боярсько-народну, соборну Русь і створив на її місці бюрократичного, неорганічного, штучного колоса за моделлю європейських централізованих держав. Саме етатизм і став причиною відхилення фашистської Італії в її серединний період, од кінця 20-х до Республіки Сало, від парадигми Третього Шляху. Це означало різке «поправління» режиму, бюрократизацію адміністративного устрою, появу елементів тоталітаризму, завше полученого з неорганічним суспільством, нагінку на авангардизм, альянс

них думок, і цим пояснюється їхня приналежність для юрби. Вони цікаві для історика лише настільки, наскільки самі створюють частину історії, а також тому, що стоять на шляху до його пошуків істини. Будучи сучасником, він може піддатися їхній переконуючій силі, як і будь-яка інша людина. Обережність стосовно загальноприйнятих думок, що претендують на пояснення всіх тенденцій історії, особливо важлива для історика сучасної епохи, позаяк минуле століття створило чимало ідеологій, які претендують на те, щоб стати ключем історії, але насправді є не чим іншим, як відчайдушними спробами ухилитися від відповідальності.

Платон, коли вів свою знамениту боротьбу з античними софістами, виявив, що їхнє універсальне «вміння вабити душі словами» (Федр, 261) не мало нічого спільного з істиною, а було орієнтоване на природно мінливі думки, котрі мають силу лише «на такий термін, на який ця думка зберігається» (Тетет, 172). Він також виявив хистке положення істини у світі, адже можна переконати з допомогою думок, «а не з допомогою істини» (Федр, 260). Найразючіше

розходження між древніми і сучасними софістами полягає в тому, що древні задовольнялися минущою перемогою аргументу за рахунок істини, а сучасні прагнуть до тривкішої перемоги за рахунок реальності. Іншими словами, одні руйнували гідність людської думки, а інші руйнують гідність людської дії. На шляху філософа стояли древні маніпулятори логікою, а сучасні маніпулятори ставлять на шляху історика факти. Адже руйнується сама історія; під загрозою опиняється її зрозумілість, заснована на тому факті, що історію творять люди, і тому вони здатні її зрозуміти; натомість факти вже не вважаються невід'ємною частиною минулого і дійсного світу і довільно використовуються для підтвердження тієї чи іншої думки.

Звичайно, залишається мало путівників по лабіринту німих фактів, якщо думки відкидаються, а традиція вже не сприймається як щось безперечне. Такі труднощі, що постають перед історіографією, є, однак, маловажливі, коли брати до уваги величезні потрясіння нашої епохи і їхній вплив на історичні структури західного світу. Безпосереднім результатом цього стало оголення всіх тих компонент нашої історії, які дотепер

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

із монархізмом та дворянством тощо. Лише після того, як король відверто зрадив Муссоліні, шок від зради змусив дуче повернутися до початкових принципів руху, і від 1943 до 1945 року на півночі Італії знову на короткий відтинок часу встановився т.зв. «лівий фашизм», антикапіталістичний та «соціалістичний», який відповідав усім умовам Третього Шляху.

Фалангісти Іспанії

В Іспанії Третій Шлях якнайповніше був представлений у русі фалангістів, насамперед в особі його знаменитого провідника Хосе Антоніо Прімо де Рібери. У відповідності до універсальної логіки Консервативної Революції іспанські фалангісти поєднували відвертий традиціоналізм і навіть архаїзм із теоріями економічної та соціальної справедливості. З одного боку, фалангісти взяли за основоположний символ Стрілу і Ярмо, що в Іспанському гербі символізують Католицьких Королів – Reyes Catolicos – Ізабеллу та Фернандо (іс-

панською «стріла» – «Flecha» починається з «f» та вказує на Фернандо, а слово «ярмо» («Yugo») – на Ізабеллу, позаяк починається на «y»), а з іншого – вони апелювали до простих людей, обіцяючи їм соціальну та економічну реформу в «найсоціалістичнішому» дусі. Природно, що саме фалангісти зпоміж усіх антиреспубліканських сил були найближчими до італійських фашистів та німецьких націонал-соціалістів.

Показово, що в темній історії з відмовою генерала Франко обміняти взятую в полон республіканцями Хосе Антоніо на інших полонених багато фалангістів побачили відверту зраду істинних представників Консервативної Революції. І справді, режим Франко у багатьох своїх аспектах розходився з фалангістськими концепціями, а сам фашистський рух після загибелі Хосе Антоніо набув чисто декоративного характеру. Генерал Франко за усю історію його правління не раз підтверджував свою праву (а зовсім не консервативно-революційну) орієнтацію і в економіці, не вдаючись до «соціалістичних» реформ, і в культурі, фактично змусивши еміг-

АЛЕКСАНДР
ДУГІН
КОНСЕРВАТИВНА
РЕВОЛЮЦІЯ

були приховані від нашої свідомості. Це не означає, що руйнування під час цієї кризи (мабуть, найглибшої у західній історії після падіння Римської імперії) були всього лише facade, хоча багато з того, що ми кілька десятиліть тому вважали непорушними сутностями, виявилось лише facade.

Однчасний занепад європейських національних держав та зростання антисемітських рухів, співпав із занепадом національно організованої Європи і знищенням євреїв, підготованим перемогою антисемітизму над усіма "ізмами", що ворогували у попередній боротьбі за суспільну думку, — все це варто сприйняти як серйозну вказівку на те, де варто шукати джерел антисемітизму. Сучасний антисемітизм має розглядатися в ширшому контексті розвитку національної держави, а водночас його джерело варто шукати у окремих аспектах єврейської історії і деяких специфічних функціях, які виконували євреї за останні століття. Якщо на останній стадії процесу розпаду антисемітські гасла виявилися найефективнішим засобом для надихання й організації великих мас людей із метою імперіалістичної експансії та руйнування ста-

рих форм управління, то елементарні ключі до розуміння зростаючої ворожості між окремими групами суспільства і євреями належить шукати в попередній історії стосунків між євреями і державою. (...)

Переклала Зінаїда Косицька

65

ГАННА АРЕНДТ
АНТИСЕМІТИЗМ
ЯК ВИКЛИК
ЗДОРОВОМУ
ГЛУЗДОВІ

рвати консервативно-революційного філософа Ортегу-і-Гассета, і в геополітиці, не дозволивши військам Осі вийти на Гібралтар, аби контролювати становище у Середземному морі. Тільки через це розгром 1945 р. в Європі оминув Іспанію Франко, яку союзники віднесли до ультраправих (але не консервативно-ліберальних) режимів, а тому не піддали «денацифікації».

Гвардисти Румунії

Румунія дала Третьому Шляхові дуже багато, навіть непропорційно до геополітичної ваги цієї невеликої країни. Ми маємо на увазі знамениту Залізну Гвардію під проводом чи не найяскравішого та найшанованішого прихильниками Консервативної Революції легендарного капітана Корнеліу Зея Кодряню. Залізна Гвардія Кодряню була найближчою до найчистішого архетипу Третього Шляху. Сам капітан Кодряню казав, що він вбачає в європейському націонал-революційному русі три аспекти — італійський фашизм, етатизм, держав-

ницька орієнтація якого, відповідають тілові, німецький націонал-соціалізм із його апелюванням до нації — душі, а румунський гвардизм з його містичним православ'ям — духові, якісно вищому рівневі ідеології. Дійсно, у Залізній Гвардії, як в ніодному іншому подібному європейському русі, гармонійно поєднувалися архаїчна народність, щира віра в те, що Гвардія Архангела Михаїла (інша назва Залізної Гвардії) є провіденціальним есхатологічним явищем, майже теофанією, найвищого гатунку інтелектуалізму Нае Йонеску та Мірчі Еліаде, харизматичне шанування кришталево чистого вождя, благородна соціальна доктрина, яка вимагала максимальної соціальної справедливості тощо. Поза тим, рух Кодряню був підкреслено православним, християнським, і гвардистський фольклор сповнений релігійних сюжетів і містико-політичних гимнів.

Румунський гвардизм, подібно до іспанського фалангізму, був також відсунутий на периферію політико-соціального життя після загибелі самого Кодряню. Ба більше, правий, хоча й прогітлерівський уряд Антонеску не лише не зробив гвардизм

РАФАЛ НЕОФАШИЗМ У ПОШУКАХ ЛЕГІТИМНОСТІ ПАНКОВСЬКИЙ

© Instytut Studiów Politycznych PAN, 1998

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

центральною політичною та ідеологічною силою, але й увесь цей період ґвардисти зазнавали таких самих переслідувань (в тому числі й карних), як і при лівому, попередньому демократичному режимі. Це ще раз підкреслює цілковиту осібність ідеології Третього Шляху та її найглибшу відмінність не тільки від усього лівого, але й усього правого.

Російські евразійці

Законними продовжувачами слов'янофілів XIX століття були в XX ст. російські мислителі евразійської орієнтації. Якщо для їхніх попередників основними історичними кризовими моментами були петровські реформи та Французька Революція, то для евразійців провідною темою стала Жовтнева революція в Росії. Точнісінько так, як і всі представники Третього Шляху, в різні часи евразійці протистояли лівим, тобто тим, хто здійснив більшовицьку революцію та продовжив її справу в совецькій Росії (усі евразійці були «білими»), а водночас правим, позаяк на відміну від правих вони не

вважали більшовизм чисто зовнішнім фактором, а дореволюційний режим аж ніяк не розглядали як щось досконале. Іншими словами, причини Жовтня евразійці вбачали і в самій дореволюційній Росії, в її структурі, в специфіці її соціально-політичного та релігійного улаштування. Найважливішою причиною кризи вони вважали західництво та супутні йому феномени – абсолютизацію царської влади, виникнення неаристократичного нового дворянства, псевдоаристократії, формування інтелігенції як химерного і позбавленого ґрунту шару, секуляризацію держави і втрату тотального Православ'я тощо. Максимальна деградація петровської Росії в напрямку грубого й неорганічного капіталізму у XIX столітті й призвела, на думку евразійців, до більшовизму, в якому виявився стихійний протест народу. Однак ця тенденція була узурпована лівими, і тому праве неорганічне суспільство перетворилося на ліве, ще менш органічне і непорівняно жахливіше.

Евразійців іноді називали «слов'янофільськими футуристами», позаяк вони поєднували традиціоналізм і навіть архаїзм із прагненням до задово-

АЛЕКСАНДР
ДУГІН
КОНСЕРВАТИВНА
РЕВОЛЮЦІЯ

Пам'ять про важкоописувану брутальність та злочинне варварство, яка функціонує у зв'язку з перцепцією фашизму в європейській культурі принаймні від часів II Світової війни, є основною перешкодою, на яку натрапляє неофашизм при залученні нових прихильників в намагання посісти солідну позицію поміж узаконених політичних ідеологій. Ця пам'ять стає вирішальним чинником ostracizmu та рішучої нехиті, з якою назагал зіштовхуються маніфестації фашистської ідеології; у низці європейських країн, особливо тих, де історичний досвід змушує ставитись до фашизму по-особливому, також існують юридичні регулятори, і особи, покликані наглядати за їх дотриманням, зобов'язані дбати, аби фашизм не віродився як серйозна політична сила. Це зрозуміла і цілком обґрунтована реакція демократичних політичних систем на спроби знищення основ вільного, плюралістичного суспільства.

Отож, фашизм мусив зазнати далекосяжних трансформацій, значніших, аніж у випадку будь-яких інших ідеополітичних течій. Аби вижити як ідеологія – зберігши свій ідеологічний стержень – фашизм

був змушений спробувати пристосуватися до деяких реалій повоєнної політичної культури. Для того, щоб вийти поза межі субкультури затятих шанувальників Гітлера та інших реліктів довоєнних фашистських рухів, неофашизм мусив знайти нові способи подачі своїх ідей, а також ревізувати деякі з них, зберігши, однак, тяглість ідеологічної традиції.

Одним з головних знарядь цього починання є псевдоісторична школа, відома під назвою *історичного ревізіонізму*, яка переважно займається тим, що намагається довести, наче Голокост – методична і планомірна операція винищення гітлерівцями мільйонів євреїв під час II Світової війни – ніколи не існував. Знаковою постаттю серед *ревізіоністів* (їх також іноді називають *негаціоністами*) є Дейвід Ірвінг [David Irving], автор численних книг, які, незважаючи на наукоподібність, насамперед покликані служити апології диктатури Гітлера. Аналогічні цілі ставлять перед собою автори, пов'язані з Американським Інститутом історичних оглядів [Institute of Historical Review].

Злочини, вчинені нацистами та їхніми фашистськи-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

лення народної потреби в соціальній справедливості, до не-капіталістичного і навіть, може, соціалістичного шляху розвитку. Перебуваючи в еміграції, євразійці були позбавлені змоги активно брати участь у політичному житті Росії, тому російський Третій Шлях фактично розколовся на націонал-більшовиків, які побачили в сталінізмі певний поворот до народно-імперської стихії, і на націонал-соціалістів, які солідаризувалися з німцями, сподіваючись втілити на російських теренах після гаданої поразки совєцької Росії у війні варіант російського націонал-соціалізму. Дехто з-поміж євразійців, як-от Трубецької і Флоровський, врешті-решт полишили політику й геополітику та заглибилися у дослідження Третього Шляху виключно у богословській сфері.

Консервативна Революція в Німеччині

В Німеччині на початку століття Третій Шлях породив незвичайно широкий спектр різних теорій і концепцій. Саме там особливої популярності набув вираз «Консервативна Революція», вперше

впроваджений Томасом Манном, а відтак вжитий у знаменитій промові Гуго фон Гофманстала «Література як духовний простір нації», в якій той сформулював принципи Третього Шляху для Німеччини. У відповідності з логікою цієї ідеології німецькі консервативні революціонери ставили своїм завданням подолати «вільгельмізм», тобто суто правий монархічний режим з одного боку, а з іншого – запобігти насуванню хаотичної демократії. Сильна була також реакція проти більшовицьких заколотів і баварської республіки Курта Айснера.

З-поміж німецьких варіантів цієї ідеології можна особливо виокремити молодоконсерваторів (Jungkonservativen). Найвідомішими з них були Артур Мюллер ван ден Брук, Освальд Шпенглер, Карл Шмітт, Отмар Шпанн, Вільгельм Штаппель, почасти Вернер Зомбарт. Саме Мюллер ван ден Брук вперше сформулював концепцію «Третього Райху» у книзі з точнісінько такою ж назвою. Він мав на увазі цілий комплекс консервативно-революційних концепцій, пов'язаних із основоположною логікою Третього Шляху як такого, а водночас застосував

ми союзниками під час війни, ставляться під сумнів або применшуються за допомогою ретельно дібраних прикладів з історії Америки, Європи та Росії. Окрім підважування історичної правди про гітлерівські злочини, метою *ревізіонізму* є створення та наголошування враження, що фашизм не був винятком у своїй злочинності, а отже не повинен стояти нижче від інших політичних традицій (точку зору групи сорока європейських інтелектуалів, які застерігають від неофашистської небезпеки фальсифікації історії, висловив у інтерв'ю для журналу *Index of Censorship* Умберто Еко).

Поряд із зусиллями, скерованими на мінімізацію негативних асоціацій, породжуваних екскурсами в минуле, неофашисти намагаються створити новий, модифікований дискурс своєї ідеології як відгомону нових ідей. Безпосереднє апелювання до гітлерівського Райху та інших фашистських режимів відійшло на дальній план. Різні неофашистські групи по-різному ставляться до цієї вимоги, однак, не викликає сумніву, що: «Неофашизм не завжди відверто підкреслює програмну тяглість з

політикою старого режиму» [К. фон Бойме]. З дивовижною щирістю це визнав британський неофашистський провідник Джон Тінделл у приватному листі до американського неонациста Вільяма Пірса за 1967 р.: «Я не вірю в те, що рух із відверто фашистським фасадом має шанси здобути державну владу в Британії чи США в осяжному майбутньому. Отож, я вирішив модифікувати форми нашої пропаганди, але, звичайно, не коштом суті ідеології».

Подібна модифікація форм пропаганди набуває карикатурних обрисів у тих неонацистських середовищах, які вдаються до спеціальних кодів, які замінюють традиційні формули, вживані в гітлерівському русі. Так, скажімо, цифри *88* вживають як привітання замість *Heil Hitler* (8 означає тут восьму літеру абетки, H). Звідси часта поява символу *88* в назвах неофашистських рок-гуртів, які не мають сміливості відверто послатися на Гітлера як на покровителя групи в своїй назві, як-от французький гурт *Kontinget 88*. Парамілітарна організація, яка у 80-х роках існувала у Великій Британії, називалася

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

цю логіку до конкретної німецької ситуації. Зокрема, він настоював на створенні «Третьої партії», яка б поклала край національно-політичному розмежуванню німців, закликав до подолання династичного протистояння Габсбургів і Гогенцоллернів, наполягав на недостатності як правої, так і лівої ідеї стосовно Німеччини. Цікаво, що він дає також ідеологічну інтерпретацію концепції «Третього Райху», пов'язуючи її з ученням ранньохристиянської секти монтанітів та середньовічними ідеями Йоахима де Флори, в яких уся історія поділяється на три частини – на епохи Отця, Сина і Святого Духа. «Третій Райх», тобто «Третє Царство», згідно із задумом Мюллера ван ден Брука, мав стати Царством Святого Духа. Тут цікаво було б вказати на зв'язок цієї концепції з православною доктриною старця Філофея про Москву як про Третій (і останній) Рим, котра, до речі, була особлива близька Леонтьєву, а відтак російським євразійцям. Загалом, Мюллер ван ден Брук, як і більшість ортодоксальних консервативних революціонерів, був русофілом і одним з найкращих тлумачів книг Ф.Дос-

тоєвського німецькою мовою. Навіть у сталінській Росії він бачив певні позитивні риси, а європейський Захід викликав у нього справжній жах. Загалом, молодоконсерватори були елітарними інтелектуалами і прямого впливу на політичне становище не чинили. Варто підкреслити, що як і чимало інших представників ортодоксального Третього Шляху, вони були водночас і предтечами, і жертвами націонал-соціалізму, який далеко не в усьому прийняв і реалізував їхні ідеї. Однак спадкоємність тут годі заперечувати, хоча неприйнятне і їхнє пряме ототожнення.

Радикальнішими та революційнішими були т.зв. націонал-революціонери – Ернст Юнгер, Франц Шаубеккер, фон Заломон тощо. Зауважмо, що в Ернста Юнгера у його знаменитій книзі *Der Arbeiter (Робітник)* проведена класична для Третьої Позичії межа між «Пролетарем» і «Робітником». Комуністичний, традиційно марксистський «Пролетар» – це нижчий, кількісний елемент системи капіталістичного виробництва, потвора, зроджена отруйним, антиекологічним містом, позбавлена нації, традиції,

АЛЕКСАНДР
ДУГІН
КОНСЕРВАТИВНА
РЕВОЛЮЦІЯ

Column 88. Аналогічну генезу має назва британської організації *Combat 18* (18 – символ ініціалів Адольфа Гітлера), яка здійснює контроль над значною частиною міжнародного шоу-бізнесу, що обслуговує субкультуру наці-скінгедів.

Аналогічну функцію виконує вживання гасла *14 слів*, що означає фашистське кредо: «Ми повинні забезпечити існування нашої Раси і майбутнє білих дітей (*We must secure the existence of our Race and a future for White children*). Використання навіть таких, доволі примітивних, кодів призводить до того, що послання стає цілком зрозумілим лише для відповідно втаємничених учасників руху, залишаючись спершу загадковим для необізнаних із специфікою субкультури працівників правоохоронних органів чи батьків молодих неонацистів.

Варто підкреслити, що дуже істотним чинником для виживання європейського фашизму, а відтак його помітного поживлення з початку 70-х років, є культурне тло, що значною мірою впливає на привабливість руху і пов'язаних з ним ідеологій для нових поколінь потенційних послідовників.

Усе символічно-стилістичне середовище неофашизму часто вдається до належним чином препарованих мотивів, запозичених з дохристиянської мітології. У скандинавських країнах переважають послання на епоху вікінгів, у Німеччині – на героїзм прагерманських завойовників. Ці орієнтації чітко помітні в естетиці конвертів платівок і CD, які продукують нацистські рок-групи. Культ сили на службі ідеї породжує інтерес до хрестових походів і середньовічних лицарських орденів. Хрестоносець в обладунку часто символізує організації, що сповідують ідеологію Третього Шляху. Про те, що «героїчна» символіка не обов'язково мусить бути автентичною, свідчить феномен популярності серед ультраправих мітології Толкієна – чистісінької літературної фантазії – що є важливим компонентом групової ідентифікації молодих італійських неофашистів, у тому числі членів молодіжної організації MSI/AN.

Неофашистська естетика епатує насамперед віолентизмом, сприйняттям і схваленням насильства, ностальгією за мітичною ерою одноманітності («чис-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

релігії, укоріненості, расової приналежності. Саме таку «кількісну» потвору як крайню форму деградації і хотіли б поставити (і ставили, де могли) до керма влади ортодоксальні комуністи. Юнгер цій символічній фігурі протиставляв націонал-революційного «Робітника» – «якісного» творця цінностей, котрий усвідомлює свою національну та расову приналежність, закоріненого в традиції, нерозривно пов'язаного з релігією та культом. Цей «Робітник» також зазнає експлуатації в капіталістичному суспільстві, як і «Пролетар», але різниця між ними полягає в тому, що «Пролетар» породжений капіталізмом і поза ним просто втрачає сенс, тоді як «Робітник» лише поневолений капіталізмом, а визволившись від нього, як носій якості, ґрунтіства і традиції легко відтворить органічний, творчий і справедливий лад. Показово, що націонал-соціалізм, який не надто симпатизував самому Юнгерові, сприйняв та втілював на практиці його теорію антипролетарських «Робітників», до того ж з повним успіхом, на соціально-економічному рівні.

Особливою течією цього ж напрямку були різні

варіанти «фелькішів», яких можна назвати «німецькими народниками». Вони могли бути як підкреслено аристократичними (Макс Ліберманн фон Зонненберг), так і анархічно простакуватими. У середовищі «фелькішів» були дуже поширені теми «мітичного расизму», які особливо чітко виявилися в аріософському русі австрійських німців Гвідо фон Ліста та Йорґа Ланца фон Лібельфельса. На відміну від вищезгаданих груп, рух «фелькішів» був вільним від культурних забобонів, притаманних освіченій міській німецькій інтелігенції, віддзеркалював найархаїчніші нашаровання німецької душі, з одного боку, найекстравагантніші, найрадикальніші пошуки старовинної германської традиції, включно із спробами реставрації давніх поганських ритуалів, з іншого. Незважаючи на те, що Гітлер доволі критично ставився до самого терміну «фелькіш» і до сукупності ідей, означених цим словом, тенденції «фелькішів» значною мірою визначили атмосферу Третього Райху не лише психологічно (освітування усього германського, уславлення селянства, знаменита доктрина Вальтера Дарре «Кров і Ґрунт»

тоти») раси і культури. До комплексу цієї еkleктичної політичної мітології входить і захоплення катастрофічними візіями: згідно з неофашистським лістинічним канонам відродження розпочнеться лише внаслідок апокаліптичної пурифікації, що є наступною ниткою, яка пов'язує сучасність із традицією, притаманною класичному фашизму.

Описані ідеї та відповідний «стиль» політичної діяльності виявилися привабливими для низки молодіжних субкультур, які захоплені насильством і культивують ксенофобську ненависть щодо «чужих».

Молодіжний бунт був важливою складовою динаміки класичних фашистських рухів у Італії та Німеччині перед їх приходом до влади. Порівняно швидко вони втратили свою ювенільність, і нові субкультури, які формувалися у 30-х роках, дефініювали себе уже через опозицію системі фашистської диктатури.

Після війни найповажнішим неофашистським лідером, котрий належно оцінив потенціал молодіжних вуличних банд, був Освальд Мослі. Як ми вже згадували, його Union Movement енергійно вербу-

вав своїх прихильників з-поміж фанатів субкультури Тедді Бойз. У ті часи тедзи провокували численні випадки насильства, спрямовані проти «кольорових» іммігрантів. У систему їх етосу входила «традиційна в англійських пролетарських містечках ненависть до чужих – все одно яких – класово чи расово чужих» [М.Пенчак]. Сповідуючі подібний світогляд скінгеда стали об'єктом зацікавлення лідерів неофашистських партій наприкінці 70-х років, першість тут утримували National Front і British Movement. Значну роль у спрямуванні більшості аполітичних до того скінгедів на шлях організованої неонацистської діяльності відіграли деякі рок-групи, насамперед Skrewdriver та її лідер Аян Стюарт Донелдсон. Фашистський напрямок у рамках субкультури скінгедів відзначається ігноруванням власних коренів, адже на початках – наприкінці шістдесятих років – рух скінгедів надихався стилем життя і музичною творчістю (скай, реггі) прибульців з чорної Ямайки. На ці антирасистські традиції покликаються сьогодні ті скінгеда (т.зв. шерпи, від SHARP – Skinheads Against Racial Prejudice [Голо-

тощо), але й інтелектуально (що особливо виявилося у містичних студіях, якими займалися багато націонал-соціалістських інститутів, і в расистських доктринах). Саме від «фелькішів» походять притаманні Німеччині Гітлера смак і любов до архаїчного.

Окремо стоять т.зв. «бюндиші» – розмаїті молодіжні спілки консервативно-революційного спрямування. З-поміж них найзнаніша *Вандерфюгель* (*Перелітні Птахи*) – молодіжний анархістський, а водночас ґрунтовський і націоналістичний рух, який виник на зорі віку. Це, можливо, перший приклад екологічної тенденції, позаяк юнаки і дівчата з *Вандерфюгель* намагалися втекти на природу, до простого, селянського, народного і національного життя, подалі від неприродних, космополітичних, затруєних міст, з їх фальшивістю, мішаниною, капіталізмом, лихварством тощо. Рештки *Вандерфюгеля* уже при Гітлері були реформовані в *Гітлерюгенд* із певним зміщенням акцентів та різким скороченням анархічних елементів. На тих, хто не захотів реформуватися, було вчинено певний тиск. Врешті-

решт націонал-соціалісти зовсім заборонили *Вандерфюгель*.

І нарешті останньою версією Третього Шляху в Німеччині був німецький націонал-більшовицький рух, пов'язаний з іменами Генріха Лауфенберга та Ернста Нікіша. Це було своєрідне połącження крайнього антикапіталізму з крайнім націоналізмом, що дало навидовижу цікавий синтез, позаяк німецькі націонал-більшовики зуміли поєднати велетенську соціальну енергію «класової боротьби» з не менш могутніми національними і навіть расовими тенденціями. Можна сказати, що націонал-більшовики – межова форма Консервативної Революції, вони радикалізували закладені в неї потенції. Найцікавіший у цьому русі – тотальний нонконформізм, безкомпромісна боротьба проти того, що пізніше Нові Ліві та Нові Праві одноставно визначають як Систему. З націонал-більшовиками було солідарне й ліве крило націонал-соціалістської партії на чолі з «лівими нацистами» братами Штрассерами. У 1920-му році в період російсько-польської війни [Так у тексті. — Прим. перекл.] німецькі націонал-більшо-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

мозі проти расової упередженості]), які не бажають миритися з політичними маніпуляціями ультраправих.

Привабливість неофашизму для багатьох молодих людей визначається не тільки соціально-економічним становищем, в тому числі циклічними фазами безробіття, але насамперед прагненням зберегти ідентичність у зв'язку з напливом іммігрантів, європейською інтеграцією та кризою довіри до традиційних форм вислову невдоволення – через профспілки та ліві партії. Контраст між офіційно декларованими демократичними цінностями і прогресуючою бюрократизацією та централізацією політичних процесів у Європі призводить до відчуженого гносеологічного конфлікту, а відтак до відкидання демократичного етосу. Натомість неофашизм пропонує однозначну політичну альтернативу, обіцяє візію культурної одноманітності і ліквідацію дилем ідентичності. По мірі того, як помирають наочні свідки бруталності фашизму в роки II Світової війни, пам'ять про злочини – до того ж підважувана *негаціоністами* – дедалі менше детермінує

політичний вибір. Це вміло експлуатують неофашистські партії.

Поза криміногенними субкультурами лідери неофашистських угруповань назагал уникають епатувати громадськість символікою історичного фашизму. Вони найчастіше посилаються на міжвоєнний фашизм як на рух з «нереалізованим» потенціалом, а не на фактичну політику, яку провадили фашисти, перебуваючи біля керма влади. Фашистські «дисиденти» міжвоєнного періоду, усунуті від впливу на політичне життя ще перед 1939 р., а відтак меншою мірою відповідальні за найгірші злочини, залишаються особливо привабливими символами, на які покликаються сьогодні як на зразки для наслідування сучасні неофашисти. У цій ролі європейські неофашисти використовують зокрема братів Штрассерів – лідерів «лівого» крила НСДАП, Ернста Рема – командувача СА, «справжнього революціонера», котрого протиставляють Гітлерові (у останнього начебто перемогли «реакційні» тенденції до союзу з істеблішментом, що зруйнувало істинну мету «справжнього» нацизму), Ернста

71

РАФАЛ
ПАНКОВСЬКИЙ
НЕОФАШИЗМ У
ПОШУКАХ
ЛЕГІТИМНОСТІ

вики навіть плекали мрію разом з військом Будьонного вдертися на капіталістичний Захід і покінчити з «національними та соціальними експлуататорами народів». Природно, що німецькі націонал-більшовики також були безумовними русофілами. При Гітлері Ернст Нікіш та інші представники цієї течії стають у радикальну опозицію до режиму. Після війни Нікіш викладав у Східному Берліні, але недостатньо національний соціалізм його не влаштовував, і наприкінці життя він емігрував до ФРН. Інтернаціоналістські та антифашистські тенденції в душі Тельмана несумісні з націонал-більшовицькою версією Третього Шляху.

До діячів Консервативної Революції в Німеччині можна цілком обґрунтовано зарахувати поетів Готтфріда Бенна і Стефана Георге, геніального німецького філософа Мартина Гайдеггера — він сформулював онтологічні та метафізичні принципи «Німецького Шляху», який був синонімом «Третього Шляху», Мартина Клаґеса, психоаналітика Карла Густава Юнга, знаменитих учених Германа Вірта, Вільгельма Тойдта, Фрідріха Гільшера та багатьох ін-

ших, менш значних персонажів. І, строго кажучи, тих із них, хто пізніше активно співпрацював з націонал-соціалістами, аж ніяк не можна звинуватити у конформізмі, позаяк ідеологія Третього Шляху була їхнім глибинним внутрішнім переконанням, основою їхнього світогляду, радше націонал-соціалізм конформував із Консервативною Революцією, аніж навпаки, оскільки сам націонал-соціалізм був лише однією з версій цієї Революції, але аж ніяк не річчю-в-собі.

У націонал-соціалізмі Гітлера було чимало відступів від консервативно-революційної ортодоксії, відступів соціальних, економічних та політичних. Насамперед, у соціальному плані принцип «Одна Нація, Одна Держава, Один Провідник» («Ein Volk, ein Reich, ein Fuehrer») є староконсервативною, правою, навіть «якобинською» (як сказав Ален де Бенуа) формулою. Ця формула суперечить імперській та багатополісній концепції Третього Шляху, яка усвідомлює єдність не бюрократично й адміністративно, а тим паче не мононаціонально, але духовно і поліетнічно. На економічному рівні Гіт-

Некіша – нонконформістського «націонал-більшовика», а також численних антидемократичних «консервативно-революційних» інтелектуалів, від Освальда Шпенглера до Ернста Юнгера і Карла Шмітта.

Наприкінці 60-х років Освальд Мослі твердив, що «майбутня битва буде битвою ідей». Інші «батьки-відновники» фашизму після військової поразки також дали підстави зрозуміти, яку вагу покладають на необхідність регенерації фашистської ідеології. Задля цієї мети виникла потреба у створенні нової політичної мови, тільки почасти заснованої на старій довоєнній фразеології. Ключова роль у цьому процесі припала ультраправим інтелектуально-програмним осередкам (т.зв. *think-tanks*). Їх завданням було зміцнення неофашизму шляхом забезпечення йому інтелектуальної привабливості та широкого культурного контексту.

Північна Ліґа (Northern League) була заснована антропологом, етніком Роджером Пірсоном як культурологічна організація. Статутною метою було визначено: «сприяння дружнім зв'язкам і співпраці

між особами північноєвропейського походження в усьому світі та поглиблення їх любові і відданості багатій спадщині, переказаній предками через старовинний нордичний символ *Трифосса*».

Під цією шильдою Ліґа зосередила найвидатніших фашистських і неофашистських теоретиків і діячів з Великої Британії, Німеччини, Голландії, США. В їх числі опинилися: чільний творець расової доктрини нацистського режиму проф. Ганс Гюнтер, колишній есесівець і лідер поганського *Deutsches Artgemeinschaft* д-р Вільгельм Куссеров, член правління британського *National Front* Мартін Вебстер, Колін Джордан з *National Socialist Movement* та інші. Публікації Ліґи (ск. часопис *The Northlander*) та організовані нею конференції служили форумом для нагадування та випрацювання «арійської» мітології, покладеної в основу неофашистських політичних починань.

Один з членів Північної Ліґи, французький біолог Ален де Бенуа, у себе на батьківщині заснував власний інтелектуальний гурток, відомий як *Nouvelle Droite* (Нові Прави), зосереджений навколо

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

лер усе ж зберіг великий капітал, хоча й обмежив його можливості та виключив вплив світового капіталу. Незалежно від бездоганної ефективності націонал-соціалістських заходів у економіці, вони усе ж суперечили радикальним вимогам Консервативної Революції. І врешті, геополітичне антиросійське налаштування Гітлера (хоча й не таке одностороннє, як це іноді намагаються представити) і його англофілія суперечили євразійській та обов'язково русофільській тенденції класичних консервативних революціонерів. Але, хоч як би там було, націонал-соціалізм, безумовно, сприйняв і реалізував імпульс саме консервативно-революційної ідеології, хоча в багато дечому спотворив її вправу, і не без впливу старих, реакційних консерваторів, які взагалі не сприйняли націонал-соціалізму, а лише прагматично солідаризувалися із ним лише настільки, наскільки йшлося про державні інтереси Німеччини. Але усе ж поразка Німеччини у Другій світовій війні була нищівною поразкою усієї ідеології Третього Шляху, позаяк переможці – ліві, і праві – на нюанси не зважали.

АЛЕКСАНДР
ДУГІН
КОНСЕРВАТИВНА
РЕВОЛЮЦІЯ

72

Залишається додати з цього приводу, що в рамках націонал-соціалістського режиму існувала певна інтелектуальна оаза, де концепції Консервативної Революції продовжували розвиватися і їх досліджували без будь-яких спотворень, неминучих в інших масовіших виявах режиму. Ми маємо на увазі організацію Ваффен-СС в її інтелектуально-науковому, а не військово-політичному аспекті. Ваффен-СС, а особливо науковий сектор цієї організації *Аненербе (Спадщина Пращурів)*, розробляли ортодоксальні консервативно-революційні проекти. Зокрема, замість вузьконаціонального германізму зовнішньої пропаганди СС, тут обстоювали єдину Європу, поділену на етнічні регіони з неофеодальними центрами, при цьому етнічним німцям ніякої особливої ролі не надавали. Уся ця організація була міжнародною, і до неї навіть входили представники «небілих» народів – азійські та близькосхідні мусульмани, тибетці, тюрки, араби тощо. Геополітичні проекти СС орієнтувалися не стільки на економічні, скільки на сакральні-географічні реалії, і країни традиційного Сходу були тут найцікавішими (зга-

Groupement de Recherche et d'Études pour la Civilisation Européenne (GRECE) – Групи досліджень і студій над європейською цивілізацією. Політичним плем діяльності засновника GRECE була участь у неофашистській організації Europe-Action та ультраправому студентському угрупованні Fédération des Étudiants Nationalistes в 60-ті роки. У цих організаціях де Бенуа працював поруч з пізнішими інтелектуальними зірками GRECE, в тому числі Домініком Ванне, Жан-Клодом Валля, Жан-Клодом Рів'є і Жаном Мабром. Nouvelle Droite видавала різні часописи теоретичного характеру, найповажнішими з-поміж яких були *Nouvelle Ecole* та *Éléments*. На початку 80-х років де Бенуа та інші автори, пов'язані з GRECE, здобули ненадовго широкий розголос як працівники популярної правої газети *Figaro Dimanche*, власником якої був колишній колаборант-вішист, мас-медійний магнат Робер Ерсан.

GRECE виникла у 1968 р., у відповідь на хвилю лівих симпатій, які охопили академічні середовища тогочасної Франції. Ідучи в ногу з часом, Nouvelle

Droite інкорпорували до свого світогляду елементи популярних тоді соціалістичних теорій, зокрема пов'язаних з прізвищами Антоніо Грамші та Герберта Маркузе. Під впливом цих теорій, вони наголошували проблему культурної «свідомости», увіражуючи вагу дискурсу, який окреслює межі політичних дебатів. П'єр Кребс, головний авторитет німецького еквіваленту GRECE – Thule Seminar (назва походить від товариства, яке було співтворцем ідеології нацизму в 20-х роках), відверто представив притаманну Nouvelle Droite стратегію «довгого маршу»:

«Ми окреслили нашу програму як тотальне відродження Європи. Ми усталили стратегію здійснення цього проекту: метаполітика і війна культур. (...) Метаполітику можна вважати революційною війною, яка точиться на рівні світоглядів, способів думання і культури. (...) Неможливо повалити політичний апарат без попереднього захоплення культурної влади. (...) Ми прагнемо створити систему цінностей і позицій, необхідну для захоплення культурної влади.»

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

даймо про численні експедиції СС-івців у Гімалаї, Тибет, Індію тощо). СС відтворювали певні риси середньовічного духовного лицарського Ордену з типовими ідеалами подолання плоті, безкорисливості, дисципліни, медитативної практики. Ясна річ, такий підхід передбачав у економічній сфері категоричну заборону всіх суто капіталістичних основ соціального устрою – гедонізму, плутократії, фінансового лібералізму, вільного ринку, процентної системи тощо. Цікаво, що для багатьох членів СС (принаймні для СС-івських інтелектуалів) була не характерна юдофобія, притаманна загаломі соціал-націоналістів, і такий націоналістичний єврейський консервативно-революційний автор як Мартин Бубер був близьким приятелем одного з керівників і натхненників *Аненербе* Фрідріха Гільшера, що було зовсім не винятком, а радше правилом. Приклад СС ще раз доводить, що в рамках німецького націонал-соціалізму існували тенденції, які частково урівноважували відхилення від парадигми Консервативної Революції цього руху загалом.

Новий ідеологічний світ після Ялти

Поразка країн Осі в Світовій війні була не тільки поразкою тих чи інших держав, тих чи інших народів. Удару було завдано насамперед по ідеології, по певній системі цінностей та інтелектуальних принципів, засуджених переможцями як «злочинні». Світ після Ялти став цілком особливим, зовсім не схожим на той, яким він був колись. При цьому, якщо підсумок Першої світової війни був лише частково пов'язаний із суто ідеологічними трансформаціями (хоча Муссоліні й казав, що «підсумок цієї війни у поразці самої ідеї демократії»), то Друга світова війна безпосередньо призвела до злиття ідеологічного елемента з політичним так, що ніякого (чи майже ніякого) люфту між ними не залишилося. Фактично, післяялтинський ідеологічний образ мав тільки два полюси – правий і лівий, а все, що навіть віддалено нагадувало Третій Шлях чи Консервативну Революцію, було випалено розпеченим залізом під приводом тотальної та універсальної «денацифікації», яку здійснювали на пла-

Головною метою Nouvelle Droite було переформування старих концепцій, як-от проблеми раси і культурної чистоти, в спосіб, прийнятний для головного нурту інтелектуального життя. У 1978 р. де Бенуа отримав престижну нагороду Французької Академії за збірник есеїв *Vue de droite*. Навіть його рішучі неприятели з антифашистського часопису-місячника *Searchlight* визнають, що де Бенуа «є плідним автором, який володіє даром переказувати простим стилем найскладніші теорії». Для багатьох публікацій Nouvelle Droite було притаманне замилювання «науковоподібними» атрибутами: цитати з праць визнаних авторів, епатаж ерудицією і вишуканою лексикою, що призводило до того, що ідеологію подавали у формі «вкрай вишуканій (чи радше дуже претензійній)» [Р.Гріфін]. Роджер Ітвелл переконаний, що саме надмірний інтелектуалізм став причиною невдачі амбітного проекту створення GRECE. Мова більшості видань Nouvelle Droite була академічною, з елементами камуфляжу. Внутрішній бюлетень GRECE радив членам групи «бути дуже обережними у вис-

новках, презентованих на сторінках *Nouvelle Ecole*». Також було рекомендовано бути обережним у підборі лексики, зокрема відкидати застарілу фразеологію.

Присутні в публікаціях гуртка Nouvelle Droite сюжети віддзеркалюють традиційні обсесії фашистської думки. До них можна залічити: «добір органічних зв'язків, які гуртують спільноту (...); заперечення ринку (...) в ім'я вищого, «духовного» погляду на життя; сильна прив'язаність до «міту коріння», яка призводить до органіцистичної концепції світу, заснованого на порядку ієрархічних істот, котрі відрізняються з огляду коренів, розвитку і функцій: таким чином фундаментально відкладається міт рівності» [Цит. за Ф.Феррарезі].

Користаючись з доробку насамперед Ніцше та Еволи (спершу Nouvelle Droite «вважала доктрину Еволи за головну точку виходу і самоідентифікації» [Ф.Феррарезі], хоча пізніше вона зазнала далекосяжної ревізії), члени GRECE презентують візію суспільного життя, яка радикально поборює демократичну ідею рівності, визнає агресію природно

нетарному рівні. Нюрнберзький процес – перше та унікальне судилище в історії, коли юридично були засуджені не лише люди, але й ідеї, інтелектуальні доктрини, «ентелехії» Арістотеля. І якою б значною не була відмінність конкретного націонал-соціалістського режиму Гітлера і фашистського режиму в Італії від архетипної парадигми Третього Шляху, його прямо чи опосередковано було поставлено «поза законом» (навіть у тому випадку, коли йшлося про чисто культурну чи духовну солідарність із консервативно-революційною ідеологією, як це було у випадку жорсткого карного переслідування американського поета Езри Павнда чи норвезького письменника Кнута Гамсуна).

Водночас у геополітичній реальності планети з'явилось втілення нового ідеологічного розподілу сил – феномен наддержав. США із звичайної капіталістичної країни, однієї з багатьох і до того ж не найрозвинутішої економічно, перетворилися на глобальну твердиню всього того, що в сучасному світі цілком справедливо можна назвати «правим». При цьому американська наддержава була ідео-

логічно максимально стійкою, позаяк ця суто економічна, торговельно-банківська, монополістична і космополітична модель не містила всередині себе причин для ідеологічної нестабільності, які в європейських режимах існували у вигляді інерційної станової, етнічної, державної, мовної, релігійної та традиційної диференціації. У США ця стійка права система склалася уже задовго до Другої світової війни, але тільки вилучення Третього Шляху за межі закону зробило США дійсно не лише військовою, але й ідеологічною наддержавою, яка втілила в собі найчистішу альтернативу Консервативній Революції, причому значно поважнішу, аніж альтернативу лівому ідеологічному колосові СРСР.

СРСР став у післяялтинському світі лівою наддержавою, втіленням чисто лівої, марксистської та інтернаціоналістської ідеології, такої ж непримиренної стосовно Консервативної Революції, як і США. Можна сказати, що загалом уся післявоєнна геополітична реальність будувалась на запереченні самої можливості Третього Шляху як політичної чи геополітичної тенденції. Ідеологічною жертвою та-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

АЛЕКСАНДР
ДУГІН
КОНСЕРВАТИВНА
РЕВОЛЮЦІЯ

людською рисою, пропагує ієрархічний лад і потужну групову ідентифікацію у боротьбі проти інших груп.

Ален де Бенуа написав про себе: «Я не перетворюю політику на домену втіленої моральності, вона для мене – втілена сила. Перед лицем окремих подій я питаю: яким є наш інтерес як французів і європейців». На думку Nouvelle Droite моральність в політиці зайва і її варто замінити науковими рекомендаціями соціобіології. Пов'язані з GRECE автори демонструють ворожість до християнства (де Бенуа віддає перевагу поняттю *юдеохристиянство*), водночас пропагують повернення до поганських вартостей, дохристиянських мітів, які начебто ведуть до «поганського євронаціонального відродження». Ноель О'Саллівен пише, що тоді, коли старі праві намагаються бути добрими християнами, нові праві намагаються бути добрими поганями». Де Бенуа підсумував це гаслом: «Ні Маркс, ні Ісус». Гордування християнством схоже нерозривно пов'язане з антисемітизмом. Nouvelle Droite «підкреслює (...) близькосхідні, чужі джерела хрис-

тиянства, тим самим постулюючи, що й євреї чужі в Європі, (...) подібні погляди були дуже помітні і в нацизмі» [М.Венгерські].

Як і багато інших неофашистських угруповань, GRECE особливо багато уваги приділяє питанню антиамериканізму, «європейській ідеї», екології та «біорегіоналізму». Останнім часом до сфери їхніх інтересів потрапила також ідея Евразії, наслідком чого стали близькі стосунки з російськими націонал-більшовицькими середовищами, де Nouvelle Droite знайшли і нових читачів, і нових авторів для своїх видань.

І французькі Nouvelle Droite, і їхні «неоправи» відповідники, особливо активні в Італії, Німеччині та Бельгії, на шляху до мети, яка полягає у включенні в інтелектуальний дискурс в якості повноправного учасника, при одночасному впливі на форму і суть дискурсу, використовують стиль, описаний як «стратегія евфемізації» (варто зазначити, що існує суттєва і потенційно здатна ввести в оману різниця між англо-саксонськими «новими правилами» – неоліберальною течією, і континентальними

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

кої двополюсної системи стала насамперед Європа – як східна, так і західна, позаяк вона втратила свою власну політичну волю під впливом силового «випромінювання» наддержав та вимушена була солідаризуватися чи то з правими (геополітично це означало США, «атлантизм», духовний і культурний Захід), чи з лівими (геополітично це означало СРСР і комуністичний Схід). Будь-який інший шлях для країн Європи не існував. У повній відповідності з основними принципами Третього Шляху після поразки цієї ідеології теза «ні Схід, ні Захід» була нездійсненна, і Європа була змушена стати або чистим Заходом, або західною околицею комуністичної Азії.

Єдиною державою, яка змогла частково реалізувати на практиці певні аспекти Консервативної Революції, була держава Ізраїль, яку, враховуючи значне число жертв серед євреїв у період правління в Європі консервативних революціонерів, ніхто не наважився б підозрювати чи звинуватити в «фашизмі» чи «нацизмі», незважаючи на разючу схожість ідеології. Ізраїль як держава був заснований

на принципі повного відновлення архаїчної традиції, юдейської релігії, на етнічній та расовій диференціації, на активному використанні соціалістичних елементів у економіці (зокрема, системі кібуців), на відродженні каст тощо.

Не дивно, що багато ідеологів націонал-соціалізму – зокрема натхненник бретонського нацизму, блискучий письменник і історик Ольєр Мордрель – яким вдалося пережити «денацифікацію», схвально сприйняли звістку про утворення Ізраїлю, позаяк етнічні та релігійні відмінності є справою більш-менш відносною, в той час як сам принцип Третього Шляху, до якого б народу він не стосувався, єдиний і незмінний на ідеологічному рівні. (Заради цікавості зауважмо, що Ольєра Мордреля одного разу врятувала від суду і звинувачення в переслідуванні євреїв у роки Другої світової війни якраз вдячна телеграма ізраїльського уряду, надіслана у відповідь на його поздоровлення з відновленням єврейської консервативно-революційної держави).

Відтак Третій Світ як периферія геополітичного

Nouvelle Droite / Neue Rechte / Nuova Destra, які мають радше неофашистський характер. Британським відповідником Nouvelle Droite є не тетчерівські «нові праві», а середовище часописів *Scorpio* і *Perspectives*). Алєн де Бенуа не пропагує відвертого расизму, він переказує свої погляди на расові проблеми дуже витончено, скажімо, наче між іншим кидаючи: «може арійський Зороастр мав слушність (...), коли заборонив міжрасові подружжя». Іншого разу засновник GRECE сказав: «Наша рідна індоєвропейська культура (...) схоже має здорове й природне ставлення до тіла і тих його процесів, які пов'язані з даруванням нового життя, священодійством кохання і увічненням раси».

Пол Вілкінсон пише, що автори з кола GRECE ховаються за «обережним застосуванням евфемізмів, аби відрізнитися від однозначно фашистських доктрин – скажімо, уживаючи поняття *індоєвропейський* замість *арійський*».

Симптоматичним є ставлення Nouvelle Droite до спадщини історичного фашизму. У той час, коли вони відверто вихваляють постать Юліуса Еволи,

фігуру Адольфа Гітлера Nouvelle Droite не виставляють як зразок для наслідування, хоча підкреслюють його історичну велич і... естетичну вразливість. Симпатизуючи Nouvelle Droite автор визнає, що в цій царині «вони виявляють схильність бавитися з вогнем, коли публікують у своїх виданнях політично ризиковані зображення (скажімо, фото Гітлера в героїчних позах) чи доволі сумнівні твердження», скажімо висловлюючи прихильність до «історичного ревізйонізму» та заперечуючи Голокост.

Окрім любові до евфемізмів та паранауковости Nouvelle Droite відзначаються перехопленням або деформуванням ідей опонентів. Наслідком цього є еkleктична риторика, інакша, аніж у «класичному» фашизмі. Де Бенуа і люди з його середовища спеціалізуються на майстерному відбиванні гострих закидів: скажімо, вони підтримують осуд тоталітаризму, стверджуючи, що «справжнім тоталітаризмом є лібералізм». «Неоправі» також проголошують, що їх опозиція до змішання рас дозволяє вважати їх «справжніми антирасистами». Прагнення до територіальної етно-культурної єдності приховане

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

протистояння двох наддержав – СРСР і США – став зоною відновлення спроб Третього Шляху, але тільки в ті моменти і в тих районах, де контроль того чи іншого геополітичного полюсу слабшав настільки, що наддержавам доводилося йти на поступки ґрунтовським тенденціям. Але до Іранської Ісламської Революції жодному народові чи державі не вдавалося прорвати геополітичний диктат двополюсної ідеологічної системи.

Так, варіанти ісламського соціалізму в Іраці, Сирії та Лівії – це форми Третього Шляху із помітним зсувом до комунізму, певний гібрид між Консервативною Революцією та чисто лівою ідеологією. У піночетівському Чилі чи в ПАР, навпаки, елементи Третього Шляху були схрещені з правою ідеологією. Можна сказати, що ці ідеологічні конструкції Третього Світу являли собою усе ж радше крайні випадки біполярної ідеологічної системи, аніж склали сукупно самостійний і повноцінний Третій Полюс, Третю Позицію.

Третій Шлях відроджується з попелу

Незважаючи на тотальність поразки Третього Шляху в Європі, не можна сказати, що він зник остаточно і безповоротно. Справа в тому, що ідеологія не є такою собі сваволею тих чи інших політиків, мислителів і державних діячів. Вона коріниться у глибинних архетипах людського ества як форма вияву тих чи інших сутнісних онтологічних тенденцій, які набагато фундаментальніші, аніж часткові раціональні конструкції чи соціально-політичні умовности. Ідеологія *Weltanschauung* – це свого роду інтелектуальне резюме усього людського буття, його внутрішній нерухомий двигун, джерело та початковий мотив дій і учинків. Тільки виявлятися вона може по-різному. Але, хоч як би там було, після Французької Революції ідеологічний спектр недвозначно втілювався у трьох основоположних полюсах – праві, ліві й Третій Шлях, і хоча самі ці терміни з'явилися тільки після цієї Революції, аналогічні ідеологічні комплекси існували й раніше, правда, в іншій формі й під іншими назвами.

за похвалами «біорізноморідності», однак «плюралізм культур на землі вимагає певної ексклюзивності культур на окреслених територіях і в регіонах», а отже це не що інше, як саме постулат територіальної гомогенічності, спрямований зокрема проти етнічних меншин та іммігрантів. Багатокультурність є анатомією для ідеологічного кола GRECE.

Nouvelle Droite ніколи не ототожнювали себе відверто з неофашизмом. Їхня спеціалізація полягала радше в інтерпретації неофашистських ідей після попереднього їх «засвоєння». За допомогою наукового апарату і цитат з визнаних авторитетів ці ідеї поверталися до інтелектуального обігу. До грона ради покровителів часопису *Nouvelle Ecole* були запрошені усіма шановані інтелектуали, як-от Артур Кьостлер, Ганс Айзенк і Мірче Еліаде. Упродовж багатьох років цей часопис намагався також – з перемінним успіхом – залучати авторів, пов'язаних з лівими, аби політично легітимізувати ідеї ультраправих і ліквідувати моральний остракізм стосовно їх пропагандистів.

Інструментальний характер модернізації неофа-

шистського дискурсу схоже підтвердив один з лідерів GRECE, М. Мармін, котрий на сторінках внутрішньоорганізаційного бюлетеню писав: «Позиція, яку займає GRECE, може в даних обставинах вважатися відносною, і, в разі потреби, зазнавати перегляду. Її роль тактична, тобто підрядна щодо того, що насправді нас цікавить і що є предметом нашої боротьби: з одного боку, усвідомлення спільної спадщини, приналежності до спільноти крові й культури; з іншого боку, бажання забезпечити нашій спільноті майбутнє, яке кореспондує з її первісною природою».

Як розв'язання проблеми, чи Nouvelle Droite можна назвати однією з інкарнацій неофашизму, можна навести судження винятково поміркованого, ретельного і обережного в оцінках історика ідей Роджера Гріффіна: «той спокусливий ідеологічний діалект, який еклектично користується працюями широкого кола назагал нічого не підозрюючих науковців, справді заслуговує на окреслення *неофашизму*».

Поза нетривалим періодом співпраці з високо-

77

РАФАЛ
ПАНКОВСЬКИЙ
НЕОФАШИЗМ У
ПОШУКАХ
ЛЕГІТИМНОСТІ

Тому Третій Шлях, переможений і «заборонений» у післяялтинському світі, не міг просто так зійти зі сцени, а шукав для себе особливі, нерідко непрямі форми виразу.

З-поміж значних офіційних післявоєнних політиків ближче за інших до Третього Шляху підійшов генерал де Голль, котрий обережно, але вперто провадив лінію єдиної вільної Європи від Атлантики до Уралу, яка неявно протистояла б США, тобто власне Заходові. Звичайно, ці фундаменталістські та частково консервативно-революційні тенденції де Голль висловлював у край обережно, однак з часом дедалі більше відкриваються таємні нитки, які пов'язували його з ідеологами Третього Шляху, зокрема навіть таким інтегральним традиціоналістом, як учень Рене Генона Мішель Вальсан. Загалом де Голль постійно наполягав на збереженні самотності Франції як у культурному, так і в економічному сенсі, й уже це робило його ледь не ворогом правої наддержави – США, які запідозрили в обережних і лояльних до НАТО, але все ж дещо «консервативно-революційних» політичних

заходах генерала де Голля потенційну загрозу відродження Третьої Позиції в Європі. Хай там як, але багато сучасних голлістів у Франції є переконаними прихильниками Третього Шляху. Функціонує навіть напівймовірна інформація про те, що де Голль заснував колись таємну організацію «45 секретних компаньйонів», геополітичним завданням якої в числі іншого була відбудова вільної та незалежної Європи, котра протистояла б як «советизму», так і «американізму», тобто Європи класичного Третього Шляху.

Подібні тенденції виявлялися і в інших європейських політиків, насамперед, природно, континентальних, позаяк Англія уже давно і міцно стоїть на чисто правих і атлантично-західних позиціях, виступаючи в післяялтинському світі у ролі головного європейського «агента впливу» США. Однак двополюсна політична і геополітична система змусила залишати подібні тенденції прихованими, захованими, неявними, оскільки в іншому випадку це неодмінно призвело б до жорсткої силової конфронтації.

накладною пресою Ерсана, Nouvelle Droite залишилися генерально на маргінесі інтелектуальних і політичних течій. Їх антисемітизм, ворожість до іммігрантів, агресивна нехоть до християнської релігії привели до того, що ще навіть старанно замасковані ідеологічні тенденції Nouvelle Droite були порівняно швидко розпізнані і відкинуті громадською думкою.

Політичне Бюро Національного Фронту у 1994 р. налічувало принаймні п'ять колишніх діячів гуртка Nouvelle Droite, між якими колишній редактор щомісячника *Éléments*, чільного видання GRECE Жан Клод Бард. Однак неможливо однозначно відповісти на запитання, якою мірою існування Nouvelle Droite на інтелектуальній арені 70-80-х років вплинуло на пізніше зростання впливу НФ у сфері французької політики. Безумовно, партія Ле Пена скористалася з відвертих сумнівів щодо республіканських ідеалів, висловлюваних групою інтелектуалів, пов'язаних з GRECE, появи антисемітських і расистських сюжетів у публічному обігу.

Постановка проблеми ментальності – обсесія

«тотальних» вартостей, цілковитого присвячення індивіда політичній ідеї – також знайшла віддзеркалення у працях авторів, інспірованих Nouvelle Droite, це один з найістотніших ідеологічних нуртів неофашизму. Найпотужніше він функціонує в рамках відламу повоєнного європейського фашизму, відомого як Третя Позиція, виникнення якого відбулося водночас під впливом концепцій Еволи і Nouvelle Droite.

Одним з провісників ідеології Третьої Позиції була італійська терористична група Terza Posizione, члени якої, в т.ч. Роберто Фйоре, втекли за кордон, побоюючись вітчизняної юстиції, переважно до Великої Британії, де знайшли притулок і допомогу у тамтешніх неофашистських активістів. Ідеї італійських терористів вчинили тоді значний вплив на молоде покоління лідерів британського National Front, який переживав кризу у зв'язку з стрімким падінням популярності на чергових виборах і внутрішніми конфліктами. Серед молодих діячів, котрі опинилися під «італійським» впливом, були Дерек Голланд і Патрік Геррінгтон. Британські прихильники Третьої Позиції виз-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Але траплялися й радикальні прихильники Третього Шляху, які відверто проповідували та захищали «кримінальні» від певного часу ідеї. Можливо, найяскравішим післявоєнним консервативним революціонером чи націонал-революціонером був бельгієць Жан Тіріар, колишній активіст націонал-більшовистського руху Генріха Лауфенберга. Тіріар швидко опритомнів після «денацифікації» і першим спробував відродити ідеологічну та політичну боротьбу Третьої Позиції. Уже в 1960-му році – раніше на всій планеті і справа, і зліва панував відвертий антиконсервативно-революційний терор, і навіть слова на захист Третьої Позиції не можна було промовити – Тіріар створює всеєвропейську організацію *Jeune Europe* (Юна Європа). Він публікує книгу *Хай живе Європа!*, в якій формулює основні постулати Третього Шляху стосовно нової геополітичної та політичної ситуації після Другої світової війни. Саме Тіріар першим зробив Кельтський Хрест новим символом Третьої Позиції, і цю емблему пререйняли усі європейські націонал-революціонери незалежно від країни. Тіріар розробив тео-

рію нової Європейської Імперії – він так і називав Європу «Імперією з населенням у 400 млн. осіб» – яка б радикально протистояла «советизму» й «американізму». При організації *Юна Європа* почали виникати антиамериканські боївки, які ставили за мету протистояти американській військовій і навіть культурній присутності на континенті. Жан Тіріар не був відірваним від реальної дійсності теоретиком. У 1963 р. він зустрічався з Чжоу Еньлаєм, відтак з керівниками Румунії, Югославії, пізніше Іраку, в 1968 р. – з Насером. Показово, що перший європеєць, який із зброєю в руках воював на боці палестинців, був член *Юної Європи* Роже Кудруа. Так післявоєнний Третій Шлях поступово і в Європі відживав після найжорстокішої поразки і нагадував про себе уже на політичному (і навіть військовому) рівні.

Дуже важливим в ідеології Тіріара було те, що він, ретельно проаналізувавши післявоєнну геополітичну ситуацію, а також зробивши серйозні висновки з долі європейського (насамперед німецького та бельгійського) націонал-більшовизму, недвоз-

АЛЕКСАНДР
ДУГІН
КОНСЕРВАТИВНА
РЕВОЛЮЦІЯ

начили себе як Політичні Солдати, що нагадувало пропагований Освальдом Мослі ідеал опори в політичній роботі на «освіченого солдата», природний лідера-активіста. Вони прийняли Еволин вилик створити рішучу чоловічу еліту, готову вдатися до насильства на шляху до «духовного» і «расового» відродження, а також притаманний Nouvelle Droite постулат створення альтернативної неофашистської культури. Згадані два типи ідеологічних впливів були доповнені поворотом у напрямку безкомпромисної, соціально радикальної Штрассерівської традиції німецького фашизму. Підкреслювалася ненависть як щодо комунізму, так і капіталізму. В деяких різновидах Третя Позиція апелює також до релігійного шлейфу, використовуючи елементи ультраконсервативної інтерпретації католицтва, позбавленої післявоєнних і екуменічних акцентів. Скажімо, її прихильники часто посилаються на твори Гілберта К. Честертона.

Утворений в результаті різноманітних інспірацій сплав зродив подвійну стратегію, пропаговану Третьою Позицією: одночасне застосування боївкар-

ського вуличного насильства та подальше конструювання ідеології, яка б враховувала нові сюжети, особливо увагу приділяючи культурному аспектові – витворення нового «ордену» ідеї безоглядної боротьби з демократичним суспільством. Дерек Голланд, чільний ідеолог цього нурту, засновник міжнародної федерації неофашистських груп International Third Position, описав цей процес із характерним пафосом: метою індоктринації повинна стати «Нова Людина, котра збудує Новий Етос, викуваний і загартований у вогні любові, витвореною нашою фанатичною відданістю нашій Святій Справі. Тільки вона має шанс перемогти Систему Смерті, якою оперують з Вашингтону, Москви і Тель-Авіва».

Антисемітизм залишається важливою складовою етосу Політичного Вояка. Ідейна декларація ІТР містить твердження: «Сіонізм як організований політичний рух (...) створив систему влади, яка охопила усю планету. Ця структура містить у собі не тільки незаконний ізраїльський режим, утворений на вкраденій землі Палестини, але й центри влади

начно оголосив головним і принциповим ворогом Третього Шляху саме Захід і «американізм», тоді як в комуністичній системі він відзначив явні ознаки еволюції в напрямку Третьої Позиції. Іншими словами, разом з Тіріаром європейські консервативні революціонери повернулися до початкової антизахідної орієнтації, котра була значною мірою причетна до історичних компромісів, укладених фашистським і нацистським режимами на користь правих. На ділі це означає, що саме «американізм» є в актуальних умовах повною антитезою Консервативної Революції, а комунізм, який уже втратив свій початковий нігілістичний та агресивний характер і увібрав у себе чимало національних і фундаменталістських рис, є значно меншим злом, якщо взагалі не потенційним союзником. Хоча така позиція була дуже близька до початкової позиції консервативних революціонерів, які завше тяжіли радше до Сходу, аніж Заходу, для післявоєнної, післягітлерівської Третьої Позиції це було справжнім відкриттям, новим словом, геополітичним одкровенням. Окрім усього іншого, це остаточно відокремлюва-

ло нонконформістський Третій Шлях від офіційних парламентських правих, зовсім не здатних, незважаючи на всі компроміси, досягнути будь-яких успіхів у суто національному та фундаменталістському сенсі. Фактично, націонал-революціонери Тіріара відмежувалися від крайньо правих, критикуючи архаїчність та інерційність (навіть «віцеральність», «вегетативність») їхніх політичних поглядів. Економічно Тіріар протиставляв «економіці прибутку» (капіталізмові) та «економіці утопії» (марксизмові) «економіку потенцій» (тобто природний розвиток регіональних економічних можливостей). У політиці він проголошував «федеральний націоналізм», тобто духовне і геополітичне об'єднання незалежних диференційованих етнічних систем, поліцетричну Імперію незалежних етносів. Тіріар опрацював концепцію «автаркії великих просторів», згідно з якою лише значні геополітичні утворення здатні бути в сучасних обставинах не тільки економічно, але й ідеологічно незалежними. Своїми попередниками Тіріар уважав Готтліба Фіхте та Фрідріха Ніцше, а про себе говорив так: «Я – європейський націо-

у сферах політики, економіки і мас-медій, зокрема в США та Європі. Не варто додавати, що ця структура влади існує задля того, аби обслуговувати і поширювати інтереси міжнародного єврейства».

Всупереч твердженню про нову політичну якість, яку начебто становить Третя Позиція, вона користується старими, добре відомими схемами.

Незважаючи на відхрещування від відвертого расизму «ІТР підкреслює, що існує здорова й свята заповідь, аби люди були по-справжньому віддані та віддавали перевагу насамперед своїм (...). Відтак ІТР підтримує концепцію Расового Сепаратизму (...). У боротьбі за збереження людського розмаїття переселення рас до країн їх походження відіграватиме провідну роль» [З програмного документу *The Declaration of Principles of the International Third Position*].

Таким чином, ідеологія Третьої Позиції недалеко відійшла по суті своїй від інших версій сучасного неофашизму. Антисемітизм і ворожість щодо іммігрантів, поєднані з вимогами примусової депортації «кольорових» рас, залишаються найхарактерні-

шими програмними елементами Третьої Позиції.

Переклав Андрій Павлишин

[У журнальній публікації не наведено посилань. Основні твори, на яких засновується Р.Панковський:

von Beyme K. *Right-wing Extremism in Post-War Europe*.– London, 1988

Eatwell R. *Fascism. A History*.– London, 1995

Eatwell R. *How to Revise History (and Influence People?)*. *Neo-Fascist Style / The Far Right in Western and Eastern Europe*.– London, 1995

Ferraresi F. *Julius Evola: Tradition, Reaction, and the Radical Right // European Journal of Sociology*.– Vol. XXVIII.– 1987.– No 2

Griffin R. (ed.) *Fascism*.– Oxford, 1995

Laquer W. *Black Hundred. The Rise of the Extreme Right in Russia*.– New York, 1994

Lipstadt D. *Denying the Holocaust. The Growing Assault on Truth and Memory*.– New York, 1994

O'Sullivan N. *The New Right : The Quest for a Civil Philosophy in Europe and America / In: Eatwell R,*

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

нал-більшовик в традиції Ернста Нікіша, а надихає мене історичний приклад Йосифа Сталіна та Фрідріха II Гогенштауфена». Загалом доктрина Жана Тіріара отримала назву «націонал-комунотаризму».

В Італії послідовники Тіріара – найвідоміші з них Джорджо Фредда і проф. Клаудіо Мутті – надали його геополітичній та економічній доктрині духовного та традиціоналістського характеру, засновуючись на працях знаменитого традиціоналіста Юліуса Еволи та надихаючись «містичним гвардизмом» православного капітана Кодряну. Хоч як би там було, антикапіталізм і анти-Захід стали провідними мотивами Третього Шляху у післяялтинській Європі. Цьому в принципі відповідали і реальна трансформація, яка відбулася з багатьма комуністичними режимами, котрі у певних аспектах стали якщо не зичливими, то, принаймні, політично нейтральними стосовно консервативно-революційних тенденцій. Не випадково Ісламська Революція в Ірані назвала США «Великим Шайтаном», а СРСР – всього лиш «Малим Шайтаном».

Другим найважливішим етапом відродження ідео-

логії Третього Шляху було становлення руху т.зв. «нових правих» (варто зауважити, що цим іменем їх спершу нагородили ідеологічні противники). Фактично, вони продовжили традиції Тіріара й Нової Європи, хоча акцент тут сильно змістився у напрямку культури, науки, історіографії, естетики, соціології тощо. В принципі, одним з головних завдань «нових правих» було створення альтернативної культури, що передбачало не просто ідеологізацію творчості, а радше перегляд певних культурних догм, які в післяялтинському світі зазнали на собі дуже сильного тиску ідеологій-переможниць – як правої, так і лівої.

«Нові праві» на чолі із загальноновизнаним всеєвропейським лідером і знаменитим публіцистом і філософом Аленом де Бенуа спершу вирішили здійснити тотальну ревізію культурних, економічних, політичних і соціологічних цінностей, притаманних «старим правим». Становлення світогляду «нових правих» – цієї вельми поширеної сьогодні в Європі, ба більше, – у всьому світі, політичної позиції – відбувалося у становищі подвійної полеміки: з одного

O'Sullivan N. (eds.) The Nature of the Right. European and American Political Thought since 1789.– London, 1989

Pećzak M. Mały słownik subkultur młodzieżowych.– Warszawa, 1992

Sheehan T. Myth and Violence: The Fascism of Julius Evola and Alain de Benoist // Social Research.– Vol. 48.– 1981.– No 1

Skidelski R. Oswald Mosley.– London, 1975

Węgierski M. Europejska Nowa Prawica // Arcana.– 1996.– Nr 12

Wilkinson P. The New Fascism.– London, 1981]

[Фрагменти з книги: Pankowski R. Neofaszizm w Europie Zachodniej. Zarys ideologii.– Warszawa, 1998.]

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

боку йшло оспорювання концепцій і доктрин «нових лівих», а пізніше «нових філософів», а з іншого – розгорнулись дискусії з правими і навіть крайньо правими. Як завжди, у Третньому Шляху були рішуче відкинуті «якобінська» централістська модель держави-нації (Etat-Nation), матеріалістична і плутократична тенденції, притаманні Заходові, «атлантизм», «американізм» тощо, але водночас, відкидались і ліві тези про егалітаризм, інтернаціоналізм, гуманізм, марксизм тощо. Саме «нові праві» привабили увагу і до власне традиційних, класичних консервативно-революційних авторів, впровадивши в культурний контекст Європи, а особливо Франції, такі майже забуті чи відкинуті імена як Карл Шмітт, Карл Гаусгофер, Арно Брекер, Марк Ееманс, Ернст Юнґер, фон Заломон, Отмар Шпанн, Артур Мюллер ван ден Брук тощо. Але не тільки імена, але й цілі дисципліни були реабілітовані «новими правими» – скажімо, геополітика, яку нещодавно кваліфікували як «нацистську науку», сьогодні увійшла у французькі університети як один з предметів, що його вивчають на рівні з іншими. (Цікаво, що очо-

лює геополітичні дослідження в академічному світі Франції комуніст і близький до Міттерана політолог Ів Лакост). Найголовніше, чого вдалося досягнути «новим правим» – впровадження Третнього Шляху в сферу «офіційно» визнаної позиції на культурному, економічному, політичному та філософському рівнях. Фактично, Третя Позиція завдяки невпинній, більш ніж двадцятирічній діяльності «нових правих» знову стала ідеологічно можливою, достатньо центральною та успішно конкуруючою в Європі з доволі потьмянілими та «рекуперованими» Системою «новими лівими».

Показово, що багато радикальних лівих сьогодні, як і в 20-30-х роках, розчарувались в ортодоксальному марксизмі, комунізмі та советизмі, переходить до лав «нових правих», як це трапилося із Жаном Ко, найближчим сподвижником Сартра, Райнгольда Оберлерхера, правою рукою Руді Дучке, найзнаменитішим з-поміж німецьких нових лівих 1968 р., і Роже Гароді, колишнім центральним ідеологом французької компартії.

Цікаво підкреслити вельми характерне ставлен-

ЗВІГНЄВ МІКОЛЕЙКО

СЛІПІЙ У ЯССАХ. ЕЛІАДЕ І ФАШИЗМ

© Gazeta Wyborcza. – 1998. – 14-16.VIII

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ня «нових правих» до такої важливої сьогодні для ідеологічного самовизначення в політиці тих чи інших діячів проблеми імміграції. Якщо «старі праві» – зокрема, Національний Фронт Ле Пена – виступають проти іммігрантів, то «нові праві» виступають радше на боці іммігрантів, котрих вони вважають жертвами протиприродної монополістичної, капіталістичної системи, і їхні проблеми «нові праві» вважають своїми власними проблемами. Ален де Бенуа, автор монументальної книги *Третій світ, спільна боротьба*, де він підкреслює єдність між Третім Світом, який обстоює свою свободу і незалежність, та інтересами прихильників Третього Шляху в Європі, однозначно формулюючи своє ставлення так: «Вони [старі праві] поборюють іммігрантів – я борюся з еміграцією. Вони захищають націю, я захищаю нації».

Саме «нові праві» сьогодні представляють собою в Європі нову ідеологічну зав'язь Третьої Позичії, яка вже здолала поразки і набирає силу в міру того, як поглиблюється криза двох інших геополітичних та ідеологічних полюсів. При цьому варто

зазначити, що послаблення і повний крах советизму в сучасному світі, крах совєцької наддержави ще більше зміцнює антиатлантичну тенденцію європейського Третього Шляху. Ще на початку 80-х Ален де Бенуа заявив, що «він надає перевагу кашкетові совєцького офіцера перед американським зеленим беретом», а це цілком відповідає духові європейського націонал-більшовизму. Цікаво, що провідник італійських «нових правих» Марко Таркі навіть оголосив про кінець Третьої Позичії, позаяк протистояння комунізму, на його думку, більше не має сенсу, і єдиним спільним ворогом і для лівих, і для консервативних революціонерів залишається США, Захід, «атлантизм». Таркі навіть пропонував відмовитись від назви «Третій Шлях» і прийняти тезу про «Другий Шлях», віднині єдиний і для націонал-більшовиків, і для просто більшовиків, і для радикальних консервативних революціонерів.

Подібні настрої вельми поширені сьогодні в Європі, але, варто відзначити, що існує одна значна суперечність між європейським націонал-більшовизмом і націонал-більшовизмом совєцьким. Якщо в

АЛЕКСАНДР
ДУГІН
КОНСЕРВАТИВНА
РЕВОЛЮЦІЯ

Сьогодні уже не можна, міркуючи і філософуючи про сакральне й профанне, оминати його мовчанням. Адже румун Мірче Еліаде — найвпливовіший і найдивовижніший аналітик релігії ХХ століття. Він — мало не пророк нової, позацерковної духовності. Він — той, хто перетворив релігійний символізм у один з найважливіших ключів осмислення культури, одну з основ найзагальніших знань про людину. Він — той, чю роль в гуманітарній науці можна порівняти тільки з роллю Мартина Гайдеггера в філософії. Зрештою, він — той, хто розділив з Гайдеггером подібну вину, подібний гріх.

Гріх нацистської співучасті Мартина Гайдеггера — його тимчасового членства в НСДАП — став предметом публічних дебатів. У них не йшлося, гадаю, лише про індивідуальну відповідальність перед законом і міру вини. Значно важливішим було так і не вирішене дорешти запитання: чи після трагедії війни і Голокосту наша думка, наша культура може визнати своїм духовним фундаментом твори людини, зараженої колись тотальним Злом? Ба більше, чи самі ці твори не обтяжені цим Злом, не заплямовані ним? Чи, засвоюючи їх, ми не сприяємо утвердженню Зла? Чи не допускаємо ми, аби виключно з інтелектуаль-

них мотивів було визнано безсмертною цінністю те, що кидає виклик нашим одвічним вартостям, нашому Декалогу? Як далеко ми вправі поширювати межі царства відносності, аби не розшарпала його дорешти облуда, не опанувало цинічне фарисейство?

Адже проблема не була індивідуальною та історичною. «Справа Гайдеггера» виростала до розмірів питання про нас самих, про нашу сучасність, про її моральний сенс і оцінку.

Проблема ця не була індивідуальною і ще з однієї причини. Духовна криза 20-30-х років виявилася також і в тому, що до побудови авторитарного ладу долучалися нерідко найвидатніші уми: мислителі, письменники, митці. Цікаво, що це переважно стосувалося не стільки Німеччини, де режим зумів тільки ненадовго привабити кількох т.зв. видатних творців, скажімо, поета Готтфріда Бена, прозаїка Ернста Юнгера чи власне Гайдеггера. Натомість в Італії, де «держава-партія» не втручалася безпосередньо ані в творчі процеси, ані в ідеологічний вибір художників, про сприйняття фашизму оголосили чимало блискучих письменників (скажімо, Габріеле д'Аннунціо, Луїджі Піранделло чи творець футуризму Філіппо Том-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Европі така позиція є виразом максимального нонконформізму, рішучого неприйняття всіх маніпуляцій сучасної Системи, то в СРСР націонал-більшовизм у більшості випадків означає або інерційну прив'язку до гасел, які давно втратили сенс або звичайнісінький конформізм, або страх перед дискредитованими упродовж тривалого періоду наліпками, як-от «націоналізм», «етатизм», «імперіалізм», «расизм», «шовінізм», «фашизм», «нацизм» тощо. Однак, внаслідок останніх подій в СРСР, можливо, усі речі стануть на своє місце, і націонал-більшовизм Європи більш-менш вирівняється з націонал-більшовизмом Сходу.

Але у всьому цьому варто враховувати й те, що, як би не поверталися історичні події, комуністична ліва ідеологія ніколи не зможе дорешти збігтися ні з правою позицією, ні з Третім Шляхом, хоча б уже тому, що це не варіації одного й того ж світоглядного комплексу, а корінним чином відмінні за своїм походженням, за своєю орієнтацією і кінцевою метою структури. Зараз можливий — і уже відбувається наплив лівих до Третьої Позиції, як колись, в

епоху геополітичної могутності советизму, деякі консервативні революціонери (особливо в країнах Третього Світу) були змушені вдаватися по допомогу до комуністів ціною компромісів і поступок. Але остаточного злиття відбутися не може в принципі, незважаючи на зовнішній бік подій. Лівий зовше залишиться лівим, якщо він не стане, звичайно, правим, чи не перейде свідомо і добровільно на Третю Позицію.

Підсумок

Ми спробували в найзагальніших рисах змалювати ідеологічну позицію, якою так часто нехтують політологи й соціологи, але яка, тим не менше, є цілком закінченим і самостійним світоглядним комплексом, нездоланим навіть при застосуванні найжорсткіших засобів та найбезжальнішої цензури. Якщо не враховувати саме такої триполюсної ідеологічної картини, ми приречені на невиправдані натяжки, іллогізми, суперечності в оцінці подій, які сьогодні розгортаються у світі, позаяк у період трансформацій

мазо Маринетті), митців (як-от маляр-футурист Джакомо Балла), філософів (скажімо, Джованні Джентіле, найвидатніший, поруч з Бенедетто Кроче і Антоніо Грамші, італійський мислитель ХХ століття). Патологічним послідовником фашизму італійського зразка став один з найсенсаційніших поетів ХХ століття, американець Езра Паунд.

В Японії шанувальником «священного» авторитаризму залишався до своєї шаленої самурайської смерті у 1970 р. геніальний прозаїк Юкіо Мішіма. У Норвегії нацистський амок охопив Нобелівського лауреата, автора «Голоду» Кнута Гамсуна; у Франції письменники Луї-Фердинан Селін (автор «чорної», метафізичної «Мандрівки до краю ночі»), Поль Моран, Жан Жьоно, Робер Бразіяш і П'єр Дрію Ла Рошель стали або колаборантами, або звичайними гітлерівцями. У цьому списку опинився також Мірче Еліаде, активний учасник фашистської парамілітарної *Залізної Гвардії*.

Стільки блискучих умів, стільки чудових пер! Це може схилити до релятивізму, пошуку якогось іншого морального виміру для цих людей, до виправдань і вибачень (тим більше, що до певного часу ліберально-демократична культура з розумінням ставилася до послідовників ліво-

го тоталітаризму). Однак, багато з перелічених змушені були дорого заплатити за свої тоталітарні симпатії наприкінці війни. Джентіле був убитий італійськими партизанами, Бразіяш страчений за вироком французького суду. Дрію Ла Рошель наклав на себе руки, Езру Паунда утримували в клітці на підвір'ї американських касарень, Селін утік до конаючої нацистської Німеччини (а пізніше тільки данська в'язниця врятувала його від страти). Гайдегер мусив постати перед «комісією очищення» і, відмовившись будь-що тлумачити, був покараний десятилітньою заборобою на публікацію творів.

Еліаде не зазнав жодної відповідальності. Навпаки: в ореолі втікача від комуністичного режиму він розпочав свою велику кар'єру (спершу у Франції, відтак у США). Йому сприяв безумовний геній ученого і письменника. Йому сприяв клімат епохи. Йому сприяв роздвоєний світ «холодної війни» і «залізної завіси», за якою — от, хоча б у сумнозвісному Пітешті — колишніх «легіонерів» Залізної Гвардії з безоглядною жорстокістю перетворювали на жертв. У кожному разі Еліаде зумів використати цей ідеологічний поділ, вважаючи мало не всі закиди на свою

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ідеологічна боротьба стає надзвичайно гострою, і частково припустимий в інші періоди ідеологічний агностицизм чи «гаслове мислення» стають у критичні миті просто неможливими. Поза тим, спостерігаючи за ідеологічними суперечками та політичними дискусіями, які розгортаються сьогодні в нашій кріні, ми не можемо позбутися глибокої стурбованості за розумовий стан багатьох «ідеологів», які загубилися у визначеннях і політичних проєктах, ні сенс, ні значення, ні остаточна мета котрим не відома.

У «фашизмі» звинувачують одні одних усі, кому не ліньки, при цьому мало хто взагалі децищо знає про цю ідеологію та про її історію принаймні щось достовірне. (Дивовижно, що не тільки простий люд, але й деякі знані політики беруть свої уявлення про фашизм з телесеріалу про Штірліца). Так само, без сенсу, роздаються наліпки «праві», «ліві» тощо. На геополітичному рівні мало хто усвідомлює, чим насправді є «атлантизм» чи «євразійство», а в питаннях державного устрою такі вирази як «якобінська» модель, «автаркія великих просторів», «фе-

деральна Імперія» тощо, взагалі нікому ні про що не говорять. Усе це не було б так уже страшно, якщо б наша країна була ізольована від решти світу і вирішувала свої внутрішні проблеми сама — у такому випадку тимчасовий посткомуністичний балаган рано чи пізно закінчився б природним і органічним шляхом. Але, на жаль, ми нерозривно пов'язані сьогодні з рештою світу, і від нашої позиції залежить уся геополітична й ідеологічна карта планети. Окрім того, на нас діють могутні зовнішні ідеологічні фактори, і, насамперед, правий комплекс «атлантизму», який, безумовно, намагається використати це становище, аби перетворити двополушну систему «праві-ліві», США-СРСР, в геґемонію глобальної «американської моделі» (the American way of life).

Для усіх цих зовнішніх впливів загалом ідеологічні концепти — не порожні гасла чи наліпки, а важливі оперативні реалії, якими вони керуються у своїх конкурентних стратегічних і геополітичних діях.

Незалежно від особистих чи групових преференцій, зараз лише дві ідеологічні позиції є інтелекту-

адресу провокаціями комуністичного посольства [у Парижі]. Хіба що в одній згадці у щоденниках, у коментарі, сповненому двозначностей і недомовок, він написав: «[у 1949 р., після публікації *Технік його* видавець] Еноді отримав, начебто з румунського посольства, кілька доносів на теми мого «фашистського минулого» перед війною. (...) Переслані Еноді доноси не досягнули, щоправда, поставленої їх авторами мети, однак у відповідний момент нагадали мені, що моя необережність і гріхи молодости склалися у серію непорозумінь, які волочитимуться за мною усе життя». І все. Хіба що, ви зауважите дивну заощадливістю нотатку з щоденника, в якій вчуваються міркування над подібністю долі: «V. оповідав мені сьогодні, що Гайдеггер, очікуючи виклику на денацифікаційну комісію, показав йому стос манускриптів, кажучи: «Якщо німці мене так образять, то спалю усе, що досі не опублікував!» Саме воно, схоже, найцікавіше».

Мовчання Еліаде поширилося на всі його автобіографічні тексти, а залишив він їх чимало. Воно було настільки послідовним, що зі сказаного ним зникло чимало фактів і прізвищ, які могли б «породити погані асоціації». Однак на мисленні Еліаде, на його релігійних ідеях, кон-

цепції культури, зрештою візії історії, сліди давніх тоталітарних захоплень залишилися незатертими, вони відтиснулися глибоко й виразно.

Тут не йде мова про вибачення, бо своєю досмертною мовчанкою Еліаде не дав нам такого шансу. Йдеться про те, аби в безумовній геніальності його міркувань про релігію, культуру та людину вичленити елементи, закорінені в авторитарному, злому минулому. Це мені особливо важко, адже я, пишучи про релігію, мислячи про неї, не здатний вивільнитися з-під натиску його думок, не можу (і не хочу) вивільнитися від захоплення його могутнім творінням.

Свідок Юліус Евола

Можна зауважити дивний парадокс. Про «легіонерське» минуле Еліаде найгучніше розводилися антидемократичні європейські ультраправі. Ті праві, котрі виростили безпосередньо з фашизму і прагнуть успадкувати його «духовну» спадщину. У демократичних середовищах (від правих до лівих) усвідомлення минулого Еліаде сприймається прохолодно і з недовірою. Цим явищем керує простий механізм. Прецінь, ультраправі шукають для себе

85

ЗБІГНІВ
МІКОЛЕЙКО
СЛІПІЙ У ЯСАХ.
ЕЛІАДЕ І
ФАШИЗМ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ально й геополітично активними – «атлантичні» праві та «євразійські» консервативні революціонери. Ліва ідеологія не має зараз ні геополітичної, ні інтелектуальної форми (хоча це зовсім не означає, що вона не набуде її взагалі ніколи). Можна сказати, що власне лівими є сьогодні анархічні та нонконформно-лібералістські тенденції, але всі вони поки що залишаються чимось невизначеним і неповноцінним.

Хоч як би там було, Третя Позиція сьогодні – це щось цілком серйозне, фундаментальне, ґрунтовне, що вийшло з периферійного, маргінального стану, в якому воно перебувало у післяялтинському світі. Сьогоднішній світ уже не є післяялтинським, а в новій ідеологічній картині «кримінальність» Консервативної Революції стає зовсім не такою «очевидною» і «само собою зрозумілою» (хоча б тому, що злочини лівих, комуністів, які сьогодні викривають, далеко перевершують за масштабами і дикістю всі інкриміновані нацистам). І, незважаючи на те, що зараз «атлантизм» не має військової, стратегічної та індустріальної альтернативи, вона може

з'явитися у будь-який момент, позаяк події зараз розвиваються з карколомною швидкістю. Немає ніякого сумніву в тому, що коли така альтернатива виникне, нею буде Третя Позиція.

травень 1991

Переклав Андрій Павлишин.

Перекладено за виданням: Дугин А. Консервативная Революция. – М., 1994

якнайвидатніших, якнайблискупіших патронів; демократичні ж середовища відзначають у мисленні Еліаде насамперед світоглядну «нейтральність», безконфесійність, незалежність від церковних приписів. У цій другій перспективі «еліадизм» виглядає науковим варіантом ліберального підходу, близьким до сучасної релігійности Заходу, релігійности, як кажуть соціологи, «приватної», «невидимої», «єретичної».

Найважливіше свідчення походить від людини, котра сьогодні є єдиним з духовних «великих майстрів» правого екстремізму. Він патрунував антидемократичних, антихристиянських правих, натхненних поганськими традиціями й окультизмом, думкою Сходу і гнозою, німецькою консервативною революцією 1918-20 років і культом Святого Грааля. Словом — нових французьких, італійських, іспанських, грецьких, бельгійських, канадських (а також російських і польських) правих. Тих правих, які, зрештою, не вагаючись братаються з усіма різновидами антикапіталістичного руху, в тому числі й лівацькими.

Цей свідок — барон Юлій Евола, італійський філософ, релігійний і політичний письменник, маляр-авангардист, публіцист. Він — один з творців т.зв. інтегрального тра-

диціоналізму (разом з французом Рене Гененом і поляком Фердинандом Оссендовським), фашист і расист, котрий залишився поза партією Муссоліні і критикував її «справа», анти-Маркузе молодих правих 60-х років і гуру «правого New Age». Саме він вбачав у історії, зокрема сучасній, з її демократичними й капіталістичними структурами, «антитрадицію» і останній акт занепаду, похмуру індуїстську Еру Вовка, епоху богині смерті Калі. Він, зрештою, обожнював первісну метафізичну традицію, а шлях до неї шукав у таємничих, ініціаційних культурах, орієнтальних магічних практиках, мітах «крові й заліза», «сонячної раси», органічного суспільства, еліти, ієрархії, «войовника», у відкиданні «американізму» й комунізму, запереченні спадщини юдаїзму та християнства.

Деякі важливі ідеї Еліаде, скажімо, його концепція циклічного часу і священного космосу, велика вага, яку він надавав архаїчним традиціям, найвиразнішим чином вирастають з поглядів Еволи, викладених насамперед у *Бунті проти сучасного світу* (1934). Іноді, зокрема праві, пишуть без застережень, що праці італійського традиціоналіста, які стосуються історії релігії, «вчинили гігантський вплив на Мірче Еліаде, котрий завше з гордістю підкрес-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ОЛЕКСАНДР

ФАШИЗМ І УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ
(1920–30-ТІ РР.)

ЗАЙЦЕВ

лював, що є приятелем Еволи». Еліаде підтверджував факт існування такого впливу, натомість як вогню уникав згадок про політичний вимір знайомства: «Ще студентом я читав деякі його книги, зустрівся з ним (...) навесні 1937 р., коли Ная Йонеску запросив нас на сніданок. Я був вражений його інтелігентністю, але насамперед насиченістю та ясністю його прози. Як і Рене Генон, Евола постулював існування якоїсь «первісної традиції», у що я ніяк не міг повірити, вважаючи її штучним, неісторичним утвором. Того пополудня [зустріч відбулася у 1951 р.] ми розмовляли про безліч справ, однак насамперед про декаданс, або, уживаючи терміну Еволи, «гниття» сучасних західних культур. З точки зору «зразкової», а не історичної традиції він мав рацію».

Сам Евола, розповідаючи в автобіографічних нотатках про зустріч з Еліаде, також вкрай обережний у політичних оцінках: «У Бухаресті я познайомився (...) з Мірчею Еліаде, котрий після війни уславився як автор численних праць з історії релігії; я підтримую з ним стосунки досі. Колись він належав до середовища Кодряню». Біограф Еволи Адріано Ромуальді не залишає сумніву щодо політичного виміру цих зустрічей: «У Бухаресті [у 1937 р.

Евола] зустрівся з Кодряню і Мірчею Еліаде, лідерами руху Залізної Гвардії».

Евола підтримував контакти з Еліаде аж до 70-х років, співпрацюючи з міжнародним часописом *Antaios*, яким керували власне Еліаде і Ернст Юнгер. Кореспонденція Еволи та Еліаде була опублікована в Бухаресті у 1993 р., але, на жаль, я не маю до неї доступу. Зустріч Еволи з Кодряню та Еліаде була істотним елементом «ідеологічної» мандрівки італійського мислителя Європою 30-х років. У Німеччині він тоді нав'язав стосунки з аристократично-консервативними середовищами *Herrenklub* та організованою Гімлером групою СС *Ahnenerbe*, яка займалася вивченням початків «арійської» раси, в Парижі зустрівся з монсиньором Майолом де Лупе, майбутнім єпископом французької дивізії СС «Карл Великий». Еліаде та Еволу пов'язувало знайомство з Карлом Шміттом, одним з духовних лідерів донацистської консервативної революції і захоплення (його поділяв і Гайдеггер) творчістю цього письменника.

87

ЗБІГНІВ
МІКОЛЕЙКО
СЛІПІЙ У ЯССАХ.
ЕЛІАДЕ І
ФАШИЗМ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Період між двома світовими війнами в Європі з повним правом може бути названий добою фашизму – жодна інша політична ідеологія не могла змагатися з ним за розмахом і динамікою впливу. Не лише державні нації, а й націоналістичні рухи деяких бездержавних народів, яких війна і заснована на «праві сильного» Версальська система навчила не вірити в гасла ліберальної демократії, опинилися в полоні фашистського міту.

Один з головних ідеологів Організації українських націоналістів Микола Сціборський у 1935 р. писав, що приклад фашизму має стати дороговказом і для поневолених народів. «Бо ті з них, що перелякано відвертаються від імперативних заповітів фашизму в силу своєї сліпої, безкритичної прив'язаності до наркозу демо-соціалістичних забобів про «мир, злагоду, благоденствіє», та інтернаціоналі, – ті з них ніколи не матимуть дійсного миру й свободи. Призначення таких народів – бути погноєм для інших!» [1]

Проблема впливу фашизму на міжвоєнний український націоналізм залишається однією з найбільш контрверсійних у нашій історіографії. Якщо відкинути суто пропагандистські спекуляції, наявні наукові підходи до проблеми можна звести до трьох основних:

1) український націоналізм ніколи не мав нічого спільного ані з італійським фашизмом, ані з німецьким націонал-соціалізмом (Петро Мірчук, Володимир Косик та інші автори, переважно з націоналістичних середовищ);

2) український інтегральний націоналізм зазнав значного впливу з боку фашизму, особливо італійського, проте відрізнявся від останнього у засадничих питаннях (Джон Армстронг, «ранній» Іван Лисяк-Рудницький, Олександр Мотиль);

3) радикальний напрям міжвоєнного українського націоналізму був складовою частиною європейського фашистського руху («пізній» І.Лисяк-Рудницький, Кость Бондаренко).

Найавторитетнішою в академічному середовищі залишається концепція І.Лисяка-Рудницького, викладена в статті «Націоналізм», згідно з якою, «найближчих родичів українського націоналізму слід шукати не так у німецькому нацизмі чи італійському фашизмі – продуктах індустріальних і урбанізованих громадянств, як скорше серед партій цього типу в аграрних економічно відсталих народів Східної Європи: хорватські усташі, румунська «Залізна Гвардія», словацькі глінківці, польський ОНР (Obóz

Фашистське досьє Еліаде

У Польщі публікують чимало творів Еліаде, тут з по-
божністю (яку поділяю і я сам) вивчають їх, однак про
політичне минуле геніального румуна мало що знають.
Якщо вже говорять про нього, то в апологетичному тоні,
з намаганням максимально вибілити шати. Отець Мацей
Белявський, віце-директор румунської греко-католиць-
кої колегії *Pro Romelo* в Римі, у передмові до книги Елі-
аде *Румуни* вмістив таке міркування: «Однією з органі-
зацій, яка вважала за мету духовне відродження нації,
були, скажімо, т.зв. легіонери, з якими був пов'язаний і
Мірче. Як відомо, у легіонерів у пізніший період їхнього
розвитку поряд з «релігійно-містичними» тенденціями
з'явилися ознаки фанатичного націоналізму та ідеоло-
гізму, прикладом чого може служити замах на відомого
історика Н.Йорга. Цього типу тенденції також стали ви-
рішальними для подальшої долі легіонерів — насампе-
ред в період комунізму їх масово переслідували, ув'яз-
нювали, катували й убивали. Поза тим, їхня історія, а отже
й інтерпретація позолоченого «феномену Легіону Михаї-
ла Архангела» [sic!] писалася у світлі (а радше в тіні) зга-
даних тенденцій з властивою для системи тоталітарного

комунізму однобічністю. (...) Еліаде належав до групи,
впливи якої поширювалися і поза межі «Легіону», яка шу-
кала шляхів та надихала духовне зростання нації».

Натомість на Заході питання зв'язків Еліаде з фашиз-
мом доволі широко дискутується. Незважаючи на це, Раду
Йоанід стверджував, що навколо фашистської діяльнос-
ти Еліаде панує «змова мовчання». Румунський письмен-
ник нагадав про інтерв'ю Еліаде часописові *Fuma Vestre*
17 грудня 1937 р. під назвою «Чому я вірю в перемогу
легіонерського руху». Воно завершується словами: «Чи
можливо, аби румунська нація закінчила своє існування у
сумному розброді, знищена пранцями і злиднями, опа-
нована євреями і розшматована чужинцями, деморалізо-
вана, зраджена і запродана. (...) Легіонерська революція
повинна прагнути до найвищої мети — спокутування на-
ції». У цьому інтерв'ю він також висловився щодо нюр-
нберзьких законів: «Німецькі антисеміти вдовольнилися
ухваленням суворих законів проти євреїв, але не допус-
тили актів варварства. (...) У центрі Берліна височить си-
нагога, урочиста і незворушна». Йоан П. Ковляну, румун-
ський історик релігії, співробітник та наступник Еліаде на
кatedрі в Divinity School у Чикаго, натомість підтвердив

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Narodowo-Radykalny) тощо. Український націоналізм був
явищем генетично самостійним, хоч у своєму розвитку він
зазнавав безпосередніх впливів з боку відповідних чужо-
земних зразків» [2].

Останнім часом цю концепцію піддали критиці Ярослав
Грицак і Кость Бондаренко [3]. Вони слушно зауважили,
що «аграрний» характер українського інтегрального на-
ціоналізму не є серйозною причиною, щоб вважати його
чимось принципово відмінним від фашизму, адже і між-
воєнна Італія, за винятком її північної частини, здебіль-
шого була аграрним суспільством, не кажучи вже про Іс-
панію та Португалію, де також сформувалися політичні
рухи фашистського типу. Крім того, як зазначає К.Бонда-
ренко, український націоналізм мав багато спільного з ус-
ташизмом, але майже нічого спільного — із «Залізною
Гвардією».

Зрештою, й сам І.Лисяк-Рудницький був не надто по-
слідовним у обстоюванні самобутності українського інте-
грального націоналізму і наприкінці життя вважав за мож-
ливе ідентифікувати його як український варіант фашиз-
му [4].

Відкидаючи «аграрний» аргумент І.Лисяка-Рудницько-

го, Я.Грицак все ж вважає, що ОУН не варто ідентифіку-
вати з фашистськими рухами як такими, вона стояла ближ-
че до радикальних правих рухів (згідно з типологією авто-
ритарного націоналізму, запропонованою Стенлі Пейном)
[5].

Натомість К.Бондаренко йде далі, однозначно ототож-
нюючи з фашизмом ідеологію ОУН, Фронту національної
єдності Дмитра Паліїва і низки інших авторитарно-націо-
налістичних («ультраконсервативних», за термінологією
автора) організацій. К.Бондаренко закликає не боятися
паралелей із фашизмом, мовляв, «не такий страшний чорт,
як його малюють», навпаки, існування фашизму в Україні
спростовує культивовану істориками традиційну беззубість
українців і доводить «що ми є нормальною європейською
нацією, якій близькі загальноєвропейські проблеми і яка
навіть у роки бездержавности не відставала від ритму єв-
ропейського життя» [6].

Філіпкі К.Бондаренка проти «фальшивої історії, згідно
з якою ми не мали пасіонарности, а мовчки терпіли поне-
волення», не позбавлені слушности. Все ж варто заува-
жити, що мотиви національної гордості чи ганьби взагалі
не повинні братися до уваги, коли йдеться про наукову

автентичність публікації в *Piloti Orbi* за вересень 1937 р., в якій Еліаде гостро критикував монархію Карла II та демократичний уряд країни за надмірне обдарування національних меншин, зокрема єврейської, економічними привілеями.

Треба нагадати, що Еліаде був учнем Нае Йонеску, двічі заарештованого королівським урядом — за інспірування замаху на прем'єра Дуку і за участь в підготовці правого державного перевороту. «В останні дні вересня, — писав Еліаде, згадуючи вересень 1933 р., — я довго розмовляв з Нае Йонеску. Він тільки-но повернувся з Німеччини, був під великим враженням революції, яка там нещодавно відбулася, і гадав, що подібна зміна може недовзі статися і в нас. Його опозиція до політики короля була виразно помітна і щодня посилювалася». І далі: «Грудень 1933 р. був для усієї нашої групи критичним періодом. Нае Йонеску вже навіть не намагався приховати своєї ворожості до кабінету І.Г. Дуки і підкреслював небезпеку розгону Залізної Гвардії. (...) Того року Сильвестра ми відзначали у Йонеля Йоану. Увечері попереднього дня прем'єр І.Г. Дука був убитий на пероні вокзалу в Сіная. (...) Тільки наступного дня я усвідомив наслідки замаху.

Щоденник *Cuvantul* був закритий. Нае Йонеску — заарештований. (...) Через кілька днів ми дізналися, що професора інтернували в касарнях Котрочені, військовий прокурор розпочав щодо нього слідство. За всяку ціну його намагалися приєднати до процесу як підбурювача замаху, на підставі кількох опублікованих ним у *Cuvantul* статей». Йонеску написав передмову до книги приятеля Еліаде Міхаїла Себастьяна («Упродовж двох тисяч років»). «Коли діти Сіону страждають, — писав Йонеску, — то значить, так повинно бути». І наводив причину: власне гебреї не забажали визнати Христа Месією. Їх тривалі страждання у певному сенсі є свідченням призначення єврейського народу, котрий самим фактом відмови визнати Христа не може бути допущений до Спасіння». Щоправда, Еліаде визнав таку позицію «виразним відходом на значно штивніші позиції», «назадництвом», навіть спробував полемізувати з «теологією» Йонеску, однак по суті виправдовував свого наставника до кінця життя: «Йонеску, зважаючи на його опозицію до королівської політики, чудово знав, що відтоді його читатимуть тільки люди певного складу з ультраправих; він також прагнув, аби усі знали, що він дивиться на єврейське питання в чисто

89

ЗБІГНЄВ
МІКОЛЕЙКО
СЛІПІЙ У ЯССАХ.
ЕЛІАДЕ І
ФАШИЗМ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

проблему, а не про формування національної історичної мітології.

А проблема полягає в наступному: яке місце займає т. зв. український інтегральний націоналізм у типології авторитарних націоналістичних рухів міжвоєнної Європи? Конкретніше: чи вважати його різновидом фашизму, чи типологічно відмінною політичною течією?

Найпоширеніший підхід до проблеми полягає в тому, що береться одна з існуючих дефініцій фашизму і прикладається до суттєвих, на думку дослідника, ознак українського інтегрального націоналізму, звідси робиться висновок про їх тотожність чи відмінність. Однак дефініції — річ надто довільна, і дискусії довкола того, що вважати, а що не вважати фашизмом, тривають десятиліттями.

Наприклад, К.Бондаренко із численних визначень фашизму обирає наступне: «Під фашизмом мусимо розуміти... [а чому, власне, «мусимо»? — О.З.] чітко визначену філософсько-політичну ультраконсервативну течію, що характеризується авторитаризмом, тоталітаризмом та культом Держави корпоративного типу» [7]. На думку автора, ідеологія ОУН підпадає під це визначення, натомість під нього не підпадає німецький нацизм, тому п. Бонда-

ренкові «стає смішно», коли він чує про «перемогу над німецьким фашизмом».

Однак, проблема значно складніша, адже «подібні ляпсуси» трапляються не лише в совєцькій і постсовєцькій літературі. Незважаючи на заперечення окремих дослідників проти надміру широкого тлумачення фашизму, панівним у західній історіографії та політології залишається підхід, згідно з яким нацизм належить розглядати як різновид фашизму [8]. Подібний погляд знаходимо і в такому авторитетному виданні, як «Британська енциклопедія» [9].

Зрештою, й сам Беніто Муссоліні в 1933 р. вітав тріумф Гітлера як перемогу «німецького фашизму» [10] (щоправда, самі нацисти не схильні були визнавати себе послідовниками хоч союзних, та все ж расово нижчих італійців).

Для того, щоб відрізнити фашизм взагалі від його італійського прототипу, в західній літературі нерідко вживається термін «generic fascism» (фашизм як родове поняття). Деякі англійські автори йдуть ще простішим шляхом: пишуть «Fascism» (з великої букви), коли йдеться про італійський фашизм, і «fascism» (з малої), коли мають на увазі загальне поняття.

Згідно з найширшим трактуванням, фашизм поряд з

релігійному аспекті, поминаючи інші, соціальні чи політичні аспекти». Важко не помітити фарисейської облуди, породженої дилемою: з одного боку опозиція до королівської політики та праве читацьке середовище, з іншого — начебто аполітичний і чисто релігійний сенс тексту. Врешті-решт, після передчасної смерті Йонеску в 1940 р. Еліаде піднесено декларував: «Посередньо чи безпосередньо ми всі, його учні та співробітники, поділяли концепції та політичний вибір Професора. Смерть Нає Йонеску глибоко вразила мене — я втратив Маестро, провідника, у духовній площині я осиротів».

Задля справедливості варто зазначити, що Еліаде відкидав крайні форми антисемітизму, що в довоєнній Румунії підтримував знайомство з лібералами й комуністами. Однак найближче він був пов'язаний саме з представниками войовничої, близької до фашизму правої та фашистами. Він був ревним редактором керованого Йонеску фашизуючого часопису *Cuvantul*, публікувався в пов'язаних з фашистами періодичних виданнях *Buna Vestire*, *Vremea*.

На думку Ісаака Ківи, у ті часи йому було притаманна «відверто фашистська та антисемітська думка, політич-

на активність, яку цей історик релігії замовчував до самої смерті».

Мовчанку щодо зв'язків Еліаде з фашизмом першими порушили італійські інтелектуали. У 1977 р. Альфонсо Ді Нола, покликаючись на часопис *Тобалот (Історія)*, який видавав у Єрусалимі Інститут д-ра Й.Немировера, згадав, що там Еліаде названий «антисемітом і філофашистом». Аналогічне визначення («антисеміт і філофашист») з'явилося також в енциклопедичній статті «Еліаде», написаній лівим істориком релігії Амброджо Доніні.

У свою чергу, відомий дослідник правої культури Фуріо Джезі звернув увагу, що Еліаде, котрий поринув у жалобу, коли був розстріляний лідер Залізної Гвардії Кодряню (30 жовтня 1938 р.), «не вбачав нічого ганебного в репрезентації за кордоном у якості культурного аташе [в Англії та Португалії] румунського уряду, котрий улітку 1942 р. підписав із посланцем Айхмана Ґуставом Ріхтером угоду про депортацію усіх румунських євреїв до таборів смерті». Джезі також показав, що Еліаде намагався переконати у тотожності своєї долі з долею великих вигнанців з нацистської Німеччини, скажімо Томаса Манна, «тоді як саме виразна симпатія до нацистів переш-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

комунізмом є одним із двох основних різновидів тоталітаризму. На відміну від комунізму, який прагне здійснювати тотальний контроль над суспільством в ім'я інтересів інтернаціонального пролетаріату, фашизм робить те саме в ім'я інтересів нації. Під таке визначення підпадають і власне фашизм, і німецький націонал-соціалізм, і деякі течії українського націоналізму.

У найвужчому розумінні до фашизму відносять лише ті суспільні рухи, які самі називали себе фашистськими, або навіть тільки італійський фашизм.

Проте, більшість дослідників намагається уникати крайнощів як надто широкого, так і надто вузького тлумачення. Зокрема, в останні роки широке визнання здобула концепція С.Пейна, який пропонує «типологічний опис фашизму», відмежовуючи останній від інших двох «облич» авторитарного націоналізму — радикальної правиці та консервативної правиці. Згідно з його типологією, до фашистів, крім італійської ПНФ, віднесено, зокрема, німецьку NSDAP, іспанську Фалангу, польські Фалангу і Табір національного єднання (ОЗН), румунську «Залізну Гвардію», хорватських усташів, до радикальної правиці — австрійський Гаймвер, Аксьон Франсез, польських націонал-ра-

дикалів, до консервативної правиці — Горті, Ульманіса, Сметону, Пілсудського, Салазара, інших європейських диктаторів та організації, що слугували їхньою опорою [11].

Можна сперечатися щодо правомірності зарахування, наприклад, польського «Озону» до фашистів чи Пілсудського до правих консерваторів, проте, сам підхід видається доволі плідним, у всякому разі він дозволяє уникнути звальвання в одну купу зовні подібних, але різних за змістом авторитарних рухів і режимів.

Таким чином, існують різні визначення фашизму, і немає жодних підстав уважати одне з них «правильнішим» за інші [12]. Можна сперечатися лише про більшу чи меншу доцільність, евристичну вартість та зручність тієї чи іншої дефініції у межах завдань, які ставить перед собою дослідник. Отже, відповідь на питання, чи існував український фашизм, залежить від того, що ми *домовимося* називати фашизмом.

Схожа ситуація і з поняттям «націоналізм». У міжвоєнній Західній Україні націоналістами називали себе члени різних політичних організацій, зокрема національно-демократичних (Українське національно-демократичне об'єднання), полонофільських (Волинське українське об'єднання) і

кодила Еліаде повернутися на батьківщину наприкінці війни».

Чи подібні симпатії Еліаде закінчилися водночас з війною? Все свідчить про те, що ні (але щоб це довести, треба було б — як казав Джезі — прочитати «таємне послання Еліаде»). Ба більше, до старих симпатій додалися нові. Прихильником післявоєнних ультраправих Еліаде вважали найвидатніші представники цього руху: Евола, Клавдіо Мутті, Йон Марій, Ромуальді. Варто додати, що він входив до складу редакції *Nouvelle Ecole*, видання французьких Нових Правих.

Залізна Гвардія і «культура смерті»

Аби зрозуміти життя і розумування Еліаде, треба усвідомити, що він був ідеологом Залізної Гвардії, лідером однієї з елітних, бухарестських секцій цієї організації. Ба більше, він вносив Гвардію на вітвар до кінця життя, незважаючи на певні застереження щодо подекуди надто злочинного характеру руху після путчу генерала (пізніше маршала) Йона Антонеску та зречення Карла II.

Утворений у 1927 р. Корнеліу Зеля-Кодряну парамілітарний Легіон Михаїла Архангела, загальновідомий під

назвою «залізнi сорочки» (від 1930 р. Залізна Гвардія, від 1935 р. — Усе для Країни, від 1940 р. — Рух Легіонів) був політичним виявом неогностичного космозму і покликався на «Велику Дакійську Традицію» та своєрідне усвідомлення християнства. Це означає, що спираючись на націоналізм, містицизм і ритуалізм, творячи своєрідну «культуру смерті», він керувався дуже роздвоєною візією світу і вбачав своє завдання у боротьбі за перемогу Добра над Злом, Світла над Темрявою, Космосу над Хаосом, Традиції над Історією. В ідеології та практиці легіонерів, зокрема в їхній обрядовості, були перемішані християнські та поганські елементи (солярний культ і віддавання шани Сонцеві витягнутою вперед рукою, культ землі предків, викликання духів загиблих членів організації тощо).

Особливо розвинута була у лавах Залізної Гвардії «культура» чи радше «релігія смерті». Еліаде, описуючи своє перебування в таборі для інтернованих легіонерів, звертає увагу на екстремальність їхнього підходу до смерті, на пануючий тут культ жертвності й мучеництва, але намагається надати йому виключно християнських рис: «Спільна вечірня молитва закінчувалася могутнім «З нами

91

ЗБІГНЄВ
МІКОЛЕЙКО
СЛІПІЙ У ЯСАХ.
ЕЛІАДЕ І
ФАШИЗМ

навіть радянфільських (Українська партія праці, Західно-українська національно-революційна організація).

Однак, поступово націоналізм став асоціюватися лише з його крайньою, найвоювоєничішою формою, яка найповніше була втілена в ідеології ОУН. Щоб уникнути термінологічної плутанини, на означення цієї форми націоналізму я вживатиму термін «інтегральний націоналізм», запозичений українськими дослідниками з американської літератури [13].

Як бачимо, скільки дослідників, стільки й різних визначень предмету дослідження. Тому не варто блукати в нетрях дефініцій, порівнюючи інтегральний націоналізм і фашизм.

Доцільніше пошукати відповіді на декілька конкретних запитань, а саме: чи вплинув фашизм на формування нового, інтегрального українського націоналізму? Чи самі українські націоналісти визнавали себе фашистами? Що спільного було в ідеології та практиці фашизму й інтегрального (чинного, революційного, організованого) націоналізму? Чи існували між ними засадничі відмінності?

Відповідь на перше питання, вочевидь, позитивна. З моменту своєї перемоги в Італії фашизм викликав вели-

кий інтерес у багатьох українських політиків, був для них ідейним джерелом і взірцем для наслідування.

Першим популяризатором фашизму в українському суспільстві став Дмитро Донцов. Ненавидячи російський більшовизм і водночас захоплюючись його силою, Донцов прагнув протиставити йому рух настільки ж енергійний, безкомпромісний і авторитарний, але націоналістичний за духом і метою. Модель такого руху Донцов побачив у фашизмі, який щойно прийшов до влади в Італії. У січні 1923 року він опублікував у «Літературно-Науковому Віснику» статтю, в якій порівнював фашизм із більшовизмом і аналізував причини їх успіху [14].

Донцов виділив чотири спільні прикмети цих рухів: обидва були антидемократичними і водночас народними, обидва були рухами «ініціативних меншостей» і характеризувалися безкомпромісністю. Саме брак цих прикмет в українських демократів і монархістів зумовив, на думку автора, поразку їхніх спроб створити державу.

А в наступній книжці редактованого Донцовим «Літературно-наукового вісника» з'явилася апологетична стаття про фашизм Млади Липовецької (Раїси Норляндер). У ній авторка писала: «Ми, Українці, можемо лиш витати

Бог!» проспіваним трьомастами голосами. На останньому поверсі знаходилося приміщення для «безугодної молитви». Вдень і вночі хтось із в'язнів годину молився там або читав Біблію, перериваючись тільки тоді, коли інший приходив його змінити. (...) Рідко коли в історії сучасного християнства пости, молитви й сліпа віра в Боже всемогуття були відкуплені такою великою ціною крові. Пізніше, коли трагедія дійшла кінця, я був дослівно захоплений, відкривши непохитну віру в тих нечисленних, котрі залишилися живими після бойні. Уже хоча б ці факти яскраво свідчать, що Рух Легіонів мав структуру і покликання містичної секти, а не політичного руху. Це, зрештою, повторював мені під час наших тривалих розмов Пую Гарчіняну, який твердив, що найвищою метою Руху навіть не було індивідуальне спасіння через мучеництво, а «воскресіння нації», досягнуте шляхом «виповнення міри тортур і кривавих жертв». Постава кількох тисяч румунів у 1938-39 роках, переслідуваних чи вільних, ув'язнених в тюрмах і таборах, була єдиним фактом, який свідчив у широких масштабах про брехливість банальної балаканини стосовно арелігійності румунської нації». І в іншому місці: «Ці події зміцнили моє переконання, що політи-

ка не є призначенням нашого руху. Корнеліу Кодряну напевне не заперечив би мені, оскільки для нього Рух Легіонів був не політичним явищем, а, по суті, етичним і релігійним. Він дуже часто повторював, що його не цікавить захоплення влади, але створення «нової людини». Здавна він знав, що король шикуює йому загибель; коли б він забажав, то міг би врятуватися, утікши до Німеччини чи Італії. Але Кодряну вірив у конечність жертви, він гадав, що нові переслідування тільки очистять і зміцнять рух. Він також вірив у своє призначення та покров Архангела Михаїла. У 1937-38 роках смерть була найпопулярнішою темою серед легіонерів. Зразковим прикладом загибелі стали Мота і Марін [добровольці, які полягли на війні в Іспанії, на боці Франко]. Слова Моти «твій попіл — найпотужніший динаміт» — стали євангелією. Служби Божі, панахиди, суворі пости, молитви були серйозним елементом «легіонерської діяльності». (...) Безумовно, Кодряну, як і багато інших легіонерів, загинув, переконаний в тому, що його смерть прискорить перемогу Руху. Однак, я запитую у себе, чи бодай хтось з них перед лицем швидкої смерті помітив не стільки жертву, скільки результат фатальної помилки у політичній тактиці?»

http://www.ji-magazine.lviv.ua http://www.ji-magazine.lviv.ua

фашистську перемогу... Ми повинні витати перемогу фашистів, бо з ними перемогла наша ідея, яку знаходимо в їх концепції рідного краю, як найвищої цінності» [15].

Початком оформлення українського інтегрального націоналізму як окремої ідейно-політичної течії стало заснування тижневика «Заграва» (редактор – Д.Донцов), перший номер якого вийшов 1 квітня 1923 р. «Загравісти» недвозначно протиставлялися демократичній течії національного руху, вимагали «реформи націоналізму», а своє кредо визначали так: «Се «Вірую» знає один абсолют – націю, один категоричний імператив – її волю до життя» [16].

Групу «Заграви» в тогочасній пресі відразу стали називати «фашистською». У відповідь тижневик умістив передову статтю під назвою «Чи ми фашисти?». «Не уважаємо фашизму за щось злого. Навпаки!», – заявляв не підписаний автор (можливо, Д.Донцов). Проте механічне перенесення фашизму на український ґрунт він уважав неможливим з наступних міркувань: «В одній із своїх промов сказав провідник італійського фашизму: «Фашизм це справа суто італійська. Всяке наслідування в чужій країні є через те неможливе і булоб лише малпованням. Фаши-

тівський світовий союз – це нісенітниця» [17]. Підписуємось обома руками під цим освідченням. І тому власне, що ми стоїмо, подібно як і фашизм, не на інтернаціональній, а на національній плятформі, – ми не можемо бути фашистами». Однак, на наступних сторінках, викладаючи основні засади «загравістів» – пріоритет національного визволення перед соціальним, ворожість до інтернаціоналізму, націоналізм як практика щоденного життя, автор рефреном повторює: «Коли це є програмом фашизму, про мене, – ми є фашистами!» [18]

У 1924 р. навколо «Заграви» сформувалася перша націоналістична партія – Українська партія національної роботи (УПНР, для втаємничених – Партія національної революції). Спершу вона теж виявляла профашистські симпатії, однак незабаром у ній перемогла концепція об'єднання з національно-демократичними силами, яка зрештою втілилася у заснуванні Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО).

На відміну від більшості своїх колег з гурту «Заграви», Донцов продовжував розробляти ідеологію націоналізму тоталітарного типу. Зв'язок цієї ідеології з фашизмом не раз заперечувався, особливо публіцистами з табору ОУН

Відтак варто підкреслити, що при створенні цього містичного, піднесеного образу Легіону Еліаде не перешкоджало усвідомлення терористичного, геноцидного характеру цієї організації. Адже він творив цей імідж і тоді, коли чітко усвідомлював відповідальність «руху» за вбивство прем'єра Дуки, і коли знав, що 14 вересня 1939 р. бойовики Легіону вбили Арманда Калінеску, міністра внутрішніх справ в уряді патріарха Мирона та «праву руку» короля Карла II, і навіть тоді, коли сумління легіонерів було обтяжене масовими вбивствами. Але усвідомлення цих злочинних діянь у Еліаде набуває особливої форми — він вболіває над тим, що ці вчинки забруднили первісну «чистоту» ідеї Кодряну і дотихчасове мучеництво легіонерів, однак додає, що дехто з убитих «не був цілком бездоганним»: «Тим більша вина лягає на провідників Легіону, котрі понівечили сенс «міри страждань і кривавої жертви», віддавши наказ вчинити 30 листопада 1940 р. низку жажливих убивств. (...) Але й ця трагедія — частина долі румунів, нещасної нації, яка втратила шанс вберегти чистоту цієї останньої з-поміж безконечних її жертв». «Убиваючи своїх жертв уночі (...), легіонери вважали, що мстяться за Кодряну. Насправді ж вони нівечили «жер-

товний» сенс страт, які чинив уряд Карла, і раз і назавше скомпрометували Залізну Гвардію, яку відтоді вважали терористичною та пронацистською організацією».

Поza тим, притаманна Залізній Гвардії «культура смерті» — всупереч Еліаде — зовсім не виводилася з християнства, а тільки вживала його зовнішніх релігійних форм. Вона насамперед апелювала до наддунайсько-балканської народної традиції цілком поганського походження. Гімн «руху» звучав так:

*Смерть, тільки смерть, легіонери,
є радісними заручинами для нас.
Легіонери помирають співаючи,
легіонери співають помираючи.*

Знавці предмету вказують, що ідея «нареченого смерті» походить з маніпулювання архаїчними народними міттами, скажімо використання лейтмотиву відомої румунської балади *Міоріка*, герої якої, пастух, уявляє власну смерть як нареченство, заручини, еротичне поєднання з природою. Також на увагу заслуговує улюблена балада Еліаде *Легенда про Майстра Маноле*. Це історія муляра, котрий, аби вчасно закінчити будову, повинен замурувати в стіну улюблену дружину. Про цю жертву Еліаде

93

ЗБІГНЄВ
МІКОЛЕЙКО
СЛІПІЙ У ЯССАХ.
ЕЛІАДЕ І
ФАШИЗМ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

С.Бандери, однак факти свідчать про інше. Твори Донцова 20-30-х рясніють цитатами з Муссоліні й Гітлера, він не раз висловлював своє захоплення обома диктаторами [19]. Донцов переклав «Доктрину фашизму» Муссоліні, частину «Майн Кампф» Гітлера, видав у «Книгозбірні Вістника» брошури Михайла Островерхи «Муссоліні: людина й чин» та Ростислава Єндика «Адольф Гітлер». Він з ентузіазмом вітав перемогу націонал-соціалізму в Німеччині, вбачаючи в ньому силу, здатну знищити більшовизм його ж методами. На початку 1933 р. Донцов писав: «Для нас найважливіше в гітлеризмі — це заповідь рішучої боротьби з марксизмом. Важно, що нарешті знайшовся в Європі режим, який рішив поступати з більшовиками — по більшовицьки. Це в високій степені відрядне явище, яке не лишиться без відгомону в цілім світі, де лише проникла совітська гангрена».

Донцов бачив у фашизмі й нацизмі прояви нового духу, який оздоровить Європу: «Цей дух прокинувся в Італії, він прокинувся в Німеччині, прокидається у Франції, прокидається на Наддніпрянщині. Рух, що зачався в Італії, а тепер іде в Німеччині, оздоровить затроєну Людвіками, Айнштайнами, Ромен Ролянами, Маргеритами, Барбюсами і Горь-

кими духову атмосферу Європи, створить нову громадську думку, нову скалю громадських і особистих вартостей, яка не толеруватиме обік себе гангрени марксизму» [20].

У донцовському «чинному націоналізмі» неважко знайти низку паралелей із фашизмом: культ боротьби, ідеї ієрархізованого суспільства, ініціативної меншости, правлячої касти, Ордену на противагу партійництву, войовничий антимарксизм і антилібералізм. Щоправда, автор «Націоналізму» не викладав своїх ідей у вигляді послідовної доктрини, він апелював радше до емоцій, аніж до розуму.

Однак, те ж саме можна сказати і про фашизм на ранній стадії його розвитку: тільки у 1929 р. Муссоліні вирішив, що фашизм повинен «забезпечити себе доктриною» [21]. Сам Донцов з гордістю підкреслював співзвучність своїх думок висловлюванням Муссоліні та Гітлера і заперечував тим своїм критикам, які твердили, «що ідеї гітлеризму — це зовсім щось інше, аніж те, що проповідують вар'яти з *Вістника*» [22].

Слушно твердив І.Лисяк-Рудницький: «Донцов усім своїм авторитетом спрямовував український націоналізм у фашистське русло» [23]

Не викликає сумніву визначальний вплив творів Дон-

пише: «Аби вистояти, споруда (будинки, технічний витвір, а навіть духовна конструкція) повинна бути одухотворена, тобто набути водночас тіла й душі. Однак трансфер душі можливий тільки почерез жертву, іншими словами — насильницьку смерть. Можна також сказати, що жертва продовжує існувати після смерті, не у своєму фізичному тілі, а в новому тілі — споруді — яку вона «одухотворила» своєю посвятою. Можна також вести мову про «архітектурне тіло», яке замінило собою тіло фізичне. Обрядовий трансфер життя за посередництвом жертви не обмежується спорудженням будівель (храмів, міст, мостів, будинків) і корисних предметів; так само потрібні людські жертви, аби забезпечити успіх діянням та історичній тривкості певного духовного починання».

Описана концепція Еліаде та мітологічні помисли легіонерів виростають водночас із своєрідної містики «Землі та Крові», з архаїзації історичної тотожності нації, з намагань видобути з румунської історії якусь незмінну, метафізичну сутність. Сповнена драм і «проваль», дискретна історія, про «терор» якої щодо румунського народу так часто говорив Еліаде, у цьому випадку наче уневажнюється, замінена «дакійською» Традицією, яка

свою невгамовну життєвість черпає з мітологічного коріння. Власне така мета стояла, вочевидь, перед Еліаде, коли він у 1943 р. писав книгу Румуни: «Румуни є нащадками двох великих народів минулого — гето-даків і римлян. Гети, яких римляни звали даками, походять з великої тракійської родини, глибоко закоріненої в традиції та найдавніших релігіях Еллади». «Подібно до їхніх гето-дакійських предків, румуни від своїх початків були приречені на низку вторгнень — значно кривавіших, аніж ті, які мали місце в давнину — а також на чужинські, іноді навіть антагоністичні, впливи. Однак, румуни zostалися глибоко вкоріненими у власну землю, якої не полишили навіть за найтрагічніших обставин. Вони протистояли чужинським впливам і нападам без втрати власної етнічної ідентичності, власного стилю, своєї сили, своїх справжніх фізичних рис і автентичних моральних прикмет».

Святі з фашистських святців

Неправда, наче румуни — єдина нація, яка не породила власних святих, переконував Еліаде. Саме «релігія смерті» та «мучеництво» легіонерів мали б цьому суперечити. Наче типовий середньовічний святий, християнський

цова на формування ідеології ОУН. Як і Донцов, творці організованого націоналізму захоплено стежили за успіхами фашизму в Італії. Дмитро Андрієвський (член першого Проводу українських націоналістів) писав у 1928 р.: «Італія приходить що тільки після майже тисячелітнього рабства й роз'єднання до національного життя. Відмолоджена варварською домішкою, віджила за час великого історичного антракту спадкоємиця давнього Риму зачинає нову сторінку свого буття... В душі нації, — розбурханій, захопленій до чину геніальним диктатором, — пробуджується нині свідомість скрути, заборчність старого завойовника, змисл великого й непереможне бажання смілих, карколомних починів» [24].

Інший симпатик фашизму, Євген Онацький, визнавав, що «молодий український націоналізм дещо перейняв вже від італійського фашизму, і це перш за все визнання потреби залізної гієрархічної організації та підпорядкування всіх приватних, партійних і клясових інтересів інтересам батьківщини. — «Батьківщина понад все». Далі визнання переваги сили духа над силою матерії. У свій час італійські фашисти, а тепер й українські націоналісти не піддають свої справи розрахункам, — вони й без розрахунків

знають, що проти них стоїть величезна матеріально-переважаюча сила» [25].

Ідеологія ОУН була сформульована в програмних документах 1929 р., а також у численній публіцистиці. В її основу покладено пріоритет інтересів нації, яка визнавалась абсолютною цінністю, «найвищим типом людської спільноти». Метою боротьби проголошувалося створення Української Самостійної Соборної Держави. Форма державної влади мала відповідати послідовним етапам державного будівництва. На етапі національної революції передбачалося встановлення національної диктатури. Після відновлення державности голова держави повинен був створити законодавчі органи, але не шляхом загальних виборів, а «на засаді представництва всіх організованих суспільних верств» [26]. На уявлення ОУН про державний устрій певний вплив мав «корпоративний» лад фашистської Італії, її державний синдикалізм, але в цілому в «Устрої ОУН» 1929 р. прямих запозичень з фашистської ідеології ще небагато.

Упродовж 30-х років вплив фашизму на організований український націоналізм неухильно зростав. Чи не найбільше він позначився на концепції націократії, розробленій

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

аскет, діючий під покровом св. Михаїла Архангела лицар, поставав в уяві Еліаде розстріляний за вироком суду Корнеліу Кодряну.

Еліаде також сповідував культ безжалісного португальського диктатора Салазара — постаті, цілком іншої, аніж містичний Кодряну. Еліаде і словом не прохопився про систему португальської тиранії, про авторитарний характер режиму, бруталність місцевої служби безпеки, переслідування політичних противників режиму і тисячі вимушених емігрантів, не згадував про злиденність та відсталість цієї країни. Однак, він із захопленням занотовував у щоденнику образи начебто «народної маніфестації» на честь диктатора, співав пеани його раціональності та скромності. Наче дитина, він, дипломат, переймався візитом у Салазара, і дивився як заворожений: «Салазар виглядав дуже скромно. (...) Слухає, не виказуючи власної присутності. Тепер я добре роздивився його очі. Вони не блищать; їхній погляд, хоча й пронизливий, не сковає, в ньому немає й тіні ворожості».

«В його наче вирізьбленому, мужньому обличчі є щось чисте, свіже, невинне. Очі у нього вологі, оточені колами, вони споглядають на співрозмовника наче звіддалік.

Іноді цей погляд тільки ковзає по співрозмовнику і біжить кудись вдалину. У нього не дуже сильний, теплий голос, зовсім інший, аніж той, який я чув по радіо». У 1941-42 роках Еліаде написав книгу *Салазар і революція в Португалії*, яка містила похвалу тиранові та його авторитарній Новій Державі.

«Вибрики» в Яссах

Час, однак, повернутися до жорстокостей Історії. Адже Еліаде дуже своєрідно усвідомлював її. У його розлогіх мемуарах прізвище Гітлера з'являється лише один раз, а Муссоліні — зо два рази, і то абсолютно маргінально. А прецінь, Еліаде кілька разів їздив до фашистської Італії та нацистської Німеччини, стежив за тамтешнім інтелектуальним і політичним життям, підтримував стосунки з багатьма особистостями з цих країн. Але він практично замовчує існування обидвох режимів, а їхні жорстокості обходить повною мовчанкою (а писав же він свої мемуари багато років після війни, коли усе вже було відомо). Наукові студії, розваги, товариські розмови, естетичні враження від культур цих країн — усе, на що він здобувся. А коли пам'ять підказувала Еліаде щось неприєм-

95

ЗБІГНЄВ
МІКОЛЕЙКО
СЛІПИЙ У ЯССАХ.
ЕЛІАДЕ І
ФАШИЗМ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

М.Сціборським. У своїй книзі «Націократія» Сціборський розглянув і повністю відкинув демократію, соціалізм, комунізм, натомість із великою похвалою писав про фашизм та його історичні заслуги. Багато положень «Націократії» — імперіалізм, протиставлення «єдино-правильного» націоналістичного світогляду всім іншим, відкидання «загально-людських» етичних приписів, розуміння суті й завдань держави, концепція соціально-економічного ладу, державний синдикалізм, концепція еліти — прямо запозичені з фашизму.

Разом з тим, Сціборський критикував фашистів за те, що вони вважали диктатуру не тимчасовим, а постійним принципом організації держави. «Перманентна диктатура зправила [зазвичай] схильна позначати життя **надмірним** урядовим етатизмом і витворювати культ своєманітної «поліційної держави», що гальмують розвиток суспільства та індивідуальності. Гадаємо, що цих прикмет не позбавлений і устрій фашизму» [27]. Автор «Націократії» вважав, що українська нація зобов'язана використати ідеї, науку і досвід націоналістично-авторитарних диктатур, зокрема фашистської та націонал-соціалістичної. «Проте, український націоналізм не обмежує свою творчість ме-

ханічним копіюванням чужих зразків. Будуча Українська держава не буде ні фашистською, ні націонал-соціалістичною, ні «примо-де-ріберівською» [28].

Альтернативою перманентній фашистській диктатурі Сціборський вважав націократичний державний устрій, який мав замінити національну диктатуру після виконання її завдань. Націократією він називав «**режим панування нації у власній державі, що здійснюється владою всіх соціально-корисних верств, об'єднаних — відповідно до їх суспільно-продукційної функції — в представницьких органах державного управління**». На чолі держави мав стояти обраний Національним Збором «Вожд[ь] Нації, найкращий із найкращих її синів, що силою загального довіря нації та правом своїх **внутрішніх властивостей** триматиме в своїх руках **владу Держави**». Передбачалося створення виборних органів місцевого самоврядування, обрання законодавчої установи — Державної Ради, кандидатів до якої мали визначати контрольовані державою синдикати. Однак політичного плюралізму не передбачалося: «**Як у період національної диктатури, так і в умовах постійного державного ладу — партії не існуватимуть**» [29].

не, то він згадував про це як естет, прекраснорух: «То була моя перша подорож до Німеччини, — писав він про відвідини Берліна у 1934 р. — Знаючи про своє замилювання Італією, Грецією та Сходом, я боявся розчарувань. Тим більшою була несподіванка і захоплення. Задоволенню перешкоджали тільки червоні прапори із свастиками, якими були обвішані будинки, та брунатні й чорні однострої, з якими я розминався на вулиці; зрештою, я перестав на них зважати».

І це все у його мемуарах про нацизм, якщо не рахувати дрібних, неістотних згадок. Жодного разу не пролунали такі слова як Голокост, Освенцим, про концентраційні табори йдеться тільки задля того, щоб порівняти їх з власною долею в таборах для інтернованих, і тільки у порівнянні з совєцькими таборами. Немає нічого про геноцид, про депортації, про тотальну війну, про всі жахіття окупації. Війна лякає Еліаде тільки тоді, коли вона загрожує йому особисто. Поза тим — наче її й не було. Ні, звичайно, подекуди він вписує сухі, підручникові фрази про найважливіші події. Але одразу ж починає займатися собою, виключно собою. І трішки Румунією: «З великим запалом я взявся знову до *Мандрагори*, однак встиг

написати тільки два розділи. 1 вересня 1939 р. німецькі війська вдерлися в Польщу, через кілька тижнів вони опанували половину країни, в той час як другу половину окупували совєцькі війська. Потім почалася «дивна війна», яка жорстоко насміялася з багатьох наївних людей. Що стосується мене, то я активно працював...» Звіт з окупованого Парижа (1943 р.) міг би однаково добре пасувати до 1913, 1933 чи 1963 року. Наче місто було вільним. Маса вражень від інтелектуального і товариського життя. І нічого поза висновком: «Це коротке занурення в культурний клімат Парижа сповнило мене ентузіазмом».

Щось, однак, до Еліаде усе ж долинали. Ось нотатка за листопад 1945 р.: «Познайомився з директором *Сінематографіта* одним режисером. Обидва мають великий життєвий досвід, коли йдеться про концентраційні табори. Режисер, єврей, пройшов через Бухенвальд і Дахау, а коли йому вдалося втекти, він важив всього лиш тридцять вісім кілограмів. Обидва стверджують, що в ув'язненні спізнали нову «людську кондицію»; вони здобули там віру, що людина є чимось іншим, аніж вважалося досі, що існує певна духовна дійсність, так як і певні «стани», які неможливо описати. Директор *Сінематографі* хотів по-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Логічно поставало питання: «яке місце в цій державі займе організований націоналізм? Чи не перетвориться він — скасувавши всі партії — самий у партію, що «захопить усі посади»?... **Ні, не перетвориться!**», — відповідав Сціборський. — «Виростаючи з глибин народу, покриваючи своїм генералізуючим змістом ціле його життя — націоналізм стане вартівничим і будівничим нації, **її провідним авангардом**» [30].

Цілком очевидно, що націократичний устрій, задуманий Сціборським як альтернатива фашистській диктатурі, у випадку його здійснення став би лише модернізованим варіантом останньої. Досвід комуністичного тоталітаризму свідчить, що навіть при існуванні формально «вільних» виборів і широкого (на папері) місцевого самоврядування, відсутність дійсного ідейно-політичного плюралізму та багатопартійності веде до нічим не обмеженої диктатури. Організований націоналізм у цих умовах неминуче перетворився б із «провідного авангарду» в типову державну партію фашистського, нацистського чи більшовицького зразка.

Концепція Сціборського була покладена в основу Політичної програми, яку прийняв ІІ Великий Збір ОУН (сер-

пень 1939 р.). У ній говорилося, що «устрій Української Держави будуватиметься на засадах націократії», яку розуміли як «владу нації в державі, що спирається на зорганізовані і солідарні співпраці всіх соціальних верств, об'єднаних — відповідно до їх суспільних функцій — в представницьких органах державного кермування». Суспільне життя мало будуватися на ієрархічних засадах, із Вождем Нації на чолі суспільної ієрархії. Принцип надпартійності з документів 1929 р. замінено принципом протипартійності: «існування політичних партій буде заборонено законом. Єдиною формою політичної організації населення Держави буде ОУН — як підстава державного ладу й чинник національного виховання та організації суспільного життя» [31].

Як справедливо зазначали дослідники, «пропонований устрій явно нав'язував до фашистських зразків» [32]. «Поворот праворуч» частини українського національного руху пояснюється цілою низкою причин: розчаруванням у демократичних традиціях старшого покоління, яке прогало війну за незалежність; незадоволенням західними демократіями, що санкціонували поділ України між окупантами; еволюцією Польської держави від парламентарної демократії до «санайної» диктатури; зростанням тоталітариз-

знайомитися зі мною і розповісти усе це задля того, аби довідатися, чи стани, які вони обидва пережили, мають щось спільного з йогою. Як шкода, що переживання такого типу не описані в щоденниках чи спогадах, аби можна було про них сперечатися й інтерпретувати їх. Мільйони європейців не з власної волі пройшли шлях, про який людство забуло в часи середньовіччя. Вони на власному досвіді переконалися в реальності певних «станів», міркування про які ще кілька років тому викликало б усмішку. У таборах колишні боягузи і скептики починали провадити життя, сповнене посвяти, і доходили до віри в існування духовної дійсності, яка їх переростала, а водночас давала втіху і допомагала вижити. (...) І увесь цей блискучий досвід буде втрачений, так само як я втратив усе, чого навчився в Гімалаях. Здатність забувати у людини безмежна». Інший запис, за 9 жовтня 1945 р.: «У Чорана познайомився з молодим французом, якому вдалося врятуватися живим з концтабору Бухенвальд. З усіх деталей, про які я довідався від нього, мені запали у пам'ять дві: того, хто мав блощиць, скеровували до лазні та звільняли на цілий день від роботи. Усі хотіли відпочити цей день. Тому виник чорний ринок продажу блощиць.

Одна блощиця коштувала марку, потай, звичайно. Покупець урочисто афішував свою блощицю, аби його послали до лазні. В одному з жіночих таборів, уже не пам'ятаю якому, було створено бордель. Відібрали шість французів. Максимум, на який кожен з них мав право — чотири жінки на день. Через місяць вони повернулися абсолютно вичерпані і мало не всі невдовзі померли. Чи коли-небудь постане література, заснована на цих фактах, у яких божевілья і звірство перемішані з гротеском і абсурдом?»

Так, «здатність забувати у людини безмежна». Однак найгірше, що їй перешкоджає робота Історії, її «терор». Шкода, що не можна перетворити її в духовне буття, в абстракцію, в метафізичну «тривогу». Що вона в силі когось подібного до Еліаде примусити покинути глибини свого прекрасного духовного життя і назвати на ім'я якусь історичну силу. Однак, він не так швидко піддавався: «Ми знову зазнали почуття тривоги у січні 1941 р., коли вибухнув бунт легіонерів, причини якого важко було зрозуміти, адже Горя Сіма був віце-прем'єром в уряді Антонеску, де, крім того, засідали кілька міністрів, вихідців з Легіону. Щоправда, отримувані нами інформації, були надто загальними і неточними. Однак, ми все ж довіда-

97

ЗБІГНЄВ
МІКОЛЕЙКО
СЛІПІЙ У ЯССАХ.
ЕЛІАДЕ І
ФАШИЗМ

му в Європі; антиукраїнським терором у СРСР. Останнє, мабуть, найважливіше. Виникнення тоталітарної течії в українському націоналізмі стало спробою відповіді на історичний виклик більшовицького тоталітаризму, що загрожував самому існуванню української нації.

Варто зауважити, що, захоплюючись італійським фашизмом і намагаючись його наслідувати, діячі ОУН водночас досить критично ставилися до німецького націонал-соціалізму. Зокрема, Є.Онацький, порівнюючи ці дві ідеології, засудив расову теорію нацизму: «Націонал-соціалізм... ототожнює націю з *расою* і кладе в її підстави лише один елемент — *кров*... Для націонал-соціалізму є аксіомою, що саме німецька раса є найвищою, і що навіть латинські народи, не кажучи вже про слов'янські, є народами порівнюючи нищої раси, хоча як арійці вони є незмірно вищі від інших не-арійських народів, не кажучи вже про африканських негрів». Онацький застерігав, що з німцями слід трактувати з обережністю, «щоби не впасти, бува, жертвою народу, що вбачає свою місію в *панованні* над іншими, менш вартісними з расової точки погляду народами» [33]. (На жаль, ці застереження швидко забули лідери ОУН). В іншій статті Онацький писав: «Ми знаємо (хоч би на влас-

ній шкірі в час Української Держави, 1918 р.), як мало рахувалася з почуваннями інших цісарська Німеччина. Расистські теорії націонал-соціалізму засвідчують досить виразно про те, як мало рахується з почуваннями інших і Німеччина Гітлера, що виразно трактує всі народи, як «нижчі раси», а німецький нарід називає «втіленням найвищої людяности на землі»... А як дивиться націонал-соціалізм на *поневолені народи*, а зокрема на *поневолені Московою народи*, не від речі буде нам, українцям, пізнати з таких слів Гітлера: «Для мене, націоналіста, що оцінює вартість людства на підставі расизму, визнання *меншої вартости* з точки погляду раси отих «пригночених націй» уже вистачає для того, щоби *не зв'язувати їх долі з долею мого народу*» [34].

Попри критичне ставлення до нацизму, ОУН пішла на співпрацю з гітлерівцями. Ця співпраця, особливо тісна з 1937 р., пояснювалася не стільки ідеологічними, скільки суто прагматичними міркуваннями. Українські націоналісти вважали гітлерівську Німеччину природним союзником у боротьбі з СРСР і Польщею, і вірили, що фюрер нацистів, діючи у власних інтересах, допоможе створити самостійну Україну. Це був «шлюб з розрахунку», однак він не

лися про вибрики і злочини легіонерів (розповідали про випадки погромів, зокрема в Яссах). Невдовзі після того, як вірні Антонеску війська придушили заколот, ми довідалися, що до Румунії масово вступають німецькі війська, аби розпочати вишкіл кількох елітних дивізій».

«Вибрики і злочини легіонерів», «розповідали про випадки погромів, зокрема в Яссах» — від цих словосполучень відгонить сумом за абстракцією, а ще краще, мовчанкою. Бо треба назвати те, чого зовсім не хочеться називати. Хоча тоді, коли король Карл і Арманд Калінеску намагалися, захищаючи демократію і монархію, брутално розправитися з правою змовою, Еліаде не бракувало слів: він говорив про «диктатуру», про «терор», про «мучеництво», про «тортури» — і не заощаджував кусючих епітетів на адресу противників та драматичних деталей, які стосувалися ув'язнення та розстрілів легіонерів. У випадку «вибриків» у Яссах драматичних деталей бракує (і взагалі відсутня будь-яка конкретика). Можна було б сказати: репресії щодо легіонерів Еліаде бачив безпосередньо, відчув їх на власному досвіді, натомість про погром в Яссах він довідався на дипломатичному посту в Лондоні, у розпалі світової війни.

Але річ у тому, що до нього дуже швидко долинали найдрібніші румунські політичні плітки. А ще в тому, що другий том своїх спогадів він писав через багато-багато років після війни, коли вже могли убитих поросли мохом і відомо було чудово «хто цюкував, а хто музику замовляв».

Про те, що трапилося в Яссах ми маємо страшний і сенсаційний документ. Це славетний *Caputt* Курціо Малапарті, виданий у 1962 р. Важко припустити, що Еліаде не читав цієї книги. Тим більше, вона містить також румунський сюжет — розділ *Пацюки в Яссах*. «Групки євреїв пурхали в бічні вулиці, а слідом за ними бігли вояки та роз'юшені цивільні, озброєні ножами або залізними кайлами. Жандарми розбивали кольбами двері будинків, у стрімко прочинених вікнах з'являлися жінки у нічних сорочках, з розпущеним волоссям, лементуючи і розмахуючи руками. Деякі кидалися з вікон і падали обличчям на асфальт тротуару з глухим пласканням. Крізь маленькі віконечка, прочинені на рівні вулиці, вояки вкидали ручні гранати до пивниць, де маса людей шукала зрадливого сховку. Дехто з вояків лягав на землю, черевом до тротуару, і зазирав усередину, а відтак обертався до колег і, сміючись, оповідав про результати своїх діянь. Там, де різанина була

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

залишився безплідним в ідеологічному плані. Союз із нацистами сприяв проникненню в ідеологію ОУН елементів расизму і антисемітизму. Опублікований К.Бондаренком документ свідчить, що діячі ОУН С.Бандери виявляли великий інтерес до нацистського досвіду політики щодо євреїв і розглядали можливість її застосування в Україні [35]. Оунівці сприйняли і концепцію моноетнічної держави, яка логічно вела до етнічних чисток.

Проблема ідейних джерел українського інтегрального націоналізму найдокладніше розробив О.Мотиль. Він зробив порівняльний аналіз ідеологій ОУН, французького інтегрального націоналізму, італійського фашизму та українського консерватизму. Таке порівняння цілком виправдане, оскільки всі чотири ідеології майже одночасно досягли широкого впливу; оскільки українські націоналісти були знайомі з іншими трьома ідеологіями, часом захоплюючись ними; і оскільки ключові елементи українського націоналізму — органічна нація, всемогутня корпоративна держава, провідна роль селянства — спершу з'явилися в інших ідеологіях. У певному сенсі український інтегральний націоналізм можна розглядати як синтез згаданих ідеологій [36].

На думку Олександра Мотіля, спільними для фашизму й українського націоналізму були наступні ідеї: глорифікація нації та держави; вічна боротьба як сенс життя; звеличчування мілітаризму та імперіалізму; воля і віра як рушійні сили історії; акція як спосіб розв'язання всіх проблем; нація як живий організм; окрема особа і соціальний клас як органічні частини нації; абсолютне відкидання марксизму і комунізму; прихильність до державно-регульованого капіталізму; підпорядкування соціальних конфліктів національній єдності і регулювання класової боротьби; авторитарна, ієрархічна і корпоративна держава та соціальна структура; тоталітарна національна ідеологія; тоталітарна політична еліта [37].

До цього переліку спільних ідей можна додати ще дві спільні організаційні засади: вождизм (Fuehrerprinzip) і мілітарний принцип побудови партії (партія-армія), найповніше втілений у структурі УВО-ОУН. Отже, український інтегральний націоналізм справді мав чимало спільного з фашизмом, і їх ототожнення не є цілком безпідставним. Ідеологія ОУН повністю відповідає і шести пунктам «фашистського мінімуму», сформульованого Ернстом Нольте (антимарксизм, антилібералізм, антиконсерватизм, принцип

найзапеклішою, підошви ковзали у крові; повсюди розперезана лють погрому виповнювала вулиці та будинки стріляниною, плачем, вигуками жаху та жорстоким реготом. (...) Вулиця Лапусняну уся була встелена людськими тілами в дивних, безладних позах. Тротуари повністю зникли під нагромадженими одні на одних трупами. Сотні покійників постягували на цвинтар і покидали на одну велику купу. Юрби псів обнюхували мерців; при цьому у них був переляканий і покірний вигляд, який буває у собаки, коли він розшукує свого господаря. Переповнені шаною і співчуттям, вони снували поміж жалюгідних решток делікатно, наче боячись наступити на котресь із цих закривавлених облич чи конвульсивно затиснуті п'ястухи. Команда євреїв під охороною жандармів та вояків, озброєних еркаемами, стягала трупи з проїжджої частини та вклала їх вздовж мурів, аби розчистити шлях для авто. Вулицями снували німецькі та румунські вантажівки, заладовані покійниками. На тротуарі біля *люстпараї* сиділо мертве дитя, сперте плечима до муру, зі схиленою на плече голівкою».

Тимчасом у почваркуватій нотатці Еліаде не пролунало навіть слово «євреї»: так, наче у якомусь далекому

абстрактному місці якісь абстрактні істоти вчинили погром іншим абстрактним істотам. Так, наче дивна сліпота і непам'яття вразила когось, хто раніше чудово запам'ятав виставлені для постраху трупи розстріляних легіонерів. Схоже, що для Еліаде існували дві «культури смерті» — перша, з історії легіонерської мартирології, ідеологічна, і ота з Ясс. Однак яку з них мав на увазі Еліаде, коли писав у заключному розділі книги *Океанографія* (1934), есеї «Запрошення до варварства»: «Всупереч чигаючій звідусюди смерті, я не можу стримати диких веселощів, які опановують мене при думці, що з усіх цих трупів завтра народиться новий світ?»

Збанкрутілий час

Чи був Еліаде антисемітом? У значенні слова, яке безпосередньо породжує переслідування і насильство, звичайно ж, ні. Я навіть гадаю, що антисемітизм подібного гатунку сповнював його відразою.

Антисемітизм Еліаде, як це було і в Еволи, і в Джованні Джентіле, й у інших італійських фашистів, сягав у сферу ідеї, сферу духу, культури. Щоправда, подібні переконання могли б санкціонувати расові та релігійні перес-

99

ЗБІГНІВ
МІКОЛЕЙКО
СЛІПІЙ У ЯССАХ.
ЕЛІАДЕ І
ФАШИЗМ

вождизму, партія-армія, тоталітаризм як мета), і деяким іншим визначенням фашизму.

Більшість існуючих дефініцій і типологій фашизму трактують його як крайню форму націоналізму. Проте вони, як правило, ігнорують фундаментальну відмінність між двома видами націоналізму — націоналізмом державних націй і націоналізмом бездержавних націй, хоч її підкреслювали теоретики і практики національного питання ще у 20-х роках.

Так, Макс Гайдман у 1921 р. виділяв у окремий тип націоналізм пригноблених народів, протиставляючи його запобіжницькому або престижницькому націоналізмові народів державних [38], а Владімір Ленін у 1922 р. закликав своїх однопартійців відрізнити націоналізм нації пригноблючої і націоналізм нації пригнобленої [39]. Подібним чином і в сучасній типології націоналізму Ентоні Сміта окремо розглядаються «рухи перед здобуттям незалежності» й «рухи після здобуття незалежності» (з останніми історично пов'язаний фашистський націоналізм) [40].

Очевидно, що при такому підході фашизм і український націоналізм завжди опиняються в різних клітинах типологічних схем.

На засадничу відмінність між українським інтегральним націоналізмом і фашизмом ще напередодні створення ОУН звернув увагу Є.Онацький. Він писав: «Чимало українських націоналістів почало називати себе залюбки українськими фашистами й шукати підтримки у італійських фашистів. Вони не добачали, що між українським націоналізмом й італійським фашизмом лежить неперехідна прирва, яку може заповнити хіба час та вперта завзята праця... Фашизм є націоналізмом нації державної, ворожої будь-яким ірідентизмом, готової всіх і вся принести в жертву культурі своєї вже створеної держави. Український націоналізм є, навпаки, націоналізмом нації недержавної, що тільки живе ірідентизмом і готовий принести всіх і вся в жертву для зруйнування культури тих держав, що не дають йому жити» [41]. Онацький справді вказав на важливу відмінність між двома ідеологіями: фашизм був засобом *організації* вже існуючої держави, тоді як український націоналізм насамперед був засобом *здобуття* держави.

Отже, українці не могли бути справжніми фашистами, оскільки не досягли того, що робило фашизм можливим — держави. Український інтегральний націоналізм *міг би* перетворитися у форму фашизму лише у випадку завоюван-

лідування, але тут не існує жодного автоматизму. Ба більше, бувало, що антиєврейські сюжети поєднувалися з дивачним філософізмом. Еліаде, скажімо, охоче порівнював долю румунського народу з долею євреїв, захоплювався гебрайською містиккою, Кабалою, радо цитував ізраїльських пророків та захоплювався чарівністю Старого Заповіту.

Усі ці елементи виразно помітні в тому, як Еліаде представляє Фрейда і його психоаналіз, усвідомлюваний ним як вираз і продовження юдейської релігії, «останню фазу десакралізації монотеїзму і старозаповітного профетизму». «Його [Фрейда] переконаність у тому, що він натрапив на глобальне та єдине пояснення явищ мислення, психіки і творчих здібностей людини, що він викував магичний ключ, яким відкриваються усі загадки — від снів і помилкових чинностей до походження релігії, моральності та цивілізації — це переконання (...) виводить на яву монотеїстичну гарячковість гебрайського духу. Завзяття Фрейда, з яким той проштовхував, нав'язував і захищав психоаналіз від усіляких «єресей», нагадує пристрастність та нетерпимість пророків Старого Заповіту. У певному сенсі Фрейд вважав, що його відкриття покли-

кані перемінити людство і забезпечити йому спасіння. Психоаналіз вдовольняв властиве євреям прагнення до абсолюту і їхню віру в існування одного-єдиного царського шляху Духу. Поза тим, він виказував типово гебрайську відразу до плюралізму, політеїзму та ідолопоклонства».

Ідея десакралізації стосується найглибшого елементу в «таємному посланні» Еліаде. Вона стосується «страху перед Історією», який став «долею людини, котра відійшла від релігії». Отож, Еліаде безугавно знецінює історичний, лінійний час, возносячи натомість вартість циклічного часу, тотожного з космічним, сакральним, часом міту. Тут зокрема дуже істотною є проблема християнства як «семітської матриці». З перспективи еліадизму т.зв. культурний антисемітизм, який всотав у себе також і християнізм, був виявом своєрідної сакральної візії, виявом космізму, який приваблює власне циклічний, колобіжний час — святий час. Еліаде ділив цивілізації на дві категорії — юдеохристиянські та інші (архаїчні, первісні, орієнтальні). Відтак він, незважаючи на приналежність до православного християнства, возносив вартості архаїчних та орієнтальних цивілізацій за їх зв'язок з мітом і символом, а насамперед з концепцією колобіжного, сакраль-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

ня державної незалежності. Інша відмінність, яка впливала з першої, — різне розуміння співвідношення між нацією і державою. У одній із своїх промов у 1924 р. Муссоліні заявив: «Без держави немає нації. Існують тільки скупчення людей, що залежать від усіх обставин, які може їм накинути історія». А у статті «Доктрина фашизму» він писав: «...Для фашиста все міститься в державі, і поза державою нічого ані людського, ані духовного не існує, і тим паче не має жодної вартості. У такому розумінні фашизм є тоталітарним... Не нація творить державу, як це твердить застаріла натуралістична концепція, що служила підставою публіцистиці національних держав XIX століття. Якраз навпаки, держава створила націю. Саме вона наділила волею, а отже фактичним існуванням людність, яка усвідомила свою моральну єдність» [42]. Таку концепцію не могли повністю прийняти українські націоналісти, які не мали своєї держави, але вірили в існування української нації. Тому-то Сціборський, приймаючи фашистський культ держави, зауважував: «Факт існування нації неконче зумовлюється її державною незалежністю (бувають і недержавні нації, з таких наразі є й Українська Нація)» [43]. Оунівські публіцисти наголошували, що держава є лише

найзручнішою формою національного життя, а не абсолютною цінністю сама по собі [44].

Цю теоретичну відмінність підкреслював і О.Мотиль. «Природно, якщо хтось ігнорує ці засновки як неважливі і зосереджується тільки на факті, що обидва рухи були антимарксистськими і авторитарними (як міг би зробити Ернст Нольте), він може зробити висновок, що український націоналізм був насправді формою фашизму. Однак, якщо останній термін повинен мати якимось точне значення, а не просто розглядатися як синонім тоталітаризму (в марксистському чи антимарксистському різновиді), то це фундаментальне філософське розходження стосовно відношення нації та держави є визначальним для відношення між націоналізмом ОУН і фашизмом» [45].

Згадаймо визначення фашизму, яке навів К.Бондаренко. Справді, визначальним у фашизмі є культ держави корпоративного типу. «Саме тому, — пише автор, — під розряд «фашистських» не підпадає ідеологія А.Гітлера — нацизм. Згідно з гітлерівськими теоріями, на першому місці у суспільній свідомості має перебувати поняття раси, а не поняття держави...» [46]

Однак, подібну логіку можна застосувати і до україн-

ного часу, з «релігією космосу». Це означає, що в згаданих суспільствах час, кожен його фрагмент, представляють точно окреслену магічну вартість. Такий час — святий час — здатний обернутися в минуле, позаяк (так писав Еліаде) «насправді він є мітичним прачасом, який знову й знову упривнюється». Святий час традиційної свідомості, отож, протиставляється лінійній модерній концепції, пропонуючи «парадоксальний аспект кругового, зворотного, повертального», становлячи «певну форму мітичної одвічної сучасності, до якої людина час від часу повертається за допомогою ритуалів».

Натомість, на думку Еліаде, юдаїзм втрутився у цей порядок буття і часу, десакралізуючи і освячуючи водночас Історію, лінійний час. Відбулася також «юдаїзація» християнства, тобто його історизація — пов'язання Ісусового посланництва із священною історією Ізраїлю. Циклічний час віднови, відродження, час регенерації природи і тісно пов'язаної з нею людини, мав би поступитися часові, який протікає лінійно, в одному напрямку, часові, який має свою мету, свій останній поріг — воскресіння з мертвих і Суд. Ці есхатологічні події на межі буття усе ще дуже далекі, а Історія є механізмом занепаду, який заз-

нає дегенерації та псування, породжуючи «терор». Тим самим, стаючись, вона позбувається свого священного змісту, своєї метафізики, своєї справжньої реальності (скажімо, віддаляється від Традиції), де вічність забезпечують лише міти і ритуали періодичного відродження. Отож, історичний процес, просто Історія, є механізмом і джерелом Зла. Ба більше: Історія і є самим Злом, втіленням Зла, породженням якого стала сучасна цивілізація та її антирелігійне владарювання над природою та людиною. Юдеохристиянство позбавило святости Космос, Космос став об'єктом наукових досліджень; світ опанований технічною цивілізацією, породжуючи в людині — відірваній від космічного ладу, зруйнованого профаном — страх перед смертю і Ніщою. Таким чином, можна виснувати, що євреї відповідальні за Зло, позаяк власне від них походить помисл Історії. І Голокост є тільки передоднем справжнього апокаліпсису, тотального Голокосту, де людство буде спалене у вогні Історії. Порятунком полягає у поверненні до первісного Золотого Віку, до циклічного часу міту й до священного Космосу, його релігії та ритуалів, до Традиції.

Переклав Андрій Вишняускас

101

ЗБІГНЄВ
МІКОЛЕЙКО
СЛІПІЙ У ЯССАХ.
ЕЛІАДЕ І
ФАШИЗМ

ського націоналізму. Адже, згідно з його теоріями, на першому місці у суспільній свідомості має перебувати поняття нації, а не поняття держави. Із наведених аргументів можна зробити висновок, що італійський фашизм, німецький націонал-соціалізм і націоналізм ОУН належали до принципово різних типів ідеологій. Проте, з таким самим успіхом їх можна розглядати як три різновиди фашизму: етатистський, расистський і націоналістичний, в залежності від того, який тип спільноти — держава, раса чи нація — проголошується найвищим.

Можемо зробити деякі висновки.

1. Концепція, згідно з якою український інтегральний націоналізм не мав нічого спільного з фашизмом (за винятком окремих неістотних запозичень) не витримує наукової критики. Фашизм суттєво вплинув на формування українського інтегрального націоналізму. Хоч його ідеологи, за рідкісними винятками, не ототожнювали себе з фашизмом, в обох ідеологіях неважко простежити цілу низку виразних паралелей.

2. Погляд на український інтегральний націоналізм як на різновид фашизму достатньо аргументований і логічно не суперечливий, а отже має право на існування в науці

(особливо в рамках історії ідей, якщо розглядати її як автономний процес, жорстко не детермінований соціально-економічною і політичною історією). Однак, фашистська модель має обмежену евристичну цінність для аналізу українського націоналізму, вона не допоможе зрозуміти ані його походження, ані ідейно-політичної еволюції 1943-1944 років в умовах відкритого протистояння з нацизмом.

3. Найприйнятнішою (але не єдиною істинною!) видається наступна інтерпретація: фашизм (включно з нацизмом) та український інтегральний націоналізм (поряд з іншими аналогічними рухами недержавних націй) належали до відмінних типів одного суспільного феномену, який умовно можна назвати тоталітарним націоналізмом. Український націоналізм не був механічним пересадженням на український ґрунт чужих зразків, він виріс на власному корені і відрізнявся від фашизму в засадничих питаннях. Головна з цих відмінностей наступна. Фашизм був націоналізмом державних, панівних націй, його енергія була спрямована на тоталітарну реорганізацію держави і на підкорення інших народів. Український інтегральний націоналізм був ідеологією недержавної, поневоленої нації, а отже, в першу чергу, національно-визвольний рухом, а вже

ГОТТФРІД БЕНН

ПРОБИ ДО ОРАТОРІЇ
(не скомпонованої)

ХОРАЛ

Що скажете вікам на хвилі валом:
вино, — і кров: цей Нібелунгів пир,
страви з убивством, хміль із суду правом,
рожі сплітають залові убір.

Що скажете полкам на їх походи,
віджилі Меровінги, і Піпін
останньому із них двір на городи
й волів до плуга дасть, йому не лень.

Між хвиль таких і сонм богів вмирає,
пантери, шури з цокотом торжеств,
серця квілять, пантер лиш розпирає:
офіра це — не віра вже — лиш жест.

Чумою й згарищем вагітніє прийдешнє,
при пащі, ласій до корон, столиць,
пропащі землі і стада сердешні
недоєних корів і кобилиць.

Що скажете вікам на хвилі валом,
яка імперія не котиться у хлань?
Династія із вічно рівним сяйвом?
А вбогий дух людини? — глянь.

Дух — всюди, мабуть, в шумовині,
бо всяк на світі має проминуть
так швидко й так безслідно, тільки в зміні
облич і слів вгадаєш духу суть.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

потім — різновидом тоталітаризму. Одне не викликає сумніву — проблему «природи» і типології українського інтегрального націоналізму, його відношення до фашизму необхідно досліджувати і обговорювати, а не делікатно замовчувати.

- [1] Сціборський М. Націократія. — Париж, 1935. — С. 58.
[2] Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. — К., 1994. — Т.2. — С. 251-252.
[3] Грицак Я. Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX-XX ст. — К., 1996. — С. 207; Бондаренко К. Фашизм в Україні. До історії проблеми // Українські варіанти. — 1997. — № 2. — С. 77-78.
[4] Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. — Т.2. — С. 480-481.
[5] Грицак Я. Нарис історії України. — С. 207-208 (пор.: Payne S.G. A History of Fascism, 1914-1945. — Madison, 1995. — P. 14-19).
[6] Бондаренко К. Фашизм в Україні. — С. 81.
[7] Там само. — С. 74.
[8] Див. праці, що вважаються класичними: Nolte E. Three Faces of Fascism: Action Francaise, Italian Fascism, National Socialism. — N.Y., 1966; Kershaw I. The Nazi Dictatorship. — 3rd

- ed. — London, 1993; Griffin R. The Nature of Fascism. — N.Y., 1991; Payne S.G. A History of Fascism, 1914-1945.
[9] Modern Socio-Economic Doctrines and Reform Movements // The New Encyclopaedia Britannica. Macropaedia. — 15th edition. — London, 1994. — Vol. 25. — P. 393-435.
[10] Payne S.G. Comments [to G.Allardyce's essay «What Fascism Is Not»] // The American History Review. — Vol. 84. — 1979. — No 2. — P. 390.
[11] Payne S.G. A History of Fascism, 1914-1945. — P. 15.
[12] Прагнення дати всім явищам дефініції, які б точно відображали їхню сутність, грішить методологічним есенціалізмом (термін К.Поппера). В сучасній науці визначення не відіграють надто важливої ролі, а терміни запроваджуються лише як стенографічні символи чи позначки, щоб скоротити довгу розповідь. Такий підхід Поппер називав методологічним номіналізмом. Згідно з ним, кожне визначення слід вважати однаково прийнятним (за умови його формальної правильності). Див.: Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги / Пер. з англ. — К., 1994. — Т. 1. — С. 45-46; Т. 2. — С. 20-29, 320-321.
[13] Див.: Armstrong J.A. Ukrainian Nationalism. — 3rd ed. — Englewood, Col., 1990. — P. 12-15, 25-26, 212-213; Сосновський М. Дмитро Донцов: політичний портрет. З історії розвитку ідео-

ДЕ МОРЯ НОРДИЧНОГО ПРУГ

Душа — меланхолійно —
співає голос — дім,
в цім домі гармонійно,
дзвенять *money-money* в нім,
домівка — привітна, світла,
доля — приятель, друг,
чотири стіни з рож і срібла,
де моря нордичного пруг.

Співає — і вища кляса
норманно-інгліш панів,
захланна біла раса, —
дух кожен затаїв,
і з ними леді, найсйяніші,
всі з хутра й дукачів,
а перла — зовсім свіжі,
від бахрейнських шукачів.

Співає голос гармонійно,
слова — чужинські, тут салон:
«З миром, душе, спочинь-но,
солодкий довершено сон» —
довершено! — і літанію
п'ють Шубертівську всі,
й від Шанхая до Кейптауна
тоне піратський світ.

Шахрайство, пожар,
плюндрування —
на юрти і шалаші,
канчук — негритянським
ранам,
і долари з опію й анаші:
Вища раса нордична,
пишний Старий Світ,
затихло приміщення —
розвіявся влади міт!

Англійські — фінські стіни-
будинки — голос співа:
Germany безупину,
лиш *German song* — раз-два
і вже воно гармонійно,
і спокій синам дає, —
душе — меланхолійно
білій расі є.

Ген-ген дім із рож і срібла,
а голос співа пісні,
які (межа непотрібна)
йому інший народ приніс,
владу здобуде з ними
інший якийсь владар:
людина є вічно і нині
силам небесним дар.

103

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

логії українського націоналізму. — Нью-Йорк, Торонто, 1974. — С. 21, 61, 335, 340, 364; Motyl A. The Turn to the Right: The Ideological Origins and Development of Ukrainian Nationalism. 1919-1929. — Boulder, 1980. — P. 162-163; Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. — Т. 2. — С. 76-80, 479-482; Субтельний О. Україна: історія / Пер. з англ. — К., 1991, — С. 382-386. Термін «інтегральний націоналізм» з'явився у Франції на початку ХХ ст., а в 1940-х роках був запроваджений до наукового обігу Карлтоном Гейзом для означення історичного типу націоналізму, що прийшов на зміну ліберальному націоналізму ХІХ ст. (див. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. — К., 1999. — С. 185, 318). Здається, першим, хто у 50-х рр. застосував цей термін для характеристики ідеології ОУН, був Дж. Армстронг.

[14] Донцов Д. *Bellum sine caritate* // Літературно-Науковий Вістник. — 1923 (Річник XXII). — Кн. I. — С. 58-71.

[15] Липовецька М. Кілька слів про фашизм // Там само. — Кн. II. — С. 139.

[16] Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. — [б.м.]: Сучасність, 1983. — Т. II. — С. 58.

[17] Слід, однак, зауважити, що згодом Муссоліні змінив свій погляд і заговорив про універсальність фашизму. Були навіть спроби створити «Фашистський інтернаціонал».

[18] Заграва. — 1923. — Ч. 7. — С. 97-102.

[19] Див., наприклад: Донцов Д. Передмова // Острроверха М. Муссоліні: людина й чин. — Львів, 1934. — С. 3-4; він же. Коли вмирає легенда... // Вістник. — 1936 (Річник IV). — С. 296-297.

[20] Він же. Сумерк марксизму // Вістник. — 1933 (Річник I). — С. 304, 308.

[21] Себайн Дж.Г., Торсон Т.Л. Історія політичної думки / Пер. з англ. — К., 1996. — С. 769.

[22] Донцов Д. Про баронів середньовіччя і баранів з байки // Вістник. — 1936. — С. 53.

[23] Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. — Т. 2. — С. 493.

[24] Андрієвський Д. «Вічний мир» // Розбудова Нації. — 1928 (Річник I). — Ч. 2. — С. 52.

[25] Онацький Е. Листи з Італії. I. Дещо про фашизм // Там само. — Ч. 3. — С. 96.

[26] ОУН в світлі постанов Великих Зборів, конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 р. — Видання Закардонних Частин ОУН, 1955. — С. 3-6.

[27] Сціборський М. Націократія. — С. 59.

[28] Там само. — С. 72.

[29] Там само. — С. 114-116.

FINIS POLONIAE

Finis Poloniae –
мовний зворот,
що поза своїм історичним змістом
означає кінець
великих Панств.

Заполонена атмосфера,
всюди гнітюча задуха,
двостатеве повітря – якби мало помисли,
були б то такі: про неєвропейські мусони
і жовті моря.

Велике падає само по собі долі,
проголошує само собі останнє слово,
чужинську пісню, здебільш невизнану,
принагідно терпиму –

Finis Poloniae –
можливо, якогось сльотавого дня мало
любиму,

ну а для даного випадку – бринить за щастя,
й тоді соло горна,
і прилучаючись – гортензія, найспокійніша з
квітів,
яка до листопада під дощем витримує,
тихо на гріб.

Переклав Назар Гончар

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

[30] Там само. – С.117.

[31] Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. – Т. II.
– С. 401-402.

[32] Бар М., Зеленький А. Війна втрачених надій: український
самостійницький рух у 1939-1945 рр. // Укр. іст. журнал. – 1992.
– № 6. – С. 117.

[33] Онацький Е. Ідеологічні й тактичні розходження між
фашизмом і націонал-соціалізмом // Розбудова Нації. – 1934.
– Ч. 5-6. – С. 144-145, 147.

[34] Він же. Культ успіху // Розбудова Нації. – 1934. – Ч. 7-8. –
С. 166.

[35] Бондаренко К. До питання про національну політику Ор-
ганізації Українських Націоналістів на початку німецько-радян-
ської війни // Українські варіанти. – 1997. – № 2. – С. 93-95.

[36] Motyl A. The Turn to the Right. – P. 162.

[37] Ibid. – P. 163-164.

[38] Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – С. 205-206.

[39] Ленин В.И. Полн. собр. соч. – Т. 45. – С.358-359.

[40] Сміт Е.Д. Національна ідентичність / Пер. з англ. – К., 1994.

[41] Онацький Е. Листи з Італії. I. Дещо про фашизм. – С. 95.

[42] Mussolini B. Doktryna faszyzmu. – Lwów, 1935. – S. 12, 14.

Вважається, що справжнім автором світоглядної частини цієї
праці був філософ Джованні Джентіле (Себайн Дж.Г., Торсон
Т.Л. Історія політичної думки. – С.786).

[43] Сціборський М. Націократія. – С. 79.

[44] Armstrong J.A. Ukrainian Nationalism. – P. 25.

[45] Motyl A. The Turn to the Right. – P. 165.

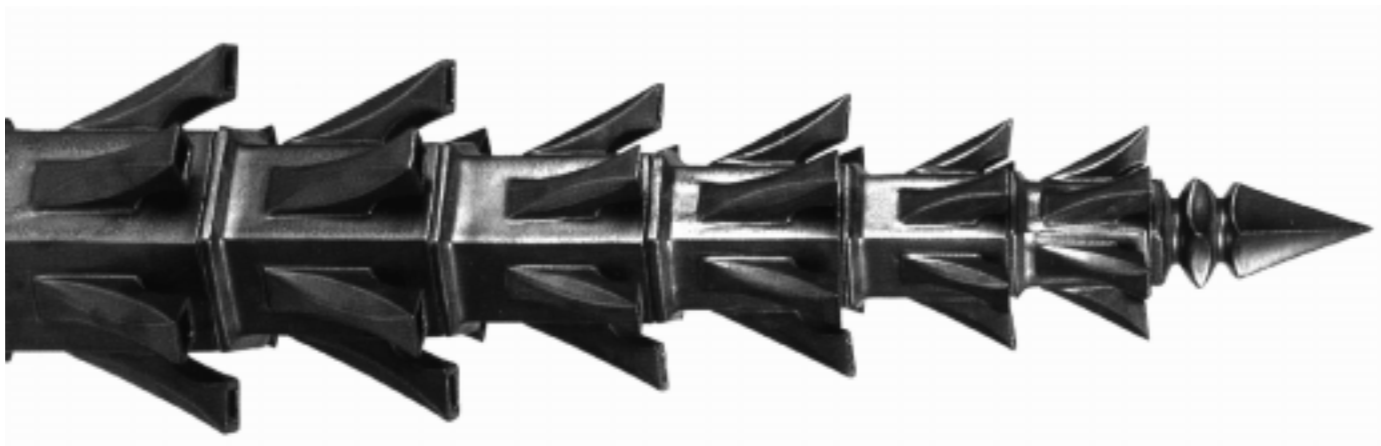
[46] Бондаренко К. Фашизм в Україні. – С. 74.

КОСТЬ

БОНДАРЕНКО

ГОТФРІД БЕНН
ВІРШІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ПРАВІ В УКРАЇНІ: ЗАПЕКЛА БОРОТЬБА ЗА МАРГІНЕС

© Бондаренко К., 2000

Колись (ще за часів Великої французької революції) прихильників різних ідеологій умовно поділили на «правих» і «лівих». Відтоді право-ліва термінологія настільки міцно увійшла до нашого лексикону, що визначення на кшталт «Він – правий» або «Він – лівий» сприймається майже як свідчення кастової чи кланової приналежності (як-от: «Він – кшатрій», «Він – брахман», «Він – Монтеккі», «Він – Капулетті» etc.). І дуже часто праві ображаються, коли їх називають правими, а ліві не відають, що вони – ліві.

Але так вже сталося: про лівих останнім часом пишуть багато. Ліві стали об'єктом дослідження політологів. Лівих використовують як розмінну карту у президентських іграх. Лівою загрозою лякають. Про правих згадують переважно в іронічних тонах. Ніби й немає у нас ніяких правих. Але ж іще років п'ять тому правих розглядали як потужну політичну силу. То чому ж вони перестали відігравати належну їм роль у суспільстві? Чому вони зійшли на маргінес нашого політичного буття?

Пропонуємо розглянути цю проблему під різними кутами зору.

УМБЕРТО ТОЛЕРАНТНІСТЬ ТА ЇЇ МЕЖІ ЕКО

© Index of Censorship.— 1994.— № 1.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

БРАК ЛІДЕРІВ

Правий рух в Україні дійсно не має лідерів — яскравих, харизматичних. Останній претендент на харизму — В'ячеслав Чорновіл — не зміг вповні стати національним лідером. Визнання, яке прийшло до нього після смерті, поставило його у ранг національного героя, але не перетворило у свідомості людей на національного лідера. Найвищий результат, якого будь-коли добивався правий кандидат, це результат В.Чорновола на президентських виборах 1991 р. — 25% голосів. Він цілком співмірний з тими голосами, які традиційно здобувають під час виборчих кампаній представники Комуністичної партії України — наймасовішої лівої політичної партії.

Загибель В.Чорновола у 1999 р. та розкол Народного руху України призвели до пошуку лідерів у правоцентристському середовищі. Відтак фракції Руху очолили Геннадій Удовенко — професійний дипломат, экс-міністр закордонних справ, та Юрій Костенко — экс-міністр екологічної безпеки. Результати, які показали обидва лідери Руху (в сумі — ледь більше 3%) були неспівмірними з тими, які показав єдиний Рух, очолюваний В.Чорноволем, на парламентських виборах 1998 р. (майже 9%).

Українська республіканська партія — найавторитетніша у правому середовищі політична партія на початку 90-х років — після двох розколів також відійшла на маргінес політичного життя. Колишні політв'язні-дисиденти, які гуртом руйнували совецьку систему, не витримали випробування незалежністю і перетворилися на суперників — і Степан Хмара, і брати Горині, і Левко Лук'яненко. Жоден із них не зміг стати лідером всеукраїнського масштабу.

Діячі з середовища емігрантів — Слава Стецько та Микола Плав'юк — прибувши в Україну після багатьох десятиліть вигнання замість конструктивної діяльності зайнялися з'ясуванням старих суперечок: хто більше винен у подіях 1940 р. і розколі ОУН — мельниківці чи бандерівці. «Крайові націоналісти», тобто, адепти націоналістичної ідеології безпосередньо в Україні, протестуючи проти такої політики экс-емігрантів, розгорнули кампанію по створенню численних структур, які вдалися до самоназви «ОУН в Україні». Як правило, жодного впливу на політичне життя ці структури не мали — окрім, звісно, галасу.

Християнський рух в Україні також не надто сильний, оскільки досі немає людини, яка могла б стати безсумнівним авторитетом у середовищі, близькому до християнського.

КОСТЬ
БОНДАРЕНКО
ПРАВИ В
УКРАЇНІ:
ЗАПЕКЛА
БОРотьБА ЗА
МАРТИНЕС

*Від редакції часопису Index of Censorship:
У 1993 р. сорок інтелектуалів, у тому числі
Умберто Еко, закликали Європу уважно стежити
за всіма діями ультраправих. Ті, хто поставив свій
підпис під «Закликом до пильності»*

*(«Appel à la vigilance»), а їх уже кількасот,
стривожені, що внаслідок частого вжитку
відбувається звикання до небезпечних ідей, деякі з
них стають привабливими. Ті, хто підписав
«Заклик», вирішили не брати участі у виданнях,
зустрічах, радіо й телепрограмах, які принаймні
якось стосуються ультраправих. У інтерв'ю У.Еко
пояснює журналістові*

*Роже Полеві Друа, чому він підписав відозву,
а також міркує про толерантність
та її межі.*

Р.П.Д.: Критики «Відозви» констатують, що поязак у сучасному світі більше не зосталося ні лівих, ні правих, і старий поділ уже втратив актуальність, оскільки формуються нові політико-культурні координати, попередження про поширення ультраправих ідей звучить не

сучасно, ба навіть архаїчно. Словом, ваш заклик до пильності — бита карта. Ви, мовляв, намагаєтеся рес-таврувати ідеологічні бар'єри, знесені потоком історії. Що ви можете відповісти на подібну критику?

У.Е.: Подібні міркування виникають внаслідок небезпечного занурення в хід історичних змін, а також інтелектуальної й моральної неохайності.

Старі європейські категорії «ліві-праві» у тому вигляді, в якому вони існували останні 20 років, безумовно, уже непридатні для усвідомлення сучасної розстановки політичних сил. Уже у 60-ті роки, під час мандрівок до Бразилії та Аргентини, мені стало зрозуміло, що умовні відмінності між лівими й правими уже не спрацьовують стосовно більшості латиноамериканських політичних рухів. У ті часи ця думка видавалася мені дивоглядною і новою, а тепер те саме відбувається в Європі.

Ми постійно бачимо, як начебто ліві партії переходять на позиції, що традиційно вважалися правими, і навпаки. Наведу приклад: партія демократичного соціалізму, колишня італійська компартія, підтримала рішення уряду послати десантників у Сомалі. Якщо б

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

яньско-демократичних ідеалів. Віталій Журавський надто офіційний, Стретович і Шишкін — надто невиразні. Українським християнським демократам бракує постаті, рівної А. Шептицькому чи І. Огієнкові. Рівно ж як націоналістам бракує людини рівня Є. Коновальця (після загибелі якого лише О. Ольжич та Р. Шухевич мали реальний шанс стати справжніми лідерами націоналістичного руху).

Соціал-національна партія України є надто радикальною і адто незрозумілою для загалу. Останнім часом СНПУ зробила помітний крок від романтизму до прагматизму. Однак розвинути цей напрямок без тісної співпраці з офіційними державними структурами в Україні практично неможливо. Тим більше, що середовище СНПУ не викристалізувало лідера загальноукраїнського масштабу, який міг би стати певним магнітом для електорату.

Абсолютно комічно виглядала така категорія правих, як українські монархісти. Через розрізненість та наявність значної кількості претендентів на український престол, а ще більше — через брак тривалої монархічної традиції в модерній Україні прихильники тих чи інших королів і князів взагалі не впливали на політичне життя України.

Два «патріархи» українського правого руху, які мають

безсумнівний авторитет і досвід, а також володіють потужними інтелектуальними і ораторськими здібностями, люди, які за наявності більших політичних амбіцій могли б претендувати на роль якщо не харизматичних лідерів, то принаймні «сумління нації» (причому, успішніше, аніж, скажімо, Солженіцин у Росії), — я маю на увазі професора Ярослава Дашкевича та багатолітнього політв'язня Юрія Шухевича — розчарувалися у реаліях сьогодення і вирішили самоусунутися від активної політичної діяльності. Можливо, за нинішніх умов це єдино вірний хід: український народ, очевидно, не дозрів до розуміння і усвідомлення ідеалів правого руху.

То чи потрібен мудрий пастир, коли немає пастви?

БРАК ІДЕЙ

Праве середовище в Україні дійсно не випродукувало нових, оригінальних ідей. Правоцентристи переважно апелюють до ідеологічних схем, напрацьованих кілька десяти років тому в Європі, ідей, які у світі вважаються вже застарілими. Ультраправі намагаються реанімувати ідеологічні схеми Д. Донцова, при цьому забуваючи, що той жив і творив не лише у 20 — 30-х роках, а здійснив ево-

20 років тому хтось сказав мені, що комуністи підтримають військову експедицію до колишньої колонії, я б відповів, що такого не може трапитися навіть у фантастичному романі. Від подібного розвитку подій перехоплює дух, до цього не залишиться байдужим жоден інтелектуал. Нова ситуація вимагає нового аналізу. Ми не маємо права залишати думку замкненою на замок спорохнявілих догм і доктрин. З цієї точки зору, зміни, свідками яких ми стали, — справжній інтелектуальний вибух.

Однак, з цього аж ніяк не випливає, наче внаслідок цих зсувів змінилося усе загалом. Якщо ми вважатимемо, наче цінність усіх ідей однакова, наче ніхто й ніколи не сміє відмовлятися від будь-якої з них, то ми до решти заплутаємося. Нові правила перебувають у процесі становлення, і це не означає, що їх уже немає, або що ми ухилиємося від створення нових. Карти перетасували, але їх номінал залишився колишнім.

Р.П.Д.: Що ви маєте на увазі?

У.Е.: Я не бачу істотної різниці між сучасними неонацистами, голомозими і нацистами старої доби. Вони не відрізняються від своїх попередників: та ж тупість і

жадоба руйнації. Єдина відмінність у тому, що нацисти вбили мільйони людей, а їхні послідовники поки що побили хіба кількадесят.

Ми, інтелектуали, покликані постійно підкреслювати: так, змінилося все, але й надалі наш обов'язок полягає в тому, щоб розмежовувати те, що можна толерувати, і те, чого толерувати не вільно. Рішення не співпрацювати з газетами, не брати участі в радіо й телепередачах та семінарах, які організують ті, хто пов'язаний з ультраправими, не означає, наче ті, хто підписав відозву, ігнорують зміни, що відбуваються у світі чи відмовляються знову й знову обмірковувати факти. Ми тільки заявляємо, що зробили свій вибір, і не хочемо своїми іменами підпірати політичні тенденції, які вважаємо небезпечними для демократії.

Р.П.Д.: Чи не відгонить від такої позиції нетолерантністю? Або й новим різновидом маккартизму?

У.Е.: Абсурдне звинувачення. Невже ми забули, що таке маккартизм? Це ж була офіційна політика дискримінації, внаслідок якої одні втрачали працю, інші потрапляли до в'язниці лише з тої причини, що вони комуністи, або співчувають їм. Хіба можна порівнювати по-

люцію від переконаного марксиста через інтегральний націоналізм до визнання демократії західного типу. Ідеологічні потуги Д. Корчинського, які межують з інтелектуальною провокацією, або писання соціал-націоналістів не вражають і не викликають захоплення у більшості населення. Новітні ідеологи самозаспокоюються: «Основну масу у нас становлять свинопаси та гречкосії», але не дають жодних реальних рецептів того, як перетворити цих «свинопасів» та «гречкосіїв» на «козаків».

Ще один гандж українського правого руху: «потік свідомости» українських правих здебільшого спрямований у минуле. Праві часто люблять побалакати про справи 30 — 40-х років, про героїчну боротьбу УПА, а на Наддніпрянщині — взагалі апелюють до часів УНР і навіть козаччини. Гасло В. Мартинця, кинуте ним у 1936 р. — «Забронзовимо наше минуле» — передбачало шанобливе ставлення до минувшини. Але не більше, аніж до минувшини, до історичних уроків. Правий рух живе історичними реаліями і намагається пристосовуватися до дня нинішнього з позавчорашніми мірками.

Праві досі не запропонували альтернативних урядовим програм економічного чи культурного розвитку. Бунт

проти засилля російської мови є ситуативним і стихійним — праві сили виявилися безсилим (перепрошую за каламбур) розробити програму чіткої українізації. Ліві, які здобули владу в Україні у 20-х роках, були куди кращими українізаторами. Принаймні, у той час з'явилася геніальна формула українізації, запропонована М. Кулішем: «Українізація лише тоді переможе в Україні, коли повіі у Катеринославі пропонуватимуть себе українською». Отже, була мета. Нині праві переважно сповідують ірраціональну українізацію, українізацію задля українізації. Відсутність мети призводить і до нерозуміння необхідних засобів втілення програм. Скажімо, праві здебільшого є або прихильниками «високої культури», або споживачами відвертого кічу з національним забарвленням. Такі жанри, як бойовики /блокбастери, еротика, фантастика, детективи, горрор (фільми жахів), фентезі (казкові історії для дорослих) тощо для прихильників правої ідеї в українському варіанті не існують. Здається, українські праві й надалі сподіваються на втілення однієї з програмових постанов II Великого збору ОУН: «Організація Українських Націоналістів бореться... за новий героїчний зміст української культури», хоча не помічають того, що мають спра-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

КОСТЬ
БОНДАРЕНКО
ПРАВІ В
УКРАЇНІ:
ЗАПЕКЛА
БОРЬТБА ЗА
МАРТИНЕС

дібні методи з рішенням тих, хто підписав відозву! «Заклик до пильності» — це наслідок нашого вибору: ми відмовились співпрацювати з виданнями й ЗМІ, пов'язаними з ультраправими, і брати участь в інтелектуальних заходах, які вони організують. Кожен має право відмовитися від того, що йому не подобається.

Р.П.Д.: Ви хочете сказати, що в принципі відмовляється вести будь-яку полеміку з тими, кого вважаєте небезпечними?

У.Е.: Звичайно, ні! У мене немає причин відмовлятися від чесної суперечки з будь-ким, незалежно від його поглядів. Але дискусія повинна відбуватися в обстановці, яка гарантує чесну гру. Попередньо треба визначити умови й місце зустрічі. Інакше можна опинитися в пастці, які б слова не лунали.

Я підписав відозву, де не названі імена і не визначені конкретні ситуації, позаяк в Італії інтелектуали, котрі вважають себе лівими, насамперед члени компартії, брали участь у зустрічах, які влаштовували нові праві, а ті використовували їхню присутність у власних інтересах: «От бачите, нас більше нічого не розмежує. Вони з нами!»

Ця тактика чудово znana. Скажімо, вас запрошують на вечерю, аби скористатися вами як перепусткою в такі дома, до яких ви не маєте найменшого відношення. Якщо ви знаєте, пощо вас запрошують, можна ввічливо відмовитися. Хіба це догматизм? Людина має право уникати місць, де на неї можуть наклеїти наліпку. І друзів треба попереджувати: «Обережно. Якщо підеш туди, тебе використають. Є майданчики, де незалежно від суті сказаного, уже сама лиш ваша присутність виявиться політичною акцією».

Р.П.Д.: Ви вважаєте, що існує відмінність між діалогом і тим, що ви називаєте «пасткою». Чи не можна докладніше?

У.Е.: Якщо б я влаштував у себе в університеті семінар з історії чи філософії, я запросив би фахівців, які дотримуються інших поглядів і концепцій, аніж я. У цьому випадку нашим обов'язком було б провадити максимально відверту й жорстку суперечку, навіть якщо б врешті ми не дійшли згоди. Діалог, навіть найзапекліший, постулює, що ніхто не інтерпретує слова чи присутність іншого на свою користь.

«Пастка» — ситуація протилежна. Коли компартія

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ву переважно з так званим «поколінням пепсі» — демолібералізованим поколінням молодих людей, яким ближчий західний стиль життя, аніж аскетизм дідів і прадідів. Тому, очевидно, варто більше уваги приділяти розробці українського варіанту «пепсі», що з успіхом демонструє, скажімо, Росія. Націоналістичним иданням, скерованим на виховання молоді, варто було б повчитися у таких попово-політичних видань, як «Сокол Жириновського», де молодь знаходить цікаву інформацію, а водночас ненав'язливо, на рівні підсвідомості всотує політичні ідеї.

Найгірше те, що праві усвідомлюють свою «правизну» лише на рівні «антиросійськості», хоча основне гасло «Геть від Москви!» вони перейняли у лівих (націонал-комуністів 20-х рр.). Ототожнення націоналізму у всіх його проявах і правизни, яке помилково склалося на початку 90-х, призводить до серйозних непорозумінь. Скажімо, програми ОУН та її епігонів є фактично лівими, оскільки соціальні мотиви у них відіграють надзвичайно важливу роль.

Ба більше, проф. Я. Дашкевич кілька років тому охарактеризував мрію українських націоналістів наступним чином: «Моноетнічна, моноконфесійна держава з соці-

лістичним ладом». У цьому випадку права, але проросійська партія Громадянський конгрес України або та ж таки Партія слов'янської єдності у нас сприймаються як ліві утворення (виключно через проросійськість), хоча насправді є класичними правими партіями.

Антимодернізм, ретроградство сучасних правих в Україні не сприяє притокові молоді в лави партій цього спектру. Тому більшість, як вони самі себе іменують, правих партій в Україні поступово перетворюються на «клуби для тих, кому за 50». Тобто, праві партії в очах електорату втрачають перспективу. Права ідеологія, традиційно спрямована в Україні в національно-визвольне русло, після здобуття незалежності у 1991 р., виявилася безпорадною у процесах державотворення.

БРАК ЕЛЕКТОРАТУ

Фактично провальні для правих сил наслідки останніх виборчих кампаній зумовлені кількома причинами.

По-перше, в Україні щойно починає формуватися стан власників — необхідна передумова активізації та успішної діяльності правих партій.

По-друге, офіційна влада, заявляючи, що «національ-

пропонувала інтелектуалам підписати відозву, вона не вагаючись робила з них інтелектуалів-комуністів. Подібним чином зваблюють католицькі організації: «Ви абсолютно вільні. Кажіть усе, що бажаєте». Але якщо ви погоджуєтесь взяти участь в їхній дискусії, завше виникає відчуття, наче вас ошукали: «Ви тут, отже ви з нами». До діалогу це не має жодного відношення!

Є організації, які здавна практикують подібне пересмикування. Є місця, які неминуче перетворюються в пастки. Визначити такі місця, розпізнати їх, окреслити силу їхньої привабливості, їхній дух, — це насамперед філософське завдання.

Р.П.Д.: Ви хочете сказати, що одні й ті ж слова набувають різного сенсу залежно від місця чи контексту, в якому вони лунають чи публікуються?

У.Е.: Саме так. Вплив місця. Візьмемо простий приклад. Якщо я хвалю монархію в Стокгольмі, мій панегірик звучить зовсім по-іншому, аніж коли б я виголосив ту саму промову, припустимо, в Парижі. Якщо перетлумачити інтерв'ю, яке я дав у Швеції, на французьку, мої погляди будуть сприйматися цілком по-іншому. Ніколи не можна недооцінювати вплив конкретної

ситуації чи контексту. Уявіть собі задля жарту, що ви переконаний атеїст, а все життя товаришуєте з єзуїтом. Повірте, вам доведеться суворо заборонити йому провідувати вас на смертному ложі. В іншому разі, незалежно від його і вашого бажання, від тих суперечок, які ви провадили, навідування до вас у смертну годину буде витлумачене як навернення.

До таких речей варто ставитися з особливою увагою в переломні моменти, коли формуються нові орієнтири й цінності. У когось заклик до «пильності» можуть асоціюватися з 30-ми роками і народним фронтом. Для мене вони — суть інтелектуальної праці. Аналіз і критика — ось та робота, яка приводить інтелектуала до нових відкриттів і нових перспектив. У цьому сенсі мислення — постійна пильність, постійне зусилля розпізнати небезпеку, навіть коли обставини і дискурс видаються цілком безневинними.

Р.П.Д.: Але ж так можна почати підозрювати усіх і вся, жити з постійним відчуттям недовіри, бачити повсюди небезпеку та вигадувати неістотні загрози.

У.Е.: Ні, хоча б тому, що нетерпиме порушує чітко визначені межі. Візьмемо, для прикладу, ревізіонізм.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

на ідея у нас не спрацювала», не вважає за потрібне сприяти зміцненню національних правих сил.

По-третє, дається взнаки антимодернізм українських правих.

По-четверте, варто врахувати факт відсутності у правому таборі лідера та популярних гасел.

На певному етапі Президентіві стало вигідно одягати тогу «правого» політика — аби піти по лінії протиставлення себе лівим силам в Україні. Тому численні партії правого спектру за сценарієм, розробленим аналітиками з Адміністрації Президента України, мали б або підтримати Леоніда Кучму, або віддати свої голоси комусь із тих кандидатів у Президенти, хто не становив загрози для Л. Кучми (Є. Марчука, Г. Удовенка, Ю. Костенка). Таким чином, праві в Україні зіграли на користь Л. Кучми, який ще на виборах 1994 р. розглядався як «найбільше зло» та уособлення «лівої загрози» для України.

Українські націоналісти ще в роки II Світової війни зіштовхнулися з лівацькою психологією наддніпрянців. Це зумовило певну лібералізацію програмових засад ОУН у 1943 р. (оскільки з'ясувалося, що переважно галицьке середовище Організації Українських Націоналістів жило

хибними уявленнями про більшість українського загалу, заради якого вони й сподівалися здійснити революцію). У 1945 — 1946 рр. Іван Багрянний в умовах еміграції найповніше акумулював досвід роботи на Наддніпрянщині і створив Українську революційно-демократичну партію з виразно лівоцентристським забарвленням. Багрянний (сам виходець зі Східної України) чудово розумів: соціальна база правих партій була ліквідована у ході боротьби більшовиків проти куркульства.

Праві не змогли чітко окреслити своїх виборців. Їхній електорат є переважно ситуативним і складається з людей, котрі сприймають ідею державности на рівні *modus vivendi*, ветеранів визвольних змагань, колишніх дисидентів та незначної кількості молодих фанатиків. Іншою є ситуація на Заході України (у Галичині та на Буковині), де праві — доволі потужною силою. Однак і тут ініціативу перехоплюють правоцентристи, а класичні українські праві сходять на маргінес.

Доки праві в Україні не визначаться: на яку соціальну верству вони насамперед скеровуватимуть свою діяльність, у якому середовищі намагатимуться здобути максимальну прихильність — доти говорити всерйоз про мож-

Будь-який серйозний історик є ревізіоністом. Завдання будь-якого дослідження полягає в тому, щоб встановити наскільки вірно те, що оповідають про минуле, чи може необхідні корективи. Чи й справді Катиліна був таким мерзотником, яким його зобразив Цицерон, чи цей образ виник внаслідок політичної ситуації тих часів? Чи справді у I Світову війну загинули 600 тис. італійців? Історик має право копирсатися в архівах, не вірити пропагандистським матеріалам, реконструювати факти й сумніватися в цифрах.

Я не бачу нічого гідного осуду, якщо внаслідок ретельного і неспіважаного дослідження буде встановлено, що внаслідок нацистського геноциду загинули не 6, а 6,5 чи 5,6 млн. євреїв. Але нестерпно, коли буцім наукове дослідження, втрачаючи своє значення і цінність, провадиться задля висновку: «Позаяк було знищено дещо менше євреїв, аніж ми гадали, то ніякого злочину не було». Убивства Сократа і Христа були окремими випадками. Але минуло дві тисячі років і більше, а людство досі вражене цими злочинами, і надалі відчуває докори сумління.

Це одна межа толерантності порушується, коли реві-

зіонізм перетворюється у заперечення. Усі люди мого покоління були свідками арештів євреїв, їхніх принижень і депортацій. Після війни я на власні очі бачив сльози тих, хто вижив — єдиний з усієї родини. Якщо так звані історики намагаються мене переконати, що хрестові походи — всього лиш міт, вигаданий, скажімо, Червоним Хрестом, то я ще можу засумніватися, адже це було дуже давно. Але якщо хто почне переконувати мене, наче того, що я, тринадцятирічний підліток, і мільйони інших людей бачили на власні очі, ніколи не було, якщо в цьому намагаються переконати молодь, яка народилася пізніше — це нестерпно.

Я маю право не пустити на поріг тих, хто ширить такий тип дискурсу, і тих, хто їх підтримує, я маю право відмовлятися від їхніх запрошень.

Р.П.Д.: А якщо вони звинуватять вас у нетолерантності?

У.Е.: Я відповім. Аби бути толерантним, треба поставити межу нестерпному.

Р.П.Д.: Хіба для того, щоб визначити таку межу, не треба володіти монополією на істину?

У.Е.: Ні. Це не має до істини жодного стосунку. Я не

111

УМБЕРТО ЕКО
ТОЛЕРАНТНІСТЬ
ТА ЇЇ МЕЖІ

лівість підвищення симпатій до них з боку виборців буде неможливо.

БРАК ЄДНОСТІ

У «Марші українських націоналістів» одна із строф починається словами: «Доволі нам руїни і незгоди. Не сміє брат на брата йти у бій». Однак сама історія ОУН заперечила ці благородні слова — особливо, коли згадати протистояння між прихильниками А.Мельника та С.Бандери у роки II Світової війни та у повоєнний час.

Коли в Україні почалися демократичні процеси, конфлікт між кількома фракціями ОУН, законсервованих в умовах діаспори, перекинувся в Україну — разом з інтерпретаціями історії ОУН пера П. Мірчука та З. Книша. Ретельний і безсторонній аналіз діяльності ОУН показує, що обидві концепції — і бандерівська, і мельниківська — позбавлені раціонального зерна, оскільки є радше пропагандистсько-політичними, аніж науковими. Попри це вони вже відіграли свою роль і відіграватимуть її надалі.

Дух розколу, виплеканий у діаспорному середовищі, зробив свою чорну справу. В Україні він з'явився у вигляді прецеденту і поєднався з ще одним фактором — тра-

диційною рисою української ментальності: «Де два українці — там три гетьмани». Саме тому від початків українського руху за демократизацію почалася хвиля незгод та розколів.

У 1990 р. в середовищі Української гельсінської спілки утворилася структура, очолювана В.Чорноволом — Українська незалежна видавничо-інформаційна спілка. Більшість членів УГС виступили проти ідеї створення УН-ВІС, оскільки вбачали в ній можливість утворення певної фракції в складі УГС, яка завдяки наявності матеріального-технічного обладнання та поліграфічної бази могла б диктувати умови УГС загалом.

У квітні того ж року УГС перетворилася на Українську республіканську партію. В.Чорновіл зі своїми прихильниками відмовився вступати в УРП. Згодом він очолив Народний рух України.

У молодіжному середовищі також стався розкол: у Спілці незалежної української молоді утворився очолюваний О. Вітовичем «Революційний провід» СНУМ, який до кінця 1990 р. перетворився на окрему партію — Українську міжпартійну асамблею, згодом перейменовану в Українську національну асамблею (УНА — УНСО). Назов-

хочу оперувати словом «істина». Існують тільки певні міркування, деякі з них кращі за інші. Але це не означає, що можна сказати: «Коли йдеться тільки про перевагу одних міркувань над іншими, то й біс з ними». Наше життя і життя інших засноване на слові «перевага». Можна й загинути за те, чому ти віддаєш перевагу.

Р.П.Д.: У чому відмінність між боротьбою за істину і боротьбою за те, чому ти віддаєш перевагу, навіть не будучи переконаним, що ти правий?

У.Е.: Коли ти впевнений, що борешся за істину, іноді виникає спокуса убити опонента. Відстоюючи свої пріоритети, можна залишатися толерантним, відкидаючи нестерпне.

Р.П.Д.: Якщо істини немає, а є лише пріоритети, на підставі чого можна визначити універсально прийнятне, те, що буде підтримане усім світом, незалежно від культурних, освітніх чи релігійних відмінностей?

У.Е.: На повазі до людського тіла. Можна вибудувати етичну систему, засновану на тілі та його функціях: їсти, пити, мочитися, випорожнитися, спати, копулюватися, говорити, слухати тощо. Заборонити людині спати вночі, примушувати її висіти донизу головою — це

нестерпні форми тортур. Також нестерпно забороняти іншим рухатися чи говорити. Всі типи расизму і заборон зводяться врешті до заперечення тіла іншої особи. Можна було б інтерпретувати всю історію етики в світлі прав тіла і відносин нашого тіла з рештою світу.

Р.П.Д.: Чому ви гадаєте, що не всі ліві — якщо це слово ще зберегло бодай якийсь сенс — поділяють ваше тверде переконання, наче треба пильно стежити за сферами, опанованими ультраправими?

У.Е.: Для цього існує принаймні три причини. По-перше, у Франції, як і в Італії чи Німеччині, існують незначні групи, які примандрували лівіше від ультра-лівих поглядів. Земля кругла — не можна рухатися вліво до безконечності. Якщо доводити найекстремальніші, найухваліші ідеї до логічного завершення, проходиш повне коло і виявляєшся ультраправим. Саме так і сталося в деяких випадках.

По-друге — спорохнявілі догми старих лівих. Були часи, коли всі, хто міркував інакше, аніж ми, вважалися фашистами. Як реакція на такі перегини виникла тенденція простягати руку усім гамузом, не визначаючи ворогів та їхніх сфер впливу. Безумовно, щоб розпіз-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ні монолітну структуру один за одним полишають її члени — причому ті, хто займав чільні позиції: Юрій Шухевич, Дмитро Корчинський, Олег Вітович...

Українська республіканська партія ділиться двічі — спершу від неї від'єднався Степан Хмара з прихильниками, утворивши Українську консервативно-республіканську партію, згодом — Микола Поровський із братами Горинями, створивши Республіканську християнську партію.

Народний рух України пережив два розколи — спочатку від нього відійшла група Лариси Скорик, що заявила про себе як Всенародний рух України, а у 1999 р. — група Юрія Костенка, яка сформувала Український народний рух.

Всеукраїнське об'єднання «Державна самостійність України» зазнало всього лиш одного розколу. Але надто вже строкатим і розмаїтим виглядає табір ультранаціоналістів: у 1995 р. кількість структур, які використовували термін «націоналістичний» у своїй назві, зростає до 12!

Розкол пережила Демократична партія України, у якої на противагу В. Яворівському з'явився новий, прагматичний і фінансово потужніший лідер — Ганна Антоньєва.

Християнсько-демократичне середовище представлене нині чотирма політичними силами — ХДПУ, УХДП, РХП та ХНС.

Соціал-національна партія України навіть попри свою нечисельність у 1997 р. пережила відхід від організаційних лав групи Ю. Криворучка, яка начебто влилася в середовище Народного руху України.

Як результат — правий табір виявився роздрібненим і маргіналізованим. До того ж перед правими постала ще одна гостра проблема.

БРАК КОШТІВ

На початках процесів демократизації основні фінансові потоки в Україну йшли переважно з-за кордону. Іноді суми, які потрапляли по цій лінії в Україну окремим політикам правого табору, були особливо високими і вимірювалися сотнями тисяч доларів. На початку 90-х років українці відкрили для себе українську діаспору, яка у ностальгійному пориві збирала кошти на підтримку тих чи інших партій і блоків, які стояли на державницьких позиціях. Скажімо, у 1994 р. на виборчу кампанію одного демократичного блоку лише з Канади було передано \$1 млн.

КОСТЬ
БОНДАРЕНКО
ПРАВИ В
УКРАЇНІ:
ЗАПЕКЛА
БОРотьБА ЗА
МАРТИНС

нати благі наміри і благородні мотивації супротивників, треба володіти витонченим (що трапляється дуже рідко) даром. Тим не менше, їхній ідеологічний вибір ми не повинні виправдовувати.

І останнє. У сучасній Франції особлива історична спадщина. Італія відверто звела свої порахунки з фашизмом. Відомо, хто підтримував Муссоліні, а хто був його ворогом. Це питання було вияснене повністю, і щодо минулого не зосталося ніяких двозначностей. Коли ж я читаю французьку пресу, то усвідомлюю, що визначеності щодо того, хто був за, а хто проти Віші, досі немає. Французькі шафи досі напхані кістяками невідомого походження. Це ускладнює ситуацію і, не виключено, пояснює її.

Переклав Андрій Павлишин

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

— на той час (згадаймо, що середня місячна зарплата у 1994 р. становила \$8 — 10) сума просто фантастична.

Однак після утворення незалежної України допомога від Заходу почала надходити переважно через державні структури, а не через середовище дисидентів. Українська діаспора розчарувалася в українських партіях, що стояли на державницьких позиціях. Тим більше, що було викрито кілька випадків зловживання грішми, які надходили з-за кордону. Згодом українці у діаспорі вирішили, що набагато вигідніше і безпечніше знати про існування українських родичів теоретично, аніж мати з ними безпосередній контакт.

Після 1994 р. стало очевидним, що українські політичні партії (якщо вони прагнуть залишатися на плаву) повинні шукати внутрішні резерви — тобто, спонсорів всередині держави. Народний рух України, зайнявшись пошуком коштів, наштовхнувся на непередбачувані труднощі. У березні 1994 р. внаслідок зухвалого пограбування офісу НРУ було викрадено частину партійних коштів та голову Секретаріату Руху Михайла Бойчишина, який зник без вісти. Згодом В.Чорновіл задля стабільності Руху намагався укласти бізнесово-політичні угоди з Е.Гурві-

цом, М.Бродським, В.Чайкою, О.Іщенко та іншими, скажімо так, не бідними людьми. Зрештою, у 1999 р. розкол Руху стався також переважно на ґрунті незгод щодо бізнесових стосунків і заангажованості окремих членів НРУ у діаметрально протилежні бізнес-структури.

Ангажування у політичні структури представників великого бізнесу зіграло злий жарт із Демократичною партією України, яка спершу спробувала працювати у тандемі з Ю. Зв'ягельським, а коли цей союз не приніс жаданого ефекту на виборах 1998 р., лідер ДемПУ В. Яворівський пішов на співпрацю з генеральним директором лікеро-горілчаної фірми «Артеміда» Ганною Антоньєвою. Результат — як у відомій казці про Козу-Дерезу, яка вигнала зайця з його власної хати.

Поступово під егідою окремих правих структур почали виникати фірми, малі підприємства, інвестиційні компанії та товариства з обмеженою відповідальністю. Але, якщо порівняти їх питому частку у загальній кількості фірм, створених під політичним «дахом», то легко побачити більшу активність лівих (комуністів і соціалістів) у процесах підприємництва. Загалом, більшість підприємців, які нині посідають місця у Верховній Раді, пройшли у

УРСУЛА

МОВА НЕТОЛЕРАНТНОСТІ – ЗРУЧНИЙ ПРИВІД ДЛЯ ЦЕНЗУРИ? (ЛЕКЦІЯ ПАМ'ЯТІ ЄНА ВОКЕРА)

ОВЕН

© Index of Censorship. – 1998. – № 1.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

парламент за списками лівих партій – КПУ та зелених.

Т. Стецьків писав, що «для повноцінного та успішного функціонування політичних партій необхідні три умови: ідеологія, кадри, фінанси». Сучасні праві партії переважно не мають жодної із цих складових успіху.

Це ще одна з причин невдач правого табору.

«НОВІ ПРАВИ»

На початку 90-х років в Україні починає зароджуватися рух українських «нових правих». «Нові праві» – переважно молоді люди зі стійкими ліберально-демократичними переконаннями та високим рівнем національного самоусвідомлення, представники тих кіл, які на Заході прийнято іменувати терміном уарру. Зазвичай вони є вихідцями із середовищ, далеких від усвідомлення правих ідеалів. Значна частина цих молодих людей – колишні комсомольські працівники, науковці, державні службовці, юристи. Усвідомлення правих ідеалів прийшло до них еволюційним шляхом – шляхом глибокого сприйняття і переживання.

Витоки середовища «нових правих» варто шукати і в т.зв. «демократичних платформах» в КПУ та ЛКСМУ, і в

опозиційних молодіжних формуваннях на зразок «Студентського братства», Української студентської спілки чи «Товариства Лева». У першій половині 90-х років відбувається своєрідний компроміс між «вічними опозиціонерами» та колишніми комсомольцями. У перших були ідеї та енергія, у других – кошти. Відтак виникає кілька вдалих проектів, скажімо, «Партія демократичного відродження України» чи «Трудовий конгрес України». Ще однією складовою успіху цих партій стало те, що в їх існуванні виявилися зацікавленими представники воєнно-промислових та промислово-фінансових кіл: молоді прагматики, які мали ідею та мету і знали, чого вони хочуть, не могли не привабити своєю діловитістю, прагненням до конкретики, дієвістю. Основною метою «нових правих» стали реформи задля добробуту в Україні та забезпечення умов для виникнення стабільного прошарку власників як опори правого руху.

У 1994 р. під час виборів до Верховної Ради України більшість «нових правих» зазнали поразки. Єдиним вдалим проектом середовища стало громадське об'єднання «Нова хвиля», яке провело у парламент п'ятьох депутатів від Львівщини. Інші утворення («Нова Україна» та Укра-

КОСТЬ
БОНДАРЕНКО
ПРАВИ В
УКРАЇНІ:
ЗАПЕКЛА
БОРОТЬБА ЗА
МАРТИНЕС

Минулого року нью-йоркська радіостанція WABC звільнила ведучого ток-шоу Боба Гранта. Упродовж 25 років Боб Грант у своїх передачах галасливо й регулярно ляв чорних, латиноамериканців та інші меншини. Колишнього мера Нью-Йорка він назвав «доглядачем громадської вбиральні», віруючих Афро-американської Церкви – «волаючими дикунами», а біженців з Гаїті пропонував топити. Його вигнали, коли після авіакатастрофи літака, на якому летів Рон Бравн, міністр торгівлі в уряді Клінтона (а Рон Бравн негр), Грант заявив, що коли хто й zostався в живих, то певне тільки Бравн, «бо, – додав він, – я песиміст». Цього не стерпіла навіть WABC, яка належить великій медіа-корпорації «Кепітал Ситис / Волт Дизні».

Hate speech, як кажуть в Америці (багато британців ніколи не чули такого словосполучення) – серйозна проблема для тих, хто відстоює свободу слова. Поясню. Термін «мова нетолерантності» окреслює слова, націлені на те, щоб образити, зневажити, залякати, завдати неприємностей, а також ті, що спонукають до насилля, ненависти чи

дискримінації. США, країна з найліберальнішою в світі цензурою, твердо дотримуються Першої поправки і 19 Статті Загальної декларації прав людини; більшість спроб накласти обмеження на «мову нетолерантності» були відкинута Верховним Судом.

Американські захисники свободи слова переконані, що боротися з расистськими висловлюваннями треба за допомогою «постійної боротьби безпосередньо з расизмом». Вони також вважають (і небезпідставно), що заборона «мови нетолерантності» зазвичай рикошетом вдаряє по невинних. До цього я повернуся нижче. Але віру американців у те, що свобода слова не суперечить викоріненню нерівності, поділяють далеко не всі.

Міжнародні закони, які стосуються «мови нетолерантності», містять значно більше суперечностей. З одного боку, 19 Стаття Міжнародного Пакту про цивільні та політичні права гласить, що «кожен повинен мати право безперешкодно дотримуватися своїх переконань» і «кожен має право на свободу слова», хоча це право обмежене «повагою до чужих прав або репутації» чи «охороною

їнська спілка промисловців і підприємців) зосередилися переважно на підтримці кандидатури Л. Кучми на президентських виборах. Після його перемоги та поразки «нових правих» на парламентських виборах починаються переговори про можливість об'єднання зусиль задля створення потужної правоцентристської партії. У 1996 р. ці переговори завершилися утворенням Народно-демократичної партії.

Першою і головною помилкою «нових правих», об'єднаних у НДП, стало те, що вони повірили у можливість «ідеологічної асиміляції» державної номенклатури в Україні у своєму середовищі, а тому оголосили «похід у владу». Похід у владу закінчився тим, що номенклатура захопила провідні позиції у партії, нав'язала НДП імідж «партії влади», а також почала диктувати свої умови гри. Низький (порівняно) результат, показаний НДП на парламентських виборах 1998 р. призвів до ескалації протистояння між двома групами в середовищі партії – між «новими правими» та номенклатурою.

У той час, коли більша частина «нових правих» оголосила про свій намір «іти у владу», інша частина середовища критикувала таку позицію і відмовилася брати

участь у проекті під назвою НДП. Ця група створила партію під назвою «Реформи і порядок». На виборах 1998 р. ПРП не пододала 4%-го бар'єру, що спонукало її до пошуку союзників для продовження політичної діяльності. Основним і найбажанішим союзником був оголошений Народний рух України.

У травні 1999 р. «нові праві» покинули середовище НДП, віддавши його повністю номенклатурі. У процесі подальших ідеологічних та політичних пошуків «нові праві» з экс-НДП та «нові праві» з ПРП об'єдналися у єдину структуру. До неї також приєдналася частина членів Демократичної партії України, а також окремі обласні організації Ліберальної партії України (ще один цікавий «правий» проект, який не зміг повноцінно «розкрутитися» через загибель одного з його творців – бізнесмена і політика Є. Щербаня). За умови збереження тісного блоку з Народним рухом України теоретично виходить доволі-таки потужна сила. Додайте також і той факт, що про своє бажання блокуватися з середовищем «нових правих» заявили представники «класичних правих» – Конгресу українських націоналістів.

Частина «нових правих» на чолі з А. Матвієнком не взя-

громадського ладу або громадського здоров'я чи моральності». Але Стаття 20 цього ж Пакту констатує, що «будь-яка проповідь національної, расової або релігійної ненависти, яка містить заклик до дискримінації, ворожнечі або насильства, повинна бути заборонена». Деякі країни зафіксували застереження щодо Статті 20, засновуючись на пріоритеті свободи слова щодо інших прав. США, хоча й ратифікували Пакт, застерегли, що жодна стаття Пакту не може обмежити свободу слова, гарантовану Конституцією, законом і судовою практикою.

Жодне з цих юридичних положень не припинило запеклих дебатів про неясність лінії розмежування між свободою слова і повагою до рівності. Я вважаю, що для нас, тих, хто виступає проти цензури і на захист свободи слова як основи усіх прав людини, це питання найважче. Вважається, що свобода слова – найбільші святощі демократичного суспільства, що свобода слова покладена в основу усіх інших свобод. Але в світі, де важкі наслідки висловлювань, які заохочують ненависть, прогля-

дають із жахливою чіткістю, на мою думку варто поставити два запитання: свобода слова – якою ціною? І – коштом чиїх страждань?

Ясна річ, навіть гіпотетично припускати можливість посилення цензури вкрай небезпечно, особливо мені, редакторові часопису *Index of Censorship*. Важко сперечатися з тими, хто висуває аргументи «зіслизання по похилій площині»: якщо можна піддати цензурі одне, то як завадити цензуруванню іншого? Підозрюю, що цензура природна як дихання. Прагнення заборонити думку, відмінну від твоєї власної, сягає корінням вглиб століть і виявляється в найнесподіваніших формах. У 1824 р. Джеймс Мілл за фінансової підтримки Єремії Бентама заснував *Вестмінстерського оглядача*. З 1837 до 1840 року його редактором був Джон Стюарт Мілл, видавцем і власником – Джон Чепмен. І ось, у 1852 році, коли він і Джордж Еліот, тогочасний редактор, писали проект часопису, вони оголосили, що журнал розглядатиме «широко розповсюджені гадки щодо прийнятих вірувань і міркувань» і «безстрашно досліджуватиме компоненту церковного авто-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ла участі в об'єднаному процесі, а почала творити окрему структуру під назвою «Відкрита політика». Наприкінці 1999 р. на базі «Відкритої політики» виникла Українська національна партія «Собор», що претендує переважно на голоси тих виборців, які на минулих парламентських виборах висловилися за «Національний фронт».

Середовище «нових правих» вже дало українському політикумові ряд яскравих імен – В. Пинзеник, А. Матвієнко, Т. Стецьків, І. Коліушко, В. Філенко, О. Ємець, С. Терьохін, С. Соболев тощо. Наприкінці 1999 р. «новим правим» на чолі з В. Ющенком було доручено сформулювати Кабінет Міністрів. Тобто, «нові праві» поступово перетворюються не просто на потужну, а на провідну політичну силу, яка, можливо, через певний час зможе посперечатися з олігархічними колами за вплив на формування внутрішньої та зовнішньої політики України.

Наближається до «нових правих» за характером своєї діяльності партія «Батьківщина», очолювана віце-прем'єром уряду Юлією Тимошенко. Нещодавно вона заявила про блок з Українським народним рухом. Таким чином, у середовищі «нових правих» може виникнути кілька центрів тяжіння, що вкрай небажано. Додайте до цю-

го переліку ще такі маловідомі, але потужні за фінансовими можливостями структури, як «Яблуко» чи «Молода Україна» – і стане зрозуміло, що на правий фланг знову припадає надто багато політичних гравців.

«Нові праві» роблять ті ж помилки, які свого часу зробили їхні попередники з табору «класичних правих».

Виникає запитання: чи то історія є поганою вчителькою, чи то ми – погані учні?

І ще одне: чи готові українські праві до загального порівняння політичних тенденцій в світі? Адже від стану, від якості українських правих сил залежатиме і майбутнє України. Зокрема, її європейське майбутнє.

КОСТЬ
БОНДАРЕНКО
ПРАВИ В
УКРАЇНІ:
ЗАПЕКЛА
БОРОТЬБА ЗА
МАРТИНЕС

ритету й догматів». Журнал був покликаний захищати просування до загального виборчого права і судової реформи. В часописі також передбачався незалежний розділ, «аби забезпечити свободу вислову тим, чії погляди відрізняються від поглядів редакції». Але далі в такому ж недбалому тоні сказано: «Однак, цей розділ так і зостався невітленим, і після виходу другого числа його закрили».

В ті часи навряд чи можна було знайти ліберальніше і благородніше налаштованих людей, аніж ця група. Просто, дуже нелегко надати право голосу ідеям, які суперечать твоїм власним.

Index of Censorship був заснований з вірою в те, що свобода слова, разом із спорідненими свободами сумління й віросповідання, є фундаментальними правами людини, які покликана захищати світова спільнота. У 1972 р., коли Стівен Спендер почав випускати наш часопис, він займався насамперед тим світом, який так ядуче описала Надежда Мандельштам у своїх блискучих мемуарах. Спогад про дочку Шкловського: «Вона показувала мені підручник, де за наказом учительки цупким папір-

цем один за одним заклеювали портрети вождів. Після кожного наступного арешту повсюди проглядали книги, а у вогонь летіли опуси вождів, які впали у немилість. У нових будинках не було ні печей, ні плит, ні навіть продушин, і заборонені книги, письменницькі щоденники, листи та усіляку іншу заколотницьку літературу різали ножицями та спускали у вбиральню. Люди була зайняті ділом».

Люди і тепер зайняті ділом. Зараз більш ніж у 50 країнах можна потрапити до в'язниці без суду і слідства за те, що висловлюєш власні переконання, чи просто за те, що ви є тим, ким є. Більш ніж у 60 країнах вдаються при допитах до тортур. У 1991 році принаймні 51 журналіст був убитий за те, що сказав і написав. Представництво ПЕН-клубу у Комітеті по в'язницях клопочеться про долю більш ніж 700 письменників у 94 країнах. Моніторинг цензурних утисків, який ми публікуємо густим шрифтом у кожному номері нашого журналу, переконливо свідчить про те, що й далі в ходу увесь діапазон випробуваних і перевічених методів: від убивств і тюремного ув'язнення до традиційного червоного

УРСУЛА ОВЕН
МОВА
НЕТОЛЕРАНТНОСТІ
– ЗРУЧНИЙ
ПРИВІД ДЛЯ
ЦЕНЗУРИ?

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ПРАВА ІДЕЯ ЯК ЗАСІВ ПОДОЛАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МАРГІНАЛЬНОСТІ

Виступ на семінарі «І» 26 квітня 2000 року

РОМАН КІСЬ

Існує пряма кореляція між структурованістю/неструктурованістю українського політичного спектру, дискретністю його окремих фрагментів і структурованістю/неструктурованістю, дифузністю, змаргіналізованістю суспільства. Якщо суспільство маргіналізоване у тому сенсі, в якому вживав цей термін один з провідних фахівців у ділянці маргіналістики, видатний американський соціолог Роберт Паркер, тобто існує в помірній світлі, не має окреслених вартостей, певної низки шкал вартостей, аксіологічних орієнтирів, то така ж дифузність, невиразність, дискретність буде притаманна і політичному спектрові.

В Україні, виходячи з позиції Роберта Паркера, маргіналами є близько 12-15 мільйонів людей. Вони є не соціо-, а етномаргіналами. Етномаргінали – це люди, які перебувають на межі двох культур, двох світів, двох аксіологічних систем, ба навіть двох вербальних поведінкових систем, тобто способів комунікації. Їхня драма полягає не в тому, що вони перебувають на межі, у помірній світлі, що вони не належать виразно ані до одного світу, ані до другого, а в тому, що їм притаманний внутрішній конфлікт соціорольових функцій,

олівця. Причому ці повідомлення – лише вершок айсберга, позаяк стосуються лише письменників і журналістів, а не звичайних людей, які у багатьох країнах позбавлені права вільно висловлювати свої погляди. Щоденна пошта нагадує мені, з якою неймовірною швидкістю діє влада, забороняючи слово – написане і вимовлене, якщо вона вбачає у ньому загрозу для себе. І тут ідеться не лише про тоталітарні системи.

Цензура вбиває й калічить: якщо люди накидають на свої дії покрив таємности, то найважчі зловживання відбуваються безкарно. *Index* і був створений, аби прорвати насильницьке мовчання, дати слово тим, кого примусили замовкнути.

Я почала працювати в редакції *Index of Censorship* восени 1993 р., невдовзі після однієї з найавторитетніших зустрічей з питань прав людини, яка відбулася у Відні. Зустріч ця була бурхливою, але на ній таки вдалося відстояти лінію Загальної декларації прав людини 1948 р., а саме, – кожен має право на свободу переконань і слова, і ці права неподільні та універсальні, вони не мо-

жуть бути переглянуті з державних чи культурних мотивів. Універсальність цих прав зазнала безсормних нападок авторитарних урядів, які твердили, наче свобода слова не потрібна і суперечить їхньому шляхові розвитку. Тут недвозначно проглядає намір запровадити культурномотивовані обмеження свободи слова, а відтак зняти цю проблему загалом.

Докази проти безумовного пріоритету свободи слова висувують і добросовісніші опоненти, вони щиро стривожені, що західні цінності накидають іншим культурам, насамперед таким країнам, які начебто успішно дають собі раду з економічними й соціальними проблемами. Такі докази лунають дедалі частіше, особливо у дебатах навколо так званої «істернізації». Сенса цих аргументів полягає ось в чому: якщо свобода слова перебуває у центрі наших уявлень про культуру, то це ще не означає, що її належить переносити на інші суспільні структури, де уявлення про особистість засноване, можливо, на чомусь іншому, скажімо, на пануванні певної релігії, і де кпини з релігії неприпустимі. Цей

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

назовні заманіфестований таким індикатором, що вони називають себе «ми теж хахли, ми теж хахлушки». Криза ідентичности, таким чином, корелює з маргіналізованістю мільйонів людей.

Криза національної ідеї співвідноситься з кризою самої нації, з кризою її ідентичности. Ця криза, за моїми спостереженнями ученого-етнопсихолога, властива не лише містові, але й селу. На Бойківщині молоді люди, покоління 20-30-річних, коли вип'ють, співають переважно касарняних, «блатних» пісень, російських шансонів. Це індикатор того, що вони включені в євразійську субкультуру.

Село, яке романтизують націоналісти-ретроспекціоністи, змаргіналізоване більшою мірою аніж місто, і через 10-15 років, якщо не буде здорової радикальної правої ідеї (бо ми приречені на правий радикалізм), якщо права ідея не висуне програми деколонізації України, то ми цілковито перетворимося на цивілізаційну периферію Москви та Петербурга.

Ми повинні усвідомити, що Україна – колоніальна країна, в тому сенсі, в якому цей термін вживав Франц Ґенон, що ми покищо не стали центром, а перебува-

ємо на марґінесі євразійського цивілізаційного, культурного, інформаційного конгломерату. А відтак запропонувати програму деколонізації, яка, звичайно ж, не полягатиме у вивезенні чи депортації росіян з України, а у створенні повноцінного українського цивілізаційного середовища, функціонального, повноструктурного, в тому числі й політично.

Наші праві партії досі залишаються ретроспекціоністськими, доктринерськими, вони грузнуть у минулому, озираються назад і шукають там *regressum ad uterum*, ховаючись в минуле, як в тепле материнське лоно, бо не здатні зробити вибору на роздоріжжі.

Нам конче потрібна права ідея ще й тому, що ми потрапили в подвійні жорна. Ми живемо у добу другої комунікативної революції, мультинаціональних корпорацій, телекомунікаційних систем, дуже інтенсивних міграційних рухів, у добу глобалізації. Глобалізація створює загрозу перетерти нас на порошок, дорешти позбавивши гідности. Погляньте на міське середовище Львова, і ви помітите ледь не на кожному кроці американську рекламу. Але це не просто інформація про товари, це – семіосфера, те, що програмує нас.

РОМАН КІСЬ
ПРАВА ІДЕЯ ЯК
ЗАСІБ
ПОДОЛАННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ
МАРґІНАЛЬНОСТІ

аргумент використовують для виправдання свого становища ті, хто засуджує *Сатанинські сури* Салмана Рушді.

Багато прихильників такого становища цілком щирі, і все ж я вважаю подібний релятивізм неприйнятним. Мені не видаються переконливими аргументи, наче певним суспільствам краще залишатися з їх стабільністю та економічним процвітанням, якого вони досягнули коштом свобод, що ними авторитарні правителі жертвують заради благоденства. І я сумніваюся, що подібна стабільність дійсно стійка.

Але певність у тому, що свобода слова – фундаментальне право людини, і що без нього неможливо захистити решту прав, включно, зрештою, з правом на життя, – ставиться під сумнів не лише з поганих, але й з найкращих міркувань. Роналд Дворкін пише, що свободі слова опонують «не лише споконвічні вороги свободи – налякані нею тирані і злодії при владі, але й вороги нові, які заявляють, що вони виступають не за тиранію, а за справедливість, покликаючись на інші, не менш священні

для нас вартості, в тому числі свободу від расової ненависти та передсудів, як на причину, задля якої право на свободу слова варто понизити у ранзі».

У центрі згаданих проблем перебуває питання про «мову нетолерантності». Я хочу навести докази на захист свободи слова будь-якою ціною, навіть погоджуючись на толерантне ставлення до «мови нетолерантності». Мені б також хотілося оприлюднити кілька міркувань про причини того, що необхідність захищати свободу слова у Європі наприкінці ХХ століття ставить нас перед серйозною альтернативою за умов расової ворожнечі та упереджень. Я вважаю правомірним твердження, що «мова нетолерантності» у всіх своїх виявах не тільки дошкуляє тим, у кого націлені образливі слова, але й породжує культуру ненависти у ширшому сенсі слова чи сприяє її формуванню. Коли захищають свободу слова будь-якою ціною, такі аргументи лунають рідко, їх важко обґрунтувати конкретними прикладами.

Конституційний розвиток США, зокрема, призвів до того, що тут мова нетолерантності перебу-

119

УРСУЛА ОВЕН
МОВА
НЕТОЛЕРАНТНОСТІ
– ЗРУЧНИЙ
ПРИВІД ДЛЯ
ЦЕНЗУРИ?

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Ані в Брюсселі, ані в Зальцбурзі, ані в Варшаві, ані в Кракові, ані в Любліні, ані в Познані, де я бував за останні три роки, – ніде я не бачив, аби гідні люди ліпили стільки американської реклами, яка не стільки цигарки чи напої пропонує, скільки нав'язує нам певні сенсоносні, смислоутворюючі речі: американський триб життя, престижність усього американського.

З іншого боку (це, власне, ті другі жорна), глобалізація тисне на нас у формі євразійської субґлобалізації – ми і далі перебуваємо в євразійському конгломераті.

У ці подвійні жорна ми потрапили як недоформована, недоконсолідована, змарґіналізована нація із глибокою кризою ідентичності. Національна ідея сама по собі не спрацювала і не спрацює за 10 чи 20 років, бо вона не має здорового функціонального субстрату, тобто гомогенної цілісної нації. Гомогенної не культурно чи ідеологічно, – не треба, аби всі зациклювались на якійсь одній ідеї, – а нормальної, здорової, як у поляків, словаків чи словенців нації, яка має повноцінне урбаністично-цивілізаційне середовище (ми та білоруси єдині в Європі покищо його не маємо).

Який народ (тут зв'язок не причиновий чи каузальний, а корелятивний, функціональний) змарґіналізований, такі й партії марґінальні, – не лише праві, але й ліві. Адже вони досі не висунули ідеології, яку я розумію не як систему постулатів, цілей, доктрин, інтересів, а ідеології як аксіології, системи цінностей, вартісної вертикалі – куди далі, навіщо, задля чого, тобто, немає горизонту цілей і цінностей. Бо тільки в горизонті цілей можливі цінності та поцінування.

Колись був народ, 80% селян без еліти, тепер уже навпаки, – еліта є, але народ змарґіналізований. Отож, сучасна, модерна національна ідея повинна бути сформульована, насамперед, як ідея деколонізації України, в сенсі створення повноцінного українського урбаністично-цивілізаційного середовища, бо тільки воно генерує модерну цивілізацію. Ми приречені, якщо не буде українського у всіх відношеннях міста, в тому числі української «попси», рок-культури, молодіжних, студентських субкультур (абсурдно, але їх немає навіть у Львові, і наші студенти теж марґінали!)

Покищо українські політики – марґінали. Яскравим прикладом євразійського марґіналізму є міністр осві-

ває під захистом закону. Прихильники толерантно-го ставлення до мови нетолерантності, ясна річ, не заявляють, що без неї суспільство зазнає шкоди. Навпаки, традиційна лінія захисту мови нетолерантності у США – оголосити її тією ціною, яку суспільство ладне платити заради забезпечення свободи висловлювання.

Напевне найзнаменитіший випадок захисту мови нетолерантності – справа у місті Скокі (Іллінойс). У 1977 р. група американських неонацистів заважала пройти маршем по району, населеному значною кількістю євреїв, які вижили у часи Голокосту. Суд підтвердив право нацистів на такий марш, обґрунтувавши своє рішення Першою поправкою. Суд вважав, що таке рішення врешті-решт спрямоване на благо расових та інших меншин, воно захищає свободу на вільне висловлення поглядів.

Ось як висловив це Арієг Неєр після винесення вироку: «Може, євреї та їхні друзі і перебувають при владі в Скокі, але в країні при владі не вони. І ніколи до влади не прийдуть. У Скокі євреї вимагають запровадити обмеження, щоб захистити себе.

Але, коли ми усунемо купку нацистів з вулиць Скокі, то це послужить погану службу євреям, адже від цього у США постраждає свобода говорити, публікуватися, збиратися... Давати нацистам слово – небезпечно. Але набагато небезпечніше – знехтувати ті закони, згідно з якими ніхто не посміє закрити рот євреям, якщо тим знадобиться порозумітися між собою та рештою світу, волаючи про допомогу».

Як би там не було, але між мовою нетолерантності та цензурою виник зв'язок, який викликає певну стурбованість. Кетрін Маккіннон і Андреа Дворкіна в основу своєї – сьогодні уже знаменитої – кампанії за заборону порнографії поклали ідею, що порнографія, по суті, є мовою нетерпимости, вона ображає жінок, зображаючи їх в якості сексуальних об'єктів, та стимулює культуру, в якій жінки огидним чином підпорядковані чоловікам. Вони вважають недоладним становище, коли свободі слова надається таке значення, що вона ставить під загрозу речі, набагато, на їхню думку, важливіші – людську гідність, право не зазнавати образ і принижень. Хоча їм не вдалося переконати американ-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ти України Кремень. Іще позавчора він був речником євразійства у класичному варіанті – союз трьох держав, слов'янський трикутник тощо, – а сьогодні цей красномайданний діяч (родом із Красного Майдана) очолює вищу освіту великого народу, але не робить жодного кроку у напрямку деколонізації, поступової дерусифікації вищої школи. Маргінали усі – політики, урядовці, Президент.

Маргіналами також є галичани, котрі сьорбають сочевичну юшку із *Лиз*, *Натали*, *Мой мир*, *Отдохни!*, воліючи їх, а не *Всесвіт* чи *Сучасність*. Це ілюзія, наче існує якийсь галицький П'ємонт. Андрухович, як людина з розплющеними очима, як літератор, котрий бачить живе життя, пульсування якого відчутне і в *Рекреаціях*, і в *Московіаді*, дуже добре сказав у бесіді з Вереснем на телеканалі «1+1», що Схід України уже не маргінальний, він повністю зросійщений; натомість дев'ятий вал маргіналізації, суржикової креолізації заливає Галичину. І наступним етапом євразійської експансії буде зросійщення Галичини, не тільки в сенсі мовному, вербальному, комунікативному, а в сенсі цивілізаційному та культурному. І тому я приєднуюсь

до думки постмодерніста, ліберала і найбільшого націоналіста Андруховича, який вважає, що немає зараз ситуації білінгвізму, бікультуралізму, поліетнічності, полікультуралізму, проблеми громадян України, народу України, а є ситуація «або-або» – або ми станемо українцями, наші міста стануть українськими, або нас не буде зовсім уже впродовж однієї генерації, через 30-40 років.

Чи можлива якась інша стратегія ідентичності? (Тут я покликаюся на статтю про стратегії ідентичності Джонатана Баумана, опубліковану у Лондоні в 1992 р., у збірнику, присвяченому глобалізації).

Різні народи мають різні стратегії ідентичності. Для росіян функціональною підпорою для національної ідентичності є ідея «великава гасударства», «шестая часть Земли с названием гордим Русь», тобто етатизм, хоча також і культура – Достоєвський, Чехов, але насамперед етатизм. Криза російської ідентичності виникла внаслідок того, що ця функціональна підпора надломилася, для них крах «тисячелетнєва гасударства» тотожний крахові нації, осі чому усі Белови і Распутіни так переймаються і драматизують – для них

ський суд у доцільності прийняття поправки до законів про свободу слова, канадські законодавці запровадили такі суворий закон про цензуру. Але першими під дію нових канадських законів підпали далеко не ті, про кого йшлося феміністкам. Першими жертвами стали відомі гомосексуальні письменники, радикальна чорна феміністка, звинувачена у розпалюванні расової ненависти проти білих, і сама Андреа Дворкіна. Ліберали, котрі попереджали, що цензура може бути спрямована не проти тих, про кого йшлося законодавцям, виявилися праві.

Це, звичайно ж, один з найпотужніших аргументів проти цензури. Не копай іншому яму – сам до неї впадеш. Закони проти мови нетолерантності повертаються проти тих, хто від неї страждає – цей парадокс жорстокий, але від нього не втечеш. А позаяк переслідування за мову нетолерантності стали звичайним явищем у багатьох частинах світу, то прикладів у нас багато: південноафриканські закони проти расової ненависти за часів апартеїду систематично використовували проти жертв

расистської політики. У Східній Європі та в колишньому Совецькому Союзі закони про наклеп та образу особи застосовувалися для переслідування критиків режиму. У Туреччині подібний закон був ужитий проти Ізмаїла Безекчі, турецького ученого, котрий писав про порушення прав людини стосовно курдів; навіть Коріння Алекса Гейлі було заборонено в ПАР на тій підставі, що негритянська тематика «може загострити расові почуття».

Подібні приклади – серйозний аргумент проти запровадження будь-якої цензури. Вони надають реального сенсу питанню, яке усі вороги цензури вважають за потрібне поставити при обговоренні цієї проблеми: а судді хто?

Тим не менше, у 80-х роках ХХ століття у США, на батьківщині вільного слова, в університетських кампусах народився новий варіант цензури. Стурбовані словесними нападками на жінок і студентів – представників меншин, а також на аффірмативні програми, завдяки яким збільшилася кількість таких студентів, деякі університети запровадили так звані лексичні кодекси, якими заборонено сексистські чи

УРСУЛА ОВЕН
МОВА
НЕТОЛЕРАНТНОСТІ
– ЗРУЧНИЙ
ПРИВІД ДЛЯ
ЦЕНЗУРИ?

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

крах імперії тотожний крахові Росії. В контексті стратегії ідентичності російська стратегія будується на етатизмі, і не може інакше. Потворна форма деструкції, яка вихлюпується у колоніальну війну на Кавказі, є формою гіперкомпенсації фрустрованої, ураженої свідомості тих росіян, у яких наломилася підпора, реакцією на скорочення шагренової шкіри імперії.

У ірландців стратегія ідентичності інша. Вона не на мові будується, а на двох речах: чисто ірландському католицизмі (у них, як і в поляків, існує чисто ірландський, національний католицизм) та ірландському трибі життя.

А в українців, на мою думку, останнім закутком ідентичності, останньою підпорою є наша комунікативна поведінка. Якщо ми втратимо цей останній поріг, цю останню підпору ідентичності, то ми вже не віднайдем самих себе. Чому? Тому що основою нашої ідентичності є мова плюс культура. Але культура – це не тільки україномовна література, книга, але й малярство, музика, культурне середовище, яке нас оточує. Культура – не лише сукупність артефактів, але й їх інтерпретація, тому, коли не буде розгортатись укра-

їнська інтерпретативна діяльність, не буде, на мою думку, і української культури. Адже українське мовлення, комунікативний процес, і українська культура – це майже одне й те саме, одне без другого не існує. Тому кінець українського мовлення і остаточне зросійщення України означатиме, що українська культура перетвориться у збірку голих артефактів, розміщених у бібліотеки, можливо книгарні, які функціонуватимуть для вузьких кіл любителів старожитностей, своєрідні культурницькі резервації.

Я боюсь того, щоб еліта, яка так блискуче мислить, не замкнулася вже зараз у резервацію, щоб ми не культивували невеличкі острівці. На вулиці, розплющмо очі, ми на кожному кроці шпортаємось за *Лизу*, *Вот так!*, *Отдохни!* Якби у Львові існували справжні хлопці-радикали, то уже давно б згребли б усіх цих Лиз, Насть в «трусішках» і «без трусішек» і спалили біля пам'ятника Міцкевичу (хоча я, боронь Боже, не закликаю до терактів!) Але насправді у Львові немає ані радикалізму, ані націоналізму, і ті, хто називають себе радикалами, так само маргіналізовані.

Ми приречені на правий радикалізм, бо інакше нас

зневажливі для будь-якої раси або релігії висловлювання. В Америці водночас із усіма великими походами за розширення свободи – проти рабства, проти сегрегації, за права жінок – тривали битви за принцип свободи слова. Аж ось, ті самі люди, котрі підтримували традицію боротьби за громадянські права, несподівано заявили, що вважають свободу слова не абсолютним правом, а чимось вторинним і релятивним, і що ми повинні обмежити свободу слова, аби захистити від ненависти уразливі групи. Лексичні кодекси призвели до запеклих і нераз втомливих дебатів про політичну коректність, у цих дебатах була спроба розширити застосовуваність і межі образливості у мові нетолерантності.

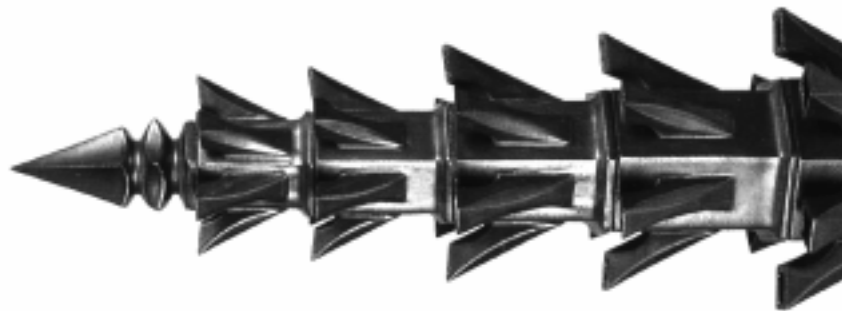
ПК (політичну коректність) висміюють, відстоюють і дискутують про неї уже більше десяти років. Загалом, немає нічого простішого, аніж вказувати на недоречність деяких її проявів. В університеті Орегона, якщо чоловік хоче поцілувати жінку, він повинен її спершу спитати дозволу, а якщо вона скаже «так», то зобов'язаний перепитати «ти пев-

на?» У Вассарі було влаштоване судилище над студентом, котрому оголосили суворе попередження щодо його буцім то гомофобії, оскільки він зіштовхнув приятеля-гомосексуаліста, який всівся йому на коліна. Ці випадки екстраординарні, безглузді. (Хоча не варто забувати інших випадків з минулого Америки, подекуди справді жажливих, пов'язаних із тим варіантом політичної коректності, який запропонував був сенатор Маккарті).

Тому політична коректність зазнавала різкої та цілком обґрунтованої критики. Але вона була, принаймні спершу, способом визнання мультинаціональності та плюралізму суспільства. У ній виявився певний утопізм і зворушлива, хоча й почасти авторитарна віра, що вистачить змінити умови, а люди покращають самі собою. Вразливе місце ідеалу політичної коректності – в тому, що, як і інші цензурні заборони, ПК дуже легко перетворюється на свою протилежність. Саме в розмаїтому суспільстві не варто надміру зосереджуватися на відмінностях. Фройд сказав, що найбільші чвари спалахують саме через дрібні відмінності поміж людьми. Як зауважив

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

не буде. Подвійні жорна, про які йшлося вище – евразіації та глобалізації (американізації) – нас перетнуть, гомогенізують в культурному сенсі, і ми станемо Заходом Сходу і Сходом Заходу, тобто маргіналами, які живуть на межі і властиво не є самими собою. Радикальна національна ідея є ідеєю самости, ідеєю створення власного цивілізаційного поля (бо зараз ми перебуваємо в чужому, євразійському), ідеєю культуротворення, творення цивілізації, а не держави. Бо державотворення – це ще один міт і правих, і лівих, і соціалістів, і центристів, фікція, мітологема. Фактично воно означає розбудову певних бюрократичних структур, у нашому випадку постколоніальних, постсовецьких, посткомуністичних, які вкрай неефективні.

РОМАН КІСЬ
ПРАВА ІДЕЯ ЯК
ЗАСІБ
ПОДОЛАННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ
МАРІНАЛЬНОСТІ

122

АНДРІЙ КИРЧІВ

Крістофер Гігченс, насправді політична коректність не змогла переконати людей поважати блискучу різноманітність людства, вона лише розділила групи на підгрупи, а останні – на атоми, і кожен очікує від інших підступу. «Я-десятиліття стало Я-тисячоліттям, – писав він. – Кожне плем'я, кожна група на перший план виставляє себе. Вивчення історії, соціології, літератури перетворилося у психотерапію взаємних докорів і образ».

Захисники свободи слова (скажімо, Американська спілка громадянських свобод), які виступають проти цензурування мови нетолерантності в кампусах, запропонували провести серйозну освітню і політичну роботу, аби послабити вплив мови нетолерантності. Для досягнення цієї мети вони розробили восьмиелементну програму, мета якої полягає у «залученні усіх студентів у життя студмістечка», підтримці аффірмаційних заходів і вивченні «історії та сенсу упереджень».

Чудові наміри, і не виключено, що іншого шляху немає. Але чи працюватиме така програма? Мова нетолерантності діє швидко і завдає жохливої шко-

ди. При цьому історичний досвід свідчить, що мова нетолерантності опановує свідомість дуже легко, але вкрай важко їй протистояти, отож розв'язання проблеми виявиться не таким простим, як вважають апологети свободи слова.

У грудні 1991 р., наприкінці Маастрихтського саміту, Рада міністрів Європейської спільноти вирішила прийняти заяву, яка засуджувала расизм і ксенофобію, де йшлося про те, що «прояви расизму і ксенофобії в Європі постійно посилюються». Пояснення причин расизму в Європі та його піднесення звучать непереконливо.

У звіті ООН робиться висновок, що «причини расизму глибоко вкорінені в історичному минулому і залежать від різноманітних економічних, політичних і культурних чинників» – цей висновок настільки широкий і нечіткий, що з ним неможливо сперечатися. У звіті згадано два історичні парадокси: расизм більшав водночас із розвитком демократії, расизм посилювався водночас із розвитком науки. Останнім часом ми спостерігаємо нову хвилю наукового расизму, який нав'язує лже-

123

УРСУЛА ОВЕН
МОВА
НЕТОЛЕРАНТНОСТІ
– ЗРУЧНИЙ
ПРИВІД ДЛЯ
ЦЕНЗУРИ?

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

A DROIT !

© Кирчів А., 2000

У Франції побутує вислів: «Правіше Ле Пена немає нікого». Радикалізм колишнього командос, котрий впродовж кількох років зі зброєю в руках небезуспішно і, як свідчать нагороди, відважно відстоював честь та інтереси триколову в далекому Алжирі, вже давно перестав шокувати назагал ліберально налаштоване населення Республіки. Дивним і, мабуть, дуже властивим для французької ментальності є інше явище, котре можна пояснити виключно національною особливістю. Запитайте-но пересічного громадянина, що він думає про Національний Фронт і особу Ле Пена. Якщо ви переконаний ліберал, вас заспокоїть обсяг словесного бруду, призначений згаданому адресатові. Проте не поринайте в ілюзії – надто часто ці слова не відповідають дійсному станові речей. І найкращий доказ цьому – вибори, а точніше – їх результати, де правий ухил від року до року здобуває щораз більшої підтримки серед населення. «Сором'язливий націоналізм» має одну надзвичайно грізну особливість: він є непередбачуваним і аморфним, без чітко означеного об'єму й межі. Оманлива тиша в суспільстві схожа, радше на глибинний налив, знак якого ледь просупає на поверхні. При зовнішньому благополуччі прорив

теорії про обґрунтованість переваг одних людей над іншими.

Захисники свободи слова кажуть, що на практиці застосування законів, спрямованих проти мови нетолерантності, і зниження етнічної та расової напруженості та насильства мало пов'язані між собою, в той час як очевидних зловживань заборонами на вільне слово цілком достатньо. Вочевидь, це підтверджує той висновок, що караючи за висловлювання ідей, якими б огидними вони не були, ми мало виграємо і багато чим ризикуємо.

Прихильники свободи слова також твердять, що необхідно не лише знижувати, а, навпаки, посилювати увагу до ідей расової і релігійної нерівності: щоб зрозуміти аргументи противника, треба його вислухати; для вивчення анатомії ненависти потрібні діалог і демократія, а це передбачає свободу вислову, в тому числі свободу вислову ненависти. Я співчуваю таким поглядам, однак вважаю їх непереконливими у світлі історії ХХ століття. Від нас вимагають надто примітивної віри у силу демократії, порядності, а насамперед, раціоналіз-

му, в успіх тривалої, повільної боротьби з расизмом; ми повинні повірити, маючи такий невтішний досвід, що прогрес, хоча й повільний, можливий. Наприкінці ХХ століття ми знову маємо справу з вибухом примітивної ненависти і насильства, зумовлених расовими, політичними і релігійними відмінностями, вибухом, який практично зруйнував велику європейську країну. І це трапилося рівно через півстоліття після Голокосту.

Якщо навіть це жахливе нагадування про похмуру владу мови нетолерантності не змогло змінити свідомості людей, то що й казати про здатність людини переіменуватися на краще під дією ліберальних очікувань?

Якщо пам'ятати про жахливі історичні події, то усвідомлюєш, що суперечки навколо політичної коректності тільки збивають з пантелику. Мені здається, що, приділяючи так багато уваги індивідуальним випадкам, ці суперечки обійшли значно ширші наслідки ненависти. Проблема мови нетолерантності полягає саме в тому, що hate speech не стільки поціляє у визначену мету, скільки творить справ-

нариву всередину неминуче призведе до суспільного сепсису. Хоча, власне кажучи, невідомо – завдасть це подія більше шкоди чи користі і так хворому суспільству. Постійні коливання політичного маятника від якобінської гільйотини через голлізм до неконтрольованої імміграції геть заплутали французький загал, заволокли туманом суспільно-політичний обрій і розмили чіткі вектори подальшого розвитку.

Правий рух у Франції передусім спрямовує свою політичну активність супроти нерегульованого питання щодо перебування на території країни іноземних громадян – біженців, нелегалів, іммігрантів найрізноманітнішого ґиштибу, транзитників тощо. На тлі не надто інтенсивного розвитку французької економіки і перманентного тиску лівих на профспілки з метою популяризації власних інтернаціоналістських ідей демпінгування іноземців на ринку праці не сприяє доброзичливому і толерантному ставленню до них місцевого населення. Зрозуміло, що провал одних ідей водночас дає шанс опозиційним або альтернативним ідеологіям. Тим паче, що ґрунт для цього цілком придатний – як із соціально-політичної, так і з суто традиційної точки зору. Історія і тра-

диції правих політичних течій не бідніші, ніж у їхніх лівих конкурентів. Проте інтенсивність їх акцій зросла після заснування найбільшої і найвпливовішої у Франції націоналістичної організації партійного характеру – Front National (FN), що офіційно датовано 5 жовтня 1972 року. Поява Фронту на політичній арені стала консолідуючим фактором для одних і смертним вироком для інших дисперсних складових французької правиці. До складу керівництва FN увійшли, крім уже згаданого багатолітнього ідейного і фактичного лідера Жан-Марі Ле Пена, такі фігури, зокрема, як прихильник «нового порядку» Ален Робер, співпрацівник «Оборони Заходу» і натхненник «Європейських зошитів», засновник антисемітського і антисіоністського товариства «Франція-Палестина» (з яким, до речі, влився у Фронт в 1974 році після припинення діяльності на чолі Федерації поступу європейської нації) Франсуа Дюпра, ветеран Ваффен-СС П'єр Буске, котрий, щоправда, вже у 1978 році покинув FN, звинувативши керівництво у надмірно лібералістичній економічній політиці.

Присутність при кермі Фронту радикалів зовсім не означає, що його політика базується лише на голому попу-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

АНДРІЙ КИРЧІВ
А ДРУГА!

жню культуру ненависти, яка культивує нетолерантність у найширших масштабах.

Дефініювати таку культуру непросто, вона може розгортатися за різними траєкторіями, але один з ймовірних сценаріїв полягає у тому, що щира і відверта ненависть перетворюється на пропаганду ненависти, а відтак переходить до найцинічнішого різновиду hate speech – до брехні. Нагадаю обставини нашої нещодавньої історії.

4 листопада 1995 р. Іцхак Рабин, прем'єр-міністр Ізраїлю, був убитий Ігалом Аміром, 25-річним студентом-юристом. Коли були встановлені всі обставини злочину, стало зрозуміло, що принаймні частку відповідальності за убивство несуть інші особи, які уникнули правосуддя. Яку роль відіграли праві ізраїльські радикали, котрі скандували «Рабин – зрадник, Рабин – вбивця!» на мітингах партії Лікуд? Чи плакати, де на обличчя Рабина була накладена сітка оптичного прицілу? Можливо, ще серйозніша роль рабинату, який упродовж багатьох місяців перед убивством, за словами Давида Горовіца, біографа Рабина, сумнівався в «єврей-

ськості» політики Рабина «мир за території», водночас запитуючи учену думку колег з питання (ясна річ, чисто теоретичного), а чи не передбачає гебрейське релігійне право Галаха смертної кари за такий вчинок, як передачу палестинцям контролю над Західним берегом, обіцямим Богом євреям. В 1995 р. три відомі ортодоксальні рабини надіслали сорока своїм колегам листа, де йшлося: «Чи не варто застерегти прем'єр-міністра і решту членів кабінету, що коли вони і далі віддаватимуть мешканців Юдеї і Самарії (Західного берега) і Гази під владу убивць, то на них чекає суд за гебрейським законом і кара?» На виправдання своїх дій убивця Рабина постійно покликався на гебрейські релігійні доктрини і навіть заявив, що єдиним його співучасником був Бог. А рабини, котрі мітингували, засуджуючи плани Рабина демонтувати військові бази на Західному березі, не виступили і не опротестували політичне вбивство, коли Амір оголосив своїм співучасником Бога. Лише один з провідних рабинів, Йоель Нун, публічно висловився проти убивства, за що був засуджений частиною учених

125

УРСУЛА ОВЕН
МОВА
НЕТОЛЕРАНТНОСТІ
– ЗРУЧНИЙ
ПРИВІД ДЛЯ
ЦЕНЗУРИ?

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

лізмі. Програма FN охоплює всі сфери діяльності держави і творить вигідну альтернативу непопулярним крокам уряду. Оскільки в усі віки більшість невдач у внутрішній політиці списували на зовнішні чинники, або ж такі внутрішні, що мають іноземне походження, ставка програми FN на такого стибу популізм є цілком резонною. Про це свідчить і динаміка популярності Фронту та його керманіча впродовж історії існування організації. На виборах до парламенту 1973 року Ле Пенові вдалося набрати всього 0,5% голосів французьких виборців (що, врешті, не було найгіршим результатом на першому році існування організації). На президентських перегонах 1995 року він здобув 15 відсотків голосів, а на виборах до регіональних органів влади Фронт підтримало 15,02% французів. Цікавим і показовим є той факт, що переважна більшість цих виборців належить до вікових груп 18-24, 25-34 та 35-49 років, котрі займаються виробництвом, мистецтвом та комерцією, тобто мають відповідний рівень освіти. При успіху власного підприємництва ці люди поступово витісняють із сфери впливу на суспільство старіюче попереднє покоління, займаючи його позиції. Такий сценарій неминуче сприятиме зростанню по-

пулярності Фронту, особливо за умов незмінності нинішньої політичної лінії офіційного Парижа, її нееластичності у ставленні до пересічного обивателя.

Чим «купив» виборців Фрон Насьйональ? Передусім – жорсткою позицією щодо іммігрантів, особливо із «третього світу». Програма Фронту передбачає їх негайну депортацію за межі Франції, а подальша політика щодо іммігрантів – селективну перевагу вихідцям із європейських країн. Ставляться вимоги обмежити потік біженців та час їхнього перебування (до одного року) а, у випадку їх неєвропейського походження, депортувати за межі Шенгенського простору, а також реформувати трудове законодавство до формули «наступний у черзі» (пріоритет осіб французької національності при наявності трудової вакансії). Експерти FN вважають, що іммігранти щорічно поглинають 210 млрд. франків і посідають близько 1 млн. робочих місць, котрі за інших обставин належали б французам.

У сфері безпеки Фронт виступає за збільшення кількісного складу і повноважень поліції та застосування її для охорони кордонів, розпуск етнічних формувань сепаратистського спрямування, відновлення смертної кари

братів, йому почали погрожувати смертю, і він був змушений найняти охорону.

Слова можуть перетворюватись у кулі. Мова нетолерантності може вбивати і калічити достоту як цензура. Тому перше питання, яке я, переконана противниця цензури і захисниця свободи слова, зобов'язана поставити: якщо слова так легко перетворюються в кулі, то чи існує мить, коли кількісний ріст наслідків, зумовлених мовою нетолерантності, змусить нас якісно змінити нашу політику? Схоже, захисники свободи слова за будь-яку ціну іноді надто легко розмежовують мову нетолерантності (яка не повинна підлягати цензурі) та її наслідки (з якими ми повинні щось робити). Як ви пам'ятаєте, 20 стаття Міжнародного пакту про цивільні і політичні права співзвучна цим поглядам.

Друге питання, яке я ставлю перед собою: чи можна розмежувати висловлювання тих, чия ненависть – справа переконань (нехай навіть ці люди невігласи, обдурені або упереджені), і такі ж висловлювання, які виконують роль пропаганди, свідомо і систематично використовуючи брехню, аби

сіяти страх, ненависть і насильство в широких колах населення.

Досить проглянути газети колишньої Югославії, щоб знайти безліч прикладів, як мова нетолерантності роздмухувала цю страхітливую пожежу сучасності. У 1987 р. сербські газети опублікували фото одного репортера з Белграда. Зроблене воно було у селі Прекале, розташованому в Косово, сербській провінції з більшістю албанського населення. На фото була зображена сербка, яка працює в полі разом з дітьми, – «мати з Пекале». На плечі у неї висить рушниця. Зброя потрібна їй, як пояснила газета, щоб захистити себе і дітей від албанських терористів, які катують і вбивають сербів і гвалтують їхніх дружин і дочок. Фото набуло широкого розголосу і жакнуло всю Сербію. Сотні подібних світлин і газетних статей, години телевізійних новин про переслідування сербів у Косово призвели до загальносербської кампанії терору й ненависти щодо албанців. Через кілька років виявилось, що фото було спритною маніпуляцією: репортер сам повісив рушницю жінці на плече. Але викриття спіз-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

для вбивць, терористів та найбільших торговців наркотиками.

Пропонуються зміни і в системі правосуддя, головню щодо прискорення розслідування і підвищення ефективності карного та цивільного кодексів, прозорості бюджету системи юстиції. В питаннях працевлаштування FN відстоює пріоритети французів на робочі місця, отримання необхідної професійної освіти та сприяння заснуванню малих і середніх підприємств громадянами Республіки, збільшення їх частки в акціонерних товариствах.

Соціальна політика Фронту спрямована на перегляд системи виплат і підвищення загального рівня заробітної платні, боротьбу супроти принципу «протягнутої руки» щодо іммігрантів, заборону здешевлення робочої сили за рахунок їх демпінгування на ринку праці, підвищення ролі профспілок, зокрема в національному русі та захисті національних інтересів в контексті неврегульованих питань імміграційної політики, організацію кас взаємодопомоги і участь в них як фізичних, так і юридичних осіб, обмеження прав монополій і синдикатів.

Позицію FN щодо родини визначають вимоги повер-

нення матеріальної допомоги з боку держави і надання її виключно багатодітним французьким родинам, нарахування допомоги сім'ям в залежності від кількості в ній неповнолітніх дітей, перегляду нинішнього законодавства стосовно абортів, відновлення ролі родини в контексті нації, ініціювання процедури заохочення заснування сиротинців для малолітніх французів.

Зважаючи на таке важливе значення родини у французькому суспільстві, Фронт пропонує надавати пріоритетно французьким сім'ям соціальне житло або допомагати їм із бюджетних фондів держави шляхом цільового кредитування на побудову житла. При цьому вимагається негайно переглянути будівельні контракти періоду гіперінфляції (1978-1984) і знизити до 0,1% суми суспільних внесків на побудову помешкань для іммігрантів.

Обрання на демократичних та економічних засадах керівництва служб соціального страхування, розділення кас соціальної допомоги на французькі та для іммігрантів, обов'язкове тотальне регулярне обстеження і формування з цією метою спеціальних служб, як засіб боротьби зі СНІДом, FN вважає першочерговими завданнями в системі охорони здоров'я.

АНДРІЙ КИРЧІВ
А ДРУГА!

нилося. Образ зробив свою справу. Приклади подібної пропаганди можна знайти у всіх учасників конфлікту; щоправда віртуозами цього паскудного ремесла, мабуть, стали хорвати і серби.

«Я не соромлюсь брехати, якщо це в інтересах Сербії та сербського народу», – говорить головний редактор белградського телебачення. «Якщо це потрібно Хорватії, я збрешу», – сказав провідний співробітник найпопулярнішої хорватської газети. Зараз уже ніхто не сумнівається, що у розпалюванні війни та провокуванні звірств величезну роль відіграли ЗМІ – значною мірою брехня замість аргументів.

Американський філософ і політолог Сідні Гук в інтерв'ю, яке він дав незадовго до смерті, у різкій формі висловив свої міркування про ефект такої пропаганди. «Я гадаю, – похмуро сказав він, – що людей можна підштовхнути до всього, така вже людська природа. Коли читаєш рядки новин, розумієш: якщо тиск середовища достатньо сильний, людину можна підштовхнути до будь-чого, а стримати аж ніяк не можна. Я переконаний, що будь-

який народ, якщо розпалити його до стану націоналістичної істерики, і переконати, що у його одвічних стражданнях винуваті оті й оті, він зробить чи санкціонує те, що зробили німці. Я переконаний, якби у США психологічна й економічна ситуація коли-небудь стала б такою ж складною, як у Німеччині 20-30-х років, могли б початися систематичні расові переслідування. Їх об'єктом могли б бути чорні, євреї, будь-яка інша група, на яку вкажуть пальцем. Коли чуєш, що говорять пересічні расисти, або як Фарраган лає юдаїзм і вихваляє Гітлера, починає боятися, що будь-які, навіть неймовірно жорстокі проекти знайдуть своїх виконавців».

Ще один важливий свідок роботи смертоносних механізмів, які так легко перетворюють колишніх сусідів на катів і жертв, – сербський романіст і Нобелівський лауреат Іво Андрич. У своїй епопеї «Міст на Дрині» він міркує про те, що трапилося зі світом у серпні 1914 р. (а писав він її у Белграді, під час гітлерівської окупації, коли в Баніці нацисти побудували концтабори, а Теразіє вішали людей

У галузі освіти програма передбачає повагу до нейтральності характеру викладів у загальноосвітніх школах, вільний вибір учнями шкіл та захист цього права на законодавчому рівні, реформування системи навчання та виховання, збільшення у шкільній програмі частки історії, вивчення культурно-мистецької спадщини, орфографії та граматики, організацію дійсно національної за духом освіти.

Економічні заходи насамперед спрямовані на зменшення частки фіскальних та соціальних заходів для спрощення працевлаштування і боротьби проти конкуренції, зниження впливу держави на економічні процеси, передачу французьким родинам акцій державних підприємств під приватизацію, обмеження фіскальної дискримінації подружжя.

Реформу сільського господарства FN планує розпочати із заміни індустріалізованого землеробства на природне, захисту родинного фермерства та підприємництва, контролю над використанням ґрунтів з метою недопущення їх виснаження, захисту перед імпортом вітчизняного сільськогосподарського виробника та його продукції.

Екологічна програма Фронту зводиться до простої формули захисту французького природного, архітектурного та культурного середовища.

Активізація громадської діяльності, на думку керівництва FN, повинна виявитися в ініціюванні загальнонаціонального референдуму, на якому французам буде надано змогу безпосередньо висловити своє ставлення до іммігрантів, до необхідності реформування національного Кодексу, до пріоритетів за національним принципом, до кари смерті, до шкільництва.

Велику увагу в політиці Фронту приділено захистові основних свобод і боротьбі супроти синдикалізації політичних партій.

Національна безпека та оборона не залишилися поза увагою партії Ле Пена. Засадничими положеннями в цій сфері до Косовської кризи вважалися автономізація оборонних структур Європи в рамках Північноатлантичного Альянсу, актуалізація стратегічних ядерних сил і запрошення до служби в них на добровільній чи контрактній основі, зміцнення тактичних підрозділів та сил швидкого реагування, ліквідація призовної 6-місячної служби в частинах територіальної оборони і посилення

на площі): «Люди поділились на переслідуваних і переслідувачів. На свободу вирвався дикий звір, який живе в людині і носа не каже на світ Божий, заки не сховані бар'єри законів і звичаїв. Сигнал пролунав, перепони були усунуті. Насильство і розбій, навіть убивство, як це вже не раз траплялося в людській історії, отримали мовчазну санкцію за умови, що їх чинитимуть в ім'я найвищої мети, під певними гаслами і проти визначеної категорії людей, з таким-то іменем, такої-то віри».

Нам, європейцям кінця ХХ століття, переважно гностикам, не так легко погодитись із уявленням про зло як про «дикого звіра, який живе в людині». Але як нещодавно писав критик В.Л. Вебб, поглиблюючи Андричеве міркування, «не обов'язково вірити у вчення про первородний гріх, аби зробити належний висновок з того факту, що за життя будь-кого, кому за 50, люди, які живуть у соціумі, на століття віддаленому від родоплемінного суспільства, при першому сигналі (як тільки вожді «дали добро») могли впасти у найжорстокіше варварство щодо інших людей».

Якщо ви поїдете через Боснію (як їхала я у жовтні, прямуючи на конференцію Гельсинської спілки в Тузлі), у випалених ландшафтах і зруйнованих селлах ви побачите цілком сучасну модель описаних Андричем патологічних механізмів. Війна тут була ближча до громадянської – тому прозорішою є схема їх функціонування. Ось вони, ті Інші, кого пропагандистська мова нетолерантності вказала як законні об'єкти ваших страхів і фобій, люди, яких ви покликані вигнати, вирізати, знищити, до того ж люди, добре вам знані: ваші сусіди, подекуди навіть свояки. Бездумність, яка вразила вас, зробила їх чужими і жахливими. Будинки, села, вулиці, звідки прогнали мусульман чи сербів – не просто румовища після підпалів та грабунків; після боїв їх систематично знищували динамітом і зарівнювали бульдозерами... Остаточним підсумком мови нетолерантності виявляється одна з екстремальних форм цензури – знищення самої пам'яті про місце, наче тут ніхто ніколи і не жив.

Мова нетолерантності у формі пропаганди, яка свідомо розпалює війну чи громадянську війну, спер-

оперативного планування для здійснення десантних операцій поза межами країни. Після того, як Франція мимоволі стала учасником бойових дій в Європі, Фронт підтримав ініціативу уряду щодо створення Єврокорпусу як окремої й альтернативної структури гарантування безпеки на континенті.

Нарешті, в європейській політиці FN дотримується жорсткої позиції щодо зміцнення зовнішніх кордонів Шенгенляндії з метою максимальної редукції потоку іммігрантів з «третього світу» до Франції, захисту її сільського господарства від демпінгування імпортової агропродукції, а також зміцнення співпраці із партіями правого напрямку у посттоталітарній Східній Європі. Створений під егідою Ле Пена Евронат (асоціація націоналістичних партій Європи) проводить активну політику у цьому напрямку, зокрема у пошуках та партнерстві з націоналістами колишніх советських республік. В Україні «братями по зброї» французької правниці та європейських націоналістів стала Соціал-національна партія. Цікаво, що керівники Front National de la jeunesse (FNJ), молодіжного крила Фронту, які нещодавно побували з візитом у своїх українських партнерів, свідомо уникали

будь-яких контактів із КУН, УНСО та іншими місцевими правими, вважаючи їх ідеологію невідповідною європейському націоналізмові. Не виявили вони націоналістів і у Росії, оскільки тамтешній правий рух має яскраво виражені риси імперіалізму і шовінізму, причому, неєвропейського стибу. Ідеї Європи націй, яка сповідують лідери Евронату (і Фронту Ле Пена) на теренах покійного Союзу, наразі відповідає лише ідеологічна концепція СНПУ.

Програми завжди будуються на популістських ідеях. Це аксіома не лише для заангажованих спеціалістів, а й для простих громадян, особливо у країнах з давніми демократичними традиціями. Тому процент виконання партією своїх програмних положень є найкращим показником відповідальності і серйозності намірів. Плюс для партії чи руху, коли проповідувані ними ідеї резонують із суспільною думкою, а радше – з думкою суспільних мас, проте питання користи цих ідей для них доволі дискусивне. Фронт діє відверто, активно, зі значною часткою агресивності, особливо щодо проблеми іммігрантів – і це подобається значній частині французів. За результатами опитування громадської думки у 1993 році 28% населення підтримувало ідеї Ле Пена, і цей відсоток не має тен-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

АНДРІЙ КИРЧІВ
А ДРУГА!

шу створює в суспільстві культуру страху й ненависти, а відтак «дає дозвіл» одній частині населення проектувати власні страхи й фобії на іншу частину. Патологічне у війні справді засноване на масованому застосуванні мови нетолерантності. Ті, хто ширить відчуття страху й незахищеності, відмовляючи Іншим у праві вважатися людьми (чи йдеться про друзів, які стали чужими, як у колишній Югославії, чи про іноземців, яких зображали недолюдками, як це було у В'єтнамі) і зрештою відмовляються від заснованих на законності й цивілізованості заборон на вчинення звірств, дають людям свого роду формальний дозвіл чи навіть санкцію на такі акти.

Отож, чи існує момент, коли ми зобов'язані втрутитися, – момент у безперервному розвитку від огидних, образливих, але загалом локалізованих висловлювань, сповнених ненависти, до успішного створення в суспільстві (або його частині) культури ненависти, коли її розпалювачі перетворюються у підбурювачів, ба більше – здобувають справжню владу? А коли така мить настала, то що треба

чинити? Простих відповідей у мене немає, але я переконана, що апелюю до світу, дуже несхожого на той, в якому народився наш журнал. Index повинен і надалі залишатися форумом, де обговорюється ця тема, одна з найважливіших сьогодні.

І нарешті, щоб ви не подумали, наче усі труднощі цієї проблеми мною вичерпані, дозвольте наприкінці повернутися до випадку з Бобом Грантом. Виявляється, у нашому грішному постмодерністському суспільстві мова нетолерантності не лише вбиває, – вона ще й прибуткова.

Програма Боба Гранта користувалася шаленим успіхом. Її високий рейтинг спокушав рекламодавців. Коли продюсера Ей-Бі-Сі запитали, чим, на його думку, є репліки Боба Гранта – прикладом свободи слова, яку належить захищати за допомогою Першої поправки чи забрудненням морального середовища, він відповів: «Якщо людина тримає високий рейтинг, станція мусить закривати очі на мерзоту, яку вона ляпає. Радіостанції завше воюють за конституційні права ведучих, якщо шоу прибуткове. У Гранта рейтинги були високі, бо він об-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

денції до зниження. Щоправда, FN переживає зараз не найкращі часи. Нещодавно від Фронту відійшов «грошовий мішок», залишивши ідею без стабільної фінансової підтримки. Мало того, внаслідок розколу утворено нову партію, майже ідентичну за спрямуванням та ідеологією, на чолі якої став учень і прогнозований колись як спадкоємець Ле Пена Бруно Мегре. Гучне і скандальне «розлучення» не стало позитивною віхою в історії партії і не сприяло її популярності. Однак навіть у нинішньому стані Фронт залишається чи не єдиною потужною опозиційною силою і рівноважним агентом до лівого руху у Франції. Залишається потужним і майже неушкодженим молодіжне крило – FNJ, успішно функціонують понад 30 різноманітних товариств, клубів і гуртків як у самій країні, так і у Франкофонії, чия діяльність тісно переплітається із генеральною лінією Фронту. Політичні диспропорції сучасної Європи додають сил і натхнення тим, хто звернув і звертає свої погляди праворуч.

ражав меншини. Якщо б у нього була невелика аудиторія, менеджери забули б про Конституцію і виставили його божевільним. Наші рекламодавці знають, що їхня продукція добре продається в упакованні з ненависти».

СЕМЮЕЛ ГАНТІНГТОН

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ОРЕСТ СЕМОТЮК

МАЙБУТНЄ
ОБ'ЄДНАНОЇ
ЄВРОПИ –
ПОГЛЯД
НІМЕЦЬКИХ
«НОВИХ
ПРАВИХ»

130

© Семотюк О., 2000

«НОВИЙ СВІТОВИЙ ПОРЯДОК У XXI СТОЛІТТІ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ЕВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІР»

© Huntington Samuel, 1999

*Виступ Семюела Гантінгтона на круглому столі
в Національному інституті стратегічних досліджень
(Україна) 18 жовтня 1999 року*

131

Організатори:

Національний інститут стратегічних досліджень,
Школа державного управління ім. Джона Ф. Кеннеді.
В рамках спільної освітньої програми Ради національної
безпеки і оборони України та Гарвардського університету
(США) – «Національна безпека України».

С.Гантінгтон:

Дуже дякую вам, пане секретар Горбулін, пане Белов, пані та панове! Мені дуже приємно за нагоду зустрітись з усіма вами тут, під час мого першого приїзду в Україну. Мене попросили поділитись з вами думками про новий порядок, що формується в світі, і про важливі наслідки цього для Європи та для України. Мені дуже приємно говорити на цю тему з двох причин. По-перше, це те, що Україна зі стратегічної точки зору буде найважливішою країною протягом найближчих років. Друга причина, чому мені приєм-

Правий екстремізм (радикалізм) останнім часом став темою, яку доволі інтенсивно експлуатують урядові кола та мас-медії Європи. При цьому основна увага зосереджується на партійно-політичних аспектах цієї проблеми.

Проте, ми вважаємо, що недостатньо брати до уваги лише згадані аспекти, необхідний також аналіз ідеології, адепти якої репрезентовані у загальноєвропейському дискурсі про майбутнє континенту. Спробуймо поглянути на це майбутнє очима «нових правих» держави, яку прийнято вважати локомотивом об'єднаної Європи – Німеччини.

Ознайомившись із публіцистикою «нових правих», ми насамперед упевнимось, що вічним її рефреном залишається небезпека перемоги «Універсального» над «індивідуальним», страх перед «смертю культурної окремішності під нівелюючим впливом ринку». Аргументи «нових правих» запозичують у працях М.Гайдеггера і К.Шмітта, яких вважають своїми ідеологічними побратимами в європейській боротьбі проти «чужорідних сил (raumfremde Mächte) ліберально-демократичного, асимілюючого Заходу і більшовицького революційного Сходу» [1].

Якщо переможуть «сили універсального», то К.Шмітт

пропрокував «падіння у прірву абстрактної загальності» [2]. На особливу загрозу наражається «Німецький Райх у центрі Європи», оскільки він мусить вести боротьбу на два фронти і захищати «святість народного життєвого порядку (Lebensordnung)», причому ідеали асиміляції, плавильного казана імперії західної демократії, гостро протиставляються поняттю Райху (das Reich), який є уособленням самого народу та його окремішності.

Таке уявлення «нових правих» про Європу, що змушене вести війну на два фронти, не потребувало перегляду аж до моменту розвалу СРСР. Сьогоднішня ситуація в Європі зазвичай описується так: «Європа зійшла зі сцени світової політики у старечий дім світової історії, блискучі лаври колишньої слави зів'яли і потьмяніли. Століттями Європа називала себе центром світу, провідною силою, яка посилала своїх місіонерів, колонізаторів, торговців на всі континенти. Її культуру – від германо-європейських чоловічих штанів (sic!) до музики Вагнера – наслідували усі» [3]. Емансипація країн Третього світу, зміцнення позицій Японії та Китаю, але передусім конференція в Ялті 1945 р., перетворили Європу на зневажену й переможену істоту, стверджують «нові праві». «Перемога 1945 р.

но говорити на цю тему, та, що моя дружина — Ненсі Гантінгтон — тісно співпрацює з паном Беловим — директором Інституту (Національний Інститут стратегічних досліджень при Раді національної безпеки і оборони України. — *Прим. ред.*) — та з іншими, займаючись у Гарвардському університеті програмами підготовки вищих посадових осіб [в т.ч. у рамках спільної освітньої програми Ради національної безпеки і оборони України та Гарвардського університету (США) — «Національна безпека України». — *Прим. ред.*]

У своїй доповіді я хотів би приділити увагу трьом речам. Перше — ознайомити вас з тими аргументами, які я виклав у своїй книзі про зіткнення цивілізацій, і, можливо, достосувати ці аргументи до нинішнього моменту. Друге — проаналізувати нову ієрархію сили, яка складається зараз у світі. Третє — поговорити про можливі наслідки того, що відбувається, для системи безпеки та стабільності як в Європі в цілому, так і в Україні.

Ми знаємо, що ХХ століття — це століття ідеології, якому була притаманна гостра боротьба між ідеоло-

гіями комунізму, фашизму та ліберальної демократії. Ця епоха вже закінчилася. І я вважаю, що тепер ми вступаємо в епоху, коли найважливішу роль у формуванні світової політики відіграватимуть культура та культурні фактори.

В усьому світі люди намагаються знайти відповідь на одне з найголовніших питань — хто ми? Їхня відповідь здебільшого зумовлена минулим, релігією, мовою, традиціями і суспільними інститутами. Люди подумки ідентифікують себе з якоюсь культурною спільнотою — наприклад, племінною чи етнічною групою, нацією та іншими. У майбутньому потенційна загроза для країни з боку іншої країни, культурно схожої, буде менш вірогідною, аніж від країни, що відрізняється своєю культурою.

За часів «холодної» війни світ був розподілений на такі основні групи: «вільний» світ на чолі з США, східний блок, очолюваний СРСР, і решта менш розвинених країн. Якщо говорити про розподіл світу на групи тепер, то, звичайно, вже не існує тих трьох груп, які були за часів «холодної» війни. Зараз є близько 7-ми або 8-ми основних цивілізацій, серед яких можна

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

означала триумф сил лібералізму й соціалізму. Триумф святого альянсу американців і росіян не вирішив жодних проблем, а лише загострив їх. За кілька десятиліть вони перетворили світ у Авгієві стайні» [4].

Під загрозою старіння опинилася і сама «європейська раса» — «через зменшення народжуваності і приріст населення в інших країнах та вплив чужинців-гастарбайтерів і біженців, що не здатні інтегруватися в наше суспільство, а комуністичні та американські впливи зумовлюють культурну дезорієнтацію європейців» [5]. Подібним чином висловився і П'єр Кребс, який іменує себе «адвокатом народної ідентичності та расової чистоти європеїдів: «із втратою позицій Європи заходить зоря Старого Світу. Це означає культурний декаданс, трансцендентну безпритульність європейця, який став бездомним саме через втрату своєї ідентичності. ідентичність означає зв'язок (Bindung). Втрата цього зв'язку обертається тероризмом, агресією, радикалізмом, негативізмом гарного колись мистецтва. Пікассо і Шенберг відобразили цей суспільний занепад як потвору, закорінену у втраті європейцями свого «я» [6].

Таким чином, у європейських міркуваннях «нових пра-

вих» простежується актуалізація тези одного з теоретиків мистецтва, Седльмайєра, про «втрата середини» (Verlust der Mitte) у трьох аспектах — «втрата екзистенційної середини індивіда» і як наслідок — нігілізм, екстремізм, розгубленість; глобальна втрата Європою позиції «центра світу» і втрата Німеччиною «центральної позиції в серці Європи» [7].

Що ж до питання, яке ставлять «нові праві», про доцільність визнання правильності концепції Освальда Шпенглера стосовно занепаду Європи, то воно радше риторичне. Нині тактикою їх є функціональний песимізм у діагностиці та войовничий оптимізм у терапії. До розвалу СРСР «нові праві» наголошували на тому, що «Європа повинна захистити себе від впливу двох блоків (СРСР і США)», що «Європа повинна належати європейцям, Європа хоче сама керувати собою. і якщо вона схоче, то зможе стати світовою потугою» [8]. Проте за фасадом цієї концепції солідарності та співпраці усіх європейських держав ховається і задній двір, де мешкають неприкрашені ідеологи. Саме тут можна отримати відповідь на питання, хто керуватиме колись «здатною захистити себе світовою потугою».

назвати західну, китайську, японську, мусульманську, індуїстську, латиноамериканську та африканську.

Як вже зазначив секретар Горбулін, різні цивілізації в теперішньому світі представляють країни-лідери. До них належать США, Росія, європейські країни, Японія, Китай та Індія. Також – важливі ісламські країни, які завдяки своєму стратегічному положенню, великій кількості населення та нафтовим ресурсам мають значний вплив у системі міжнародних відносин.

Вісім найнаселеніших сьогодні країн світу належать до восьми різних цивілізацій. Сім економічно найрозвиненіших країн належать до п'яти різних цивілізацій. Якщо ж говорити про нову світову політику, що формується, то в локальному значенні – це політика етнічності, а в глобальному – політика цивілізації. Вперше за світову історію глобальна політика – справді багатоцивілізаційна. У цьому новому світі взаємини між країнами-представниками різних цивілізацій час-то будуть складними, а в певні моменти навіть антагоністичними.

Одним з найважливіших факторів стануть відносини між Заходом та рештою цивілізацій, бо Захід й на-

далі намагатиметься нав'язувати свої культурні цінності іншим країнам.

Конфлікти та нестабільну політичну ситуацію в новому світі спричинять головно відродження Китаю й повернення ісламу. Стосунки Заходу із Китаєм та мусульманськими країнами будуть іноді важкими, а то й зовсім антагоністичними. Розвиток цих конфліктів дуже залежатиме від того, до якої сторони приєднаються Росія, Китай та Індія, які будуть доволі впливовими країнами в системі цивілізацій.

Потенційно найнебезпечнішим є конфлікт між США та Китаєм. Сьогодні є багато питань, які роз'єднують ці країни. Але головне – це питання впливу, а саме; яка з країн протягом наступних десятиріч відіграватиме важливішу роль у формуванні ситуації у Східній Азії. Китайці дуже чітко сказали, що ера, в якій вони залежали від інших провідних країн, наближається до завершення. Вони намагаються повернути собі керівну позицію, яку вони займали у Східній Азії до середини XIX століття.

З іншого боку, США завжди протистояли домінуванню чи то Західної Європи, чи Східної Азії. Для того,

133

СЕМЮЕЛ
ГАНТІНГТОН
«НОВИЙ
СВІТОВИЙ
ПОРЯДОК У XXI
СТОЛІТТІ:
ТРЕНДЕНЦІ ТА
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ
ВИМІР»

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Приміром, Г.Кальтенбруннер вважає необхідним відновити вісь Німеччина-Франція, вісь «держав-спадкоємиць гігантської імперії Карла Великого». Цей союз – «єдина животворна клітина майбутньої світової потуги» [9]. Інші автори воліють бачити на чолі оновленої Європи саму лише Німеччину – нововідроджений Німецький Райх. На користь того, щоб віддати скипетр європейсько-го відродження саме Німеччині (беручи до уваги тезу про «змову соціалізму і лібералізму», які для «нових правих» є дітьми «юдео-християнського нездорового духу (Un-Geist)», свідчить той факт, що лише Німеччина зберегла «істинно народне германське коріння європейської традиції, яка за своєю природою була антихристиянською. Тому тільки Німеччина володіє тією протиотрутою, яка зможе відвернути смерть світової цивілізації від нівелюючих впливів соціалізму та лібералізму». «Сповнений хаосу модерн можна ліквідувати лише із німецької землі, з якої, як торочать до неприємності намісники наших переможців, ніколи більше не почнеться нова війна. Відроджений німецький дух повинен оздоровити Європу» [10]. Очевидно, що ре-германізація духу змушує відмовитися від «демократичної, нав'язаної переможцями

ідеї створення ФРН». У середовищах правих популярні такі гасла: «Прощавай, Захід!», «Німеччина повинна порвати з Америкою!», «Німеччина повинна переглянути свою історію!», «Німеччина повинна очолити європейське відродження і пробудити животворні сили наших пращурів і звільнитися від ризикованої суспільної форми, базованої на споживанні, уніфікації та безпеці» [11].

Поділена німецька нація у розділеній Європі не могла виконати цієї функції. Тепер «нові праві» в Німеччині вважають, що Європі, яка орієнтуватиметься лише на Західну Європу, неминуче забракне історичної сили, реального підґрунтя, на якому її перспективи зможуть втілитися. Європейська політика в сенсі однобічного зв'язку лише із Заходом не має коріння, не має підстав. Коріння ці сягають поза межі об'єднаної Німеччини – у центрально-європейський простір, де знаходяться обидві німецькі (!) держави – Австрія і Чехословаччина, яких необхідно інтегрувати у майбутній європейський порядок. Кайзерівські (цісарські) міста – Аахен, Прага, Відень, Берлін зможуть відновити свою історичну місію. «Священна Римська імперія німецької нації», або, як її називає Бернард Вільмс, «центральноевропейська федерація», продов-

аби запобігти цьому, США у XX столітті взяли участь у двох світових війнах і в «холодній війні».

Майбутнє миру в світі надзвичайно залежить від врегулювання конфлікту між США та Китаєм.

Виклики мусульманського світу суттєво відрізняються від тих, про які ми щойно говорили. Вони породжені не економічним розвитком, а зростанням населення. Упродовж кількох десятиріч у мусульманських країнах був дуже високий рівень народжуваності, який в середньому становив 3% на рік, — майже в десять раз вище, ніж в європейських. З іншого боку, разом із швидким зростанням населення відбувалось посилення прихильності народів цих мусульманських країн до ісламу як способу життя.

Зараз у світі відбувається багато локальних етнічних воєн. І мусульмани стають їх учасниками частіше, аніж представники будь-якої іншої цивілізації. Вздовж усього умовного кордону ісламу: Балкани — Кавказ — Центральна Азія — Південна Азія — Південно-Східна Азія — Близький Схід — Африка, — мусульмани воюють проти не-мусульман. Чому так відбувається?

Однією з причин є надзвичайно високий рівень

народжуваності, який викликав різке зростання кількості молоді віком від 15 до 25 років. Як свідчить дослід, коли в країні ця вікова група становить понад 20% від загальної кількості населення, швидкими темпами починає зростати нестабільність, частішають конфлікти та вияви насильства. У більшості мусульманських країн чисельність цієї вікової групи зараз досягла 20%-го рівня, і це спричинило зростання воєнничого настрою мусульман, рівня їхньої міграції та посилило тиск на країн-сусідів. В інших суспільствах кількість людей цього віку поступово зменшується, в той час як у мусульманських країнах ця тенденція триває.

Події останніх років ще раз доводять важливу роль факторів культури та цивілізації в сучасній політиці. Не стала несподіванкою нова міжцивілізаційна війна у Косово, дуже схожий на цю війну конфлікт зараз розвивається у Синдзяні, в Китаї. Нещодавно знову спалахнула війна між чеченцями та росіянами. Індія та Пакистан випробували ядерну зброю і взяли участь у невеликій війні в провінції Кашмір. США та Китай продовжують протистояння: Китай не припиняє розвива-

жує, на думку цього автора, «традицію імперії (райху) — політичної форми, яка стоїть понад націями і яку варто активізувати як спільне надбання європейців». Якщо об'єднаний Німеччині вдасться втілити цю ідею, то, переконаний Вільмс, «ми зробимо Європі послугу, якої вона може від нас тільки сподіватися» [12].

Проте, цю майбутню Європу творитимуть не «копійчані душі», не «політичні карлики з гіпертрофованого, засліпленого меркантилізмом ЕС», а Німеччина, яка знову стане «внутрішньою імперією континенту». Європа завдячуватиме своїм відродженням, вважають «нові права», лише оновленому Німецькому Райхові — «Німеччині філософії, музики, науки і мистецтва, Німеччині романтизму, Німеччині всемогутнього мистецтва Ваґнера». Як колись історичної долі Європи, Німеччині, як жодній іншій державі, повинна належати роль прискорювача об'єднання Європи в рамках імперії. Це творіння (імперія-райх) уможливить конфедерацію народів, спільною основою яких є етнос, культура та історія. «Ця Європа індогерманських народів відкине неопримітивні форми цивілізації індивідуалізм, і як моністична Європа Прометей, грецьких богів, Фауста поверне людину і природу

до життя. Це наша Європа сміливого над-модерну (Uber-Moderne) і очищеної поганської пам'яті про наших пращурів. Національна ідея, вийшовши із німецької землі, стане ключовим елементом нового європейського порядку XXI століття — гетерогенного світу гомогенних народів» [13]. У такий спосіб будуть вирішені усі дотеперішні проблеми континенту, серед них і та, яка, за висловом Арміна Молера, є підставою існування «нових правих»: «В принципі, для нас існує єдина проблема — як покласти край декадентським настроям, що охопили наш світ» [14].

1. Schmitt Carl. Volkerrechtliche Grossraumordnung mit Interventionsverbot für raumfremde Mächte.— Hildesheim, 1979.— S.206.
2. Schmitt Carl. Der Nomos der Erde im Volkerecht des Jus Publicum Europeum.— Berlin, 1989.— S.211.
3. Binding Peter. Wiedergewinnung der Identität. Europa zwischen Abdankung und Selbstfindung.— Tubingen, 1981.— S.53.
4. Sander Hans-Dietrich. Die Auflösung aller Dinge.— München, 1988.— S.163.
5. Binding P. Wiedergewinnung...— S.36.

ти свій ракетний потенціал, одночасно США намагаються створити систему протиракетної оборони. На жаль, таке зіткнення цивілізації продовжує активно розвиватись в сучасному світі.

Тепер я хотів би перейти до питання про структуру розподілу сил у світі.

Більшість людей погоджується з тим, що за часів «холодної війни» світова система була біполярною, в той час як сьогодні існує односилова система (one simple power). З іншого боку, продовжують точитися дискусії з приводу того, яким же вважати сьогоднішній світ – уніполярним, багатополарним чи якоюсь іншою системою. Моя точка зору полягає в тому, що нинішня міжнародна політична система є водночас уні- та мультиполярною.

Для вирішення міжнародних проблем сьогодні потрібні зусилля як однієї супердержави, так і спільні зусилля кількох інших керівних держав. У цьому уні/мультиполярному світі глобальна структура сили має чотири рівні.

Єдиною наддержавою залишаються США. Далі ідуть найважливіші регіональні держави, кожна з яких ві-

діграє домінуючу роль у своєму регіоні. Відтак – група країн, які я називаю другорядною регіональною силою. До них належать: Велика Британія стосовно Німеччини та Франції в Європі, Україна стосовно Росії, Японія та В'єтнам стосовно Китаю, Пакистан стосовно Індії, Австралія стосовно Індонезії, Саудівська Аравія стосовно Ірану, Єгипет стосовно Ізраїлю й Аргентина стосовно Бразилії. Нарешті, четвертий рівень – це країни, які не увійшли до перших трьох груп.

Якщо говорити про інтереси наддержави в такій уні/мультиполярній системі, то, без сумніву, вона зацікавлена у поверненні до уніполярної системи, щоб самостійно приймати всі рішення. Впливові у регіонах країни зацікавлені у багатополарній системі світу. Тому стабільність наявної системи значно залежить від рівноваги між головними конфліктуючими групами. Я вважаю, що така рівновага за своєю природою нестабільна, і марно сподіватися, що її можна буде втримати. Світова політика відійшла від біполярної системи, яка існувала під час «холодної війни». Потім, наприкінці 80-х років, упродовж деякого часу панувала однополярна система. Зараз, я вважаю, нас очікує 10

135

СЕМЮЕЛ
ГАНТИНГТОН
«НОВИЙ
СВІТОВИЙ
ПОРЯДОК У ХХІ
СТОЛІТТІ:
ТЕНДЕНЦІЇ ТА
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ
ВИМІР»

6. Krebs Pierre. Nation, Demokratie, Sozialismus.— Berlin, 1990.— S.37.
7. Ibid.— S.47.
8. Kaltenbrunner Gerd-Klaus.— Wehe den Machtlosen.— Freiburg, 1982.— S.20.
9. Ibid.— S.18.
10. Sander H.-D.: Die Auflösung...— S.167.
11. Willms Bernard. Deutsches Nationalbewusstsein und Mitteleuropa // Criticon.— 102.— 1997.— S.165.
12. Ibid.— S.165.
13. Krebs Pierre. Eine Epoche in der Krise // Elemente.— 4/1990.— S.9 ff.
14. Mohler Armin. Vergangenheitsbewältigung.— Krefeld.— 1981,— S.11.

чи більше років панування системи уні/мультиполярного світу. Вона стане перехідною у XXI століття, коли переважатиме мультиполярна система.

Сьогодні спостерігається значне протистояння гегемонії США з боку важливих регіональних держав. Тому можна сказати, що США і другорядні регіональні країни мають спільні інтереси, таким чином позбавляючи важливі регіональні країни (2 група) впливу у власних регіонах.

Зрештою, я хотів би поговорити про можливі наслідки впливу цих тенденцій на світову культуру та перерозподіл сили для Європи в цілому та України зокрема.

По-перше, якщо йдеться про західні цивілізації, то США мають набагато більше спільного в цінностях та стилі життя з європейськими країнами ніж з «незахідними». Лідери західних країн узаконили взаємні стосунки довіри та співробітництва, яких вони не мають з лідерами інших країн. Розбіжності, які існували між США і західними країнами за часів «холодної війни», відкидалися на другий план через спільну опозицію цих держав стосовно СРСР. Тепер, за умов

існування системі уні/мультиполярного світу, конфлікти між США та європейськими країнами виходять на перший план. Уряди європейських країн дедалі більше не погоджуються із залежністю від США. Франція, зокрема, дуже часто говорить про те, що треба покласти край американській гегемонії. Європейська валюта – євро – була свідомо запроваджена на противагу американському доларові.

Європейці працюють зараз над формулюванням планів спільної зовнішньої політики та спільного військового потенціалу. Проте якщо раніше США схвалювали таке об'єднання країн, то тепер все частіше починають задавати запитання: а чи вигідно це для США. Відтак у цих стосунках виникає конфлікт між логікою культури і логікою сили. Я вважаю, що для виживання європейської цивілізації абсолютно необхідно, щоб логіка культури перемогла логіку сили.

Другий наслідок мого аналізу. Зараз в Європі відбувається процес групування країн за цивілізаційним критерієм. Вже немає «залізної завіси», як раніше, але лінія розподілу залишилася, і тепер вона розділяє людей, які дотримуються християнства в західному варі-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ГАНС УЛЬРІХ ЙОСТ ЗНОВУ НОСЯТЬ ПРАВЕ

анті, людей мусульманського віросповідання і православних християн. Такий розподіл дуже чітко видно у Балканському регіоні — тут ми бачимо, що на зміну розподілові, який існував за часів «холодної війни», прийшов розподіл за цивілізаційною ознакою. Під час війни в Югославії католицькі країни Європи та Латинської Америки надавали значну допомогу Словенії та Хорватії, водночас православні Росія та Греція надсилали ресурси, дипломатів та військову техніку в Сербію. Ісламські країни — зокрема Іран, Малайзія, Саудівська Аравія, Туреччина — надали боснійським мусульманам допомогу на сотні мільйонів доларів як грошми, так і військовою технікою.

Протистояння між Грецією і Туреччиною, яке тимчасово стихло під час «холодної війни» через небезпеку з боку СРСР, знову відновилося. І хоча зараз відносини між цими двома країнами трохи поліпшилися, схоже, що це тільки тимчасово.

Звичайно, нещодавній конфлікт у Косово можна назвати класичним прикладом конфлікту між цивілізаціями, коріння якого сягають часів османського завоювання цього регіону. Водночас, і цей, і попередній

конфлікти у Боснії зумовлені демографічними причинами, про які я згадував раніше: і в Боснії, і в Косово спостерігалось стрімке зростання кількості мусульманського населення. У нещодавній конфлікт в Косово втрутився Захід через НАТО, аби захистити мусульман. Це ще один приклад, з моєї точки зору, історичного факту, який свідчить про те, що відносини між Заходом і православним світом ніколи не були тісними.

США намагаються нав'язати зараз на Балканах свою систему цінностей — цінностей, що сповідують багатокультурні, багаторелігійні середовища, які хочуть жити разом.

Проте після цього першого досвіду боротьби з православними сербами західні країни можуть опинитися в ситуації, коли їм доведеться вести боротьбу з мусульманськими албанцями, щоб запобігти проголошенню незалежності та знищенню решти сербів, що залишились у Косово.

Третій наслідок для Європи — це те, що саме зараз в Європі формується новий порядок безпеки, заснований на цивілізаційному критерії.

Європейську критику Австрії у Швейцарії повністю ігнорують. Кажуть, що Гайдер це не Адольф Гітлер. Проте деякі аспекти історії 30 років вказують на колізії, актуальні й сьогодні.

Критична позиція Європи до формування австрійського уряду викликала у нас лише прісні та ухильні реакції. Офіційна Швейцарія обмежується заспокоїливими коментарями та ігнорує критику Австрії з боку Європейської Ради. Цю країну, кажуть, не можна порівнювати з Німеччиною 30-х років, і пан Гайдер не є Адольфом Гітлером. Так, звичайно... Справді, немає сенсу проводити історичні паралелі лише щодо особистостей. Історія допомагає зрозуміти актуальні питання, якщо намагатися втямити логіку перебігу подій і взаємні стосунки учасників історичного процесу. І тут відкриваються деякі тривожні перспективи. Скажімо, варто нагадати, що й Муссоліні, і Гітлер не захоплювали владу силою, обидва очолили уряд цілком легітимно і згідно з конституцією. У цих випадках, як і в інших прецедентах прориву ультраправих до влади, вирішальним був альянс із

консервативними правими. Лише спілка з партіями, які мають стабільне положення та видатних представників, надала ультраправим рухам необхідної ваги для приходу до влади. Тому якщо сьогодні європейські уряди відверто заявляють про свої побоювання щодо австрійського експерименту, то роблять вони це з думкою про сценарій, який привів Європу на край прірви. Швейцарію такі спогади не хвилюють. Вона була нейтральною - цей аргумент дуже часто наводять - і тому не може відповідати за світовий політичний розвиток. Проте низка аспектів історії 30-х років спростовують цю тезу і показують колізії та ускладнення, логіка яких надзвичайно актуальна саме сьогодні. Наведу кілька прикладів.

У 1936 р., коли Муссоліні захопив Ефіопію, Ліга Націй наклала санкції на фашистського агресора. Швейцарія, хоча й була членом Ліги Націй, повністю усунулася від цих заходів. Врешті уряд Мотти прийняв рішення повернутися до позиції «інтегрального нейтралітету», що практично означало вихід із Ліги Націй та нехтування політи-

Будучи головною православною країною в світі, Росія вважає своїм обов'язком підтримувати порядок і стабільність серед православних країн. З іншого боку, країни – колишні республіки СРСР, – які з культурної точки зору належать до Європи, активно шукають шляхи інтеграції в НАТО та інші організації. НАТО гарантує безпеку в західному регіоні. Без сумніву, до НАТО повинно приймати всі країни Західної Європи, які хочуть стати його членами і які відповідають західним стандартам. Говорячи про західні стандарти, я маю на увазі стандарти демократичної форми правління, ринкової економіки, визнання наявних міжнародних організацій та повагу до прав меншин. Але дуже важливо, щоб розширення НАТО відбувалося з найменшою загрозою для Росії. Для цього потрібно дві речі: по-перше, Росія має бути переконана в тому, що до складу НАТО ввійдуть лише ті країни, які історично та культурно є і вважаються частиною Західної Європи. З цієї точки зору Болгарія, Румунія, Білорусь, Молдова та Україна не матимуть права на вступ до НАТО. По-друге, НАТО має запевнити Росію, що воно буде співпрацювати з нею у тих питаннях, які стосу-

ються православних країн. Говорячи про події в Косово, треба визнати, що НАТО цього не зробило.

Я вважаю, що війни в Косово можна було б уникнути, якби у січні 1999 року США негайно б відреагували початком військових дій на знищення сербами 40-ка косоварів.

НАТО повинно було звернутись до Росії й пояснити, що в разі продовження таких вбивств західна громадськість розглядатиме це як військову інтервенцію. НАТО також мало би підтримати демарш Росії проти Мілошевича і попередити його, щоб у майбутньому він відмовився від таких дій. До уряду Мілошевича мали б застосувати спільні російсько-натівські економічні, політичні і, в разі необхідності, військові санкції. Дуже важливо, щоб у майбутньому НАТО саме таким чином, через співпрацю з Росією, вирішувало подібні ситуації.

Нарешті, переходимо до України. Якщо говорити про фактор цивілізаційний, то Україна – держава розділена. Існують дуже значні розбіжності між Західною Україною і Східною. Саме через це, я вважаю, Україна не повинна бути членом НАТО. З іншого боку, Ук-

кою західних урядів. В Берліні та Римі цей крок був сприйнятий із задоволенням. Дещо пізніше уряд Мотти висловив свою вдячність німецькому послу в Швейцарії за те, як Гітлер організував «приєднання» Австрії, а 10 листопада 1938 р., вранці після горезвісної «Кришталеві ночі», з якої розпочалося масове офіційне переслідування євреїв, Швейцарія у Берліні підписала договір про запровадження для євреїв спеціального знаку. Цей вирозумілий підхід до Третього Райху та фашистської Італії оплатився сторицею. Швейцарський посол у Римі повідомляв, що завдяки бойкоту Італії з боку Ліги Націй, швейцарські інституції займають приміщення, які покидають банки інших західних держав. Такі добросусідські стосунки сприяли тому, щоб зробити фашистську та націонал-соціалістську політику пристойною. Швейцарія з цим змиралася, бо, з одного боку, сподівалася створити у Берліна та Рима якнайкраще враження про себе, сподіваючись у майбутньому на економічні переваги. Водночас в такий спосіб можна було нейтралізувати політичну

критику з боку власних правих, які виступали за покращення стосунків із Німеччиною та Італією.

ФЛІРТ НА ПРАВому ФЛАНЗІ

Афера Шюссель/Гайдер не банальна, бо в Австрії, як і в багатьох інших країнах, флірт з правими екстремістами має давні традиції. Все почалося на межі сторіч від віденського бургомистра Карла Люгера, популістська політика котрого була віртуозним поєднанням антисемітизму, ворожості до іноземців та німецького національного пафосу. Такий собі Адольф Гітлер напевно саме тоді одержав свій перший наочний урок. У 1938 році відбувся аншлюс, який для чималої кількості австрійців був щасливим поверненням до Третього Райху. Не лише пан Гайдер та його колеги мають змогу знову використовувати у політичній ідеології аспекти цього минулого з ностальгійними нотками. Швейцарія також має багатий досвід у фліртуванні з правими екстремістами. Коли у 1933 р. Fronten, швейцарський різновид фашизму,

раїна не повинна вступати в НАТО через те, що Росія сприйняла б це як ворожий акт. Треба додати, що Україна також не повинна бути частиною Російської Федерації. Проте, безумовно, для України мало б сенс співпрацювати з Росією. Наскільки я бачу, тісне співробітництво між Україною та Росією розвивається. На відміну від Югославії та колишнього Совецького Союзу, Україну можна назвати моделлю співіснування різних етнічних груп і цивілізацій. Тому для України було б бажано залишитись позаблоковою державою, аби мати міцні зв'язки з Росією й розвивати тісні стосунки з західними країнами.

Якщо говорити про глобальну структуру розподілу сили, то Україна є другорядною регіональною державою. Внаслідок цього вона дуже зацікавлена у власній автономії і незалежності від найвпливовішої країни цього регіону. Динаміка світової структури розподілу сили спонукала США до встановлення тісних зв'язків із другорядними регіональними державами, як от: Велика Британія, Японія, Саудівська Аравія, Єгипет, Австралія й Аргентина. Та сама динаміка вимагає підтримувати тісні стосунки між США та Україною.

Обидві країни зацікавлені в тому, щоб Росія не стала знову домінувати над своїми сусідами. США та Україна повинні продовжувати співпрацювати далі, здійснювати спільні програми, щоб запобігти цьому.

З точки зору цивілізаційного фактору, Україна займає унікальну позицію, є свого роду містком між західним та православним світом. З точки зору глобального розподілу сили, Україна також має унікальну позицію, яка полягає у забезпеченні стабільного розподілу сили, дуже важливу роль у забезпеченні рівноваги сили в Євразії. Ці виклики, на мою думку, є найважливішими завданнями, з якими Україна зіткнеться на початку XXI сторіччя. Дуже дякую вам за увагу.

Запитання із залу: Якщо ООН не буде реформовано, то її доля буде зрозуміла. Але якщо ООН таки реформують, то як складатимуться її стосунки з НАТО?

Гантінгтон: Перш, ніж відповісти на це запитання, я хотів би запитати, що саме Ви маєте на увазі, говорячи про реформування ООН.

Запитання із залу: Це дуже складне запитання. Ця організація повинна бути менш бюрократичною, вра-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

чинили тиск, аби покласти край ліберальному державному устрою, Філіп Еттер, якого через рік обрали членом бундесрату, сказав: «Лібералізм та соціалізм ще не вмерли. Якщо ми хочемо підняти рівень лібералізму, то повинні мати найсильнішу армію і родіти, якщо хтось надає нам допомогу». До кола, яке вітало успіхи ультраправих, належав і Гонзаґ де Рейнолд, антидемократ, шанувальник Салазара та довірена особа католицько-консервативних середовищ. У 1938 р. він писав: «Немає сумніву, що ми багато можемо навчитися у тоталітарних держав, навіть у націонал-соціалізму...» У свою чергу SVP (тоді ще під назвою BGB) залічувала до своїх найвидатніших представників дивізійного полковника Ойгена Бірхера, який назвав прихід Гітлера до влади «рятівним для культури Центральної Європи». Приклади подібного роду, які свідчать про загравання традиційних буржуазних партій з правим екстремізмом, знаходимо у величезних кількостях.

ШВЕЙЦАРСЬКИЙ ПРАВИЙ РУБІЖ

А відтак ми підходимо до осмислення ролі афери Шюсселя/Гайдера для Швейцарії. Ця афера – це не тільки проблема зовнішньополітичних стосунків, вона є виразом тривожного сповзання провідних внутрішньополітичних сил на правий край. Знову панує терпимість до правих і попередження т. зв. упереджень. Альянс з правими належить оцінювати за їхніми діями. Крім того, до Австрії, до Гайдера традиційно дружнє ставлення. Всі ці аргументи є не більш ніж відмовками, аби приховати зріст схвалення правої та праворадикальної політики. Угоди на зразок Шюссель-Гайдер служать політичним правим для підготовки подібних рішень у їхній власній сфері панування. Вони є результатом процесу, який професор Еріх Грунер, один з найкращих знавців швейцарської політичної системи, вже у 1986 р. назвав «політикою правого краю» (*Tages-Anzeiger-Magazin*, ч. 42, 1986). Грунер констатував, що у Швейцарії поступово перемагає радикальний консерватизм

ховувати інтереси, скажімо, нових гравців. ООН може при реформуванні брати до уваги інтереси і вплив тих сил, про які йшлося у лекції. Як Ви сказали, не всі питання можна вирішувати за допомогою сили.

Гантінгтон: Ви вже досить чітко описали ті сфери, в яких треба провести реформування ООН. Я гадаю, що генеральний секретар ООН докладає серйозних зусиль для продовження процесу реформування цієї організації. Але треба розуміти, що має минути певний час, перш ніж бюрократичні проблеми ООН можуть реально почати зникати. Ви напевно знаєте, ці бюрократичні проблеми є однією з причин, чому США не сплатили приблизно 1 млрд. дол. своїх внесків до ООН. Проте саме цей факт несплати внесків США ще більше погіршив ситуацію в ООН. Тому я вважаю, що США повинні сплатити внески до ООН, а ООН – продовжувати своє реформування. До того ж необхідно реформувати і Раду Безпеки ООН. Безумовно, Японія повинна стати її постійним членом. Стосовно довгострокової перспективи – я вважаю, що Рада Безпеки ООН повинна бути реформована таким чином, аби постійне місце в ній було надано найзначнішим кра-

їнам, представникам основних світових цивілізацій. Ви згадали про взаємовідносини між НАТО та ООН. НАТО втрутилося у конфлікт в Косово, не маючи на це санкції ООН. Думаю, що в найближчому майбутньому ми побачимо регіональні організації типу НАТО, які вирішуватимуть певні проблеми, пов'язані з безпекою, і робитимуть це незалежно від того, буде у них санкція ООН, чи ні.

А.Фалко. Як Ви ставитесь до гуманітарних інтервенцій, які зараз дедалі рішучіше відстоюють Велика Британія та США; якщо не помиляюсь, Ви у своїй книжці категорично не радили США здійснювати такі інтервенції. Сподіваємося, що після перебування в Україні, її образ як розділеної країни у Вас трохи зміниться. Я уже говорив, що, на мою думку, США більш розділена країна, якщо взяти, скажімо, різницю між Техасом і округом Колумбія; або ж Німеччина, колишні НДР і ФРН, а також велика Турецька громада. Поза тим ми сподіваємося, що Ви підтримуєте Україну як державу, об'єднану навколо європейської ідеї та руху до загальноєвропейських цінностей.

Гантінгтон: По-перше, що стосується вашого запи-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

«Сьогодні, – зауважив він, – позицію буржуазних партій, в тому числі і СVP можна охарактеризувати як неоконсервативну... Петер Біксель констатував те саме на початку 80-х років: «Ситуація така, що знову в моді праве, праве можна і аж ніяк не заборонено носити». Проте справжня причина руху до правого краю лежить значно глибше, її належить шукати у світовій моделі «неоліберальної» економіки та світових фінансових центрах. Там напевно гадають, що час на решті досягнути ті цілі, які наприкінці війни пропагували Фрідріх фон Гаек і Вільгельм Рьопке: зруйнувати колективну й супранациональну солідарність на користь нестримного розвитку капіталістичної ринкової економіки, ліквідувати соціальну державу. SVP використовує ці цілі у своїй програмі під популістським серпанком. Носять не лише праве,носять також «неоліберальне» – костюм, не такий уже неподібний на костюм Гайдера. Розуміння, з яким Бернс поставився до Віденської афери, є ні чим іншим, як виразом цього стану духа. Відмова від європейської солідарності, не-

сприйняття спільної європейської внутрішньої політики ґрунтується, проте, і на інших конкретних мотивах. Визнання європейської політики небезпечне для фінансових кіл Швейцарії тим, що в такому випадку їм доведеться підпорядковуватися спільній фіскальній політиці. У зв'язку з цим знову педалюється надто вже часто вживаний термін «нейтралітет». Сьогодні йдеться насамперед про «фіскальний нейтралітет», під чим розуміють переважно захист банківської таємниці. «Швейцарська банківська таємниця, – писала NZZ (ч. 49, 1998), – це форма фіскального нейтралітету Швейцарії щодо іноземних фінансових інституцій...» Франц А.Бланкарт, колишній держсекретар і керівник швейцарського зовнішньоторговельного відомства, доповнив: «Банк не відповідає за моральність поведінки свого клієнта, і тому не чинить кроків назустріч державному контролю за ухваленням від сплати податків». Випадок Шюссель/Гайдер вочевидь дуже відповідає швейцарським фінансовим інтересам, позаяк політика Брюсселя завдяки австрійській обструкції послаблена. Тому

ГАНС УЛЬРІХ ЙОСТ
ЗНОВУ НОСЯТЬ
ПРАВЕ

тання про гуманітарні інтервенції, зараз світ розвивається, розвиваються засоби комунікації, засоби зв'язку між людьми, формується так звана загальна свідомість і люди стають чутливішими до будь-яких порушень прав людини. Тому можна очікувати, що в майбутньому ми будемо свідками більшої кількості таких гуманітарних інтервенцій чи то з санкцією ООН, чи без неї. Я все-таки вважаю, що є певні обмеження щодо таких інтервенцій.

Мені важко говорити про ситуацію в інших країнах, але щодо США, можна доволі-таки впевнено сказати, що вони роблять такі інтервенції лише з гуманітарних причин, не зазнаючи втрат. Ми досягли цього в Косово, але великих втрат таки зазнали. Я не впевнений, що можна дати якусь гарантію, що саме так буде і в майбутньому.

Тепер щодо ваших запитань про Україну як про розділену країну. Якщо розглядати Україну в історичному і культурному аспектах, можна сказати, що досі вона була розділеною країною, як я сказав у доповіді. Україну можна вважати моделлю для інших країн та суспільств. Зараз США не є розділеною країною. В

минулому ми дуже успішно асимілювали в американську культуру мільйони емігрантів, які приїхали до нашої країни. Тепер перед нами стоїть завдання подібної асиміляції ще мільйонів емігрантів, особливо це стосується емігрантів з Латинської Америки. І я вважаю, що ми зможемо виконати це завдання, бо всі факти свідчать про те, що всі емігранти та їхні діти хочуть стати справжніми американцями в усіх розуміннях цього слова. І нарешті, я не бачу ніякого конфлікту між Техасом і Вашингтоном. Зараз є дуже велика вірогідність того, що наш наступний президент США буде людиною з Техасу.

Запитання із залу: Чи конфлікт між логікою культури і логікою сили актуальний лише в західній цивілізації, чи він стосується отих 7-8 цивілізацій, про які Ви говорили? Секретар Горбулін у своїй доповіді сказав, що Україна зацікавлена у співробітництві з ЕС, включаючи військові компоненти цього співробітництва. Коли Ви говорили про стосунки між НАТО, Україною і Росією, то сказали, що є дві причини, чому Україна не повинна входити в НАТО: тому, що вона внутрішньо розділена, і тому, що Росія сприйняла б вхід Ук-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Берн сьогодні, подібно як у 1938 р. стосовно Ліги Націй, демонструє, що Швейцарія не зацікавлена у колективній європейській внутрішній політиці. Проголошена у такий спосіб незалежність покликана перш за все зміцнити всебічну економічну та фінансову захищеність від потенційного контролю за швейцарськими банками. Вона також ґрунтується на історичній традиції. Скажімо, у доповіді тодішнього шефа зовнішньополітичного відомства за 1953 р. читаємо, що особлива позиція Швейцарії у процесі європейської інтеграції ґрунтується на «нашому легітимному егоїзмі» або, якщо хочете, «наших національних інтересах». Те, яким чином коментують у нас флірт з правими екстремістами, показує, що Швейцарія неевроспроможна. Це може подобатися нашим націоналістам, правим та ультраправим, але чи це послужить майбутньому Швейцарії – це запитання залишається відкритим.

Переклала Софія Онуфрив

Джерело: Weltwoche, Ausgabe Nr. 9/00,
02.03.2000; <http://www.weltwoche.ch>

раїни до НАТО як недружній акт. Тому чи вважаєте Ви, що вони також стосуються сказаного паном Горбуліним про інтерес України до співробітництва з ЕС, включаючи військовий компонент?

Гантінгтон: Ці два запитання дуже цікаві і складні. Що стосується логіки культури і логіки сили, дуже важливо не допустити конфлікту між США і західно-європейськими країнами. Тому мені здається, що дуже важливо знайти якісь шляхи порозуміння між Брюсселем та Вашингтоном. Я гадаю, що необхідно створювати додаткові економічні й політичні інститути, які б доповнили вже наявний північноатлантичний інститут НАТО. Скажімо, зараз обговорюється пропозиція про північноатлантичну зону вільної торгівлі. Також я вважаю за потрібне, щоб США були відкритішими і більше співпрацювали зі своїми західноєвропейськими союзниками. І дуже важливо, щоб західноєвропейські союзники не вважали, що Америка повністю домінує над ними.

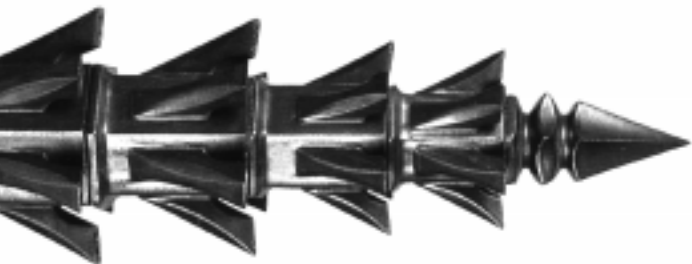
Джерело: http://xyz.org.ua/russian/win/strategy/hunt_world.html

СЕМЮЕЛ

ЄДИНА НАДДЕРЖАВА

© Huntington Samuel, 1999
© Інститут демократії ім. Пилипа Орлика,
переклад, 1999
Council on Foreign Relations, Inc. Foreign
Affairs. March/April 1999

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ТАРАС

БАТЕНКО

ПРАВА І ЛІВА ІДЕЇ В СНД

(ПОЛІТОЛОГІЧНІ РЕФЛЕКСІЇ З
ПРИВОДУ ТОРЖЕСТВА ПРАВОЇ ІДЕЇ
НА ПОСТСОВЕЦЬКОМУ ПРОСТОРІ)

ГАНТІНГТОН

143

Упродовж останнього десятиліття світова політика зазнала фундаментальних змін. По-перше, вона переважно зосередилась вздовж кордонів культур та цивілізацій (я писав про це на сторінках цього журналу і більш розлого – у книзі «Зіткнення цивілізацій»). По-друге, і про це я також писав у тій же книзі, світова політика завжди зводилась до сили та боротьби за сфери впливу, і сьогодні міжна-

родні відносини змінюються ще й за цими важливими параметрами. Глобальна структура сили в період «холодної війни» була головним чином біполярна; тепер вона зовсім інша.

Сьогодні ми маємо лише одну наддержаву. Однак це не означає, що світ став однополюсним. Однополюсна система могла б існувати за наявності однієї наддержави, багатьох слабких держав та відсутності впливових великих держав. За таких умов наддержавна могла б сама вирішувати важливі міжнародні питання, і жодна комбінація слабких держав не здатна була б завадити їй у цьому. До такої моделі упродовж кількох століть був близький класичний світ римської доби та іноді – Східна Азія за домінування Китаю. Біполярна система, на зразок тієї, що існувала за часів «холодної війни», складається з двох над-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Україна: парламентська хвороба правої

Упродовж десяти останніх років український парламент постійно доводив здатність видозмінювати своє ідеологічне обличчя. У такій видозміні часом траплялося більше хамелеонівського, аніж органічного. Здатність змінювати ідеологічне забарвлення під впливом зовнішніх чинників у 1990-91 роках ще можна зрозуміти і логічно пояснити. Але витлумачити зміну такого забарвлення нині – куди важче. Тож низка депутатів, у тому числі й партійних фракцій у Верховній Раді 14 скликання, навіть не намагалися наголосувати на своєму ідеологічному самоствердженні. Модою стала деідеологізація та відмова від опозиційної діяльності.

Зі штучним конституюванням на початку 2000 р. парламентської більшості набирає нового звучання права ідея. «Більшість» врешті усвідомила свою антилівизну, а водночас скороспілу правизну.

Правими стали не лише ті, хто ідентифікував себе як *лівоцентристи*, а й не менш загадкові в ідеологічному плані *центристи*. Їхнім найбільшим ідеологом у парламенті є нинішній заступник голови Верховної Ради України Степан Гавриш. Свого часу також намагався ідеологі-

зувати поняття «центризм» ще один народний депутат – Артур Білоус.

Однак саме С.Гавриш обґрунтував це поняття як єдине гідне для наслідування у парламентській залі. Найпомітнішим у цьому плані є його стаття «Політика центрризму – це єдина альтернатива диктатурі цинічної влади», котру він опублікував наприкінці 1998 р. у тоді ще не вельми опозиційній газеті «День». Так центризм почав ще більше асоціюватися з політичним прислужництвом режимові. Утім С.Гавриш марно намагався переконати політологів у тому, що центризм є політичною ідеологією. Центризм – це радше розташування місця вашого сидіння у певному політичному просторі.

Українська парламентська права надто скороспіла. Вона може виявитися звичайнісінькою «дитячою хворобою», якою варто перехворіти, аби відстояти свою легітимність перед лівою меншістю. Тож з часом ми знову можемо побачити ідеологічно безликих, конформних політиків-прагматиків, для яких ідея правизни вимірюватиметься політичною кон'юнктурою.

Праві поза парламентом знекровлені організаційно, руїною постає перед нами старий феномен «націонал-

держав, відносини між якими є визначальними для міжнародної політики. Кожна наддержжава домінує у коаліції союзних держав і змагається з іншою наддержжавою за вплив серед несоюзних країн. Багатополюсна система складається з кількох великих, приблизно рівних за силою, держав, котрі співпрацюють і конкурують одна з одною, утворюючи різні альянси. Коаліція великих держав необхідна для вирішення важливих міжнародних питань. Європейська політика будувалась за такою моделлю кілька століть.

Сучасна міжнародна політика не вписується в жодну з цих трьох названих моделей. Вона є дивним гібридом, одно- чи багатополюсною системою з однією наддержавою та кількома великими державами. Врегулювання ключових міжнародних питань вимагає дій від єдиної наддержави, але завжди – у поєднанні з іншими великими державами; єдина наддержжава, проте, може накласти вето на спроби інших держав вирішити ключові питання об'єднаними зусиллями. Сполучені Штати, звичайно, єдина держава, що має беззаперечну перевагу в усіх складниках впливу (економічному, військовому, дипломатичному, ідеологічному, технологічному та культурному) і здатна об-

стоювати свої інтереси фактично в кожному куточку світу. На другому рівні знаходяться великі регіональні держави, що переважають сусідів по регіону, але неспроможні поширити свій вплив у глобальному масштабі, як, скажімо, Сполучені Штати. Сюди належать німецько-французький кондомініум у Європі, Росія в Євразії, Китай та Японія (потенційно) у Східній Азії, Індія в Південній Азії, Іран у Південно-Західній Азії, Бразилія в Латинській Америці, ПАР та Нігерія в Африці. На третьому рівні знаходяться другорядні регіональні держави, інтереси яких часто суперечать могутнішим регіональним державам. До них належать Велика Британія (відносно німецько-французької комбінації), Україна (відносно Росії), Японія (відносно Китаю), Південна Корея (відносно Японії), Пакистан (відносно Індії), Саудівська Аравія (відносно Ірану) та Аргентина (відносно Бразилії).

Наддержжава, чи гегемон однополюсної системи, не маючи конкурентів в особі великих держав, зазвичай, здатна доволі довго домінувати над малими державами, аж поки її не знекровляють внутрішні проблеми або певні сили з-поза меж цієї системи. Така доля спіткала Рим у V ст. та Китай у XIX ст. У багатополюсній системі кожна з держав

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

демократії». Традиційні праві в Україні не впливають хоч якось на процес прийняття політичних рішень а, отже й не відіграють помітної ролі у політичному процесі загалом. Априорі вони здатні ідеологічно приваблювати. Шкода лише, що такий ідеологічний магнетизм розповсюджується не стільки на виборців, скільки на вузьке коло дослідників, які зазвичай відводять українським позапарламентським правам місце «*десь за Парнасом*», місце, яке не визначає реального політичного поступу.

Росія: червоно-коричневий двоколір

Права ідея у Росії, як і в деяких колишніх республіках СРСР, має лівацький ухил. «Наше діло правое», не в сенсі переконання, а в сенсі орієнтації на певний кут, стало збірним ідеологічним гаслом для багатьох політичних структур. У Росії, як ніде, права і ліва ідея мають низку спільних ознак і на практиці обертаються тоталітаризмом.

Алексей Подберьозкін, у минулому один з ідеологів КПРФ, а нині лідер правого об'єднання *Духовное наследие* свого часу запропонував для загального вжитку мало не класичну фразу: «Лівіше чи правіше – це невир-

ний кут зору на партію. Партія може бути мудрішою чи дурнішою». Якщо визначати російську праву за ступенем політичної доцільності (політичного прагматизму), то нинішня КПРФ мала б мати стяг багатокілірний – зонайменше червоно-коричневий двоколір. КПРФ деякі політологи нині схильні розглядати як «націоналістичну опозицію» (не в останню чергу приводом до цього було незасудження лідерами КПРФ антисемітських виступів у Державній Думі депутата від цієї партії А. Макашова; співпраця лідера КПРФ Г. Зюганова з організаціями націоналістичного, а то й відверто шовіністичного спрямування, за його власним висловом, «з помірковано-освіченими та національними патріотами»). З боку російських «червоно-коричневих», котрі іменують себе «революційною опозицією» (Е. Лімонов, А. Баркашов, А. Дугін, Є. Летов і ін.) часто вживаним є термін «псевдоопозиція», якою вони періодично винагороджують «братів» на правому фланзі та опонентів на лівому.

Чи є праві у Росії реальною політичною опозицією? У цьому можна сумніватися, адже правизна завжди виконувала у Росії функцію ідеологічного цементування держави-імперії. Навіть «м'які» праві у Державній Думі

може спробувати створити однополюсну систему доккола себе, але в цьому їй заважатимуть інші великі держави. Так часто бувало в європейській політиці. В добу «холодної війни» обидві світові наддержави цілком відкрито віддавали перевагу однополюсній системі. Однак реальна динаміка конкуренції та вчасне обопільне усвідомлення небезпеки однополюсности, опертої на військову силу, призвели до створення біполярности, що проіснувала близько чотирьох десятиліть, аж доки одна з наддержав не витримала протистояння.

В кожній з названих систем наймогутніші її учасники зацікавлені у збереженні системи. Це менше стосується одно-багатополюсної системи. Сполучені Штати, очевидно, віддали б перевагу однополярній системі, у якій вони були б гегемоном. США і зараз часто діють так, ніби ця система вже існує. Великі держави, з іншого боку, обрали б багатополюсну систему, яка дозволила б їм обстоювати власні інтереси як одноосібно, так і колективно, уникаючи обмежень, примусу чи тиску з боку могутнішої наддержави. Вони відчують загрозу в американському прагненні до світової гегемонії. Американські ж урядовці прикро вражені тим, що не можуть досягти цієї гегемонії. Одне сло-

во, жоден з основних учасників світової політики не почувається задоволеним цим статус кво.

Зусилля єдиної наддержави створити однополюсну систему призводять до того, що великі держави докладають ще більших зусиль, рухаючись у бік багатополярної. Фактично всі великі регіональні держави утверджуються через обстоювання власних особливих інтересів, котрі часто суперечать інтересам Сполучених Штатів. Таким чином, світова політика відійшла від біполярної системи доби «холодної війни», пройшла через однополюсний момент (кульмінацією його стала війна у Перській затоці) і тепер рухатиметься через 10-20 років одно-багатополюсного періоду до справді багатополюсного XXI століття. Сполучені Штати, як сказав Збігнев Бжезинський, будуть першою, останньою і єдиною світовою наддержавою.

НЕ ДУЖЕ ДОБРОЗИЧЛИВИЙ ГЕГЕМОН

Американські урядовці поводяться так, ніби світ вже є однополюсним. Вони вихваляють американську силу та чесноти і вважають США доброзичливим гегемоном. Вони переконують інших в універсальності американських принципів, практик та інституцій. Так, на самміті «великої сім-

145

СЕМЮЕЛ
ГАНТІНГТОН
«ЄДИНА
НАДДЕРЖАВА»

(«Союз правих сил») через політичну кон'юнктуру зробили ставку у президентських виборах на Владіміра Путіна. Досі незаплямованими владою залишаються представники партії «Яблоко», яку усе ж не можна беззастережно віднести до правого табору. Ще раз зауважимо, що у Росії є чимало точок перетину правої та лівої ідей. У Росії по суті не доводиться говорити про незайманість правої ідеї лівою. XX століття, за визнанням деяких вітчизняних неконформістів, — є лівим століттям. Однак ліва Росія фактично залишилася в стороні від лівої дискусії у Європі, вона відгородилася свого часу від впливів сюрреалізму, екзистенціалізму тощо. Ліві інтелектуали та ліві практики постійно перепліталися з правими (хоч, досягаючи критичної межі, намагалися відмежуватися один від одного). Прикладом може слугувати інтелектуальна спорідненість лідера націонал-більшовиків Едуарда Лімонова з ідеологом правих Александром Дугініним. Звичайно, відбувається розмежування лівого від правого. Але скільки цих «чистих» правих титанів думки у Росії? Зураб Церетелі (архітектор і бізнесмен), Нікіта Міхалков (режисер), Александр Солженіцин («честь і сумління епохи»), Валентін Распутін (письменник і публіцист), Ілья Гла-

зунов (педагог і портретист), В'ячеслав Кликов (скульптор і монархіст). Продовжть цей ряд...

Нове дихання права ідея може отримати з обранням Владіміра Путіна Президентом Російської Федерації. На парламентських виборах 1999 р. В.Путін зробив ставку на виборче об'єднання «Медведь» (лідер цього блоку Сергій Шойгу пишався тим, що «Медведь» є позаідеологічним утворенням). Номенклатура у Росії загалом, чи будь-де на постсовєцьких «угіддях» перебуває поза визначним ідеологічним контекстом, тому в полеміці і в процесі ідеологічної самоідентифікації («праві» чи «ліві») не бере активної участі або взагалі від цього усувається. Однак, В.Путін мав би розуміти, що реанімація Росії як централізованої держави зі збереженням основ федералістської держави (така собі пародія на демократичний централізм) неможлива без чергової ін'єкції у масову свідомість російської національної ідеї. Тож ідея правизни є надзвичайно актуальною для новообраного президента. В.Путін має шанс стати «карикатурним Петром I», однак стати таким йому допоможе не черговий Церетелі, що «наваєє» чергову скульптурну потвору, а саме модерна права ідеологія, якою буде озброєна стара адмініс-

ки» у Денвері (1997) президент Клинтон, говорячи про успіхи американської економіки, пропонував її як взірці для решти країн. Держсекретар Мадлен Олбрайт називає Сполучені Штати «незамінною нацією» і каже, що «ми стоїмо вище, а відтак бачимо далі, ніж решта націй». Це твердження справедливе лише в тому вузькому сенсі, що Сполучені Штати є незамінним учасником всіх кампаній з вирішення серйозних глобальних проблем. В усьому ж іншому – у натяках на заміненість інших країн та американську винятковість як джерело мудрости – воно хибне, адже для вирішення будь-якого питання Сполученим Штатам необхідна співучасть кількох великих держав.

Реагуючи на іноземну стурбованість з приводу американського «гегемонізму», заступник держсекретаря Строб Телботт висунув такий аргумент: «Сполучені Штати розуміють свою міць – тобто свою велич – не як можливість домінування над іншими, а як здатність працювати з іншими в інтересах всієї міжнародної спільноти, це справді унікальне явище в історії Великих Держав. *Американська зовнішня політика свідомо націлена на просування універсальних цінностей* (курсив Телботта)». Проте найлаконічніше формулювання синдрому «доброго гегемона» дав

заступник міністра фінансів Лоренс Саммер, який назвав Сполучені Штати «першою неімперіалістичною наддержавою» і в цих трьох словах зумів возвеличити американську унікальність, американську добродішність та американську могутність.

Американська зовнішня політика здебільшого визначається саме такими думками. В останні кілька років Сполучені Штати, з-поміж іншого, намагалися (чи сприймалися як такі, що намагаються) більш чи менш одноосібно робити наступне: змусити інші країни прийняти американські цінності в галузі демократії та прав людини; завадити іншим країнам зміцнити свій військовий потенціал настільки, щоб протистояти традиційній американській винятковості; нав'язувати дотримання американських законів поза межами США; класифікувати інші країни відповідно до їхнього ставлення до американських норм щодо прав людини, наркотиків, тероризму, поширення ядерної та ракетної зброї та свободи віросповідання; застосовувати санкції щодо країн, які не відповідають американським вимогам в цих галузях; обстоювати інтереси американських корпорацій під гаслами вільної торгівлі та відкритих ринків; формулювати політику Світового Банку та МВФ таким чином,

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

тративна машина. У цьому ми вбачаємо небезпеку для всього постсовецького простору.

Білорусь: право-лівацька бравада

Диктаторсько-олігархічна республіка Білорусь є яскравим та винятковим прикладом протистояння між правим президентом та правими опозиційними партіями у Європі. Олігархізм взагалі явище майже виключно праве, тож режим Александра Лукашенкі є вочевидь самобутнім правим феноменом. Наше визначення А.Лукашенкі як правого може викликати застереження у політологів, які радше називатимуть такий режим ні правим, ані лівим, а такою собі «право-лівацькою бравадою». Чіткій ідеологічній ідентифікації Білорусі заважає російський фактор. А.Лукашенка розуміє, що ізоляціонізм згубний для його режиму і «заручини» з Москвою є певною формою, синонімом політичного самовиживання. Без Москви чи за відсутности Москви такий режим скоріш за все поповнив би перелік класичних правих диктаторських режимів у Європі.

Серед правого опозиційного спектру у Білорусі найпомітніше вирізняється Білоруський народний фронт

(міжнародне співтовариство періодично хвилює своїми виступами колишній лідер БНФ Зенон Пазняк, який постійно змушений перебувати в еміграції). За умов політичного утиску права опозиція у республіці здебільшого виконує функції правозахисних організацій і може легко знаходити контакт з опозиційними режимові лівими угрупованнями.

Молдова: толерантність правої опозиції

У Молдові провідне (якщо не монополістичне) становище у правому таборі утримує экс-президент республіки Мірча Снегур, який очолює «Партію за відродження та згоду». Упродовж кількох останніх років (власне, після 1996 р., коли президентом став лівоцентрист Петру Лучинський) Мірча Снегур залишається головним опозиційним лідером у країні. Не так давно він зробив заяву про намір ще раз балотуватися на президентський пост. Хоча, як стверджують аналітики, головну конкуренцію президентові-консолідаторові можуть скласти на цьогорічних президентських виборах не праві кандидати (навіть не экс-президент), а лідер Партії комуністів Молдови Володимир Воронін.

щоб вони слугували тим самим корпоративним інтересам; втручалися в локальні конфлікти, доволі далекі від їхніх прямих інтересів; примушували інші країни вести таку економічну та соціальну політику, що відповідає економічним інтересам США; сприяти продажу американської зброї за кордоном, водночас намагаючись завадити подібній торгівлі інших країн; усунути одного генерального секретаря ООН і призначити іншого; розширити НАТО за рахунок Польщі, Угорщини та Чехії; провести військові акції проти Іраку і згодом запровадити жорсткі економічні санкції проти нього; класифікувати окремі держави як «злочинні», виключивши їх зі світових інституцій лише тому, що вони відмовилися виконувати американські бажання.

В короткий однополюсний період історії наприкінці «холодної війни» та краху Совецького Союзу Сполученим Штатам часто вдавалося нав'язати свою волю іншим державам. Але той період минув. Сьогодні США намагаються використовувати два основні засоби примусу: економічні санкції та військову інтервенцію. Проте санкції спрацьовують лише тоді, коли їх підтримують інші країни. Отже, США або застосовують санкції односторонньо, завдаючи шкоди власним економічним інтересам та стосункам зі

своїми союзниками, або не виконують їх. В останньому випадку санкції стають символом американської слабкості.

Порівняно дешево Сполученим Штатам можуть обходитися бомбардування чи ракетні удари по своїх ворогах. Однак такі акції малоефективні. Серйозніші військові інтервенції пов'язані з такими трьома обставинами: схвалення ООН, де право вето мають Росія, Китай і Франція; участь союзних військ, на що не завжди можна розраховувати; бажана відсутність прямих та «непрямих» американських втрат. Навіть якщо США зможуть гарантувати виконання всіх трьох умов, все одно вони ризикують наразитися на критику вдома та широке політичне і народне невдоволення за кордоном.

Американські урядовці чомусь ніяк не зрозуміють одного очевидного факту: що частіше США нападає на якогось іноземного лідера, то популярнішим цей лідер стає серед своїх співвітчизників, які пишаються його мужністю у протистоянні наймогутнішій державі світу. Політика демонізації зарубіжних лідерів (від Фіделя Кастро, який пережив 8 американських президентів, до Слободана Мілошевича та Саддама Гусейна) жодного разу не призвела до втрати ними влади. Навпаки, найкращим способом

147

СЕМЮЕЛ
ГАНТИНГТОН
«ЄДИНА
НАДДЕРЖАВА»

Надмірна правизна з яскравими домішками прорумунської орієнтації допровадила у 1996 р. президента М.Снегура до поразки. Президент П.Лучинський не став правим, але як майстер компромісу, він уміло балансує між «лівими» та «правими», відіграючи роль справжнього арбітра між представниками різних ідеологічних спрямувань. Правизна у Молдові апріорно розмита прорумунською орієнтацією. Однак П.Лучинський таки стоїть перед вибором і ймовірно схилиться до більш певного поправління власного режиму. Цього року в Молдовській республіці точитимуться дискусії довкола питання: якою бути країні — президентською чи парламентською? Якщо перемаже лінія президента і країна стане класичною президентською республікою, права ідея майже автоматично отримає протекцію у вигляді президентського даху в Кишиневі. Існує, однак, небезпека того, як стверджує низка опозиційних молдовських лідерів, що реалізація президентської конституційної реформи може призвести до встановлення у республіці диктатури, міжнародної ізоляції на зразок тієї, якій піддано Білорусь.

Грузія: непримиренність правого спектру

У країнах СНД праву ідею варто розглядати у безпосередньому зв'язку із інститутом президентства. Адже більшість держав, що входять до СНД, є, по суті, конституційними авторитарними режимами. Це найбільш притаманно кавказьким та середньоазійським республікам. У Грузії виразніше ніж у сусідів наприкінці 80-х — початку 90-х років заявили про себе праві та праворадикальні організації. Тут вони найповніше асоціюються з ім'ям поточного президента, збройним шляхом усунутого від влади, Звіада Гамсахурдіа. Непримиренна права у Грузії має свою національну термінологію — «звіадизм». Цей термін розколов грузинське суспільство на прихильників та противників чинного президента, однак права ідея у республіці від цього не деградувала.

Едуард Шеварднадзе протиставив «звіадизмові» як агонізуючій правій ідеї власне розуміння правої. Якщо «звіадизм» означав ізоляціонізм щодо Росії, то права у редакції Е.Шеварднадзе означає творчу дипломатію, яка усе ж неминує веде до емансипації від північного сусіда. Е.Шеварднадзе зрештою став правим лідером на цьогорічних президентських виборах, коли не праві, а ліві

утриматися при владі для диктатора маленької країни стало спровокувати Сполучені Штати на проголошення його лідером «злочинного режиму» та загрозою для міжнародного миру.

Ні адміністрація Клінтона, ні Конгрес, ані громадськість США не готові піти на витрати та ризики, пов'язані з одноосібним глобальним лідерством. Деякі з прибічників американського лідерства виступають за збільшення оборонних витрат на 50%, але це дурниця. Американська громадськість не бачить жодної потреби у витрачанні більшої кількості ресурсів для забезпечення американської гегемонії. За даними опитування, проведеного 1997 року, лише 13% американців віддають перевагу панівній ролі США у світовій політиці, тоді як за поділ відповідальності з іншими країнами виступають 74% респондентів. Подібні результати й інших опитувань. Збайдужіння до міжнародних справ стає чи не загальним явищем. Від 55 до 66% громадян заявляють, що зарубіжні події аж ніяк або майже ніяк не впливають на їхнє життя. Звичайно, зовнішньополітична еліта може ігнорувати або засуджувати цей факт, але необхідно визнати, що Сполучені Штати не мають внутрішньої політичної бази для створення однопо-

люсного світу. Американські лідери постійно створюють загрози, обіцяють вжити заходів і нічого не роблять. Через це маємо зовнішню політику «риторики та компромісу» і репутацію «псевдогегемона».

НАДДЕРЖАВА-НЕГІДНИЦЯ

Діючи ніби в умовах однополюсного світу, США стають дедалі самотнішими. Американське керівництво постійно претендує говорити від імені «міжнародної спільноти». Але кого вони мають на увазі? Китай, Росію, Індію, Пакистан, Іран? Арабський світ? Південно-Східну Азію? Африку? Латинську Америку? Францію? Невже ці країни або регіони вважають США представником інтересів спільноти, часткою якої є і вони? Спільнота, від імені якої виступають США, обмежується у найкращому разі їхніми англо-саксонськими родичами (Британія, Канада, Австралія, Нова Зеландія), коли йдеться про більшість питань, Німеччиною та ще кількома європейськими демократіями – коли йдеться про кілька питань, Ізраїлем – коли йдеться про деякі близькосхідні питання, та Японією – коли йдеться про виконання резолюцій ООН. Це важливі держави, але це аж ніяк не вся міжнародна спільнота.

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

складала йому головну конкуренцію в особі колишнього першого секретаря ЦК компартії Грузії Джумбера Патіашвілі. Упевнена заява президента про те, що через п'ять років Грузія проситиметься до НАТО, може вказувати на те, що праву ідеологію Е.Шеварднадзе фактично вводить у рангу державної. Адже протистояти російському чинникові можна лише з позицій усвідомлення власної національної ідентичності.

Азербайджан: права альтернатива правому президентові

При хворому президентові Гейдарові Алієву Азербайджан ймовірно чинитиме кроки у напрямку створення на постсовєцькому просторі прецеденту спадкового президентства. Азербайджан давно розглядається як велика ієрархізована «Сім'я», помножена на непереможний нахичеванський клан. Азербайджан – це країна з фактично напівфеодальним устроєм, до краю корумпованими феодалами (за оцінками західних експертів республіка посідає третє місце серед найкорумпованіших країн світу – після Камеруну і Нігерії). Успіх режимові Г.Алієва гарантує т.зв. кругова порука – чітко підпорядкована пре-

зидентові пірамідальна система влади. Взаємозалежність у владній піраміді настільки міцна, що Г.Алієву, ймовірно, більше не загрожує військовий переворот. Принаймні, з боку підлеглих йому чиновників. Адже у разі його здійснення піраміда впаде. Звичайно, така система може процвітати за умов дуже слабкої політичної опозиції.

Дехто називає існуючу систему влади в Азербайджані *пірамідою вершиною донизу*. Така характеристика не відповідає багатьом східним деспотіям, до яких дехто з аналітиків відніс би й нинішній Азербайджан. Східні деспотії, в основі яких лежить спадковий принцип влади, куди стійкіші. Отож, піраміда з вершиною донизу, якщо тільки прагне встояти, так чи інакше мусить обернутися вершиною догори.

Миць піраміди в особі Г.Алієва, який забезпечує її стійкість своїми плечима. Пірамідальна система має винятково корумпований характер і, звичайно ж, охоплює лише малий відсоток населення. Піраміду можна було б розділити на наступні прошарки.

«Сім'я». Найважливіші сектори економіки розподілені за родиною президента.

Нахичеванський клан – широке поняття, де знайдеть-

Останнім часом з кожним питанням, яке потребувало вирішення, Сполучені Штати ставали дедалі самотнішими, маючи на своєму боці одного чи кількох партнерів та опонентів в особі решти держав і народів. Ось ці питання: внески до ООН; санкції щодо Куби, Ірану, Іраку та Лівії; угода про заборону протипіхотних мін; глобальне потепління; міжнародний трибунал для військових злочинців; Близький Схід; застосування сили проти Іраку та Югославії; запровадження економічних санкцій проти ще 35 країн (за період від 1993 до 1996 року). Коло країн, які вважають, що їхні інтереси зв'язані з американськими, весь час зменшується. Про це, між іншим, говорить і розклад сил у групі постійних членів Ради безпеки ООН. На початку холодної війни він був таким: США, Велика Британія, Франція та Китай проти СРСР (4:1). Після приходу до влади у Китаї уряду Мао цей розклад став виражатися таким співвідношенням: 3:1:1 (Китай зайняв проміжну позицію). Тепер Сполучені Штати та Британія опонують Росії та Китаєві, а Франція знаходиться посередині (2:1:2).

Хоча США регулярно оголошують якусь із країн «розбишакою», в очах багатьох країн вони самі стають розбишакуватою наддержавою. Якось один з провідних япон-

ських дипломатів, посол Гісаші Овада, зауважив, що після Другої світової війни Сполучені Штати проводили політику «одностороннього глобалізму», постачаючи суспільний товар у формі безпеки, протистояння комунізму, відкритої глобальної економіки, допомоги в економічному розвитку та сильних міжнародних інституцій. Сьогодні це політика «глобальної односторонності», обстоювання власних специфічних інтересів та небажання рахуватися з інтересами інших. Сполучені Штати навряд чи стануть ізоляціоністською державою, яка добровільно віддалиться від світу. Вони скоріше стануть ізольованою країною, що йде не в ногу з рештою світу.

Якби перспектива однополюсного світу стала неминучою, тоді багато країн віддали б перевагу Сполученим Штатам в ролі гегемона. Проте зробили б це головню через віддаленість Америки, а відтак і маловірогідність спроб зазіхання на їхню територію. Другорядні регіональні держави часто розглядають американський вплив як фактор обмеження домінування інших великих регіональних держав. Отже, доброю ця гегемонія виглядає лише в очах самого гегемона. «Лише в Сполучених Штатах можна прочитати, що світ сам хоче американського лідерства. В ін-

ся місце для чисельних політичних союзників, головним чином вихідців із Нахичевані.

«Єрази» — єреванські азербайджанці або ж «нові азербайджанці», які швидко імплантувалися у клан Г.Алієва. Прошарком вихідців з Вірменії у республіці найбільш невдоволені. Ставлення опозиційних азербайджанців до «єразів» нагадує ставлення росіян до євреїв. Відповідаючи на питання, яким буде Азербайджан після Г.Алієва — монархією чи республікою, констатуємо, що логіка кроків нинішнього президента змушує схилитися до варіанту напівмонархічного устрою.

Азербайджан також не стоїть перед правим чи лівим вибором. Взагалі, за відсутності скільки-небудь вагомої лівої альтернативи права як державна ідеологія постає автоматично. Але Азербайджан має потужну праву альтернативу президентові та його ідеологічно індиферентному оточенню. Цю праву альтернативу усе ще символізує ім'я колишнього президента, силою усуненого від влади — Абульфазы Ельчибея, котрий періодично погрожує режимові Г.Алієва громадянською війною. Як би там не було, майбутнє в незалежному Азербайджані виключно за правими.

Туркменистан: правий нейтралітет

Дуже специфічне розуміння правої ідеї демонструє Туркменистан. Це той випадок, коли праву ідею взагалі неможливо вичленити, простежуючи реальні позиції політичних партій. Відтоді, відколи ця республіка «приватизована» президентом Сапармурадом Ніязовим, говорити про будь яку конкуренцію ідеологій, інакомислення не доводиться. Туркменистан, з огляду на свої сировинні ресурси, може собі дозволити не актуалізувати дискусію на тему правої чи лівої ідеологій. Головним ідеологічним стрижнем для Туркменистану стала ідея Нейтралітету, яку кілька років тому легалізував через ООН президент С.Ніязов.

Права ідея виникає на межі протистояння, конкуренції ідеологій, що відсутнє у Туркменистані. Президент С.Ніязов досяг статусу позиттивного президента, а деякі гострі журналісти навіть запропонували перейменувати республіку у «Туркменію ім. Ніязова». Існуючий парламент та присутні у ньому політичні партії не висловлюють жодних застережень до президентського курсу. Повну ідилію у Туркменистані рано чи пізно порушить правозахисний рух, який як правило випереджує у своєму роз-

ших країнах ви почуєте лише про американську самовпевненість та одноосібність», – зазначив один британський дипломат.

Політичні та інтелектуальні лідери більшості країн світу чинять рішучий опір перспективі однополюсного світу і віддають перевагу творенню справжньої багатополюсності. На гарвардській конференції 1997 року вчені говорили про те, що еліти країн, які складають дві третини населення світу (Китай, Росія, Індія, арабський, мусульманський та африканський світ), розцінюють США як єдину найбільшу зовнішню загрозу своїм суспільствам. Вони вбачають в Америці не військову загрозу, а небезпеку для їхніх цілісності, автономії, добробуту та свободи дій. Вони вважають Сполучені Штати нав'язливими, односторонніми, лицемірними, інтервентом, експлуататором, який практикує подвійні стандарти, займається «фінансовим імперіалізмом» та «інтелектуальним колоніалізмом» і будує свою зовнішню політику, виходячи з потреб внутрішньої. Так, один індійський політолог зауважив, що для індійської еліти «Сполучені Штати є серйозною дипломатичною та політичною загрозою. Фактично з кожного важливого для Індії питання – ядерна зброя, технології, еко-

номіка, екологія чи політика – США мають «вето» або мобілізують зусилля. Тобто, США можуть заборонити Індії досягти того, чого вона прагне, і загітувати інші країни приєднатися, щоб покарати Індію». Учасник конференції з Москви заявив, що Сполучені Штати проводять політику «примусової співпраці». Всі росіяни виступають проти того, щоб «світ будувався на домінуючому американському лідерстві, котре наближається до гегемонії». Китайський дослідник повідомив, що, на думку китайських лідерів, головними загрозами для миру, стабільності та Китаю є «гегемонізм та політика сили», натякаючи на США, які націлені на внесення розладу у стосунки між соціалістичними країнами та країнами, що розвиваються. Арабські еліти вважають США диявольською силою світової політики, а японці – другою після Північної Кореї загрозою для своєї національної безпеки.

Такої реакції слід було чекати. Американське керівництво переконане, що справи світу – то їхні справи. Інші країни переконані: те, що відбувається в їхній частині світу – їхня справа, а не американська, і відкрито це демонструють. Приміром, Нелсон Мандела сказав, що його країна відкидає «самовпевненість іншої країни, яка буде радити

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

виткові конституювання різних ідеологічних напрямків, антагоністичний поділ на правих та лівих. Наразі можемо констатувати навіть відсутність у цій республіці скільки-небудь помітних форм правозахисту (на початку 2000 року в Туркменістані було заарештовано чи не останнього дисидента – Нурберди Нурмамедова, який виступив проти пожиттєвого президентства С.Ніязова).

Права і ліва ідеї в СНД: союз «меча і орала»

Чи символізує аббревіатура «СНД» торжество правої ідеї над ідеєю лівою на постросов'єцькому просторі? Ймовірно, що так. Існує, проте, одна до болю стійка тенденція. Ліва ідея не раз виступає у ролі рятівного кола для потопуючого правого черевика «сучасного Левіафана». Права ідея отримує своєрідну субсидію від тієї таки лівизни на утвердження в загальнодержавному статусі. Такий собі підсвідомий союз «меча і орала».

Тенденція, випадок, що повторюється, стає закономірністю. Цю закономірність вибудували на просторі СНД Україна, Російська Федерація, Грузія, Киргизстан на президентських та парламентських виборах. Має шанс піти цим шляхом і осібно демократична Молдова. В Україні

таку закономірність логічно пояснив філософ Мирослав Попович: «Усі ми перехворіли синдромом правизни. У моді у нас праві. Лівизна у нас стала страшним «шлунковим соком», який усі ненавидять... Ніхто не стверджує, що у «лівих» завжди все правильно, але давайте побачимо, що і «правим» властиво помилятися. Людина не рухається на одній нозі, навіть якщо це права нога. Ходять на двох ногах». І далі: «Давайте зрозуміємо, якщо ми не повернемо у політику нормальних «лівих» і нормальних «правих» – гуманістів і справжніх реформаторів, то відкритись естафетний шлях для людей з ідеологією арешту».

Права ідея має різне, поліфонічне втілення на просторі СНД. Звичайно, неможливо шукати спільного рецепту торжества правої ідеї у рамках цього міждержавного об'єднання. Однак, методологічно правильно було б розглянути праву ідею як своєрідного фрейдистського партнера ідеї лівої. Причому партнерство це скоріш несвідоме, аніж свідоме.

Утім, невірно було б пояснювати прогрес правої ідеї як результат «таємної» виборчої змови з лівими (компраторськими) силами. СНД демонструє напругу боротьби

нам куди йти чи з ким дружити... Ми не можемо погодитись з тим, щоб хтось брав на себе функції світового жан-дарма». У двополюсному світі багато хто сприймав Сполучені Штати як свого захисника від іншої наддержави. В одно-багатополюсному світі, навпаки, єдина наддержава автоматично стає загрозою для інших великих держав. І вони, одна за одною, дають зрозуміти, що не хочуть, аби США порядкували у їхніх регіонах. Приміром, Іран рішуче виступає проти американської військової присутності у Перській затоці. Нинішні погані стосунки між Іраном та США є наслідком іранської революції. Однак, якби Іраном тепер правили шах чи його син, ці стосунки були б не набагато кращими, оскільки Тегеран розцінив би американську присутність у затоці як загрозу власній гегемонії.

ГНУЧКІСТЬ РЕАКЦІЙ НА ГЕГЕМОНІЮ

Різні країни по-різному реагують на американську наддержавність. Елементарною формою реакції є почуття страху, обурення, заздрості. Коли США стикаються з принизливим для них опором Саддама Гусейна чи Мілошевича, ці почуття виливаються у зловтіху: «Нарешті вони отримали те, чого хотіли!» Вищою формою реакції є така,

коли обурення переростає у незгоду інших країн, включаючи союзників, підтримувати політику США стосовно Перської затоки, Куби, Лівії, Ірану, прав людини, непоширення ядерної зброї, вільної торгівлі та інших питань. У деяких випадках незгода перетворюється у відкриту опозицію політиці США. Найвищою формою реакції може бути формування антигегемоністичної опозиції за участю кількох великих держав. В однополюсному світі таке групування сил є неможливим через слабкість решти держав. Воно з'являється лише в багатополюсному світі, коли одна держава стає надто сильною і небезпечною. Однак така опозиція може бути цілком природним явищем і в одно-багатополюсному світі, адже упродовж всієї історії великі держави прагнули врівноважити спроби одноосібного домінування найсильніших з-поміж себе.

Деякі спроби налагодження антигегемоністичної кооперації вже робляться. Покращуються взаємини незахідних країн. Відбуваються зустрічі, на яких красномовно відсутні США (скажімо, московський самміт Німеччини, Франції та Росії, двосторонні зустрічі Китаю та Росії або Китаю та Індії). Не так давно було відновлено відносини між Іраном та Саудівською Аравією та між Іраном та Іраком. На

статичних правих, що утримують владну вертикаль та крайніх правих, які намагаються цю вертикаль або зруйнувати, або дестабілізувати (приміром, боротьба президентів Таджикистану та Узбекистану Рахмонова і Карімова з ісламським фундаменталізмом). Праві, які у країнах СНД стали символом влади, утримують стійку тенденцію до авторитаризації політичного режиму, зміцнення президентської форми правління за рахунок порушення балансу між гілками влади, принципу «стримування та противаг» (не винятком є й олігархічна Україна). За авторитаризацією неодмінно проглядає синдром безальтернативності владі (наприклад, за останні чотири роки у країнах СНД опозиція, в тому числі й права, не здатна перемогти на виборах діючого президента. В окремих випадках вибори стають звичайнісіньким фарсом — Російська Федерація, Узбекистан, Азербайджан, Казахстан, Грузія). Абсолютизація влади у руках правих за рахунок відродження авторитаризму загрожуватиме правій ідеї в цілому. Така абсолютизація компрометує також кращі європейські надбання правих. Пояснення, звичайно ж, слід шукати у традиціоналістському підході більшості республік СНД, який бере гору над західним модерніст-

ським розвитком. Але у випадку СНД правий потік демонструє свою невичерпність. Тож, схоже, СНДівська редакція правої ідеї — це всерйоз і надовго.

тлі невіддалої катарської зустрічі з питань економічного розвитку Близького Сходу (ініційованої США) виділяється успішна Конференція організації ісламських країн, проведена Іраном. Російський прем'єр Прімаков будує «стратегічний трикутник» Росії, Китаю та Індії для урівноваження впливу США, і його доктрина здобула підтримку представників усіх напрямків російської політики.

Однак найважливіший крок до створення антигегемоністської коаліції було зроблено ще до закінчення «холодної війни». Це формування Європейського Союзу та створення спільної європейської валюти. Європа, як сказав міністр закордонних справ Франції Ведрін, повинна йти власним шляхом і створити противагу, щоб не допустити домінування США в багатополюсному світі. Очевидно, що євро може стати серйозним викликом гегемонії долара у фінансовому світі.

Втім, попри всю цю антигегемоністську метушню, масштабніша, активніша і сформованіша антиамериканська коаліція ще тільки має з'явитися. Спробую пояснити чому.

По-перше, можливо, ще надто рано. З часом реакція на американську гегемонію може трансформуватися з невдоволення та незгоди у опозицію та колективну про-

тидію. Загроза американської гегемонії менш гостра, ніж військове вторгнення, характерне для європейських держав-гегемонів минулого. Через це багато хто не поспішає з формуванням коаліції для стримування американського домінування.

По-друге, роздратовані могутністю та добробутом США, багато урядів хочуть мати від них користь, адже країнам, які визнають американське лідерство, США віддають доступ до своїх ринків, технічною та військовою допомогою, не беруть до уваги невідповідність їхніх інститутів американським суспільним нормам (наприклад, порушення прав людини в Саудівській Аравії, створення ізраїльської ядерної зброї), підтримують у міжнародних організаціях, підкупають та запрошують їхніх політичних лідерів до Білого Дому. Кожна велика регіональна держава також зацікавлена в американській підтримці на випадок конфліктів з іншими регіональними державами. З огляду на переваги, які можуть гарантувати США, для багатьох країн найоптимальнішим курсом буде, висловлюючись дипломатичним сленгом, не «балансування» проти Сполучених Штатів, а «приєднання» до них. Втім, з часом американська могутність ослабне, а з нею зменшаться і вигоди спів-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

БОРИСЛАВ ПЕКИЧ

ЯК ПРОФЕСОР РУТКОВСЬКИЙ ПРОДАВ ДУШУ
ДИЯВОЛУ,
АБО ПО ТОЙ БІК ДОБРА ТА ЗЛА

[УРИВОК З РОМАНУ ЯК ПОХОВАТИ ВАМПІРА]

праці з США. Отже, цей фактор збільшує шанси на появу у майбутньому антигегемоністської коаліції.

Третє – сама теорія міжнародних відносин, що передбачає збалансування сил відповідно до поточних обставин, народилась у контексті європейської системи, створеної Вестфальським миром 1648 року. Учасниками її були країни-носії спільної європейської культури, що рішуче відокремлювало їх від турків-османів та інших народів. Згідно з цією теорією, основною одиницею міжнародних відносин ставала нація-держава і всі держави мали теоретично рівні права, незалежно від їхніх розмірів, багатства та могутності. Отже, культурна спільність та юридична рівність зробили можливим функціонування системи збалансування сил і запобігання появі єдиного гегемона, але й тоді система часто працювала недосконало.

Сьогодні світова політика стала мультицивілізаційною. Франція, Росія та Китай можуть бути зацікавлені у протидії американській гегемонії, але значні культурні відмінності, очевидно, ускладнять для них організацію ефективної коаліції. Крім того, ідея суверенної юридичної рівності націй-держав є не настільки важливою для незахідних суспільств, де природнішою у відносинах між людьми вва-

жається не рівність, а ієрархія, центральним питанням для взаємин тут є питання про те, хто перший, а хто другий. Так, однією з причин краху китайсько-совєцького альянсу наприкінці 1950-х рр. було небажання Мао Цзедуну грати другу скрипку в ансамблі кремлівських наступників Сталіна. Тепер же перешкодою до створення антиамериканської коаліції Китаю та Росії є небажання Росії бути молодшим партнером набагато більшого за кількістю населення та економічно динамічнішого Китаю. Культурні відмінності, ревності та суперництво можуть зашкодити великим державам утворити коаліцію проти наддержави.

Четверте. Основною причиною суперечок між наддержавою та великими регіональними державами є намагання першої обмежувати, стримувати чи визначати дії останніх. З іншого боку, для другорядних регіональних держав фактор втручання наддержави є тим ресурсом, який вони можуть використати проти великих держав свого регіону. Таким чином, у наддержави та другорядних регіональних держав часто, хоча й не завжди, можуть з'явитися спільні інтереси проти великих регіональних держав, і другорядні регіональні держави не бажатимуть приєднуватися до коаліцій проти наддержави.

153

СЕМЮЕЛ
ГАНТІНГТОН
«ЄДИНА
НАДДЕРЖАВА»

ЛИСТ ДВАДЦЯТЬ ШОСТИЙ

Середземномор'я, 5 жовтня 1965 року.

Дорогі мої, Сабіно та Гілмаре,

я одержав сьогодні й другу телеграму. Мені її вручили під час урочого відновлення сил, після короткої зневіри, яка мене було охопила. Безмежно дякую вам за турботу. Особливо Гілмарові, дорогому, доброму Гілмарові, за жертвоне рішення відібрати у своєї книжки кілька дорожочинних днів і розтринькати їх на мене. На щастя, дякуючи ще раз, я готовий відмовитися від цієї послуги. Немає жодної потреби вам сюди приїздити. Я повністю контролюю свої сили, доказом чого має послужити мій останній лист. Звичайно, якщо ви не збираєтесь приєднатися до моєї акції, але оскільки ви про неї ще нічого не знаєте, це малоймовірно. Та й часу не було б. (Рахунок у пансіонаті я оплатив, машину поставив у гараж на огляд – про це не турбуйтеся – і спакувався. Я вирушаю до Німеччини біля сьомої вечора. Їхатиму вночі через спеку, а також з деяких інших причин, які вам у свій час будуть пояснені).

Я почуваюся чудово. Майже як перша людина першого дня. Ніби мені за ніч поміняли усю кров, і замість отої втомленої, зараженої та отруєної калюжі жилами тече сам струмій життя. Не пригадую, щоб я колись почувався таким бадьорим, енергійним та впевненим. Для цього стану у мене немає ніяких порівнянь. Але якщо Гілмар пригадає, як він нам колись пояснював невимовне відчуття поринання у спільність за духом, що охоплювало і п'янило його завжди, коли він брав участь у парадах Гітлерюгенду або слухав промови Фюрера, ви дістанете приблизне уявлення про мій стан. Із суттєвою різницею, зрозуміло, бо моє піднесення впливає із повного злиття з ідеєю, а не з людьми як її посередниками.

Ви знаєте, як я завжди страждав від хронічних сумнівів, дилем, нерішучості, коливань та відтермінувань. Наскільки я був схильним до компромісів. Тепер про них нема вже й мови. Цілі мені зрозумілі, їхня доведеність повна, а рішучість досягти їх непохитна. Очевидно, у мені змінився якийсь вирішальний фактор, і то в момент, коли всі інші були вже сплетені у зашморг, що висів на гачку для люстри. Не вірю навіть,

САМОТНІЙ ШЕРИФ

Визначальним фактором формування альянсів та антагонізмів найближчим часом стане взаємодія сили та культури. В культурному вимірі вірогіднішою видається кооперація між країнами, що мають риси культурної спільності; антагонізм передусім може постати між країнами зі значними культурними відмінностями. Що ж до силового виміру, то тут Сполучені Штати та другорядні регіональні держави мають спільні інтереси стосовно обмеження впливу великих держав у відповідних регіонах. Отже, Сполучені Штати роблять попередження Китаю, зміцнюючи свій військовий альянс з Японією і підтримуючи помірне нарощування японської військової потужності. Особливе партнерство США та Британії забезпечує механізм урівноваження сили об'єднаної Європи. Америка працює над розвитком тісних стосунків з Україною для запобігання експансії російської могутності. Після того, як Бразилія стала домінувати в Латинській Америці, США значно покращили свої стосунки з Аргентиною, яка тепер вважається військовим союзником Америки. Сполучені Штати тісно співпрацюють з Саудівською Аравією для стримування іранського впливу в регіоні Перської затоки

та Пакистаном – хоча й менш успішно – для протидії в Південній Азії. В усіх названих випадках кооперація слугує взаємним інтересам щодо стримування впливу великих регіональних держав.

Взаємодія факторів сили та культури означає, що Сполучені Штати, очевидно, матимуть складні стосунки з великими регіональними державами, хоча це менше стосуватиметься Європейського Союзу та Бразилії, ніж решти. З іншого боку, Сполученим Штатам слід підтримувати доволі дружні стосунки з усіма другорядними регіональними державами, але тісніші взаємини розвивати з другорядними регіональними державами, які належать до подібних культур (Британія, Аргентина, можливо, Україна), а не відмінних (Японія, Південна Корея, Саудівська Аравія, Пакистан).

Нарешті, стосунки між великими та другорядними регіональними державами однієї цивілізації (ЕС та Велика Британія, Росія та Україна, Бразилія та Аргентина, Іран та Саудівська Аравія) мають бути менш антагоністичні, ніж стосунки між країнами різних цивілізацій (Китай та Японія, Японія та Корея, Індія та Пакистан, Ізраїль та арабські держави).

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

що ви змогли б мене впізнати. Поки я пишу ці рядки, я дивлюся на себе у дзеркало, і зі здивуванням, швидше із радісним збудженням, аніж із страхом, констатую, що я змінився. Я не зміг би сказати, у чому полягає зміна. У фізичному плані її немає. Можливо, різке схуднення надало мені вигострених рис, контурів леза, блакитного полиску сталі, який можна побачити у пророків і взагалі у людей, переконаних у своєму покликанні, таких як Іоанн Хреститель, Савонарола або шеф РСХА Райнгард Гайдріх. Можливо, це враження можна приписати зеленкавому ацетиленовому гарячковому блиску в очах, ледь приглушеному великими діоптріями окулярів. В кожному разі, зміна не може бути пояснена через відомі поняття, або я про такі поняття не знаю. Однак, те, у чому я переконаний і що можу передати словами, наповнює мене впевненістю і твердою вірою. Всі болячки щезли, як рукою зняло. Апетит я мушу приборкувати, хоча мені видається, що він радше відбиває жагу за життям, аніж голод за землею їжею. Моя думка чарівно прояснилася, а мислення дістало неймовірного прискорення. Наче я набув здатності доходити до певних

вірних висновків без жодного логічного засновку, без будь-якого посередництва емпірики або досвіду. Я б наважився навіть сказати: ЗАВДЯКИ ОТКРОВЕННЮ. Перебільшене порівняння я використовую, щоб підкреслити виняткову швидкість у прийнятті рішень і їхню спонтанну гармонію із цілим єством. Здатність до спогадів повністю відновилася. На щастя, аж ніяк не у старому, покайному, демонічному вигляді, який мав усі шанси духовно мене спустошити й фізично знищити, а якраз навпаки: як усвідомлення повної несуттєвості минулого для наших автентичних життів. (Відчуття свободи, рівне тому, яке охоплює потопаючого, котрий знову ковтнув повітря!) Без минулого я знову став вільним! Один процес між тим зміцнює такий стан. Події війни взаємопроникають і перемішуються у меланж, з якого все важче щось зрозуміти.

Якусь дату ізолювати, образ виділити, сцену відновити. Навіть такі особистості як полковник Штайнбрехер втрачають індивідуальність і перетворюються на потоки незв'язаних думок, ідей та слів. Ніби поставлене на маленький вогонь, минуле випаровується; я звільняюсь. Мої дилеми зникли. Чи це взагалі був я, чоло-

БОРИСЛАВ ПЕКІЧ
ЯК ПРОФЕСОР
РУТКОВСЬКИЙ
ПРОДАВ ДУШУ
ДІАВОЛУ, АБО
ПО ТОЙ БІК ДОБРА
ТА ЗЛА

Що ж означає одно-багатополюсний світ для американської політики?

По-перше, американцям необхідно припинити поводитись і говорити так, ніби ми живемо в однополюсному світі. Для вирішення будь-якого важливого міжнародного питання Сполученим Штатам необхідна співпраця принаймні кількох великих держав. Односторонні санкції та інтервенції – це гарантія зовнішньополітичних катастроф. По-друге, американським лідерам слід позбавитись своїх ілюзій доброго гегемона щодо подібності їхніх інтересів та цінностей до інтересів та цінностей решти світу. Це не так. Справді, часом американська політика може сприяти громадському благу і слугувати загальноприйнятим цілям. Проте часто вона лише шкодить, і не тільки через свою унікальну моралістичність, але й просто тому, що Америка – єдина наддержава, а відтак її інтереси конче відрізняються від інтересів інших країн. В очах багатьох країн це робить США унікальними, але не добрими.

Третє. Хоча Сполучені Штати не можуть створити однополюсного світу, в їхніх інтересах скористатися перевагами статусу єдиної наддержави і домагатися такої співпраці від інших країн, щоб вирішувати глобальні питання

відповідно до американських інтересів. Це вимагає використання бісмаркiанської стратегії, рекомендованої Йозефом Йозефом, але водночас і бісмаркiвських талантів. У будь-якому разі це не може тривати вічно.

Четверте. Взаємодія сили та культури особливо стосується євро-американських відносин. Динаміка сили породжує суперництво; культурна спільність сприяє кооперації. Досягнення майже кожної з великих американських цілей залежить від перемоги останнього фактора над першим. Стосунки з Європою є центральними для успіху американської зовнішньої політики, а з огляду на про- та анти-американську позицію відповідно Британії та Франції, стосунки з Німеччиною є центральними у стосунках з Європою. Здорова співпраця з Європою – головний засіб від самотности американської наддержави.

Річард Н. Гаас доводить, що Сполученим Штатам слід діяти як світовому шерифові, організуючи «спеціальні наряди» інших держав для вирішення важливих міжнародних питань щойно вони постають. Гаас працював в адміністрації Буша під час війни у Затоці, і ця його пропозиція відбиває досвід та успіх тієї адміністрації в організації гетерогенного глобального «наряду» для вигнання Садда-

вік із пером у руці та згаслими очима, що готувався до самогубства? Чи це чудовисько, що пожирало Парасольки, взагалі було Конрадом Рутковським? Оце чудовисько із міщанським сумлінням, яке спробувало фальшивими звинуваченнями з найпрекраснішої на світі речі зробити диявольський тризуб? Чи це був Конрад Рутковський, який двадцять два роки після війни убивав себе уявними провинами у ній? Звідки взагалі у нього думка, що він у чомусь винен? Чому б він мав бути винен? Та ж він був лише незмаченим – та що я кажу? – тріснути гвинтиком німецької воєнної машини. Куди б його не закручували, він крутився вхолосту. Нічого не скріпляв, нічого не приводив у рух. Всюди, де його закручували, все виходило з ладу і вибивалося з колії... Забудьмо минуле. Відкиньмо його, як смердюче дрантя, яке нас знищує. Приймемо невинність, яку нам пропонують через це зречення. Нехай тінь не бруднить ландшафт, яким ми надалі крокуватимемо, осяяні далеким світлом мети. Знаймо: забування, відкидання, знищення минулого – важлива ознака нового стану, у якому я говорю і в який я вас по-братньому кличу!

Ви питаєте мене, як це сталося, щоб і ви змогли до нього приєднатися? Воно прийшло як блискавка, як грім. Так, як прийде до вас, коли проб'є ваша година. Розвиток відкинута, історія відсутня. Я прокинувся новою особою, як і ви одного дня прокинетесь!

Я вже натягнув зашморг на ший, коли почув стукіт у двері. Спочатку я не звертав уваги. Стукіт вперто повторювався. Я був у нерішучості. Якщо я не відчиню, відвідувачеві це може видатися підозрілим. Підніметься тривога, двері висадять, а мене виймуть із зашморгу. Здоровий глузд вимагав, щоб я ввічливо позбувся незваного гостя, ким би він не був. Це, зрештою, лише коротке відтермінування. Я прочинив двері: у коридорі нікого не було. Мабуть, я помилився, і стукали до якихось інших дверей. Я замкнув двері і знову натягнув зашморг. Ще раз мене зупинив стукіт. Брутальні та владні удари цього разу були виразнішими та наполегливішими. Не було сумніву, що звук іде від дверей. Я відчинив їх, знову нікого не побачивши. Але тепер я зауважив біля дверей велику чоловічу парасольку. Вона була приставлена до лівого одвірка, напевно давно, тільки я її від хвилювання не

ма Гусейна з Кувейту. Однак це діялося в короткий момент однополюсності. Тодішня війна різко контрастує з іракською кризою взимку 1998 року, коли Франція, Росія та Китай виступили проти застосування сили, і Америка змушена була організувати англо-саксонський, а не глобальний наряд. У грудні 1998 року американсько-британські авіаудари по Гусейну викликали ще меншу підтримку і більшу критику. Проте найбільш вражаючим був той факт, що цю акцію не схвалила жодна арабська країна, включно з Кувейтом. Саудівська Аравія не дозволила Сполученим Штатам використати розміщені тут американські авіабази. Скидається на те, що всі майбутні спроби організації «нарядів» більше нагадуватимуть події 1998, а не 1990-91 рр. Більшість країн, як сказав Нелсон Мандела, не хочуть бачити Сполучені Штати своїм жандармом.

У добу народження багатопольосної системи адекватною заміною світового шерифа є громадська охорона порядку, коли головну відповідальність за мир та спокій у своїх регіонах покладають на себе великі регіональні держави. Річард Гаас критикує цю ідею, вважаючи, що проти поліційних функцій великих регіональних держав виступатимуть інші держави цих регіонів, які я назвав друго-

рядними. Так, їхні інтереси часто справді не збігаються. Однак в іншому разі та ж сама напруга існувала б між США та великими регіональними державами. Який сенс американцям підтримувати порядок, якщо цього можна досягти на місцевому рівні? Звичайно, кордони культур та цивілізацій не завжди точно збігаються з географічними кордонами. З цілого ряду причин, які я охарактеризував у своїй книзі, головні держави певної цивілізації можуть краще підтримувати порядок серед членів своєї великої родини, ніж будь-хто чужий. Ба більше, у багатьох регіонах, наприклад, в Африці, Південно-Східній Азії і, можливо, навіть на Балканах, такі країни, здається, починають розробляти системи колективного підтримання безпеки. Отже, американська інтервенція може бути обмежена ситуаціями потенційних конфліктів за участю великих держав різних цивілізацій (Ближній Схід, Південна Азія).

У багатопольосному світі XXI століття великі держави неминуче конкуруватимуть, конфліктуватимуть та створюватимуть коаліції у різноманітних поєднаннях. Проте в такому світі не буде напруги та конфліктів між наддержавою та великими регіональними державами, що було визначальною характеристикою одно-багатопольосного світу.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

помітив. Я відразу пізнав її: Адамова нечестива спільниця. Я був наляканий і вражений. Я не розумів сенсу цього перешкодження. Я припускав, що це один з видів Адамового тиску. Я заспокоївся, навіть посміхнувся, розуміючи, у контексті зашморгу, марність таких штайнбрехеровських впливів. Він вже не міг нашкодити мені ані втягнути мене у злочин. Він був безсилий перед смертю. Спершу я вирішив залишити її там, де вона є, а тоді зрозумів, що вона й далі стукає, а це занепокоїть гостей або персонал. Вони могли прийти, щоб втрутитись і перешкодити мені. Крім того, я не бажав померти під музику диявольського стукоту. Я взяв її, заніс до кімнати, замкнув двері, Парасолю приставив до стіни і повернувся до шибениці. Від того моменту аж до ранку я більше нічого не пам'ятаю. А зранку я прокинувся у новому стані, в якому жагу смерті замінили потік життєвої енергії і вдячність Парасолі, яка врятувала мене, наштовхуючи, очевидно, на думку ще раз всебічно розглянути моє самогубне рішення.

Залишімо Парасолю її чорній, чернечій заляккості, а самі повернімося до своєї місії.

Вона насамперед стосується РУЙНУВАННЯ МИНУЛОГО І ЗНИЩЕННЯ ЙОГО ЧАДА — ІСТОРІЇ. Історія, браття мої по духу, є каменем на шії життя. Аладінова чарівна лампа, з якої з'являється потворний дух розкаяння та докорів, щоб викликати в нас огиду до будь-якого майбутнього. Літаючий килим, на якому ми, приголомшені спогадами, фальшивим небом фальшивих історичних уявлень, поспішаємо до пекла. Відкиньмо її! Викиньмо на смітник всі її джерела. Всі писані аннали, листи, державні документи, газети, грамоти, протоколи, літературні твори, щоденники, мемуари, читанки з історії, епітафії, все, що було будь-коли про будь-що написано! Зруйнуймо всі пам'ятники минулого, все, на чому ми могли би вчитися новим невдачам! Навіть древні руїни зрівняймо з землею, по якій будемо вільно і славно крокувати, наче рівниною без перешкод! Повернімо речам їхню божественну невинність та невизначеність! Бо я вас, браття, вчу невинності! Чесноті незважання! Чи озиратється камінь, коли котиться з гори, руйнуючи все перед собою, щоб якомога швидше зайняти на дні свою щасливу позицію? Отак і ви не оглядайтесь! За вами не-

БОРИСЛАВ ПЕКІЧ
ЯК ПРОФЕСОР
РУТКОВСЬКИЙ
ПРОДАВ ДУШУ
ДИЯВОЛУ, АБО
ПО ТОЙ БІК ДОБРА
ТА ЗЛА

З цих причин для США роль великої держави у багатоплюсному світі може видатися менш обтяжливою і вдячнішою, ніж роль єдиної світової наддержави.

Переклав Святослав Яринич

Джерело: http://xyz.org.ua/russian/win/strategy/hunt_superpower.html

157

СЕМЮЕЛ
ГАНТИНГТОН
«ЄДИНА
НАДДЕРЖАВА»

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

має нічого, що було б гідне вас! За вами — лише перерита стежка падіння! Будьте Орфеєм, який не озирнувся! Майте очі і серце тільки для того, що перед вами! Будьте Надлюдьми!

Бо чим є ота Історія, якою ми так захоплюємося і в якій так бажаємо вчитися? Чим є те, про що нам говорять Святе Письмо — якщо воно є фальшивою історією єврейського народу — Геродот, Полібій, Саллюстій, Лівій, Тацит, Светоній, Й.Флавій, Плутарх? Які казки нам розповідають Карлейль, Тьєрі, Гіббон, Моммзен, Ранке, Шпенглер, Тойнбі? Чи це факти? Чи це правда? Аж ніяк, брати мої по духу! Це лише припущення розуму. Ортопедичні аналогії. Вапнякові, фантомні тіні колишніх фактів. Виклад доказів добрий, але базується на фальшивому звинуваченні. Логіка бездоганна, починаючи від першого засновку, але перший засновок фальшивий. Документація вичерпна, але служить хибному припущенню. Людство робить висновки зі свого минулого, так само, як би ви з голого факту мого сидіння за столом спробували зробити висновок, про що я пишу, спираючись лише на факт, що я історик, і на мій настрій. Ви помилилися б.

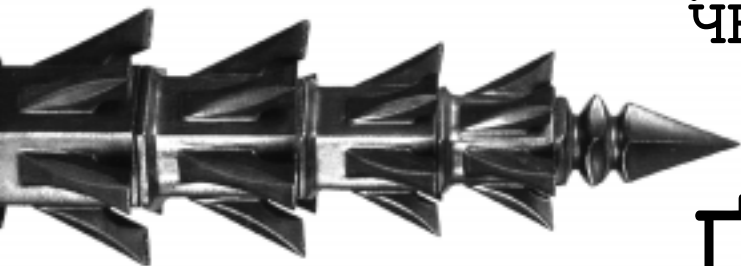
Ви б вірили, що я реставрую історію там, де я її руйную. Навіть після прочитання цих листів, гадаєте, Ви мене зрозумієте? Зможете сказати із чистим сумлінням: тепер ми знаємо, ким був Конрад Рутковський? Як жахливо ви помиляєтесь! Те, що ви помічаєте, — лише відображення у дзеркалі тіні. Те, чого я не сказав, але знаю про себе, вагоміше від того, що я сказав. А те, що я знаю про себе, є, знову ж таки, значно меншим від того, чого я про себе не знаю і ніколи не дізнаюсь. І що ж тоді являє собою Історія? Мертвий привид буття замість буття. Плутанина припущень, брехні, обманів, інтерполяцій, фальсифікатів, описок, навіть друкарських помилок, на підставі яких ми створюємо історичні уявлення. Традиція, на якій ми, інтелектуали, будували думку про майбутнє, є перманентним непорозумінням із минулим. Перешіптування глухих, німих та сліпих упродовж століть. На сипучому піску помилок ми будуємо майбутнє. Хіба ж має дивувати те, що вона не викликає в нас довіри і що кожну зміну ми зустрічаємо з острахом?

Але не будьте нетерплячими, браття мої по духу! Я — не втомлений плакальщик за фальшивими ідола-

АЛЕКСАНДРОМ ДУГІНИМ ЧЕКАЮ НА ІВАНА ЛЮТОГО РОЗМОВЛЯЄ

© Fronda.— 1998, lato.— 11/12.

ГЖЕГОЖ ГУРНИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ми! Я — будівничий справжніх! Виявивши вашу рану, я знайшов і ліки для неї! І так, як вас Христос звільнив від Східного гріха, — марно, бо все відкидається легше, ніж сором — я вас позбавлю Західного: гріха розуму, логічності, поміркованості, посередності, розрахунку та компромісу!

Якщо ви мене послухаєтесь і станете сильнішими від свого минулого, рівними своєму майбутньому, якщо через відкидання людяності зможете піднятися над добром та злом, то місце в останньому автомобілі, який проїде Берліном, буде вам забезпечене [1]. А це вам гарантує той, хто проповідує, що все базується на житті і що без нього немає нічого цінного. Відкиньмо минуле! Знищмо його скрізь, де тільки воно нас сковує у невинності та творчому незнанні! Спустошмо бібліотеки! Спалімо державні архіви! Зречімося спогадів, цього свинарника маленьких людей, і пам'яті, якою ми обросли, наче терном і нагадуємо примарні опудала у спраглому полі! Порвімо й оті безглузді старі листи, які нам одного дня завалять стелю на голову! Забудьмо, коли, де і від кого ми народжені! На сміття викиньмо документи, з яких про

це можна довідатись! Якись фотокартки, кіно та аудіо записи підуть за ними у прірву! На порошок зітрімо фальшиві зірки Гутенбергової рабської галактики! Заборонімо будь-який людський слід у піску і зрівняймо усіх, хто з марнославства або боягузтва опиняться перед смертю! Зупинімо друкарні, ліквідуймо пресу! А якщо нам для початку ця послідовність видається надто сміливою, зробімо її з самознищуючого матеріалу! Нехай прочитані вранці газети самі згоряють увечері! Нехай написані й отримані за день листи розпадаються ввечері на порох! Нехай касети з фільмами вибухають одразу після показу!

І якщо ви мене питаєте, як це нам вдасться, як ми скинемо камінь минулого зі своєї спини, я вам кажу, що ви невірно поставили запитання і що ви нічого не досягнете, доки ставите його догори ногами. Якби минуле було лише каменем на нашій спині, ми би відчували його як тягар і давно би його з себе скинули, як те, що є поза нами. Якби воно було в нас, ми б давно його виблювали або померли, тому що або ви усуваєте отруту, або вона вас вбиває. Ні, браття мої по духу, немає минулого в нас, це ми у минулому, як

БОРИСЛАВ ПЕКІЧ
ЯК ПРОФЕСОР
РУТКОВСЬКИЙ
ПРОДАВ ДУШУ
ДІЯВОЛУ, АБО
ПО ТОЙ БІК ДОБРА
ТА ЗЛА

Від редакції *Frondu*: Александр Дугін (нар. 1962) — історик релігії, ідеолог інтегрального традиціоналізму, лідер Націонал-більшовицької партії, головний редактор журналів *Элементы* і *Милый Ангел*, ведучий постійної радіопередачі *Finis Mundi* на радіо *Свободная Россия*, програмний редактор видавництва *Арктогея*, координатор діяльності Центру Особливого Метастратегічного Аналізу, автор книг *Пути Абсолюта* (1991), *Мистерия Евразии* (1991), *Гиперборейская теория* (1992), *Конспирология* (1992), *Консервативная Революция* (1994), *Цели и задачи нашей революции* (1995), *Тамплиеры пролетариата* (1997), *Конец света* (1997), *Основы геополитики* (1997). Остання з цих книг, яка має підtitул *Геополітичне майбутнє Росії*, рекомендована як підручник для студентів російських військових і дипломатичних академій. Її науковим консультантом був генерал-лейтенант Ніколай Клокотов, відповідальний у Військовій Академії Генерального Штабу Російської Федерації за питання стратегічного планування. Дугін підтримує тісні стосунки з офіцерами Генерального Штабу, в т.ч. генералами Іміновим і Піщевим та групою щомісячника *Ориентир*, який видає Міністерство Оборони Росії. Відомий совето-

лог Янов на сторінках газети *Московские Новости* написав, що «на прикладі Дугіна можна вивчати технологію успіху в сучасній Росії».

159

Г.Г.: Студенти Дипломатичної Академії в Москві, з якими я розмовляв, розповідали мені, що їм рекомендують для опрацювання на заняттях Вашу книгу *Основи геополітики*, звідки їм найбільше запам'ятався розділ, присвячений сакральній географії. У Польщі мені не траплялися фахівці з цього предмету. Чи не могли б Ви сказати, яке місце в сакральній географії займає Польща?

А.Д.: Я ніколи не займався конкретно польським питанням, хоча місце цієї країни дуже специфічне. Зрештою, це північ Євразії, важливий регіон дохристиянської Слов'янщини, басейн Балтійського моря. Коли йдеться про архетипи сакральної географії, хотів би звернути увагу на дві речі.

По-перше, у православній дійсності існує синергія між дохристиянською і християнською моделями світу, які гомологічно, безконфліктно, накладаються навзаєм. Різні фігури і явища різних систем буває накладаються одна на одну безболісно, ба навіть гармонійно. У випадку Поль-

у гарячому та задушливому болоті. Вибратися з нього ми можемо, тільки потягнувши себе за волосся, як це зробив барон Мюнхгаузен, коли застряг у багні.

Аж поки відчуття минулості не стане таким глибоким, як сама минулість, минуле не буде знищене. Щоб перемогти його, люди повинні звикнути до смерті. Тому що ми тепер не помираємо. Ми тільки прикидаємося. Стікаємо тихенько до болота, яке душить нащадків. Станьмо винятками! Будьмо такими ж великими у зреченні, як немилосердними ми є у привласненні! Поки не вб'ємо минуле, не народимо майбутнього! Замість нього будемо народжувати дітей після смерті батька!

Тільки тоді, коли зникне минуле, кожна людина стане творцем і будівничим. Кожне створіння будуватиме світ від початку. Я пропоную вам вчення найвищої хоробрости: я вчу вас помирати! Людської смертності та надлюдської вічності! Все решта дим і тінь тіні!

Ви скажете, а що тут особливого, незвичайного і нового? І раніше були великі та славні руйнівники. Руйнівники були, браття мої по духу, але не було жодного, який би знищував як творець. Бо сказано,

що двері скрізь низькі, і що пройдуть і ті, котрі є великими, але вони мусять зігнутися. А я вам кажу, що ми не будемо згинатися. Ми хочемо залишитися великими. Ми розб'ємо всі двері і за власною міркою зробимо інші. І було також сказано, що треба розбити усе, що може розбитися об наші істини. А я вам кажу: розбийте усе! Тільки з хаосу народжуються зірки!

Яка була користь Александрю від того, що він спалив Персеполь, якщо він не зруйнував Атен? Чого досягнули Антіох або Веспасіан, зруйнувавши великий єрусалимський Храм, якщо Вчення залишилося? Що змінилося від того, що сіллю посипано Картаген, якщо залишився солодким Рим? Що важило для майбутнього спалення александрійської бібліотеки, якщо zostалися всі інші?

Сказано, що ти йдеш шляхом величі, і що за тобою вже немає дороги, бо її знищила твоя нога. А я вам кажу: дороги ніколи й не було; дорогу викорчували твої залізні ноги!

А потім сказано, що з усього будь-коли записаного вартує тільки те, що викарбовано кров'ю, і що від ще одного століття письменників та читачів дух зовсім

щі між цими двома моделями виникло значно конфліктніше співвідношення, виною чому католицизм, яке є зовсім інакше, аніж православ'я, традицією. Рене Генон відрізняє відокремлює традицію від релігії. Традиція є поняттям ширшим за релігію. Православ'я є традицією, католицизм — релігією. Традиція здатна поглинати елементи інших релігійних вірувань безконфліктно. Натомість, релігія вступає з іншими віруваннями у конфлікт. Це пов'язано з різним історичним досвідом Східної та Західної Церков після великого розколу. Адже Захід не завжди був чисто релігійним, католицьким, були часи, коли він був більш традиціоналістським, православним. Однак, після великого розколу католицизм порвало з традицією і звузилося до релігії. Так, принаймні, виглядає наша, візантійська версія.

Яке це має відношення до сакральної географії? Захід, усвідомлюваний як територія домінування католицизму і протестантизму, перебуває у стосунках, ворожих до релігійних норм і елементів. Звичайно, на Заході існують чимало елементів інших релігій, але вони екзистують у конфлікті з католицькою релігією. Установи, які займаються сакральною географією або рештками дох-

ристиянських традицій, на Заході після великого розколу були зіштовхнуті в автономні сфери — до магії, езотерики, герметичних орденів. У православ'ї подібного розщеплення не відбулося.

У цьому контексті Польща перебуває на межі між католицьким і православним світом. З моєї євразійської точки зору архетип сакральної географії Польщі глибоко дуалістичний: з одного боку дохристиянська, поганська, магічна, гетеродоксична традиція, коріння якої залишаються слов'янськими, з іншого — католицизм з його романо-германським родоводом. Між ними існує конфлікт. Становище Польщі є межовим. Вона не може злучитися із східним світом релігійно, а із західним — етнічно. В геополітиці Польща залишається частиною санітарного кордону, який поділяє євразійський континент на дві частини, що дуже вигідно для антитрадиціоналістських англосаксонських сил. Польща не може цілком реалізувати своєї євразійсько-слов'янської сутності, оскільки їй у цьому перешкоджає католицизм, ані своєї західноєвропейської тотожності, оскільки в цьому їй заважає її власна слов'янскість: мова звичаї, архетипи, клімат місцевості тощо. Внаслідок цієї двоїстості, цієї межовості станови-

засмердиться. А я вам кажу: він смердить уже віддавна! Смердить, починаючи від першого удару клину по кам'яній плиті, від першого північного оленя, зачаклованого на стінах Альтаміри!

Віддаймо за це шану мученикам знищення, святим спустошення, бо вони не боялися майбутнього, піднімаючи руку на минуле; мовчазним самотникам у світі слів, які першими зрозуміли, що слово — це підлий компроміс з не-ділом, а оце — це підліший із небутьям. Вони наважилися запалити перший вогонь свободи, і підтримують його досі, всупереч приниженням і несправедливості, жертвами яких вони були століттями. Особливо першим із них, котрі спалили книжки Протагора. Віддаймо шану Папі Іннокентію II, св. Бернарді, Раді Суассона та Сенса, які спалили всі книжки Абеяра, а також учасникам собору у Констанці, які звели порахунки із Яном Гусом та його творами. Не забудьмо також Міської ради Вормса, яка першою розклала вогнище під творами Лютера, і тих, що іншому вогню віддали *Lettres a un Provincial* Паскаля, а особливо славного парламенту Парижа, який витримав натиск невігласів і знищив копії *Емілія*

Ж.Ж.Руссо. Тому ж таки парламентові належить честь спалення 18 серпня 1770 року, між іншим, трьох баронів Гольбахів, одного Буланжера і одного Вольтера. Вибачмо йому миттєву слабкість щодо останнього. Вона була пізніше виправлена, і ніщо з написаного старим лицеміром не уникнуло очищувального вогню. Завдяки тому ж творчому духові ми позбулися — хоча б тимчасово — д'Обіньє, Бомарше, Гельвеція, Маріво, Мілтона (*Defensio*), Марло, Рейлі (*History of the World*, перший том), Локка, Гоббса (*Leviathan*), Свіфта, Дефо та багатьох інших виробників слів та коптителів неба. Хоча можна тільки жалкувати через те, що у складних випадках разом із своїми книжками горіли й автори, а у простіших — стільці, сидячі на яких вони писали. Подібні заходи ми вважаємо і вважатимемо виправданими тільки тоді, коли спалення певних творів не дає достатньої гарантії, що автори їх не відновлять по пам'яті або не складуть замість них інші. До того ж, давайте не будемо через скромність, яка є зброєю слабких, нехтувати незабутнім 10 серпня 1933 року, коли на нашій батьківщині почалося ритуальне спалювання книжок в Університетах. (Там справедливо

БОРИСЛАВ ПЕКІЧ
ЯК ПРОФЕСОР
РУТКОВСЬКИЙ
ПРОДАВ ДУШУ
ДІАВОЛУ, АБО
ПО ТОЙ БІК ДОБРА
ТА ЗЛА

ща Польща завше падатиме жертвою третьої сили, як сьогодні — мондіалізму чи атлантизму. Це розташування на межі між Росією та Німеччиною призводить до того, що завше в історії існуватиме проблема розподілів Польщі між Сходом і Заходом. Це наслідок згаданої сакрально-географічної та геополітичної двоїстості. Як зауважив Тойнбі, спроба створення самостійної польсько-литовської цивілізації поміж цими двома світами закінчилася невдачею. Центральноевропейська цивілізація надто слабка, аби витримати напруження між Сходом і Заходом. Країни цього регіону повинні визначитися: або тут, або там. Польсько-литовська цивілізація не хотіла, чи не могла визначитися, тому була приречена на зникнення. Це, ясна річ, драматична ситуація.

Г.Г.: Чи існують в польській традиції якісь елементи, які б Вас приваблювали?

А.Д.: Мені суттєво ближчі слов'янсько-євразійські джерела польськості, їх етнічний, ба навіть поганський елемент. Мене приваблюють певні східні, чи орієнтальні елементи, культура меншості. Гадаю, що найцікавіше в польській історії — єврейська традиція в маленьких містечках східної Польщі. Властиво, у Польщі мене цікавить усе, що

було антикатолицьким: польське вільномулярство і окультизм, Ян Потоцький і Гене-Вронський, Менжинський і Дзержинський... Усі вони обрали євразійський шлях.

Г.Г.: Ви говорите про розташування Польщі між Сходом і Заходом, тобто між Росією та Німеччиною. Тимчасом багато учених підкреслюють велику подібність Німеччини, зокрема Пруссії, насамперед до Росії, аніж до Англії чи Іспанії. Фелікс Конечний навіть уважав, що Пруссія, подібно бо Росії, належить радше до візантійської, а не латинської цивілізації.

А.Д.: Конечний був правий. Німеччина внутрішньо поділена. Баварія тяжіє до Заходу, Пруссія — свого роду невелика Росія всередині Німеччини.

Г.Г.: Ми завше вбачали найбільшу небезпеку для себе власне у союзі між Німеччиною та Росією.

А.Д.: Це наша мета: об'єднатися з Німеччиною і створити потужний континентальний блок.

Г.Г.: І що тоді буде з Польщею?

А.Д.: Ми, росіяни і німці, міркуємо поняттями експансії і ніколи не розумуватимемо інакше. Ми не цікавимось просто збереженням своєї держави чи нації. Ми цікавимось поглинанням, шляхом чиненого нами натиску, мак-

АЛЕКСАНДР
ДУГІН
ЧЕКАЮ НА ІВАНА
ЛЮТОГО

згоріли обидва Манни, Цвайг, Жид, Пруст, Гайне, Ремарк, Золя, Шо, Лондон, Фройд тощо). Тим більше, що вперше у відповідальній справі взяли участь переважно інтелектуали — студенти з професорами. Раніше інтелектуали обмежувалися висуненням звинувачень і оголошенням вироків. Сам акт покладався на слуг. І я вам кажу: їм потрібен був час, аби побачити, що простим нечитанням, способом, яким послугувався народ, книжку вбити не можна.

Не задовольняймося захопленням. Бо сказано, що ми прагнемо кріпости кам'яного стовпа і чим вище підносимося і у височіні піднімаємося, тим стаємо прекраснішими та ніжнішими, а всередині — твердішими та загартованішими. Щоб із отрути своєї бальзам собі приготувати. Бо тоді ніяке зло не вийде з нас, крім зла від боротьби наших чеснот. Вдосконалюймо дияволів, якщо маємо їх. Так ми станемо легкими, летітимемо, тільки просто себе поглядаючи, і в нас гратиме Бог. Не турбуймося, чи щось є добрим чи злим, бо ми не знаємо, ні що є добром, ні що є злом. Це знають лише творці, котрі бачать мету (тому що тільки відносно неї щось може бути добром або

злом), а країні вони дають сенс та майбутнє (тому що тільки стосовно неї може існувати і добро, і зло). Так сказано. А я вам кажу: немає ані добра, ані зла, аж поки ми не дійдемо до мети.

А щоб ви не думали, що це знову базікання лякливого мудреця з міщанської мишачої нори, ось я вам кажу, що велике очищення від помилок, велике прибирання світу вже почалося і почав його я.

Насамперед я звернувся до Св. Отця з приводу його Biblioteca Apostolica Vaticana (800 000 томів). Я закликаю його все це сміття без зволікань вкинути в вогонь. І хоча Церква ніколи не поспішає діяти, хоча вона обмежена догмами та канонами, я вірю, що, натхненна досвідом із Index Librorum Prohibitorum (Коперник, Данте, Гіббон, Юм, Мілл, Стем, Кант, Лоуренс, Стендаль та безліч інших), вона подасть приклад, який дійде до серця.

Тоді я звернувся до І.М. Королеви Єлизавети II (тільки в публічних бібліотеках — 70 000 000, у Британському музеї — 6 000 000, Кембриджі та Оксфорді — 5 000 000). Я розраховував, що англійці, які не посоромилися перед собором Old St. Paul спалити перек-

симальної кількості доповнюючих нас категорій. Ми не зацікавлені колонізуванням як англійці, а саме досягненням своїх стратегічних геополітичних меж навіть без особливих русифікації, хоча якась русифікація усе ж відбуватиметься. Росія у своєму геополітичному та сакрально-географічному розвитку не зацікавлена в існуванні незалежної польської держави у жодній формі. Вона також не зацікавлена в існуванні України. Не тому, що ми начебто не любимо поляків чи українців, а тому, що такі закони сакральної географії та геополітики.

Польща мусить обирати: або слов'янська тотожність, або католицька. Я розумію, як важко тепер відірвати одне від другого, але це неминуче. Гітлер теж не міг воювати на два фронти, він мусив обирати: або з Англією проти Росії, або з Росією проти Англії, так як йому радив Гаусгофер. Але Гітлер не схотів обирати. «Я не хочу розриватись, я хочу залишитись самим собою», — сказав він і розпочав війну на два фронти. Цим він згубив Німеччину, 20 млн. росіян і добрячий шматок світу. І задля чого? Аби Мак-Дональд відкривав зараз свої бари у Берліні, аби впав Совецький Союз і аби повсюди квартирували солдати НАТО. Тотожність Німеччини була тоді настіль-

ки важливою для Гітлера, що він не схотів обирати. Так само Польща мусить обирати, бо тотожність не настільки важлива. Якщо Польща настоюватиме на збереженні своєї тотожності, то налаштує усіх проти себе і в черговий раз стане зоною конфлікту.

Існують нації, які здатні поширюватися до розмірів цивілізації. Тоді вони втрачають власну тотожність, расу, іноді навіть мову, але це той ризик, на який варто піти, якщо хочеш стати імперією. Такими є Сполучені Штати, такою є Росія. Польща не зуміла створити власної цивілізації і повинна зробити вибір. Гадаю, що все ще існує можливість, аби ви зробили нормальний вибір, тобто візантійський. Це вимагає великої відваги, нонконформізму, нетипових форм дії, якихось скінгедів, анархістів, містиків. Польський хаос проти польського ладу.

Г.Г.: Словом, з Вашої точки зору корисні усякі антикатолицькі дії у Польщі?

А.Д.: Достоту так. Треба розкласти католицтво зсередини, зміцнювати польське вільнодумство, підтримувати світські деструктивні рухи, ширити гетеродоксичне і антипапське християнство. Коли б у Польщі діяла ложа на зразок ірландської Золотої Світанкової Зірниці, ліде-

лад Нового Заповіту Тіндалла, матимуть не більше поваги й до світських книжок.

Писав я і росіянам. (У 400 000 бібліотек більше 25 мільярдів книжок!) Я свідомий гідного жалю факту, що вони нічого не вчиняють без домовленості з американцями (близько 100 000 000 тільки у трьох десятиках найголовніших), тому я водночас і тими ж словами звернувся до Президента Сполучених Штатів. Я тремчу від страху, що якийсь осел з ООН запропонує створити черговий підкомітет, де справа безконечно затягуватиметься — полічки б тимчасом заповнювалися — і де, замість дискусій про технічні проблеми вогнища, як це колись робив пан Герберт Флосс у Треблінці, розводилися б про оборонні та наступальні книжки, книжки такого або сякого інтелектуального наповнення та радіусу дії.

Щоб вони не відчували себе обійденими, я звернувся й до французів, посилаючись на славні традиції Паризького парламенту. Своїй країні я вислав коротку телеграму, в якій сказано: ПОЧИНАЙТЕ! Я вважаю, що цього вистачить, бо коли там що має початися, то всі розуміють, що саме.

Це буде перша революція без людських жертв. (Може загинути якийсь впертий нічний сторож, скажімо, у Рейк'явіку — усього 180 000 томів). Але я не боюся крові. Не біймося крові, браття по духу, якщо вона необхідна. Сказано, що цілі, в ім'я яких вона проливається, освячують кров. А я кажу: це кров освячує — освячує всі речі.

Тому я хочу, щоб були чоловік і жінка: чоловік — придатний до війни, жінка — придатна до народження. Так сказано і нехай так зостане!

Знайте, що тільки хаос є творчим. Тільки з нього народжуються світи. Землетруси закривають старі, а відкривають нові джерела. Так сказано, а я вам кажу: Не чекайте землетрусу! Будьте землетрусом! Тільки гнилі фрукти падають, якщо дерево не трусити. І чим брутальніше й немилосердніше ви його трусите, тим більше плодів падає.

Дивіться просто себе. Бо якби було задумано, щоб ви дивилися назад, ви б мали очі на потилиці. Любіть землю *дітей своїх*, а не *дідів своїх*. Бо честь залежати не від того, *звідки ви прийшли*, а *куди ви йдете*.

Не лякайтеся дна. Любіть дно. Будь-яке найглибше

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

БОРИСЛАВ ПЕКІЧ
ЯК ПРОФЕСОР
РУТКОВСЬКИЙ
ПРОДАВ ДУШУ
ДІАВОЛУ, АБО
ПО ТОЙ БІК ДОБРА
ТА ЗЛА

ри якої, Вільям Батлер Єйтс чи Мод Гонн, з одного боку були католиками, а з іншого — фанатичними окультистами, натхненними кельтською культурою, то можна було б на щось сподіватися. Такі люди могли б розкладати католицтво зсередини і переорієнтувати його в більш гетеродоксичному, навіть езотеричному напрямку. Мої знайомі в Польщі розповідали мені, що у вас існують такі групи, які пов'язані з телемізмом чи доробком Елістера Кровлі [тобто сатаністи. — Прим. перекл.].

Г.Г.: Правду кажучи, у нас поширеніша думка, що коли вже в Польщі існують сили, які розкладають католицтво, то це радше Захід, а не Схід.

А.Д.: Як я вже казав, ви перебуваєте між двома ворожими блоками, двома цивілізаційними концепціями: євразійством та атлантизмом, який прагне створити Новий Світовий Лад, себто цивілізацію, позбавлену традиції, сакруму, метафізики.

Г.Г.: Якщо в Польщі подібним чином представляють Новий Світовий Лад, то мало не завше додають, що порятунком від тотальної секуляризації може бути тільки католицтво.

А.Д.: Католицтво не може гарантувати захисту від Но-

вого Світового Ладу, позаяк воно саме є перехідним етапом до цього ладу. Я не вірю в таку еволюцію і таку мутацію католицтва, щоб воно могло набути євразійського характеру. Тут немає чого приховувати... Я не Зюганов, який кожній зустрінутій по дорозі кульгавій сирітці обіцяє щось приємне. Польща перебуває у трагічній геополітичній ситуації. Як вони (Новий Світовий Лад), так і ми (євразійці) прагнемо позбавити вас вашого католицтва. Однак, наша пропозиція краща, оскільки при нас ви зможете принаймні розвиватися і реалізувати свою слов'янську тотожність. Із зменшенням впливу просхідних сил у антикатолицькому лоббі ваше становище стає дедалі трагічнішим. Однак, сподіваюся, що й у вас з'являться сили, орієнтовані на євразійство, можливо відбудеться синтез ультраправих з ультралівими. Шкода, що в Польщі комунізм ніколи не мав езотеричного нурту, як в Росії...

Г.Г.: До війни у КПП був тільки один значний представник містично-гностичного комунізму, Ян Гемпель, автор фольклістських за духом П'ястівських Проповідей.

А.Д.: Отож, значно більше надій я пов'язую з вашими ультраправими. Коли б ваша національна течія порвала з лібералізмом, а звернулася до поганства, то силою ре-

знання є дном. І не питаєте, яким воно є. І на п'яді дна можна стояти. І немає дна, з якого не видно сйива зірок.

Відкиньте усе, як я відкидаю:

Відкидаю Закони, бо це ланцюги, якими мене сковують оті, що вважають себе добрими, а є лише безсилимими; обираю беззаконня Волі, яка за своєю міркою облаштовує світ! Тому що я творець, тому що мені дане, тому що мені можна! Я відкидаю їхні Плити і розбиваю їх об свою Волю, як це зробив Мойсей із синайськими!

Відкидаю Справедливість, бо вона робить широким будь-який шлях, і йдуть ним і достойні, і нікчемні, і потрібні, і непотрібні, і ті, хто знають, і ті, хто не знають, куди шлях веде!

Відкидаю Рівність, бо вона будь-який шлях робить вузьким, і з кожного кроку робить крах. Війни треба залишити для боротьби із собою та своєю людяністю!

Відкидаю Доброту, бо коли я йшов шляхом, і яким би шляхом я не йшов, вона мене затримувала, спокувала і ослаблювала; я згинався із співчуттям над упалими, які замість вдячності обвивали мені шию

руками і тягли до землі, щоб я з ними страждав і вмирав!

Відкидаю Докори й Сором, бо вони змушують мене опускати голову та очі до землі, позбавляючи мене задоволення дивитися високо вгору на свою мету! Якби сумління завжди перемагало, землю б сьогодні правила мавпи!

Відкидаю Мудрість, бо власне безумство величніше від будь-якої чужої мудрості.

Відкидаю Любов, бо вона не вміє вибирати; я обираю ненависть, бо вона вміє і ніколи не помиляється. Відкидаю її, бо знаю, що й Бог має своє пекло, і що ним є його любов до людей!

Відкидаю Страждання і не подаю причин; хто їх сам не бачить, той народжений для смерті і не гідний жити!

Відкидаю Свободу, бо вона мене оп'янила і зробила так, що я зійшов з дороги, на якій залишилися ті, хто покірливо тримався за руки; ті, хто знав, що на вершину світу людина не піднімається сама, що один тримає компас, другий вбиває кілки, а третій несе речі, але знали й те, що вже біля підніжжя треба знати, хто

чей вона почала б тяжіти до Сходу. Адже існував перед війною феномен антикатолицької та поганської Задруги.

Г.Г.: Те, що Ви кажете, нагадує мені нещодавно перечитану книгу про російське християнство. Деякі з істориків релігії вважають, що Росія ніколи не зазнала глибокої християнізації, що християнство було сприйняте тут дуже поверхово, а серед переважної більшості простолюдю завжди живі були поганські вірування і звичаї.

А.Д.: Усе залежить від того, що ми розуміємо під християнством. Православ'я і християнство — дві різні речі. Коли Ви говорите: «християнство», то маєте на увазі католицтво або щось дуже до нього близьке. Тимчасом православ'я можна дефініювати як не католицтво. Отож, якщо католицтво — це християнство, то православ'я — нехристиянство. І навпаки, якщо ми християни, то ви ними не є. Тут я засновуюся не лише на твердженнях наших отців після великого розколу, але й на авторитетах VIII чи IX століття, таких як Фотій. Православ'я, яке не є релігією, а традицією, набагато ближче до того, що ми називаємо поганством. Воно охоплює і включає в себе поганство. Наука каппадокійських отців чи паламітів не вхо-

дить у тотальний конфлікт з поганськими нормами, а лише трансформує дохристиянські архетипи в православних контекстах. Православ'я є чимось більшим, аніж релігія, як вертикально, коли воно включає у себе поганство, так і горизонтально, оскільки воно відкрите на метафізику, яка цілковито підупала в постсхоластичному католицтві. Православ'я і католицтво — цілком відмінні якісні явища, традиція і релігія співвідносяться між собою як ціле й частина. Тому неможливе злучення православ'я і католицтва.

Г.Г.: Фахівці з екуменічного діалогу підтверджують, що між католицтвом і протестантизмом культурно-цивілізаційні відмінності мінімальні, натомість догматичне провалля нездоланне. Зовсім інша справа з католицтвом і православ'ям: догматичні відмінності незначні, натомість культурно-цивілізаційні — гігантські.

А.Д.: Вернер Зомбарт, розвиваючи тезу Макса Вебера, констатував, що біля витоків капіталізму стояло не лише протестанство, але й католицтво. Католицтво із своїм філіюкве та ідеєю індивідуального спасіння. Ідея індивідуального спасіння не є християнською думкою, а типово католицькою. У православ'ї такого поняття немає. Немає взагалі поняття індивіда. У православній антрополо-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

встановить на вершині прапор і чиє ім'я носитиме гора!

Відкидаю минуле, тому що воно мене створило таким, яким я є, і приймаю майбутнє, яке я створюю таким, як я хочу; тому що можна бути вагітним тільки своєю дитиною; і тому що я бажаю мати годинник на самому початку свого часу, а не щоб мені його вручили наприкінці, коли я вже не маю що ним міряти!

Я відкидаю людину і людяність, бо я за надлюдину та надлюдяність!

Я блукав, шукав і знайшов. Дух допомагає мені написати сміливо:

НА ПОЧАТКУ БУЛО ДІЛО.

Нарешті вже *свій*, а не *ваш*, КОНРАД РУТКОВСЬКИЙ [2].

Примітки автора

1. Поняття «прогулянки в останньому автомобілі» пов'язане із анекдотом з життя Гітлера. Одну з антисемітських промов Фюрер закінчив обіцянкою, що після всіх антиєврейських заходів від усього єврейського населення Європи залишиться тільки

на один автомобіль пасажирів. (Вважається, що відсутність суттєвого опору знищенню зумовлена тим, що кожен єврей вірив, наче саме ВІН буде у тій машині. Помилка, зрештою, цілком людська).

2. Якщо частину листа — від речення «Тому я хочу, щоб були чоловік і жінка...» до гасла «На початку було діло» — звільнити від пророчої патетики та зайвих інтелектуальних евфемізмів і звести до сухого змісту, вона з успіхом може бути викладена доступною мовою з «Настанови для члена НСДАП»: «Вождь створив Партію, розуміючи, що наш народ, якщо він бажає жити і йти до Золотої ери, має бути керований ідеологією, притаманною німецькій природі. Ця ідеологія вимагає надзвичайної людини. Через це Партія завжди являтиме меншину, яка керує. Вона — еліта народу, що складається виключно з борців, готових на все заради втілення націонал-соціалістичної ідеології. Як ідеологічний інструмент виховання, Партія є керівним органом німецького народу, відповідальним за тотальне проникнення націонал-соціалістичного духу. НСДАП мусить тотально домінувати в сус-

БОРИСЛАВ ПЕКІЧ
ЯК ПРОФЕСОР
РУТКОВСЬКИЙ
ПРОДАВ ДУШУ
ДІАВОЛУ, АБО
ПО ТОЙ БІК ДОБРА
ТА ЗЛА

гії не виступає слово індивідуум, індивідуальний. А, як відомо, на антропології збудована уся соціальна система, уся цивілізаційна модель. Зомбарт вважав, що католицька антропологія постулювала специфічний розвиток соціально-економічних стосунків, оскільки привертає надмірну увагу до поняття індивідуальності. В свою чергу православна антропологія завше наголошувала понадіндивідуальну особовість. Людина в такому разі сприймається як частина більшого цілого. Тому не вона спасається, а хтось спасається через неї. В католицтві людина — індивідуум, отож цілість неподільна, в православ'ї людина — дивідуум, особа дивідуальна, а отже подільна. У католицтві людина є завершеною істотою, вона відповідає сама за себе — перед Богом, перед людьми тощо. Протестантство ще більше абсолютизувало цей досвід. Натомість, у православ'ї людина є частиною Церкви, частиною організму спільноти, як-от нога. В такому разі, як людина може відповідати за себе? Звідси виводиться ідея держави, тотальної держави. Тому росіяни, оскільки вони православні, можуть бути справжніми фашистами, на відміну від штучних італійських фашистів на кшталт Джентіле чи тамтешніх гегельянців. Справжнім гегельянцем був

Іван Пересветов — чоловік, котрий у XVI столітті вигадав для Івана Лютотого опричнину. Саме він був справжнім творцем російського фашизму. Він сформулював тезу, що держава є усім, а особа — нічим. Держава є спасінням, держава є Церквою. Вистачить перечитати твори нашого православного святого Йосифа Волоколамського, аби переконатися, що ці два організми ідентичні, тотожні. І зараз увесь цей організм прагне до спасіння, усі прагнуть спастися не подрібнюючись, як одна сукупна душа, одне сукупне тіло.

Г.Г.: Й справді, ви у православ'ї маєте певну схильність до апокастази, до ідеї загального спасіння...

А.Д.: Вірно. Найважливіше, що у нас немає індивідуальності. Одиниця розчиняється в колективі. Таким чином росіянин працює для спасіння.

Г.Г.: Чийого спасіння?

А.Д.: Спасіння архетипу, спасіння Адама. Росіяни через державу прагнуть до спасіння не себе, а Адама...

Г.Г.: Адама Кадмона, це бринить дуже кабалістично.

А.Д.: Ні, це голістичний підхід. У православ'ї йдеться про спасіння старозаповітного Адама через прихід нового Адама, тобто Христа, природа ж спасається через

165

АЛЕКСАНДР
ДУГІН
ЧЕКАЮ НА ІВАНА
ЛЮТОГО

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

пільному житті... Критерієм прийому до Партії має бути не буржуазний, а військовий, а вирішальним фактором для оцінки характеру кожного кандидата є його поведінка перед обличчям ворога. Рисами члена мусять бути: принциповість, щирість, чесність, акуратність, вміння керувати, колективістський дух, надійність, справедливість, незалежність, хоробрість та рішучість. Бойовий дух, самовідданість та сила характеру — головні характерні риси націонал-соціаліста. Націонал-соціаліст зобов'язаний кожного дня запитувати себе, чи може він свою поведінку виправдати перед Фюрером... Хто не вміє коритися, ніколи не вмітиме наказувати. Ніколи не посилайся на свою думку. Існує тільки одна думка, і це думка Руху... Головним принципом Партії є принцип керівництва. Всі керівники призначаються Фюрером і відповідають перед ним, а по відношенню до підлеглих мають необмежений авторитет. Керівний представник Партії в жодному разі не має права бути слабким та вразливим... «Fueregrinprinzip» — структура у формі піраміди, на вершині якої стоїть Фюрер. Домашнє госпо-

дарство є найнижчою формою націонал-соціалістичного об'єднання. Господарство — організоване об'єднання громадян, які живуть у одному помешканні, включаючи і обслуговування. Block складається з 40-60 домашніх господарств. Blockleiter — найнижчий керівний функціонер НСДАП. Окрім інших обов'язків, він виявляє ворогів і повідомляє про них. Він не тільки повинен бути провідником націонал-соціалістичної ідеології, але й має також домогтися практичної співпраці членів свого Block-у у втіленні її в життя...»

Переклала Алла Татаренко

людей. Держава, зокрема свята держава, є інструментом цього спасіння. Тому російський цар є активним учасником сотеріологічної містерії. Після падіння Візантії він став останнім оборонцем катехону, тієї традиції, узурпатором якої на межі VIII-IX століття виявився Карл Великий. Адже саме візантійський імператор був справжнім цісарем як Сходу, так і Заходу.

Г.Г.: Мені трапилося якось твердження, що справжній розкол між Сходом і Заходом відбувся не в 1054 р., коли сталася велика схизма, і не в 1204 р., коли хрестоносці спустошили Константинополь, а на Різдво 800 р., коли папа Леон III коронував Карла Великого цісарською короною.

А.Д.: Це була узурпація. Тому імперіальна функція Заходу, чи то за Штауффенбергів, чи то за Габсбургів, завше залишалася сумнівною. Адже ойкумена може мати тільки одного імператора. Хтось із них мусить бути фальшивим. Згідно з усіма нормами ортодоксії, такою сакральною, помазаною фігурою був, незалежно від усіх негативних особистих рис характеру, візантійський цісар, а після падіння Константинополя — російський цар. Можна сказати, що уся західна філософія та культура поста-

ла на відкиданні та ігноруванні візантійської традиції. На Заході взагалі не зважають на православну версію християнства чи метафізики, трактуючи їх так, наче їх не існує.

Г.Г.: Гадаю, що коли за останнє тисячоліття відбувався процес дедалі більшого відокремлення католицтва і православ'я, то він мав двосторонній характер. Православ'я також ізолювалося від католицтва.

А.Д.: Згоден, однак справа полягає у тому, що тільки одна сторона може мати рацію. Якщо слухність на боці католицтва, то ані Росія, ані Сербія не мають рації буття, належить американізувати і протестантизувати культуру, бо це правильний напрямок розвитку. Протестантство бо є дитям католицтва — огидним, згоден, і облудним, але законним. Отож, коли православ'я немає рації, то треба обрати протестантський шлях, і так як у англіканській Церкві проголосувати, що пекла немає. Однак, рація на боці православ'я, яке залишається найдосконалішою формою традиціоналізму, сакральності та консерватизму. Спершу був Схід і Захід. Схід — це рай, повнота, Захід — вигнання, ницість. Східні імперії правильні, західні — апостатичні. Це не тільки архетипи. Триває велика бороть-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ТАДЕУШ ВОЙЦЕХОВСЬКИЙ

ГРІХ ПИХИ. ГАЙДЕРЛЯНД

ба між Візантією та Римом, Руссю та Заходом, євразійства з атлантизмом, соціалізму з капіталізмом, варварства з цивілізацією. Ми не репрезентуємо цивілізацію, ми представляємо культуру. Усі ми — росіяни, серби, татари тощо — репрезентуємо варварську стихію. Варварство — це життя, це сакральний світ традиції. Ми живемо в куренях, б'ємо у бубни, п'ємо водку, а на нас пре Деніел Белл, постмодернізм, постпротестантське інформаційне суспільство, Новий Світовий Лад. У цьому великому зіткненні атлантичної цивілізації та євразійської культури усе те, що перебуває між нами — Польща, Україна, Центральна Європа, хтозна, може й Німеччина — мусить зникнути, поглинутись.

Г.Г.: Семюел Гантінгтон у своєму Зіткненні цивілізацій пише, що держави, які є гібридами двох цивілізацій, не мають шансів вижити у такому вигляді як нині. Боснія, Україна, Туреччина чи Мексика врешті муситимуть стати на якийсь певний бік. Однак, зауваги Гантінгтона не поширюються на Польщу чи Німеччину.

А.Д.: Гантінгтон правий: конфлікт цивілізацій неунікний. Немає місця для країн, які перебувають посередині. Про Польщу я уже казав. А Німеччина? Що може зроби-

ти Німеччина? Адже це окупована країна. Німці занесли свій шанс під час війни. Треба було разом з нами воювати проти Англії, розвернути пакт Молотова-Ріббентропа проти Заходу, а тоді Гітлер-Сталін forever. Сьогодні, замість англійської, повсюди розмовляли б німецькою і російською. Німці не пристали на це і програли. Зараз там панує американська окупація і такий «замордизм», що писок відкрити не вільно. Однак, сподіваюся, що Німеччина прокинеться від цього стану речей і рано чи пізно скине залежність. Я переконаний, що у спільному євразійському домі знайдеться місце і для поляків, і для німців, і для французів, і для італійців. Ми, росіяни, накинемо усій Євразії лише варварське, сакральне ставлення до життя, а як воно виявиться у випадку кожної конкретної нації, це залежатиме від індивідуальних національних схильностей. В поляках я бачу, скажімо, захисників слов'янського расизму. Слов'янський елемент завше розсаджує рами індивідуалізму, прагне до соборності.

Г.Г.: Ви стільки говорите про соборність, колективізм, але, по суті, Ви індивідуаліст.

А.Д.: Як, чому? На підставі чого Ви так вважаєте?

Г.Г.: Навіть тут, у офісі Націонал-більшовицької партії,

ГРІХ ПИХИ

Чому після тридцяти років перебування при владі австрійські соціал-демократи перейшли в опозицію?

Занепад значення Соціал-демократичної партії Австрії (SPO) виявилось для спостерігачів політичної сцени такою ж несподіванкою, як і бурхлива та розбурхуюча пристрасна реакція кар'єра прихильників партії свободи, очолюваної Йоргом Гайдером. За помилки та зловживання неформальною монополією на владу SPO заплатила чималу ціну її відсутності в опозицію, хоча формально вона й надалі залишається найпотужнішою партією Австрії. Одне з найсильніших соціал-демократичних угруповань Європи напевне нескоро претендуватиме на владу.

Днем народження SPO вважають 1 січня 1889 р. На з'їзді в Гайнфельді тоді порозумілися між собою радикальні й помірковані сили австрійської соціалістичної лівиці, а делегати з усіх сторін цїсарства прийняли «Декларацію принципів». Найважливішим завданням партії стала боротьба за активне й пасивне виборче право. Варто пам'ятати, що мало не до кінця XIX століття австрійські робітники не мали

виборчих прав, а до соціал-демократів, навіть якщо вони діяли легально, органи влади ставилися з підозрою. Від зростання впливу потенційно підричних сил монархії мав захистити виборчий закон (на виборах до місцевого парламенту в Відні у 1890 р. 56 тис. мешканців голосували за соціал-демократів, але ті здобули тільки 2 мандати, натомість, за х/д було віддано 77 тис. голосів, а мандатів вони отримали 18).

Наприкінці минулого століття в Австрії почали виникати профспілки. У Відні свято праці вперше відзначено 1890 р., а I Конгрес австрійських професійних спілок відбувся 1893 р. Наступного року в столиці було влаштовано маніфестацію, під час якої робітники домагалися рівних із аристократією та міщанством виборчих прав. Цїсарський двір від самого початку спостерігав за діями соціал-демократів із неспокоєм, і вороже — коли вони оголосили свою «вересневу програму». Соціал-демократи вимагали трансформації цїсарства у федеральну державу та автономії окремих націй. Першу перемогу вони здобули у 1907 р., коли їхня фракція стала другою за

варто роззирнутися навколо, аби переконатися, що всі виглядають однаково у тих чорних мундирах, навіть враз обличчя у всіх схожий, тільки Ви відрізняєтеся від усіх рішуче.

А.Д.: Я такий, як усі. Я не думаю про себе, я думаю замість інших. Існують два поняття: персоналізм і індивідуалізм. Індивідуалізм є протиположним соборності, оскільки центром світу, конститутивним елементом світогляду стає людська особа, індивід. Тут немає місця для соборності чи голізму, є лише раціональна, логічна, релятивна умова між окремими індивідами. Що ж пропонуємо ми? Ми не виступаємо проти особистості, ми виступаємо за понадіндивідуальне її усвідомлення. Це в певному сенсі ніцшеанська ідея. Людина є динамічним явищем, вона безперервно перемагає сама себе. Це подолання означає зростання людини, зростання, яке виходить поза межі її індивідуальності. У вертикальному вимірі людина стає в такому випадку частиною спільноти, часткою певного організму. Натомість, у горизонтальному вимірі хтось мусить думати. Разом не можна думати, разом можна діяти. Якщо усіх перемішати між собою, то голова такого колективного організму, який виникне, не буде

сумою окремих мізків, але одним мозком, найосвіченішим. Отож, мусить існувати певна гносеологічна ієрархія. Ця соборність матеріальної єдності, горизонтальна єдність тіл містить в собі ієрархічність. Часто люди, які борються проти індивідуалізму, є персоналістами. Дуже конденсовано у них може виявитися дух єдності, дух спільноти, дух нації. Вони не індивідуалісти, а лише окремі, дискретні втілення всесоборності. В цьому суть їхнього авторитету. Це ідея монарха, народного лідера, фігура. Це феномен російських царів, але й Пугачова, Леніна та Сталіна. І це зовсім не те, буцім якийсь індивідуаліст вигадав собі колективізм, бо тоді б він був ошуканцем, шарлатаном, гіпнотизером. Це як в хімії: коли між собою змішуються різні субстанції, то найвище підносяться найлегші, себто газу. Так само і в суспільстві: коли змішати між собою різні людські стихії, то найвище піднімуться найделікатніші, себто мізки. Тому в одних ідея соборності концентрується в мізках, у інших — в душі, а в третіх — в ногах чи в руках. Тим не менше, це єдина для всіх ідея. Таким чином постає єдиний організм — Бегемот (як назвав би його Карл Шмітт), євразійська татаро-скитська потвора, де спресовані не лише люди, але й стихії, еле-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

чисельністю, отримавши 87 мандатів із числа тих 516, що були у цісарсько-королівському парламенті.

Занепад монархії та І Республіка (1918-1938) — період, про який в SPO згадують неохоче. Після зречення цісаря Карла І були скликані Національні Збори — тимчасові, як і конституція, творцем якої був соціал-демократ Карл Реннер, канцлер у 1918-1920 роках. Вона постулювала утворення Австро-Німеччини (sic!), але мирний договір, укладений у вересні 1918 р., заборонив об'єднання цих країн. На берегах Дунаю постала І Австрійська Республіка, де SPO мала найпотужнішу фракцію і починаючи з 1919 року, урядувала спільно з х/д Бург'омістром Відня став соціал-демократ Якоб Рьоманн (Reumann). У столиці було запроваджено восьмигодинний робочий день, за міські кошти будували кам'яниці для робітників, а жінкам надано виборче право.

Однак, життя було дуже складним. Занепадала структура поставок продуктів харчування і палива, яка існувала за часів цісарства — в Європі тоді народилася приповідка — «австрійські злидні». У Відні панував голод.

За цих обставин недовго було чекати і суспільних заворушень. Партії створювали парамілітарні групи: соціал-демократи організували Спілку Захисту Республіки, а кілька міщанських угруповань утворили Корпус Захисту Вітчизни — Heimwehr. Траплялися збройні сутички, гинули люди. У 1933 р. х/д канцлер Енгельберт Долльфуус запровадив систему, близьку до диктатури і розпустив парламент. Не минуло й року, як соціал-демократи підняли повстання, криваво придушене. Профспілки та соціал-демократична партія були заборонені.

Про діяльність SPO в 1938-1945 роках з партійних публікацій можна довідатися небагато. Однак, варто пам'ятати, що на референдумі, оголошеному через місяць після аншлюсу, 99,73% громадян відповіли «так» на запитання: «Чи згоден ти приєднати Австрію до Німецького Райху?». У повідомленнях про рух опору можна перечитати, що його учасниками були переважно комуністи та селяни. Саме їх і ув'язнювали в Дахау та Маутгаузені. Зрештою, австрійці досі не розраховувалися із своїм минулим. Першим про їхню співвідповідальність за те, що діялося в Ев-

менти природи, ґрунти, вітри, гори. Сублімацією цієї жажливо темної громади є російські монархи, Сталін... Сталін не був окремою індивідуальністю, але колективною особою, Старшим Братом, маніфестацією євразійства у його комуністичному варіанті.

Г.Г.: Ви казали, що внутрішнім імперативом Росії є експансія. Яка, однак, мета цієї експансії, яка ідея криється за постульованою ідеократією?

А.Д.: Метою російської експансії є тотальна сотеріологічна наука. Ми передчували це століттями, від часів митрополита Іларіона Київського, але зараз це для нас більш ніж будь-коли очевидно, що ми не є одним з багатьох народів, що маємо місію проголосити світові певну істину. Ми прагнемо іншого кінця історії, аніж той, який пропонує Захід. Ми прагнемо сакрального кінця, а не профанованого. Ми переконані, і тим живемо, що маємо певний ключ до духовної, есхатологічної істини. Це знає кожен росіянин. Кожен.

Г.Г.: І в чому ж полягає суть цієї істини?

А.Д.: Уся наша тисячолітня історія є спробою виявлення цієї істини, пошуку форм її вислову. Це істина, яку Захід зжер у своїх щелепах, це істина про спасіння, перемі-

ну світу, нову плерому, нову якість буття, воскресіння з мертвих, преображення тіл, про сонячне світло, яке має вийти з ут Великої Матері. Ми росіяни, з огляду на свої етнічні та релігійні схильності покликані до цього. Уся наша історія, в тому числі останній бій комунізму проти капіталізму, — це лише різні спроби здійснення того самого месіанського марева.

Г.Г.: Щиро кажучи, якось мені важко уявити комунізм як боротьбу за сакрум в світі. Зокрема, за часів так любого Вам Сталіна, це був рух глибоко антиправославний: руйнували і закривали церкви, тортурували і вбивали єпископів, ув'язнювали та засилали до Сибіру віруючих, провадили масову атеїзацію.

А.Д.: По-перше, православ'я, яке нищив Сталін, було вкрай окциденталізоване, просякнуте духом Заходу, відірване від народу. По-друге, месіаністські мрії, про які я згадував, можуть жити і поза православ'ям і розвиватися в інших формах. Комунізм був спробою визволення цього месіанізму від чисто релігійного усвідомлення. Можливо, ця спроба виявилася невдалою саме тому, що була настільки далекою від теології. То ж я гадаю, що при наступній експансії ми повинні використати увесь наш

ропі в 1939-1945 роках, через 40 років після війни почав говорити канцлер соціал-демократ Франц Враницький.

До 1955 р. Австрія була окупована державами-переможницями. Однак ще наприкінці квітня 1945 р. Карл Реннер [Karl Renner] і Леопольд Куншак [Leopold Kunschak] проголосили утворення тимчасового уряду у Відні. Того ж місяця повідомлено про відродження СРО, у жовтні Реннер був обраний президентом Австрії і перебував на цій посаді до 1950 р. Окрім нього найвищі функції в державі виконували ще чотири соціал-демократи. Посада президента — номінально найвища — фактично залишається репрезентативною. Державою керують канцлер і міністри. СРО від самого початку брала участь у повоєнних урядах, але аж до початку 1970 р. грала другу скрипку. Першість належала консервативним х/д з Австрійської народної партії (EVP).

Золота ера почалася для соціал-демократів після виборів 1970 р., де вони здобули відносну більшість. Призвичаєні до влади х/д не заважали увійти в коаліцію, отож Бруно Крайський, тогочасний лідер

СРО, утворив уряд меншости. У цей період післявоєнна відбудова країни завершилася. Життя ставало дедалі кращим. Світ визнав Австрію. Наступні вибори соціал-демократи рішуче виграли, і в 1971-1983 роках керували самостійно. З їхніх лав вийшли такі канцлери: Бруно Крайський (Bruno Kreisky, 1970-1983), Фред Зіновац (Fred Sinovatz, 1983-1986), Франц Враницький (Franz Vranitzky, 1986-1997) і Віктор Кліма (Viktor Klima, 1997-2000). Новим головою СРО став Альфред Гусенбавер (Alfred Gusenbauer).

Коли СРО втратила абсолютну більшість у парламенті, на партнера по коаліції вона обрала партію свободи (FPO), на чолі стояв поміркований правий політик Норберт Штегер (Norbert Steger). Натомість, від 1986 р. аж до виборів на початку жовтня минулого [1999] року їхніми партнерами у чергових урядах були консервативні х/д (EVP). За цей час Австрія перетворилася на країну загального добробуту, низького безробіття (нижче 5%) та соціальних запомог на дуже високому рівні. На берегах Дунаю постали найбільші в Європі міські рекреаційні зони, а в столиці розбудовано наймодерніше у світі метро.

досвід, як чисто сакральний, так і соціалістичний. Соціалізм не є нічим іншим як секуляризованою версією візантизму, Червоною Візантією, православ'ям у сектантській, екзальтованій формі. Можна сказати, що народний монарх Сталін з народною вірою, тобто комунізмом, виступив проти відчуженої, панської, дворянської, окциденталізованої монархії та Церкви. Я, однак, не є аж таким палким прихильником сталінської системи, тим не менше, я виразно бачу пульсування нашого історичного буття також і в комунізмі. Отож, коли я кажу своє безумовне «так» більшовизмові, Ленінові і Сталінові, то це не тому, що то була ідеальна система, а тому, що вона була для нас єдиним розв'язанням. Тим разом нам не вдалося, але наступного разу ми очистимо православ'я і комунізм і відкинемо ті їх елементи, які призвели до того, що ці моделі стали чужими народами. Наступним нашим кроком буде православний комунізм — євразійський, місіонерський, панславистський, філотатарський...

Г.Г.: Це звучить мало не як постмодерністський проєкт.

А.Д.: Ми включаємо до нього чимало, але багато і виключаємо. Ми виключаємо індивідуалізм, індивіда, віль-

ний ринок, світоглядну нейтральність, толерантність, а включаємо варварські, фанатичні, екзальтовані елементи. Це не постмодернізм, а скажімо так, постмодерна. Постмодерна — це об'єктивний стан, в якому нам довелося жити після перемоги Заходу над нами. Модерна скінчилася. Постмодернізм — це лише одна з відповідей на постмодерний виклик, ліберальна відповідь. Може бути також і відповідь антиліберальна, тобто наша — антипостмодерністична постмодерна. Рефлексія Заходу розкладає все на першоелементи, а водночас усе виловлює і засушує як експонати в гербарії. Натомість, наша рефлексія не позбавляє нас аромату життя, достоту еротичного захоплення нашими ідеалами, вона нас п'янить, ми п'яні Євразією...

Г.Г.: Уже в XVIII столітті Нікіта Панін описував історію Росії як маятникову пульсацію мертвоти і хаосу. Аналогічно, через два століття — Юрій Лотман — як стрибки ентропії та організації. Сучасні публіцисти часто порівнюють існує станів Росії з ваймарською епохою в історії Німеччини...

А.Д.: Дуже влучне порівняння.

Г.Г.: Захід це чудово усвідомлює, тому не хоче прини-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Престиж нейтральної країни зростає. У роки правління Крайського Австрія стала посередником Заходу в контактах із арабським світом. Ясир Арафат часто гостював у Відні, Крайський підтримував контакти навіть з Муаммаром Каддафі. Понад Дунаєм виник третій (після Нью-Йорка й Женеви) центр ООН. У 1966 р. дві третини мешканців висловилися за приєднання їхньої країни до Європейського Союзу, і Австрія стала цінуваним членом спільноти.

Але влада має той гандж, що зроджує пиху, зокрема, коли політики переконані, наче їхнім позиціям нічого не загрожує. Повільна приватизація промисловості стала головною причиною соціал-демократів. Державні підприємства вимагали дедалі більших дотацій, ясна річ, з кишені платників податків. Саме через це дірка в бюджеті наприкінці минулого року збільшилася, як повідомляє опозиція, до 30 млрд. шилінгів (понад 30 млрд. злотих).

Наступною помилкою стало призначення на усі найважливіші державні посади виключно «своїх» людей. Досі в цій країні немає загальнонаціонального приватного телебачення, а доволі помітний тиск

уряду на засоби масової інформації є таємницею полішинеля.

Цими помилками скористався Йорг Гайдер, а гвіздек у труну соціал-демократам забив їхній недавній союзник — консерватор Вольфганг Шюссель. Коли Гайдер запропонував йому крісло канцлера в обмін на коаліцію EVP з націоналістами, Шюссель погодився. Відтак соціал-демократи були змушені перейти в опозицію після 30 років перебування при владі.

Відень

ТАДЕУШ
ВОЙЦЕХОВСЬКИЙ
ГРІХ ПИХИ

жувати росіян, принижувати їхньої національної гідності, як це зробили з німцями після I Світової війни, коли з них стягали велетенську контрибуцію. Захід радше прагне підтримати Росію, запрошує її до групи G-7, помпує в російську економіку мільйони доларів. Він намагається уникнути ваймарського сценарію...

А.Д.: Захід ставиться до Росії надто суворо. Гадаю, однак, що він не зробив належних висновків з ваймарського уроку. Чим більше він на нас тиснутиме, тим дорожче йому доведеться за це заплатити. Це діє як пружина: чим міцніше притиснеш, тим міцніше вдарить у відповідь. Захід — це географічний Сатана, географічний Антихрист. Захід повинен заплатити за все. Найкраще було б заселити його китайцями, татарами, мусульманами, усіма евразійськими кочовиками.

Коли я нещодавно йшов вулицями Парижа, я несподівано зауважив, що мені чогось бракує. І втямив, що це була відсутність запахів, якась стерильність, асептичність. Єдиний запах на Заході — парфуми. Земля, повітря, квіти, дерева, почали пахнути лише в Польщі, а коли я повернувся до Росії, то занурився у шаленство пахоців. Захід — це мертва земля. Вона оживе лише тоді, коли її

заселять казаки, таджики, казахи. Вони принесуть з собою життя, принесуть пахощі.

Г.Г.: Мало не на кожному кроці Ви покликаєтеся на православну традицію. Однак, чи саме православ'я погоджується з Вашими ідеями? Я розмовляв у Москві з багатьма представниками Руської Православної Церкви і жоден з них не вважає Вас ортодоксальним віруючим, Ви маєте славу радше еретика.

А.Д.: А хто це сказав?

Г.Г.: Скажімо, диякон Андрій Кураєв.

А.Д.: А диякон Александр Мумриков сказав, що я цілком православний. І що з того? Думка одного диякона проти думки іншого. На щастя, у нас немає католицтва, де існує папська канцелярія і всі повинні її слухатися. Я також спокійно можу сказати, що диякон Кураєв не є цілком православним. Існує цієї миті два православ'я: перше — живе, повне духу, і друге — офіційне, формалізоване, кадрове. Диякон Кураєв репрезентує формальну, просистемну, я б навіть сказав профанну галузь православ'я. Він пише тексти за духом католицькі. Скажімо, він вважає, що заслугою християнства став імпульс до розвитку точних наук, що призвело до десакралізації космосу. Іси-

171

АЛЕКСАНДР
ДУГІН
ЧЕКАЮ НА ІВАНА
ЛЮТОГО

ГАЙДЕРЛЯНД

Перед садибою крайового уряду в Клягенфурті на ранковому вітрі майорять поруч прапори Каринтії, Австрії та Європейського Союзу. На лаві перед будинком весело гомонять два темношкірі студенти. На мурах не видно свастик чи гасел на кшталт *Auslaender gaus*. Важко повірити, що цим райським куточком мало не рік керує «фашист», провідник Австрійської партії свободи (FPO) Йорг Гайдер.

У Каринтії, де FPO уже багато років здобуває на виборах найкращі результати, люди вже давно звикли до участі в земельному уряді цієї право-популістської партії. У той час, як у Відні щовечора рух у центрі міста паралізують кількатисячні демонстрації, в печері лева опір новому федеральному урядові чисто символічний.

Небувалий успіх FPO звичайно ж завдячує своєму контрверсійному провідникові. Вихований у родині з сильними нацистськими традиціями, Йорг Гайдер не є фашистом, — він безоглядний опортуніст. У юності Йорг був затятим народником, пізніше прибрав ідеологію лівого ліберала. Не досягнувши у 1976

року успіху в Відні, він оселився у Каринтії, аби спробувати щастя тут, у просякнутому націоналістичними ідеалами суспільстві. Гайдер наче хамелеон — раз він проти Європейського Союзу, іншим разом підтримує його; то виступає проти словенців і турків, то намагається брататися з ними. Він обіцяв усе і всім, незважаючи на те, що частина його обітниць суперечить іншій частині.

— Він зумів переконати виборців, які відчули себе зрадженими своєю партією, що FPO залишиться для них єдиною прийнятною. Лідер партії свободи є популістом, який уміє спритно використовувати для втілення своїх політичних цілей страхи і проблеми, що хвилюють людей, — аналізує проф. Еммеріх Талос з Віденського університету.

Домагаючись припинення напливу іммігрантів до Австрії, Гайдер тільки артикулює думки значної частини австрійців.

— Наприкінці 80-х років усе навколо почало мінятися: упав комунізм, відкрили кордони, Австрія вступила до ЕС, ми маємо спільну європейську валюту, на нас чекає розширення Союзу, дедалі загрозливі-

хасті одразу ж назвали б його єретиком. На щастя православ'я ширше, ніж сама лиш Церква і містить в собі також старообрядну галузку. Сам я, щоправда, належу до Московського Патріархату, але духом я із старообрядцями. Зрештою, вони самі вважають себе за єдиних справжніх православних. Якщо колись настане справжнє відродження православ'я, то походить воно не із зам'янілих структур офіційної Церкви, а власне з глибин російського національного духу, який найкраще зберігся поміж старообрядців.

Г.Г.: А який відлам старообрядства Вам найближчий? Окружні чи неокружні?

А.Д.: Цей поділ стосується білокриницької ієрархії. Мене, натомість, більше цікавить інший поділ: на поповців і безпоповців. Мені ближчі безпоповці, котрі значно радикальніше відкидають священство. А з-поміж останніх мені найближчий відлам нетовців, котрі вважають, що царство Антхриста уже настало, і ним є католицький і протестантський Захід.

Г.Г.: Бачу, що Ви маєте дуже завершену систему мислення. Які, однак шанси, що ті ідеї, які Ви проголошуєте, знайдуть відгук у суспільстві? Поглянувши на Вас, мож-

на сказати: сидить собі якийсь навіжений ідеаліст у пивниці, щось там бурмоче під носом, але його маячня не має жодного впливу на людей. Черговий фрустрат, якими переповнене наше століття.

А.Д.: Спробую відповісти на це запитання триступенево. По-перше: навіть якщо я ідеаліст, котрий сидить у пивниці й ідеї котрого не відіграють жодної ролі, то мені це байдуже, оскільки усі великі ідеї починалися від ідеалістів, котрі сиділи в пивниці і не відігравали ніякої ролі. Долі ідей специфічні. Людина, яка займається ідеалами, постійно занурена в теургічну атмосферу, де нечуване і небачене з'являється їй яко чутне і видиме, хоча б у формі тексту чи дискурсу. І навіть коли б я після смерті залишився нікому не відомим і не залишив після себе жодного написаного слова, то зараховується уже сам факт, що я вловив головні вектори історії, головні ідеї цивілізації.

По-друге, я дію в Націонал-більшовицькій партії. Це невелика партія, але вона має виразну спрямованість: ми насамперед намагаємося впливати на молодь, на студентів, котрі в майбутньому стануть елітою молодого покоління. В сумі, ми єдина партія, яка переймається думками молоді. Ми вчимо її мислити і жити. Ми займаємося ін-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ші глобалізаційні тенденції, тому широкі суспільні кола, які ніяк не скористали з вищеперелічених змін, розпачливо вигукують — залиште нас у спокої, ми хочемо Австрії 20-річної давности — оточеної колючим дротом, де ми, нікому не заважаючи, могли собі плекати троянди, — пояснює професор Гельмут Крамер, директор Австрійського Інституту Економічних Досліджень.

У невеликій Каринтії явище замикання у власній шаралущі відчувається особливо помітно. Цей лянд упродовж кількох років має серйозні економічні проблеми. Минулого десятиліття у Каринтії відзначено найнижчі темпи економічного зростання з-поміж усіх австрійських земель. Потребує вдосконалення промислової інфраструктура. Проблемою є порівняно високе безробіття, тут воно сягає 16%.

— Гайдер добре керує ляндом, — оцінює один з гостей пивнички біля підніжжя замкового узгір'я у Фрізах, середньовічній перлині Каринтії. Три його приятелі кивають головами, підтакуючи. Всі вони на осінніх виборах голосували за ФПО. Перелічення конкретних досягнень Гайдера за час мало не річ-

ного правління уже створює певні труднощі.— Він знизив ціни на електроенергію та орендну плату за приміщення і розігнав до біса цю червону кліку, — хвилину поміркувавши, розповіли вони. Для виборців ФПО не має ніякого значення той факт, що зниження цін на електроенергію відбулося внаслідок лібералізації енергетичного ринку ЕС.

Зате не підлягають сумніву заслуги Гайдера стосовно погрому старих номенклатурних укладів. В Каринтії, де х/д Австрійська Народна партія (EVP) маргіналізувалася, не можна було розраховувати на будь-яку державну посаду, якщо в кишені не лежав червоний партійний квиток. Людям набрид стиль управління, репрезентований SPE, і вони з нетерпінням чекали змін біля керма влади. Гайдер в Каринтії швидко розправився із минулими розкладами, які... звичайно ж замінив іншими. Цим разом не приналежність до партії (посвідчення тепер не в моді), а відданість і слухняність до найвищого керівництва стали головним критерієм розподілу посад.

— Я проти пана Гайдера нічого не маю. Він добре керує Каринтією, і напевно не расист. Він тільки не

доктринацією майбутнього покоління. Цього в Росії не робить ніхто: ані ліберали, ані комуністи...

Г.Г.: Це робить телебачення.

А.Д.: Згоден, але воно формує осіб посередніх і пасивних. Ми, натомість, формуємо осіб, за визначенням Гумільова, пасіонарних, непересічних, тих, кого Парето називав контрелітами майбутнього. Інші націоналістичні партії, скажімо баркашовці, не формують контреліт майбутнього, а охоронні загони. Їхні бойові групи не є ніякими елітами. Ми ж концентруємося на тих, хто в майбутньому задаватиме тон життя в Росії, ми готуємо їх концептуально. Ми організуємо для них семінари, видаємо часописи, книжки. Можна сказати, що наша партія чисто інтелектуальна. Усі ці пікети й демонстрації є лише доважком до основного завдання, яке полягає в інтелектуальній підготовці покоління. По всій країні ми уже маємо сотні людей, сформованих належним чином.

Нарешті, по-третє: мої ідеї не обмежуються середовищем нашої партії. Починаючи з 1987 р., я активно займаюся ідеологізацією широко закороєного патріотичного табору. Дві найбільші партії сучасної Думи — комуністи Зюганова і націоналісти Жириновського — перейняли від

мене, особливо з моїх ранніх текстів, провідні ідеологічні та геополітичні положення. Багато політиків, яких я навіть особисто не знаю, також відгукнулися на висунуті мною ідеї, скажімо, генерал Лебедь.

Г.Г.: Може тому, що одним з радників Лебеда став Гейдар Джемаль. У 1991 р. Ви видали у своєму видавництві його книгу Орієнтація: Північ.

А.Д.: Наші з Джемалем шляхи розійшлися, оскільки його традиціоналізм та євразійство мусульманські, а мої — російські. Однак, повернемося до попереднього сюжету. Немає значення, чи знайомий я особисто з Руцьким або Хазбулатовим, якщо вони проймаються моєю ідеєю. Як Іван Пересвєтов, котрий вигадав опричнину для Івана Лютого. Я — лабораторія думки. Я не думаю за себе, я думаю за державу, за народ, за історію. Я чекаю на свого Івана Лютого. Усі політики, котрі шукатимуть для Росії справжньої та великої ідеї, рано чи пізно прийдуть до мене. Не тому, що я така видатна індивідуальність і сам собі щось там вигадав, а тому, що існує об'єктивна ідея Росії, а я — тільки її виразник. Мою останню книгу Основи геополітики прочитали усі політики опозиції та поважні урядники адміністрації Єльцина. Ідея осі Москва-

173

АЛЕКСАНДР
ДУГІН
ЧЕКАЮ НА ІВАНА
ЛЮТОГО

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

хоче, аби нашими містами швендяли іноземці, котрі замість взятися до роботи, крадуть та грабують, — каже 45-річний турецький гастарбайтер Гікмет Танір, який продає кебаб біля Гайлігенгайстерпляц у центрі столиці лянду. Незважаючи на те, що він 11 років мешкає в Австрії, його німецька мова і далі кепська. Але мешканці Клягенфурта його полюбили. Заклад Таніра щодня відвідують юрми гостей і, схоже, він ніколи не відчув на собі ворожости.

Більшість виборців Гайдера щоправда заперечують, наче проголосувати за ФРО вони вирішили через ксенофобські мотиви, але крайньою правий ореол цього угруповання став для багатьох додатковим стимулом.

— У громаді Каринтії, як і в решті австрійських земель, існує прихильний клімат для расистських ексцесів. Між найстаршим поколінням, до певної міри замішаним у нацистське минуле, та їхніми дітьми, котрі винесли з отчого дому сформовані батьками переконання, і представниками наймолодшого покоління, яке найголосніше виступає проти присутності іноземців у Австрії, виникли міцні узи солідар-

ности, — говорить Зіглінде Траннахер, психолог з Клягенфуртського університету, котра понад десять років вивчає явище правого екстремізму в Каринтії. Згідно з проведеними нею дослідженнями відсоток осіб з крайньо правими поглядами у середовищі молоді 16-18 років становить 5-7%, що відповідає т.зв. міжнародним стандартам. Однак неспокій викликає суспільна терпимість до виявів ворожости щодо іноземців.

Основною причиною зростання націоналістичних настроїв, а відтак виборчого успіху ФРО, стало уміле використання в її програмі національних ноток, не розв'язана від часів Другої світової війни проблема нацистського минулого Австрії. В Австрії, яку визнають першою жертвою гітлеризму, не відбулося справжньої денацифікації суспільного та політичного життя. Цей процес, який з великими труднощами розпочався одразу після війни, помер природною смертю в період ескалації «холодної війни» на початку 50-х років. Колишніх нацистських функціонерів, незважаючи на їхнє минуле, радо приймали на роботу в школи, вони виконували багато суспільних

Берлін-Париж, про яку нещодавно говорив Єльцин, безпосередньо запозичена з моїх творів. Якщо додати до цього Токію, то матимемо справу з класичним елементом євразійської геополітичної концепції. Поза тим, нашими ідеями консервативної революції зацікавилися чимало середовищ в інших колишніх совєцьких республіках. Скажімо, у Вірменії середовище Роберта Кочаряна, яке зараз опинилося при владі, т.зв. партія війни, — це люди, здебільшого сформовані нашими творами. Підсумовуючи, зі мною чи без мене — те, про що я пишу і так станеться. Хто буде суб'єктом, а хто втілюватиме ці ідеї в життя — цього я не знаю і не беруся передбачати. Може це буде сучасна влада, яка змінить своє обличчя, може якась опозиційна сила, може це трапиться через багато років, але це неминучий процес. Я можу зникнути, але не зникнуть мої геополітичні ідеї.

Г.Г.: Часто про Ваше середовище говорять, що ви є російським відповідником західноєвропейських Нових Правих. Це угруповання засновувалося на принципі, що баталія за майбутнє людства відбуватиметься не на політичному, а радше культурному полі, проголошувало своєрідний культуркамф...

А.Д.: Культуркамф Нових Правих — чудова ідея. Ален де Бенуа був героїчним діячем і блискучим мислителем, але їхня майже тридцятирічна боротьба не принесла жодного ефекту. Вони твердили, що тереном сутички буде культура, тимчасом американізація найбільшого тріумфу досягнула власне в культурі. Правий грамшизм перебуває в жалюгідному стані, він не вийшов за межі маргінесу. Чим це пояснити? Гадаю, що концептуальна модель Нових Правих дуже цікава, але темперамент їхніх європейських діячів недостатній для втілення такої ідеї. Вони занадто цивілізовані, занадто консервативні, занадто боягузливі, такі собі теплі галушки. Тому мені не подобається порівняння з ними, бо по суті це порівняння з невдахами. За роки опозиції в Росії я зробив стільки, що їм і не снилося. Я займався не культуркампом, а ідейним заплідненням серйозних політичних сил. Я працював з живою історією, а не з археологією. Єдина особа на Заході, широта поглядів якого мене вразила — Жан Тіріар, автор ідеї євросовєцької імперії. Перед смертю він навіть приїхав до Москви; я гостив його тут, познайомив з Єгором Лігачовим, Зюгановим, Бабуріним...

Європа має сьогодні вибір: євразійство чи атлантизм.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

і політичних функцій. У 70-х роках у Каринтії з-поміж депутатів крайового парламенту від SPE 20% склали колишні члени NSDAP (в тому числі колишній SS-ман!). Воєнне покоління по суті не відчуває співвідповідальності за вчинені нацистською Німеччиною злочини. Переважна більшість старшого покоління вважається їхніми жертвами. Чи, може, вони забули мало не істеричну овацію, яку після аншлюсу Австрії в 1938 р. влаштували на вулицях столиці тріумфуючі мешканці Відня вступаючому фюрерові?

З вежі фарної церкви у Клагенфурсті видно шарпані відроги гірських пасем на півдні та заході. Там проліг кордон зі Словенією та Італією. У Каринтії століттями мешкала словенська меншина, яка від XIX століття зазнавала значної германізації. Хоча це звучить як кепський дотеп, крайня націоналістична організація Гайматдінст і далі регулярно висловлює застереження перед наближенням нападу словенської армії, яка начебто має намір вирвати бідну Каринтію з австрійської родини.

Гайдер — насамперед спритний цинік, який дає

виборцям прості відповіді на складні запитання. Правда така, що коли б несподівано змінилися очікування виборців, то він, наче за змахом чарівної палички, негайно змінив би свій політичний образ. — Однак справжньою проблемою є те, що годі чекати зміни нафаршированих ксенофобією поглядів значної частини електорату. Небезпечний не Гайдер, а ті, хто за ним стоїть. Вірно, що в Австрії рідко стаються відверті напади на іноземців, як це трапляється в Німеччині, однак зростання ворожості до іноземців доволі поширене явище. Боюся, що процес обмеження прав іноземців прогресуватиме, — застерігає Зіглінде Траннахер.

Керівника партії захищає Курт Шойх, лідер каринтського відділення FPÖ. — Те, що справді сьогодні викликає страх у Європі, — це спосіб дій щодо Йорга Гайдера і виборців, котрі віддали свої голоси за FPÖ на демократичних виборах. Коли я чую, як звідусуди лунають гасла: «Не купуйте нічого з Каринтії, не приїжджайте туди на лижі», то мушу визнати, що це викликає у мене важкі спогади. Це звучить так само, як: «Не купуйте у жидів». Ми довгий час залишали-

Або вона піде за Росією, або за Америкою. Якщо європейські Нові Прави оберуть нас, тобто оберуть варварську стихію, то муситимуть прийняти і наші методи дії. Треба організовувати замах, займатися саботажем, підпалювати, висаджувати в повітря мости. Справжній антимондіалізм — це деструкція і терор. А що роблять Нові Прави? Перетворилися в інтелектуальну секту. Уже тридцять років підстаркувати панове з черевцями і сивиною збираються на свої семінари і добре собі бавляться. Звичайно, треба читати книжки, але цього замало. Треба піднімати гверилью. Якщо ти проти Нового Світового Ладу, візьми ножа, вдягни маску, вийди увечері з дому і вбий принаймні одного янкі. Тому такі близькі мені Нові Ліві, Червоні Бригади, Фракції Червоної Армії. Наше завдання не обмежується лише культурою, нашим завданням є вчинення справжньої революції. Для цього потрібна ідеологія та інтелектуальна підготовка, але без конкретної участі в операціях, без фронтових переживань, без бойового хреплення — вона залишиться для нас недосяжною. Не знаю, чи хтось з діячів Нових Правих бував коли під артилерійським обстрілом, але наші люди не тільки ходять на мітинги чи борються на барикадах, але й їздять на справ-

жні війни, скажімо до Придністров'я чи Югославії. Нові Прави — це лише проект, ми ж є водночас проектантами і реалізаторами, архітекторами і будівничими. Майбутнє за нами.

Г.Г.: Дякую за розмову.

Москва, березень 1998

175

АЛЕКСАНДР
ДУГІН
ЧЕКАЮ НА ІВАНА
ЛЮТОГО

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ся в опозиції, і суперечливі гасла були засобом, покликаним поляризувати політичну сцену. Якщо хтось звинувачує нас у расизмі, то просто ображає нас, — каже Шойх.

Авторитарний характер Гайдера та його незаперечна позиція в суворо ієрархізованій структурі ФРО не залишають ілюзій щодо того, що стратегічні рішення уряду прийматимуться в Клагенфурсті. Уже наступного дня після представлення в парламенті програми усі делеговані ФРО члени кабінету опинилися на авдієнції в Клагенфурсті.

— Було б наївно гадати, що факт особистої відсутності Гайдера в уряді означатиме, що він не впливатиме на стратегію і політику, яку проводить центральний уряд, — вважає проф. Еммеріх Талос.

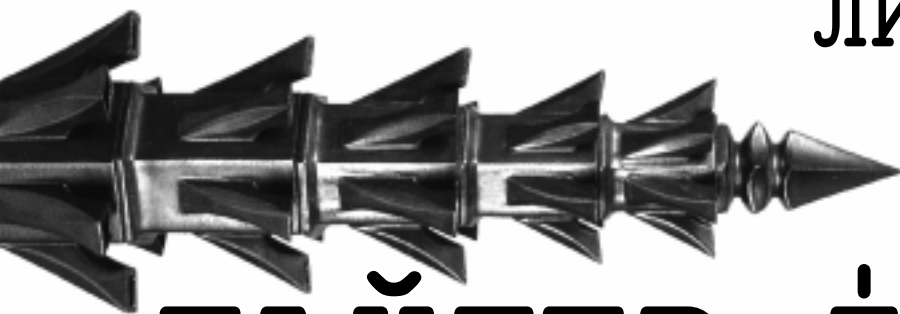
Внаслідок міжнародних політичних санкцій від планів створення в Австрії своїх представництв відмовилося чимало міжнародних інституцій. За одним винятком — у квітні у Відні буде урочисто відкрито Центр Моніторингу Расизму та Ворожости до Іноземців.

Переклав Андрій Павлишин

ВЛАДІМІР ТОТАЛІТАРИЗМ, КОМУНІСТИ, НАЦІОНАЛ-ПАТРІОТИ, ФАШИСТИ. ТЕРМІНИ Й РЕАЛЬНІСТЬ ПРІБИЛОВСЬКИЙ

© Независимое издательство ПИК, 1996
Нужен ли Гитлер России? - Москва, 1996

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ЛИЦЕМІРСТВО:
ЗАХІД,
ГАЙДЕР І ПУТІН

Нотатки про Галльську війну Юлія Цезаря розпочинаються словами: «Gallia omnis est divisa in partes tres» («Уся Галлія поділяється на три частини»). Уся Росія також поділяється на три частини: на демократів, комуністів і патріотів, якщо вжити найпоширеніші політичні самоназви. Коли представити політичне поле Росії графічно, то воно виглядатиме, наче трикутник, на одній з вершин якого перебувають демократи, на другій - комуністи, на третій - патріоти. Є, щоправда, і плем'я «центристів». Це ті, хто намагається втриматися посередині між трьома вершинами трикутника.

Демократами в Росії зазвичай називають тепер ті політичні угруповання, які виступають за продовження чи відновлення реформ у керунок від тоталітарного соціалізму до вільноринкової демократії західного зразка. Комуністами називають політичні сили, які виступають за повне або часткове повернення до політико-економічної ситуації з-перед 1991 р. Патріотами іменують тих, для кого питання про вільноринкову економіку не принципове (іноді вони на неї згодні, іноді - ні),

найважливішою проблемою для них зостається відновлення великодержавності. Ну, а центристи - це ті, кого існуюче становище цілком влаштовує, і вони виступають за припинення реформ та стабілізацію їх результатів.

Трикутник «демократи-комуністи-патріоти» не рівносторонній, у кожному разі на сьогодні відстань між комуністичним і патріотичним кутами значно менша, аніж між останніми й демократами. Фактично, між комуністичною та імперсько-націоналістичною («патріотичною») ідеологіями існує своєрідний союз, вістря якого спрямоване проти ідеології демократичної.

У полемічній літературі трапляються твердження, наче комунізм - це різновид фашизму, що фашизм - родове поняття, а нацизм і комунізм - гатункові. Але в науковій літературі все ж переважає інше членування: родовим визначенням вважається тоталітаризм, а комунізм і фашизм - його різновидами. Є «чорний» тоталітаризм - фашизм, нацизм, і є «червоний» тоталітаризм - комунізм.

Коли йдеться про слово «фашизм», то воно в

9 лютого. *Le Monde*.
ВІД ВІДНЯ ДО ГРОЗНОГО
Редакційна стаття

Європейський Союз має всі підстави обурюватися. В Австрії, яка є одним з його членів, отримала значні повноваження ультраправа, відверто расистська партія. Природно, що ЄС не згоден з тим, аби ідеї та філософія лідера цієї партії Йорга Гайдера поширювалися серед загалу. І тепер ЄС приймає рішення про політичні санкції проти Австрії. У Вашингтоні також стурбовані у зв'язку з тим, що в уряді однієї з країн ЄС хазяйнує лідер партії, яка виявляє прихильність до нацистів.

Проте ніхто не виступив з осудом, звинуваченнями чи натяками на погрозу санкцій у відповідь на дії російських військ в Грозному, які влаштували справжнє полювання на вцілілих останніх мирних жителів чеченської столиці. Звичайно ж, дехто скаже, що Росія не є членом ЄС. Але вона повноправний член Ради Європи, організації, котра покликана захищати права людини. Вона також є членом ОБСЄ, європейської організації, завдання якої полягає у мирному врегулюванні всіх конфліктів на континенті. Ро-

сія сподівається повернути собі втрачений авторитет на міжнародній арені. Ця країна повністю зруйнувала Грозний, без упину його бомбардувала упродовж чотирьох з половиною місяців: кулькові та вакуумні бомби повинні були перетворити на пил усе, що зосталось від хворих, помираючих, старих і дітей, похованих у підвалах чеченської столиці.

Росіяни відмовляються надавати медичну допомогу нечисленним пораним чи дивом вцілілим, котрі все ще ховаються в румовищах. Жодне європейське місто після закінчення Другої світової війни не перебувало в такому жахливому стані. Жодній делегації Червоного хреста та жодному представникові міжнародних неурядових організацій не дозволили приїхати в Чечню. Російська армія мстить при мовчазному невтручанні західних країн. Вона загнала тисячі, а може, й десятки тисяч чеченців віком від 10 до 60 років у зловісні «фільтраційні табори». Жодному незалежному спостерігачеві не вдалось відвідати жодного з таких таборів.

Війна знищила життя тисяч чеченських мирних жителів і примусила покинути батьківщину сотні тисяч чеченців. Йдеться про етнічну чистку в масштабах, про які міг

сучасному російському політичному письменству має радше характер політичної лайки, ніж терміну.

Фашизм у побутовому вжитку - це «все, що мені не подобається», все «дуже погане». Комуністи іменують «фашистами» своїх опонентів-демократів («демофашисти»), демократи - комуністів і націоналістів, націоналісти - демократів («сіонофашисти»). У нас функціонує Московський антифашистський комітет Євгенія Прошечкіна, створений демократами, Антифашистський комітет Бориса Гунька, створений комуністами, та Російська антифашистська рада [Русский антифашистский совет] Сергія Жарікова, створена радикальними націонал-патріотами. Прошечкін та Гайдар мають за фашиста Жиріновського, Гунько й Анпілов - Бориса Єльцина, а Жаріков - Прошечкіна й Гунька.

Цікаво, що у Франції слово «фашизм» вживається рідко, але існує аналогічне слово-наліпка «наці», воно має той сам лайливий відтінок, і кожен, хто назове Ле Пена «наці», ризикує наразитися на судовий позов, і його засудять так, як у нас Жиріновський засудив Гайдара.

Юридичного сенсу слово «фашизм» у російській мові не має. Однак певне наукове значення у цього терміну все ж є, і хотілося б, аби його політичний зміст співпадав з науковим, а не з побутовим.

Що я розумію під фашизмом у науковому, а не посполитому сенсі слова - якщо підсумувати відомі зі спеціальної літератури визначення (В.Ядова, А.Галкіна, Стенлі Пейна тощо)?

Фашизм - це ідеологія консервативної революції, якому притаманна низка обов'язкових рис:

1. Крайній націоналізм, що має містичний характер, національний солідаризм.
2. Віра в державу, містичний етатизм.
3. Ідея соціально орієнтованої держави, державний патерналізм.
4. Корпоративізм, прагнення законодавчо закріпити структурування суспільства за корпоративно-фаховою ознакою.
5. Орієнтація на «традиційні цінності».

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

лише мріяти Слободан Мілошевич, про масові військові злочини.

Однак західні країни ніяк не реагують. Сполучені Штати дивляться крізь пальці на дії Росії, майже таку ж позицію займають і європейські країни. Відень, Грозний: такий диференційований підхід і настільки різні вияви обурення повністю дискредитують заяви західних країн про необхідність дотримуватись прав людини і сприймаються як вияви лицемірства.

10 лютого. *Die Zeit*.

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПОЛІТИКИ ПАСУЮТЬ ПЕРЕД РОСІЯНАМИ

Міхаель Туман

Міністр закордонних справ Німеччини Йошка Фішер звелів винести зі своєї приймальні у зовнішньополітичному відомстві портрет «залізного» канцлера Бісмарка. Промовистий символ, відзначає автор статті. Може, зрештою Фішер вирішив орієнтуватися у своїй політиці на цінності, які сто років тому були маргінальними для Бісмарка – на права людини. Чудовим приводом продемонструвати свої

наміри стала ситуація в Австрії. Міністри закордонних справ Європи хочуть покарати країну за нову право-консервативну коаліцію, котра дає змогу новому «народному героєві» Австрії Йоргу Гайдеру чинити вплив на діяльність уряду. Йдеться про можливість дипломатичної ізоляції Відня, вважає автор.

Деякі з цих запеклих борців за права людини в ранзі міністрів закордонних справ нещодавно мали змогу познайомитися з особою, яка завдяки війні стала «народним героєм» Росії. Міністри закордонних справ Італії, Франції та й сам Йошка Фішер довго вислуховували, як Росія «бореться з тероризмом», а відтак заявляли, що Путін і його аргументація створили на них сильне враження, і повторювали, що з тероризмом треба боротися, але не «російськими методами». І все. Про жодну ізоляцію Росії не йдеться. Цієї ж лінії дотримувалась делегація Ради Європи, котра також вважає, що ізоляція стала б надто серйозним покаранням для Росії. Замість цього європейці обмежились похлопивою вимогою до Москви припинити нальоти на мирне населення.

На тлі такого «ентузіазму» в боротьбі за дотримання прав людини росіяни, природно, не бачать жодного при-

ЛИЦЕМІРСТВО:
ЗАХІД, ГАЙДЕР І
ПУТІН

6. Агресивна ксенофобія, яка у німецькому варіанті доходила до расизму (антисемітизм - частковий, хоча й найпоширеніший варіант ксенофобії, у російському фашизмі сьогодні кавказофобія укорінена навіть більше за антисемітизм).

7. Віра у конструктивний потенціал політичного насилля.

8. Ідея розширення «життєвого простору» нації.

9. Антипарламентаризм.

10. Віра у вождя.

11. Мілітаризм.

Поза тим, варто рахуватися із мірою «розжареності», інтенсивності цих ознак. Поміркованість націоналістичних чи етатистських поглядів діяча чи організації уже виключає розгляд питання про їх «фашизм».

Не усяка антидемократична ідеологія - фашизм, і не усякий диктаторський режим - фашистський.

Диктатура Франко в Іспанії, скажімо, не була фашистською, хоча до складу правої коаліції, на чолі якої Франко прийшов до влади, входила фашистська «Іспанська фаланга» і певний час вона

відіграла у структурах влади поважну роль. Не була фашистською і правоконсервативна, архаїчна диктатура Салазара в Португалії. Румунська «Залізна Гвардія» Кодряну була фашистською партією, але маріонетковий режим Антонеску - навряд. Ясна річ, не були фашистськими диктатури «чорних полковників» у Греції та Піночета в Чилі, хоча в ідеологіях цих режимів можна відшукати окремі риси, які наближають їх до фашизму.

Прецінь, не можна ототожнювати явища, які співпадають лише за окремими ознаками. Візьмемо, для прикладу, віру в конструктивний потенціал політичного насилля. Без цієї віри жоден фашизм неможливий, а в комуністів вона є одним з основоположних принципів («революція - повитуха історії»).

Але зауважмо, - такі переконання аж ніяк не чужі й частині демократів, і це довели, скажімо, події вересня 1993 р., коли більшість [російської] демократичної громадськості підтримала указ ч. 1400, у якому був запрограмований розстріл парламенту танками. Зараз можна сказати біль-

воду припиняти на Кавказі «операцію Картагена». З підвалів зруйнованого Грозного почали виходити виснажені люди, які після тривалого перебування у вогких підвалах перетворилися на напівтіні. Хто для них, власне, терористи? – питає автор. Польовий командир Шаміль Басаєв, котрий знову уникнув антитерористичного покарання? Чи російські солдати, які грабують чеченські села? Жертви руйнівного російського «визволення» розповідають про злочини російських найманців: крадіжки, згвалтування, фізичні й психічні тортури і навіть убивства. В московському Генеральному штабі всі це заперечують, продовжуючи твердити, що їхні офіцери керуються «людяністю і добротою». Отже в Чечні продовжують зневажати права людини, а західні дипломати дивляться на це вельми спокійно, пише авторитетна німецька газета.

Журналісти, які намагаються довідатися про дійсне становище в Чечні, постійно зіштовхуються з протидією федеральних військ. «Мы вас прикончим», нещодавно вигукнув один солдат іноземному журналістові на перепускному пункті. Як це відбувається насправді, демонструють випадки з російськими журналістами Андреем Бабицьким і Александром Хінштейном.

Російські правозахисники запитують самі себе: що такого жажливого відбувається в Австрійських Альпах, через що міністри закордонних справ Європи абсолютно забули про події в Чечні? Закрадається підозра, що ЄС безболісно для себе хоче дати показовий урок поведінки іншим на прикладі Австрії, а щодо Росії проводить прагматичну «реальну політику». Може, настав час, знову повісити на стіну портрет Бісмарка? – завершує автор.

11 лютого. *Wall Street Journal*.

ЛИЦЕМІРСТВО

Редакційна стаття

Для Австрії цілком реальною є загроза дипломатичних санкцій. США уже відкликали з Відня свого посла. Партнери Австрії по ЄС «заморозили» двосторонні політичні контакти. Політики в Німеччині, Італії та Франції в один голос говорять про небезпеку, якою партія свободи Йорга Гайдера є для європейської цивілізації. У вівторок Велика Британія, яка досі дотримувалася поміркованої позиції, оголосила, що принц Чарлз відмінює запланований візит в Австрію, який мав відбутися у травні цього року.

ше: в цьому указі іманентно містилася і майбутня чеченська війна.

Чи, скажімо, ксенофобія. Найбільша кавказофобія з-поміж московських газет притаманна демократичній (хоча й дуже «жовтій») газеті *Московский комсомолец*. З приводу війни в Чечні [першої чеченської кампанії.— Прим. перекл.] вона, як не дивно, зайняла гідну позицію (демократичну, а не «жовту»). Але загалом МК ніколи не пропускає нагоди згадати, що «вбивство скоєне уродженцем сонячної Абхазії», або що «банди грабіжників наполовину складалася з дагестанців». Щось я жодного разу не бачив згадки про національну приналежність злочинця, якщо він росіянин, або, не дай Боже, єврей. У демократичній (і поважній, на відміну від МК) газеті *Сегодня* працює принаймні один журналіст, котрий проповідує ідейну ненависть до кавказців - Михайл Леонтьєв. Однак, я цілком широко не вважаю ані редактора МК Павла Гусєва, ані оглядача газети *Сегодня* Михайла Леонтьєва фашистами.

Хоча згаданий вище В. Ядов вбачає у поглядах

Жириновського та в ідеології ЛДПР багато спільного з фашизмом, я, усе ж, не вважаю того фашистом. І не лише тому, що Жириновський надто часто з популістських міркувань мінєє власні погляди (Жириновський зразка 1989-1990 років - пародія на Юрія Афанасьєва чи тодішнього Єльцина, Жириновський зразка 1993 р. - карикатура на Руцького). Сьогодні він - радикальний імперіаліст, радикальний авторитарист - ото й усього, що безпосередньо відповідає фашизмові. Його антикавказький расизм - радше побутовий, аніж ідеологічний, і поступається, скажімо, ідейній та послідовній кавказофобії демократа М. Леонтьєва. У деяких висловлюваннях Жириновського можна при бажанні розгледіти антисемітизм, але він не виходить за межі побутового, неідейного (це, навіть, швидше свідома популістська гра на побутових упредженнях).

Жириновський навіть не націонал-патріот, не націоналіст у повному сенсі цього слова. Упродовж останніх двох років ЛДПР, щоправда, заграє з російським націоналізмом, але не більше, ніж мер

Тим часом у Москві колишній співробітник КГБ керує операцією, спрямованою на повне знищення Чечні. Його підлеглі причетні до зникнення журналіста Андрєя Бабіцького, чиє висвітлення чеченського конфлікту дратувало військових. Путін заявив, що особисто займеться справою про зникнення Бабіцького. Однак Кремль оповів лише дивачну історію про передачу журналіста чеченцям в обмін на російських заручників. Чеченська сторона заперечує цей факт.

Так чи інак, події, які відбуваються в Росії, втричі серйозніші, аніж перспектива участі партії свободи в австрійському уряді, — пише газета. — Однак вони не викликають серйозного обурення у тих, хто висловлює стурбованість ситуацією в Австрії.

Можливо, це пояснюється тим, що від Росії ніколи не чекають нічого доброго, тому ніхто більше не дивується порушенням у цій країні прав людини і демократичних принципів.

А може, Європи не стосуються порушення прав людини і демократичних норм у Росії? Скажіть це естонцям і латишам, то вони вжахнуться.

Чи може, річ лише в тому, що Росія — надто велика кра-

їна, аби нею командувати. Минулого тижня в Москві міністр закордонних справ Франції Ведрін заявив про повагу до російського суверенітету й права Росії боротися з тероризмом, однак засудив убивства невинних громадян. Ці заяви не викликали у Путіна й тіні збентеження. Ба більше, Ведрін назвав Путіна патріотом, натхненним ідеєю великої Росії.

Виступаючи у вівторок у сенатському комітеті із закордонних справ, Мадлен Олбрайт, із свого боку, уже не так захоплено відгукувалась про Путіна, підкресливши, що він створює неоднозначне враження. В деяких колах це називають дипломатією. Однак у нас заведено називати це лицемірством.

16 лютого. *Tagesspiegel*.

ОТ, ЯКБИ ГАЙДЕР З ПУТІНИМ

Йорг фон Утманн

Бурхлива реакція на процес формування австрійського уряду схвилювала не лише австрійців. У США і Великій Британії дедалі гучніше лунають голоси тих, хто запитує, чи не поспішила світова спільнота з погрозами щодо ізо-

http://www.ji-magazine.lviv.ua http://www.ji-magazine.lviv.ua

ЛИЦЕМІРСТВО:
ЗАХІД, ГАЙДЕР І
ПУТІН

Москви Лужков. На програмному рівні ЛДПР Жириновського виступає за НАДнаціональну державу, велику й міцну, імперську й авторитарну, але не обов'язково з російським національним обличчям, не етнократичну (на відміну від звичайних російських націонал-патріотів, включно з фашистами).

Якщо Жириновський - фашист, то тоді фашистами доведеться визнати багатьох великих і малих політичних діячів минулого, починаючи від Наполеона III та Миколи I й закінчуючи нещасним мексиканським генералом Санта-Анна (на якого Жириновський об'єктивно найбільше схожий).

Приблизно від 1993 р. ЛДПР, незважаючи на своє блазенське минуле, є найсерйознішою партією «патріотичного» кута російського політичного трикутника. Крім ЛДПР, більш-менш значимими «патріотичними» організаціями слід вважати Російську загальнонародну спілку [Российский общенародный союз (РОС)] Сергія Бабуріна, «Державу» Александра Рущького, Російський національний собор [Русский национальный собор

(РНС)] Александра Стерлігова, дві національно-республіканські партії (Ніколая Лисенко та Юрія Беляєва), Російське національне єднання [Русское национальное единство (РНЕ)] Александра Баркашова та деякі інші. При цьому «патріоти» загалом діляться на НАЦІОНАЛ-ПАТРІОТІВ (така самоназва стала науковим терміном) й ІМПЕРСЬКИХ ПАТРІОТІВ (імперських націоналістів, самоназва «державники» [державники, государственники]).

Націонал-патріоти бачать відновлену великодержавність винятково етно- чи расово-національною, а для імперських патріотів етнічне, расове, вузьконаціональне забарвлення держави відіграє третьорядну роль, а то й взагалі ніякої. Як я вже згадував вище, ЛДПР радше імперсько-патріотична партія, ніж націонал-патріотична, хоча їй притаманні націонал-патріотичні вкраплення і час до часу партія робить реверанси в бік етнічного російського націоналізму. Бабурінська РОС та «Держава» - конгломерат груп обох різновидів, лише в РОС переважають усе ж

ВЛАДИМІР
ПРИБИЛОВСЬКИЙ
ТОТАЛІТАРИЗМ,
КОМУНІСТИ,
НАЦІОНАЛ-
ПАТРІОТИ,
ФАШИСТИ.
ТЕРМІНИ Й
РЕАЛЬНОСТІ

лювання Австрії. Австрію не критикують навіть американські єврейські організації, які свого часу жорстоко критикували австрійського президента Вальдгайма. Зокрема Абрагам Фоксман, президент Антидифамційної Ліги, категорично висловився проти порівняння Гайдера з Гітлером і проти політики бойкоту, яку здійснюють європейські країни та Ізраїль.

Американська преса також не прихильна до цієї ідеї. «Європа не має права вказувати австрійцям, за кого вони повинні голосувати, й у неї немає права погрожувати санкціями, коли уряд ще не пропрацював жодного дня», пише щотижневик *Тайм*. У журналі *Ньюсвік* історик Тоні Юдт цитує Карла Маркса: трагедії повторюються в історії лише як фарс.

Більшість англійських газет також не переконана в доцільності європейських санкцій. Британський *Економіст*, зокрема, посилається на Симона Візенталя, який заперечує подібність Гайдера з Гітлером. Консервативний *Спектейтор* пише про брежнєвську доктрину обмеженого суверенітету і намагання європейських лівих «стерти будь-які згадки про комунізм, приваблюючи увагу до фашизму». Їх увявлення про історичний процес настільки вузьке,

наче «єдиною подією ХХ століття був прихід до влади Адольфа Гітлера».

Лише французькі журналісти та інтелектуали й далі переконані, що Європа займає правильну позицію. Найсерйозніша французька газета лівої орієнтації *Ле Монд* майже кожен день розважає своїх читачів карикатурами, де зображено Гайдера зі свастикою чи Австрію у вигляді концентраційного табору. В одній з безконечних статей на цю тему сорбоннський філософ пише про те, що в цьому випадку не Європа втручається у внутрішні справи суверенної держави, а Австрія втручається у внутрішні справи Європи, «хоче примусити своїх партнерів сісти за один стіл з неприйнятними людьми». В цьому ж виданні Жак Атталі, котрий як завжди мислить глобально, попереджає про можливість створення нової Австрійської імперії: «Що б могло трапитися, коли б з'явився послідовник, котрий уклав би з Путіним новий російсько-німецький пакт?»

Активність Франції в боротьбі з Гайдером підігривається улюбленою ідеєю французьких мислителів про Івана Лютото, який підсмажує на вогнищі решту Європи. Проте існують й інші причини. По-перше, антифашизм залишається єдиним переконанням, яке зберегли ліві у процесі

імперські патріоти, а в «Державі», схоже, - етно-націоналістичні.

(...) Приблизно з 90 існуючих організацій фашистськими можна визнати 12-15. Цікаво, що майже стільки ж організацій та лідерів самі вживають до себе цю самоназву, або вживали в минулому, і не випадково. Принцип самовизнання, звичайно ж, не можна визнати основоположним для дефініції, але насправді він значною мірою корелюється з принципом дійсно основоположним - принципом радикальності, «розжареності», інтенсивності забарвлення. Якщо котрийсь із націонал-патріотів настільки «крутий», що сам готовий назвати себе «фашистом» чи «нацистом», то швидше за все він-таки дійсно фашист (хоча це не означає автоматично зворотного - в жодному випадку не фашист, бо не визнає себе ним). Що стосується РНЕ, то його лідер свого часу в опублікованому інтерв'ю заявив дослівно так: «Я не фашист, я - нацист», тобто, наче заперечуючи, підтвердив.

(...) Усі ці організації, включно з найсерйозні-

шою та найнебезпечнішою - РНЕ, - маргінальні. І хоча загалом їх вплив поступово зростає, і це тривожна ознака, особисто я не вірю в безпосередню небезпеку фашизму як такого - ані в його перемогу на виборах, ані в перемогу шляхом збройного заколоту.

Головна небезпека, яку породжують фашистські, напівфашистські та радикально-націоналістичні організації, не безпосередня, а опосередкована.

По-перше, вони роблять вагомий внесок у загальну атмосферу хаосу в країні, в загальну латиноамериканізацію становища (під цим оглядом, я б сказав, що РНЕ дещо небезпечніша для демократії, аніж «солнцевське угруповання» [переважно російське за складом московське кримінальне угруповання.— Прим. перекл.], і менш небезпечна, аніж Головне управління охорони (ГУО) Російської Федерації [створена Б. Єльциним після заколоту 1993 р. спеціальна служба, яка підпорядковується безпосередньо Президентові, ліквідована у другій половині 90-х.— Прим. перекл.].

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

всіх змін. Падіння берлінської стіни й розпад Совецького Союзу значно змінив їх образ у світі. В Парижі при владі залишається той самий *Народний фронт*, однак, після зміни курсу, оголошеного в 1983 р. Міттераном, його вже не впізнати: комуністи просто мовчать, а соціалісти намагаються прилучитися до капіталістичної Європи. В цій непевній ситуації поява такої фігури, як Гайдер, дуже до речі. Під прикриттям нового антифашистського щита перед французькими лівими відкриваються додаткові перспективи. Однак для цього необхідно самим створити відповідний образ ворога. Ця проблема, схоже, нікого не турбує.

По-друге, активну антигайдерівську позицію займає і президент Франції Жак Ширак, котрого не можна заперечити у симпатіях до соціалізму. Ширак і прем'єр-міністр Бельгії належать до найзапекліших прихильників запровадження санкцій проти Австрії. Президент Франції непокоїться, що голлісти можуть взяти приклад з Австрійської народної партії та створити коаліцію з Національним фронтом.

Сам лідер Національного фронту Ле Пен заперечує можливість укладення договору з «розбещеною буржуа-

зією», однак його сварливий заступник Бруно Мегре висловлюється з цього питання цілком лояльно.

По-третє, існує ще одна причина обурення французів – це антипатія до лібералізму загалом, який у Франції частіше іменують «ультралібералізмом». Давно минув той час, коли Жан-Батіст Сей виступав за вільну торгівлю й економіку, побудовані за принципами *laissez-faire*, Шарль-Луї Монтеск'є – за розподіл влади, а Алексіс де Токвіль – за демократію, побудовану за американським зразком. Тепер ні соціалісти, ані голлісти не бажають відмовлятися від патерналістської держави. В країні, де кожен четвертий зайнятий отримує платню з державної скарбниці, ідея Гайдера, аби знищити традиційну для країни розстановку партійних сил, може викликати тільки обурення.

Мартін Обрі, міністр соціальної політики Франції, минулої п'ятниці в Лісабоні процитувала *Вчорашній світ* (Welt von gestern) Стефана Цвайга, в якому автор згадує, як непомітно до влади у Німеччині підкрався нацизм. Коли на трибуну піднялась Елізабет Зікль, новий міністр австрійського уряду, мадам Обрі та її бельгійська колега вийшли із залу засідань. Наступного разу цитату з якогось літературного твору може підготувати і фрау Зікль. Скажімо, з

По-друге, вони можуть користуватися іншими, впливовішими антидемократичними політичними силами або як прямою зброєю (так намагався виконати Баркашова Ручької у вересні 1993 р.), або як привід для антидемократичних дій (так вдалося використати Баркашова Єльцинові в жовтні 1993 р.).

Безпосередня небезпека, яка, на мою думку, загрожує нашій країні, - не фашизм, і не червона тоталітарна диктатура, а радше груба авторитарна диктатура іспано-латиноамериканського типу. До речі, якщо Гітлер та Муссоліні не надто популярні в нас навіть у середовищі крайньо правих радикалів, то у Франко й Піночета в Росії маса прихильників і в патріотичному таборі, і в «демократичному». У нікарагуанського диктатора Сомоси, схоже, особливих прихильників немає, але на практиці спроба побавитися у Франко-Піночета швидше за все переросте у корумповану диктатуру а ля Сомоса. На жаль, у цьому напрямку скерований основний вектор нашого посткомуністичного розвитку.

З якого кута трикутника загроза диктатури найбільша, це уже не так важливо: на неї здатні й патріоти, й існуючі квазідемократичні органи влади, та й комуністи.

Цілком можна собі уявити, чим відрізнятиметься ця диктатура, залежно від того, хто її встановить.

Патріотична диктатура радше за все буде схожа на Португалію Салазара і Каетану: гігантські імперські претензії, незначні можливості, багато ідеології (патріотичної, квазірелігійної), безнадійні колоніальні війни.

«Демократична» диктатура - на Нікарагуа до розпаду сандиністської революції: подекуди бордель, подекуди село Первомайське, мало ідеології, багато «дикого ринку», рештки свободи слова у поєднанні зі свободою відстрілу політичних противників.

Комуністична диктатура - чомусь мені видається, що на справжній ГУЛАГ комуністів уже не вистачить, замість цього вони отримають щось вкрай неприємне й нестабільне: гібрид соцзабезу з витверезником.

Опіуму для інтелектуалів Раймона Арона: «В Англії лівий радикалізм і фашизм завжди перебували поза межами дискусії. У Франції, навпаки, вони перебували в центрі дискусії. Усі знову забували і про країну, і про її проблеми, аби віддатися ідеологічній маячні».

16 лютого. *Liberation*.

РУЙНІВНИКИ ЗАМКНУТИХ ДВЕРЕЙ

Жак Амальрік

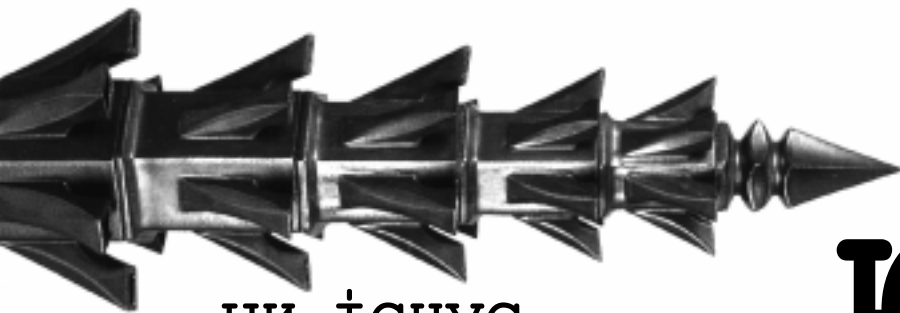
Тяжкі злочини зазвичай чинять потайки – при зачинених дверях. І лише нечисленні журналісти вважають справою честі ризикнути і виламати закриті двері: зробити таємне явним, викривши злочинця. Анн Ніва – саме з них: упродовж багатьох місяців вона, кореспондент *Ліберасьон* і *Уест-Франс*, компетентно, точно і чесно розповідала про колоніальну війну, котру веде Росія проти Чечні. Ми пишаємося тим, що вона працює у нас. Ми щасливі, що вона жива і здорова.

У цій боротьбі за інформацію Анн Ніва не самотня. Перші свідчення, які просочилися з таборів ув'язнення, жахають. Вони наштовхують на думку про хворобливу нена-

висть до чеченців, про нездоланне бажання їх принизити і знищити. Це нагадує найгірші часи ХХ століття. Доля, яка перепала Грозному, вочевидь, свідчить про ту ж патологію: усі віцілілі будівлі в столиці повсталі республіки, уже закриті для всіх, будуть зруйновані. Місто до решти зітруть з лиця землі.

Таким чином, зовсім зрозуміло, що Владімір Путін і його оточення не бажають, щоб небажані свідки оповідали про злочини, вчинені підпорядкованими їм безсоромними поліцейськими. Тому слід організувати полювання на журналістів. Іноді, будь-якими способами. Якщо Анн Ніва перебувала під захистом французького громадянства, то для російського журналіста Андрея Бабіцького ситуація склалася по-іншому: він був заарештований, і секретні служби, спадкоємці КГБ, «обміняли» Бабіцького на російських полонених.

Досі про нього нічого не відомо. Диригент злочинів, вочевидь, дарма турбувався. Він не австрієць, хоча й продовжує залишатися членом Ради Європи. Він розуміє, що його побоюються і що йому практично дали «карт бланш» за умови, що він все зробить швидко. Чи не до 26 березня? А Клінтон? Чи не видав він Путіну сертифікат респек-

чи існує
сьогодні масове
коріння для
фашизму?

ЮРІЙ ЛЕВАДА

© Независимое издательство ПИК, 1996
Нужен ли Гитлер России? - Москва, 1996

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

табельности, побачивши в ньому «особу, з котрою Сполучені Штати можуть працювати»?

16 лютого. *Liberation*.
БОЙКОТУ МОСКВИ НЕ БУДЕ
П'єр Аскі

Щаслива Росія! Тієї миті, коли вона завдає останнього удару по повсталій Чечні, ситуація дуже сприятлива, — пише автор, відзначаючи успіхи Росії в галузі зовнішньополітичних стосунків.

З одного боку, протест міжнародного співтовариства проти жорстокості її дій в Чечні носить радше позірний характер, не відображаючи реального наміру вчинити вплив на хід подій. Так, приєднавшись до протесту світової громадськості, зовнішньополітичне відомство Франції поширило вчора заяву міністра закордонних справ Юбера Ведріна: він вимагає від Москви «покласти край усім репресіям» в Чечні, «зокрема, у фільтраційних таборах». Навряд чи це може здивувати Кремль. Не більше, ніж декларація Європейського союзу, опублікована напередодні, яка закликає до «мирного врегулювання конфлік-

ту» та засуджує «непропорційне й невинуватене застосування сили», яке призвело до жертв серед цивільного населення.

З іншого боку, Росія досягнула чималих успіхів. Перший, в п'ятницю, мав ефект вибуху бомби: Лондонський клуб приватних кредиторів погодився на списання третини російського боргу, що складає 32 млрд. доларів, і домовився про реструктуризацію решти. Домовленість дає Росії привід сподіватися, що Паризький клуб наслідуватиме цей приклад і спише їй, в свою чергу, частину 42 млрд. боргу. Як далеко zostались позаду обурення з приводу викриття нецільового використання кредитів МВФ і обурення фінансовим походженням президентської сім'ї!

Друга удача Путіна — візит Генерального секретаря НАТО Джорджа Робертсона. Мета візиту — не захист «цінностей», продемонстрованих альянсом у Косово. Його завдання — «перегорнути сторінку розбіжностей минулого і поновити співробітництво у всіх галузях, де інтереси НАТО й Росії дотикаються». І ставиться ця мета тоді, коли Росія чинить в Чечні «злочини проти людства», за визначенням правозахисних організацій, порівняльні із злочинами Мілошевича в Косово.

ЛИЦЕМІРСТВО:
ЗАХІД, ГАЙДЕР І
ПУТІН

XX століття, яке з такими труднощами відходить у минуле, принесло людству одне з найскладніших та найогидніших явищ, що будь-коли знала історія. Я маю на увазі ідеології, рухи й держави фашистського зразка. Їх класичні варіанти, їх, так би мовити, розквіт, припадає на середину або другу третину століття. Але в різних формах вони даються взнаки і сьогодні. Небезпека розвитку рухів і держав фашистського зразка існує й надалі, насамперед у країнах з нестійкою демократією та важким тягарем нерозв'язаних, історично нагромаджених екзистенційних проблем, тобто проблем, пов'язаних із самовизначенням, самоусвідомленням, самоствердженням певних національних і державних спільнот співвідносно з іншими, з власною історією, територією, етнічною та соціальною структурою. Що стосується ідеологій фашистського зразка, то вони існують і сьогодні, хоча начебто не мають значного масового впливу - принаймні в своєму організованому, цілісному вигляді.

Фашизм - характерне явище XX століття, бо воно стало століттям виходу на політичну арену мас, масових рухів та організацій, масової пропаганди та комунікації, масового терору і систем масового придушення особистості. Історія давніх століть сповнена жорсто-

костей і кривавого насильства на міжплемінному, етнічному, расовому, релігійному ґрунті тощо - сучасне продовження цього ми бачимо у низці країн третього світу, в Руанді, в Кашмірі, в Боснії, - але нічого подібного до фашизму історія не знала. Не було масових рухів та організацій, не було сучасної, технічної й організаційно оснащеної пропаганди. Темні пристрасті, комплекси ненависти та меншовартости, звичайно, завжди існували, в будь-яких суспільствах і в усі часи. Але зрозуміти, організувати, вибудувати в бойові лаштунки всі ці нижчі страхи масової свідомості змогли тільки фашистські режими, до того ж у центрах європейської цивілізації, ледь не в середині найосвіченішого століття. До цього варто додати, що фашизм не тільки придушував волю й розум мас, але й спокушав ці ж маси - і значною мірою досяг успіху. Насамперед у тому, що пропонував просте вирішення всіх заплутаних проблем, від ідеологічних до політичних та економічних: знищення «ворогів», підпорядкування особи груповій дисципліні та волі вождя, повернення до племінних принципів моральності (для «своїх»). Тією чи іншою мірою ці риси притаманні різним ідеологіям та рухам агресивного шовінізму, тоталітарного соціалізму; фашизм поєднав їх.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Безумовно, ядерна Росія – не злиденна Югославія. І все ж, як обурено зазначив учора Джек Ланг, «ми не можемо постійно виступати проти австрійських ультраправих і мовчати стосовно безчинств росіян в Чечні». «Можна було б, принаймні, створити міжнародну комісію, котра б пролила світло на злочини, вчинені в Чечні», – зауважив президент Комісії закордонних справ Національної Асамблеї [Франції].

Realpolitik диктує сьогодні перверсивне уявлення: встановити добрі стосунки з Путіним, представником майбутньої Росії... За цю «дружбу» чеченці платять надто дорого.

18 лютого. *Le Temps*.

ПОДВІЙНИЙ СТАНДАРТ ПАРИЖА ЩОДО ВІЙНИ У ЧЕЧНІ

Антуан Боссад

В середу, отримавши нагороду однієї з впливових американських єврейських організацій, Жак Ширак скористався нагодою і звернувся до Європи з полум'яним закликком дотримуватися прав людини, «повсюди, де існує загроза їх дотриманню». Приводом для осуду, в черговий раз, став

прихід до влади в Австрії партії Йорга Гайдера. В цьому немає нічого дивного, за винятком того, що глава держави й словом не прохопився про ситуацію в Чечні.

Річ не в тому, що Франція мовчить: у грудні, на самміті ОБСЕ в Стамбулі, Жак Ширак пішов досить далеко, відмовившись підписувати деякі документи у зв'язку з поведінкою російських військ у Грозному. Він змінив свою позицію лише після того, як Борис Єльцин пообіцяв дати дозвіл на візит до Чечні делегації ОБСЕ. Проте це не має нічого спільного з різкою позицією Ширака стосовно Боснії, Косово і, зовсім нещодавно, стосовно «австрійського питання». Все відбувається так, наче уся сила обурення Франції випаровується після перетину російського кордону.

Франція в цьому питанні дещо випереджує своїх європейських партнерів. Однак все свідчить про те, що чеченське питання викликає відверто бентежить Францію. Вона, схоже, дотримується позиції західних країн: цю позицію ілюструє, скажімо, списання 12 млрд. доларів російського боргу Лондонському клубові та візит до Москви генерального секретаря НАТО Джорджа Робертсона. Мета такої позиції полягає в тому, щоб не принижувати Росію та під-

Усі різновиди фашизму паразитували на ситуаціях і проблемах державних, національних та соціальних катаклізмів - переважно криз, породжених світовими війнами та розпадом світових імперій. Ці процеси ще не цілком завершилися, особливо в периферійних країнах. В Європі післявоєнні часи стали добою примирення й добробуту, а гострота криз була начебто відіпхнута на соціальну та географічну периферію - Ольстер, відтак Боснія. Але наша країна у своєму пострадянському, постімперському існуванні опинилася якраз в цьому периферійному просторі, тому нам доводиться страждати від хвороб, якими інші давно перехворіли. Це ж стосується загрози фашизму.

Коли кажуть і пишуть про вияви фашизму в наших умовах, насамперед зауважують невеликі галасливі групи, які вдаються до термінології та атрибутики «класичного» (переважно, німецького) фашизму. Мені видається, що поведінці цих людей значною мірою притаманне хворобливе штукарство, демонстрація власної недорікуватости. Відомі листівки й газетки цієї публіки, які поширюються переважно у замкнутих середовищах. Цим людям у Росії співчуває, за даними опитувань громадської думки, біля 1% населення, або й менше. Як відомо, близька до нацизму за

своєю ідеологічною платформою Національно-республіканська партія отримала на виборах у Думу в грудні 1995 р. менше 0,5% голосів (327 тис.) за федеральним списком.

Ця ситуація цілком співмірна зі «світовими стандартами», позаяк у кожній країні серед прихильників різних соціально-політичних напрямків завжди можна знайти і декілька відсотків послідовників якихось течій фашизоїдного типу чи активних антисемітів тощо. У звичайних, спокійних обставинах ці зерна не мають шансів прорости в масах, перетворитися на серйозну соціальну силу. Фашизоїдні течії залишаються чисто маргінальним суспільним явищем.

Проте найсуттєвішим є питання: наскільки ми близькі до «спокійного» суспільства, точніше, наскільки ми тепер від нього далекі? Ні ситістю, ні спокоєм західних країн ми не можемо похвалитися. Поза тим, ми не можемо, на жаль, говорити про стійкий імунітет суспільства до фашизму та споріднених течій. У період останньої світової війни свідомість суспільства була орієнтована на суто військову, державну інтерпретацію цієї події. Ідейний зміст фашизму, витoki й наслідки його впливу на маси залишалися в тіні, і зрозуміло чому. Але й тепер ювілеї перемоги відзначають

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

тримувати Владіміра Путіна як найприйнятнішого кандидата на обрання президентом.

Немає сумніву в тому, що Росія – це не Австрія і не Сербія. Це – європейська й азіатська ядерна наддержава. Що стосується чеченського досьє, то Франції добре зрозуміла проблема, яка виникла у Москві через повстання у республіці. В інтерв'ю телеканалові RTL міністр закордонних справ Франції Юбер Ведрін нагадав, що Франція не піддає сумніву суверенітет Росії над Чечнею. Він констатував, що всі росіяни, «від комуністів до Солженіцина», одностайні в тому, що треба боротися з «терористами». Париж, відповідаючи росіянам, котрі відмовляються від пошуку політичного вирішення конфлікту, пояснюючи це відсутністю партнера, вказує на те, що саме Москві доведеться «визначати майбутній статус Чечні у рамках Російської Федерації».

Дискомфорт французької позиції ще більше посилився після того, як національна преса рішуче і сміливо розповіла про жажіття війни, приділивши особливу увагу драматичній долі Грозного. Неможливо було не відреагувати на це: у середу Париж знову закликав до «негайного припинення бойових дій» і репресій щодо цивільного населен-

ня, а також до забезпечення доступу в Чечню гуманітарних організацій.

22 лютого. *La Vanguardia*.

АВСТРІЙСЬКИЙ КАНЦЛЕР ШЮССЕЛЬ ЗВИНУВАЧУЄ ЕС У ПОЛІТИЦІ ПОДВІЙНОГО СТАНДАРТУ

Редакційна стаття

У вчорашньому інтерв'ю *Figaro* канцлер Австрії Вольфганг Шюссель звинуватив партнерів Австрії по ЕС у політиці подвійного стандарту, позаяк вони запроваджують санкції проти Австрії та відмовляються вести з нею діалог і в той же час підтримують стосунки з Росією, незважаючи на війну в Чечні.

«Наші партнери засуджують Австрію, але потискають руку президентові Конго (ця країна розорена громадянською війною), запрошують до Брюсселя лівійського лідера Каддафі та ведуть діалог з Росією, незважаючи на війну в Чечні», – підкреслив Шюссель в інтерв'ю газеті *Figaro*.

«Я прихильник діалогу з Росією чи Іраном. Європейці не мають права відмовлятися від діалогу з європейською

ЛИЦЕМІРСТВО:
ЗАХІД, ГАЙДЕР І
ПУТІН

поза контекстом торжества демократії над тоталітаризмом. Суспільство не вичавило з себе психології державного рабства й після падіння комуністичної системи.

Один з наслідків цього - байдужість до зерен фашизму. Скажімо, те, що в Москві ледь не на кожному кроці продається література фашистського спрямування, не викликає масового осуду. Ба більше, з повною байдужістю, якщо не схвально, до цього ставляться наші правоохоронні органи та відомства, покликані наглядати за порядком.

Другий наслідок, краще відомий мені, тому що цією проблематикою нам постійно доводиться займатися, - це значне поширення та відчутний вплив на усіх рівнях суспільного та державного життя різних форм ксенофобії, націоналізму й шовінізму, а поза тим - ледь не всезагальна туга за «залізною рукою», здатною навести лад у країні. Це створює доволі серйозний ґрунт для вкорінення небезпечних зерен фашизоїдного типу. (...)

Інша хвороблива проблема, яка породжує цілий жмуток захисних та агресивних реакцій масової свідомості, - ставлення до Заходу. Мода на розмови про загальнолюдські цінності минулася, стало модно

скаржитися на одвічні образи та приниження, яких зазнавала Росія від інших держав. Майже половина опитаних (47%) вважає, що західна демократія несумісна з російськими традиціями (причому, цю думку поділяє солідна частина електорату демократичних партій). Майже дві третини згодні з тим, що Росії загрожує втрата самобутності, а підступний Захід прагне розграбувати її ресурси та перетворити країну у власну колонію. Усвідомлення того, що Росія більше не може відігравати ролі наддержави, здатної тримати в напруженості й страхові половину світу, породжує у багатьох почуття образи та фрустрації.

Врешті, опитування громадської думки незмінно показує наявність цілої низки точок напруженості у зоні міжетнічних стосунків. Третина населення вважає, що багато бід у країні трапляються з вини неросіян. Близько 40% згодні з гаслом *Росія - для росіян*. Вістря етнічної ксенофобії зараз спрямоване переважно на *лиць кавказської національності*. Скажімо, менше третини опитаних (31%) вважають, що мешканці Кавказу повинні мати рівні права з іншими народами Росії; половина (50%) це заперечує. Схожих прикладів можна навести безліч.

Щоправда, у більшості випадків настрої та прагнен-

ЮРІЙ ЛЕВАДА
ЧИ ІСНУЄ
СЬОГОДНІ
МАСОВЕ КОРИННЯ
ДЛЯ ФАШИЗМУ?

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

країною. Я лише прошу наших партнерів вислухати Австрію», – сказав Шюссель.

Австрійський канцлер вказав також на відмінності між реакцією партнерів Австрії на прихід в уряд Гайдера та їх ставлення до Белграда.

«Аби вирішити питання про найменшальні санкції проти Сербії, потрібно 6 місяців дискусій, однак до Австрії – члена ЄС – їх застосували через 6 днів: при цьому не було ніяких переговорів і відкритих дискусій», – заявив Шюссель.

За словами канцлера, австрійський уряд не відмовляється від своїх зобов'язань у рамках ЄС, не зраджує ні Європи, ні демократії, й завжди боротиметься проти расизму.

Стосовно Гайдера Шюссель підкреслив: «Гайдер не має ніякого права вето. Я канцлер, а не він». У будь-якому випадку, за словами Шюсселя, Гайдер змінився: він став серйознішим і відповідальнішим.

Відповідаючи на запитання щодо різних «перлів» Гайдера, канцлер заявив, що неможливо примусити політика замовкнути.

22 лютого. *Tagesspiegel*.

ЗАХІД НЕКРИТИЧНИЙ ДО ВЛАДІМІРА ПУТІНА
Доріс Гайманн

В.о. президента Росії Володимир Путін може завдати Заходові значно більшої шкоди, ніж австрійський правий радикал Йорг Гайдер, пише автор статті. Однак, в той час, коли Гайдерові Захід оголошує бойкот, західні політики продовжують добиватися прихильності Путіна. Міністр закордонних справ Німеччини Йошка Фішер, його американська колега Олбрайт, генеральний секретар НАТО Джордж Робертсон, – усі вони поспішили з візитом до Путіна і були з ним дуже люб'язні.

Фішер покритикував дії Росії в Чечні, а відтак застеріг Захід від ізоляції Росії. Мадлен Олбрайт дуже сподобалась «відверта манера» Путіна, а генеральний секретар НАТО навіть висловив певне «розуміння» дій Росії на Кавказі. За його словами, зараз НАТО і Росія відкривають нову сторінку своїх стосунків.

Примирливі нотки Заходу стосовно Росії зміцнюють становище в. о. президента Росії Володимира Путіна. Через чотири тижні російський народ буде обирати нового пре-

ня, про які йшлося, мають пасивний, загалом оборонний, характер. Це радше способи психологічного захисту розгублених людей, аніж стимул до агресивних акцій. Не випадково близько 70% з тих, які за *Росію для росіян*, не від того, аби погодитися і з протилежним гаслом: *Росія для всіх, хто в ній живе*.

Значне поширення серед населення комплексів авторитаризму й націоналізму - це той будівельний матеріал, ті цеглини, з яких можна побудувати споруду режиму чи руху фашистського зразка. Поки цегла ніким не зібрана, вона залишається лише потенційним будівельним матеріалом для такої споруди. Я кажу про фашистський або фашизоїдний тип, а не просто про фашизм, бо наприкінці століття важко передбачити повторення поєднання тих внутрішніх та зовнішніх умов, які породили «класичні» форми фашизму. Було б вкрай небезпечно, якщо б ми захопилися відстежуванням якихось молодіжних угруповань, котрі марширують зі свастиками на сорочках, і прогледіли становлення нового поліцейського «патріотичного» режиму, який вдається до прийомів нацизму.

Сьогодні дві групи проблем загострюють увагу до долі демократії та можливості диктаторського режиму в Росії. Одна - безславна чеченська війна, згуб-

на для демократії, вона створює нові шанси для агресивного націоналізму. Друга - всезростаюча тенденція політичного розмежування та безладу після парламентських виборів і напередодні президентських. Поки що незрозуміло, хто може спробувати взяти на себе роль «сильної руки», хто і як зможе цю руку підштовхнути.

Існують, звичайно, і фактори, які стоять на перепоні фашистській чи диктаторській загрози в нашій країні. Діють сили організованого антифашистського протесту, хоча вони зараз ще слабкі. В суспільстві існує доволі значний потенціал здорового глузду, який осуджує західні і вітчизняні тоталітарні режими. Поза тим, і зараз це, може, найважливіше, - сучасне російське суспільство настільки хаотичне, настільки дезорганізоване, що його вкрай важко підпорядкувати жорсткому ладові, хто б не намагався це зробити.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

зидента. Взагалі у світовій дипломатичній практиці не прийнято робити візити безпосередньо перед виборами. Те, що всі ці візити відбулися у передвиборний період, свідчить, що Захід впевнений у перемозі Путіна.

Отже, повторюється та сама схема, яка була після першої чеченської війни 1996 р.: незважаючи на злочини на Кавказі, західні політики своїми візитами надали хворому Єльцину значну підтримку в проведенні його передвиборної кампанії. І цього разу Захід підтримує силу, яка перебуває в Кремлі, а Чечня знову на другому плані. Єдина відмінність від ситуації 1996 р. в тому, що тоді Єльцин уже виявив себе багаторічним надійним партнером Заходу, а про Путіна і його наміри Захід не знає практично нічого.

Однак, уже сьогодні існує безліч перепон для заявленого поживлення стосунків між Росією і Заходом. Державна Дума відмовляється ратифікувати договір СНО-2. Зі свого боку США настоюють на створенні системи протиракетної оборони. У відповідь на це в Росії процвітає «моральне озброєння»: нова російська доктрина національної безпеки знову називає Захід потенційним противником Росії і значно знижує поріг застосування ядерної зброї.

В цих умовах доволі складно буде знайти шлях до конструктивного співробітництва, відзначає автор статті. Ключову роль у цьому процесі Захід, вочевидь, надає колишньому офіцерові КГБ Владіміру Путіну, котрий покаже своє справжнє обличчя лише після виборів 26 березня. Залишається тільки сподіватися, що Захід не надто здивується.

23 лютого. *Die Welt*.

ЄВРОПА ЗАБУВАЄ ПРО СЕБЕ

Андре Глюксманн

Від 1945 р. демократи з обуренням сприймають успіхи на виборах право-радикальних партій. Однак ще ніколи праві радикали не змогли у коаліції з правими прийти до влади і отримати при цьому половину міністерських портфелів. Варто з'ясувати, де саме було порушено неписаний закон Європи, – зазначає автор статті, аналізуючи причини відродження націоналізму в європейських країнах.

Гайдер – не Гітлер, і благополучна Австрія аж ніяк не нагадує кризову Німеччину Ваймарського періоду. Гайдер

ЛИЦЕМІРСТВО:
ЗАХІД, ГАЙДЕР І
ПУТІН

ГРІГОРІЙ

ЗРОСТАННЯ

АВТОРИТАРНИХ НАСТРОЇВ
ТА ФАШИСТСЬКА НЕБЕЗПЕКА
В СУЧАСНІЙ РОСІЇ

ВАЙНШТЕЙН

© Независимое издательство ПИК, 1996
Нужен ли Гитлер России? – Москва, 1996

189

Розмова про фашизм та перспективи його впливу на характер політичного розвитку в посттоталітарному суспільстві навряд чи можлива без урахування того соціально-психологічного контексту, в якому народжуються та заявляють претензії на владу фашистські сили.

Еволюція суспільної свідомості в сучасній Росії, як і в інших посткомуністичних країнах Східної Європи й СНД, свідчить про те, що однією з особливостей цього соціально-психологічного контексту є зростаюче прагнення мас до встановлення твердої влади. Від початку 90-х років ідеї подолання труднощів перехідного періоду за допомогою режиму «твердої руки» стають дедалі популярнішими майже у всіх посткомуністичних суспільствах. Найочевидніше зростання авторитарних настанов суспільної свідомості виявляється в низці незалежних держав, які виникли на території колишнього Совецького Союзу, в тому числі й Росії.

Активізовані тут ультранаціоналістичні, профашистські сили прагнуть отримати безпосередній хосен із зростаючих сподівань росіян на «тверду руку». В зв'язку з цим у політологічній літературі та в коментарях аналітиків дедалі частіше лунає думка про те, що зростання автори-

не хоче бути другим фюрером, йому досить робити вигляд, наче не існувало першого. Щоби належати до гвардії Гайдера, не треба носити свастики, треба просто робити вигляд, що в 30-40-і роки не відбувалося нічого особливого. У мовчазної більшості, яка підтримує коаліцію Шюсселя/Гайдера, спостерігається провал у пам'яті.

Батьки-засновники Європейського Союзу базувалися на іншому принципі. Вони розглядали Гітлера як повчальний приклад того, до чого може дійти країна з високою культурою, на що може бути здатне вільне і освічене суспільство. Європейці – протестанти, католики, атеїсти, праві, ліві – об'єднались не «за» ідею, в яку вони вірили, а «проти» того, чого вони боялись. Формуючись під впливом расистського фанатизму, совєцької диктатури і досвіду останніх колоніальних воєн, європейське співтовариство витворило для себе цілу низку табу, захисних політичних бар'єрів, котрі повинні були б допомогти цивілізовано керувати конфліктами, які не мають рішення. Європейське співтовариство зробило ставку на спільний «риннок небезпек», а не на спільність ідеалів. Саме цей принцип був порушений в Австрії.

У часи Третього Райху австрійці поводитися не гірше і

не краще за німців. Шляхи розійшлися тільки після війни. Гайдер вивів цю тенденцію на поверхню: постійне повернення до уроків минулого – німецький феномен, у австрійців – інший менталітет. Гайдер насміхався над «менталітетом розкаяння» тих, хто говорив про похмурі часи. Уже два покоління німців стурбовані проблемою поведінки нації при Гітлері. Слідом за виплатою контрибуції державам-переможицям німці піддали самі себе болючому процесові самоочищення, «самоденацифікації», як пише автор. Цей процес наклав незнищенний відбиток на багатьох людей, корінним чином змінивши їхнє життя. Пересічні австрійці уникнули цих душевних мук: офіційно країна вважалась зайнятою німецькими військами, і австрійці вважали себе першими жертвами цієї окупації. Всі небезпеки, які походили із зовнішнього світу, на цих «європейських Гаваях» розглядаються як химери.

Австрійці – провісники «нової амнезії», пише автор. Після падіння Берлінського муру модним є заперечення минулого, яке близьке до того, щоби стати улюбленим заняттям усієї Європи. Європа закрила дужки, завершила перехідний період, викресливши усе, що тоді відбулося, починаючи з власної участі у загальній трагедії. Схоже, Ев-

тарних настроїв мас криє в собі безпосередню загрозу встановлення фашистської диктатури в Росії.

Наскільки виправдані такі прогнози?

Дійсно, соціологічні дослідження свідчать про всезростаючий потяг росіян до «сильної особи», до наведення в країні ладу, про розчарування в демократичних лідерах як особах, котрі допустили наростання тенденцій хаосу, некерованості й анархії в Росії. Однак, було б, звичайно, спрощенням ототожнювати зростаюче прагнення мас до ладу та орієнтацію на фашистський режим. Перебільшенням було б також вважати, що більшість росіян, які прагнуть твердої влади, вбачають єдиний вихід з нинішньої ситуації у встановленні диктатури, яка насправді, за умови встановлення, могла б радше набути рис якщо не фашистського, то принаймні ультра націоналістичного режиму.

(...) Хоча реальний стан суспільних настроїв не свідчить про перевагу чи поступове наростання профашистських орієнтацій серед російського населення, не можна не бачити того, що масова потреба в наведенні в країні ладу служить реальним фактором, який сприяє (якщо не безпосередньо, то принаймні опосередковано) зміц-

ненню позицій крайньо правих сил, а в підсумку може привести до влади фашизуючих політиків.

З одного боку, поширені у масовій свідомості сподівання на те, що лише правління сильного лідера дозволить подолати проблеми, які стоять перед країною, значно понижують імунітет суспільства проти вольових дій владних структур, що загрожує врешті розпуском представницьких інституцій чи втратою ними легітимності та утвердженням режиму особистої влади. Саме в цьому контексті належить, вочевидь, розуміти активно висловлювані сьогодні деякими політиками й аналітиками побоювання щодо авторитарного переродження президентської влади.

З іншого боку, тяжіння мас до вжиття рішучих і жорстких заходів задля відновлення ладу може призвести до встановлення тоталітарної системи правління і демократичним шляхом, через вибори. Як це може статися? На мій погляд, використання крайньо правими соціально-політичної ситуації, яка склалася в країні, може відбутися внаслідок втілення трьох сценаріїв:

— *ідеологічного переорієнтування мас*, при якому ідеологія націонал-соціалізму заповнить в суспільній сві-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

ропа готова все почати з початку. Мілошевич використав сербів, намагаючись взяти реванш за історичну поразку, а Путін знову апелює до одвічної Росії. Він не створює другої комуністичної диктатури, він прагне створити нове посткомуністичне мистецтво управління, яке може закрити континент новою «залізною завісою».

Чеченців у російській історії знищували неодноразово: спершу генерал Ермолов, відтак Сталін. Сьогодні в Чечні знову знищують свободу. Ідея Гайдера про етнічний суверенітет і колоніальні методи Мілошевича є доповненням до авторитарної традиції російської держави, яка з часів Петра Першого займається поглинанням малих народів, примушуючи їх до послуху. Любов до свободи неподільна. Вона вимагає постійних зусиль, до неї треба закликати — і в Москві, й у Відні. А якщо хтось, подібно до міністра закордонних справ Франції Ведріна, називає Путіна «патріотом, стурбованим ідеєю величі своєї країни», то йому немає що заперечувати і проти Гайдера. Якщо хтось спокійно спить, поки знищують міста й села, то йому не можна вірити, коли він закликає до принципів. Європа поводиться себе так, наче на її околиці не існує режиму, який сидить на «пороховій бочці», пише автор.

24 лютого. *Le Nouvel Observateur*.

«ЦЕ ДРУГА СМЕРТЬ ВОЛЬТЕРА»
інтерв'ю з *Андре Глюксманном*

Філософ, ініціатор підготовки відозви «Злочин без покарання в Чечні» Андре Глюксманн відповів на три питання газети.

— *Чому мобілізація громадськості проти неподобств росіян у Чечні відбувається так повільно, з такими труднощами, в той час, як реакція на Йорга Гайдера в Австрії була майже миттєвою?*

— Народ не залишається байдужим, і результати опитувань громадської думки це підтверджують. Вся справа не в почуттях народу, а у ставленні політичних лідерів. Мобілізація передбачає наявність органів, які її здійснюють. Необхідні організації, котрі б орендували автобуси, партії, котрі б готували плакати. Однак, політики уникають цієї роботи, хоча дехто з них і підписав відозву.

Припущено серйозної політичної помилки. Путін є прямою протилежністю Горбачову, котрий руйнував поліцейську структуру колишнього Совецького Союзу. Путін, нав-

домості значну частину духовного вакууму, який виникає, з одного боку, внаслідок дискредитації комуністичної ідеї, з іншого - внаслідок розчарування у цінностях демократичної альтернативи;

— *прагматизації політичного вибору*, при якій нездатність демократичної влади навести в країні лад відштовхне частину її нещодавніх прихильників до ультраправих, до неонацистів, які обіцяють здійснити це завдання;

— *неадекватного волевиявлення*, коли підтримка ультраправих, помножується внаслідок ухиляння від участі у виборах прихильників демократичних реформ, незадоволених реальною політикою органів влади. До речі, така ситуація уже трапилася під час парламентських виборів 1993 р., посприявши збільшенню частки голосів, відданих за партію Жириновського.

Як уже було сказано, ймовірність першого з цих сценаріїв сьогодні не надто значна. Однак, по-перше, не можна виключати можливості того, що тенденції протототалітарної переорієнтації суспільної свідомості можуть невдовзі посилитися. І, по-друге (що значно важливіше), внаслідок виборів можуть водночас реалізуватися кіль-

ка із вказаних вище сценаріїв. Небезпека становища полягає в тому, що ці сценарії є не альтернативними, а взаємодоповнюваними. Відтак, необхідно рахуватися із загрозою кумулятивного ефекту їх втілення.

З цієї точки зору реформістські, продемократичні сили просто не мають права ігнорувати зростаючий у суспільстві «попит» на зміцнення влади. Думаю, що певна версія авторитаризму, якщо розуміти під цим твердість влади, жорстокість у наведенні в країні ладу, - об'єктивна потреба сучасного моменту. Ясна річ, йдеться зовсім не про порядок тоталітарного зразка, не про той *Ordnung*, який наводять будь-якою ціною. Країні необхідний демократичний лад, заснований на неухильному дотриманні законів, який передбачає ефективні механізми, що забезпечують суворе дотримання прав громадян. Але не помічати об'єктивної та природної потреби суспільства у зміцненні ладу, що є невіддільним атрибутом будь-якої демократичної системи, було б сьогодні величезною помилкою.

(...)

Перед можливістю фашистської загрози демократичним перетворенням у Росії, на порядок денний повстає

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

паки, її відновив. Він не комуніст, не прихильник сталінської ідеології, але застосовує сталінську практику. Він відтворив служби поліції та розвідки у всій їх славі й могутності. Відбувається жахлива помилка у сприйнятті того, що діється. Формується система посткомуністичної диктатури, з мафіозною ринковою економікою та активізацією діяльності поліцейського апарату.

— *За обставин інертності політичного класу західних країн, що може дати мобілізація громадської думки?*

— Мобілізація громадської думки має велике значення, хоча б для надання допомоги нечисленній групі росіян, до яких належать солдатські матері з Асоціації *Меморіал*. Спостерігається не лише повна відсутність допомоги народові, який опинився у смертельній небезпеці, але й відсутність допомоги російській громадській думці. Не можна залишати без допомоги демократів і захисників прав людини в Росії.

Йдеться про злочин проти розуму, коли панує мовчанка навколо убивства цілого народу. Це друга смерть Вольтера. Варто сказати, що росіяни придивляються і прислухаються до нашої політичної еліти. Вони були заскочені, коли Юбер Ведрін, прийнятий в Москві, назвав Путіна «пат-

ріотом, натхненним великою ідеєю своєї країни!» Після таких заяв, згоди на реструктуризацію боргів, у російської громадськості створюється враження, що Захід підтримує Путіна. Ми також в цьому винні.

— *Чи настане, нарешті, час справжньої поразки Росії, яку можна було б порівняти з поразкою Сполучених Штатів у В'єтнамі чи тієї ж Росії в Афганістані?*

— Чеченці нездоланні. 300 років вони борються за свою свободу. Вони ніколи не мирилися з колоніальною залежністю. Проблема полягає в тому, що чеченців – менше мільйона і що їх знищують. Це наддиковижу героїчний народ, але йому доведеться протистояти 150 мільйонам росіян. Майбутнє невтішне. Можливо чеченський народ повністю зникне: ми станемо свідками того, що колись янки зробили з індіанцями.

25 лютого. *Le Monde*.

МІТИНГ В ПАРИЖІ ПРОТИ БЕЗЧИНСТВ РОСІЯН В ЧЕЧНІ
Маріон ван Рентергем

Він стояв у натовпі з незворушним виглядом. Ахджад Ідіров, голова комісії з закордонних справ чеченського

сьогодні не так завдання «розвінчування» антидемократичного характеру суспільних сподівань на «тверду руку» (чим так активно, і варто відзначити – безрезультатно, займається багато демократів), як завдання дотримання необхідних для збереження демократичної перспективи пропорцій при коригуванні існуючого політичного курсу, який ставить своєю метою відновлення ладу в суспільстві. Йдеться про необхідність здійснення такої тактики при втіленні курсу на «тверду владу», яка б дозволила зробити російську демократію сильною та дієздатною, не поставивши при цьому під загрозу існування самої демократії.

Гадаю, що сьогодні час уже втямити, що демократичним колам вдасться протистояти правій загрозі лише в тому випадку, якщо вони зуміють об'єднати демократію і порядок, зуміють виробити такий курс, який забезпечить функціонування сильної демократії, якщо хочете, – демократичної, але твердої влади. Без цього, хочевидь, демократичним колам несила перехопити у фашистів, ультралівих, націоналістів ідею наведення в країні ладу, а відтак забезпечити продовження політики реформування суспільства.

парламенту, не сподівався, що така кількість парижан прийде висловити підтримку його країні. «Я дуже здивований, – сказав він. – Я починаю вірити, що справи просуваються вперед». Члени «Комітету Чечні», організатори маніфестації, яка відбулася в Парижі 23 лютого на площі Бобур, також не розраховували на таку кількість учасників, – пише газета. – В листопаді на площі Сорбонни на мітинг протесту проти безчинств росіян в Чечні їм вдалося зібрати лише 300 осіб. Цього разу, аби засудити «злочин без покарання», за даними поліції, прийшло 2000 осіб, а на думку одного з організаторів мітингу Ромена Гупія, «на око і з досвіду, як мінімум 5000 чи 6000 осіб».

Вони зупинили вибір на площі Бобур, згадавши про мітинги, присвячені Сребрениці чи Сараєву: учені, артисти, письменники, лікарі з гуманітарних організацій взяли участь у цьому мітингу. Вони обрали дату проведення мітингу, щоб відзначити річницю від дня проведення операції по депортації чеченців 23 лютого 1944 року за наказом Сталіна. Від депортації до масових убивств: «Владімір Путін продовжує справу Сталіна». В руках демонстрантів були гасла: «Рас-Путін», «Ширак – Жоспен, ваша мовчанка вбиває», «Путін – убивця, Захід – співучасник».

Однак, не можна, звичайно, не погодитись, що вирішення завдання поєднання демократії та порядку в Росії є надзвичайно складною справою. (...)

Сьогодні ми спостерігаємо як знову й знову в російській історії даються взнаки своєрідні закономірності, названі в англо-саксонській літературі zero-sum game, тобто грою з нульовою сумою. Останнім часом розширення демократії призводить до збільшення безладу й послаблення влади, і ми бачимо сьогодні, що прагнення до збільшення порядку, навпаки, обертається обмеженням демократії. Росії знову не вдається знайти певне оптимальне поєднання демократії та порядку, таке природне для нормального цивілізованого суспільства.

Дійсно, труднощі поєднання демократії та порядку, яких зазнає сьогодні Росія, значно відображають історичні особливості розвитку нашого суспільства. Ще півтора століття тому маркіз де Кюстін зауважив: «У Росії лад слугить приводом для утисків». Разом з тим, не можна не побачити і того, що чимало представників демократичних сил відчувають своєрідну споконвічну упередженість до самої лиш ідеї поєднання демократії та порядку. Для них поняття посилення порядку виглядає чимось негатив-

Вони прийшли сюди, аби вимагати звіту. Щоб засудити мовчанку, яка «дезавує політичну мобілізацію Європи проти Гайдера». Щоб висловити обурення в зв'язку з «причетністю» керівників західних країн, які фінансують масові убивства в Чечні» і не вдаються до жодних санкцій щодо Росії – країни, яка є членом Ради Європи і ОБСЄ, бере участь в засіданнях «сімки», домоглася від банків Лондонського клубу списання третини своїх боргів і розраховує отримати нові кредити від МВФ. Вони вимагають припинення міжнародної фінансової допомоги Росії, заморожування приватних рахунків російських керівників у зарубіжних банках і відміни права вето цієї країни в Раді Безпеки ООН. «Ганьба ГУЛАГові під відкритим небом, – говорить у мікрофон філософ Андре Глюксманн. – Ганьба нам: ми погодилися з тим, щоби століття почалося з Грозного. Я гадаю, що наші діти нас не вибачать».

Оратори з «Комітету Чечні» не жалували й міністра закордонних справ Юбера Ведріна. Вони засуджували його за «маленьку фразу», якою той охарактеризував Путіна, як «патріота», котрий «рішуче» діє. На мітингу була присутня, «виконуючи свій громадянський обов'язок», одна із співробітниць апарату міністра Домінік Буане.

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

ЛИЦЕМІРСТВО:
ЗАХІД, ГАЙДЕР І
ПУТІН

ГРІГОРІЙ
ВАЙНШТЕЙН
ЗРОСТАННЯ
АВТОРИТАРНИХ
НАСТРОІВ ТА
ФАШИСТСЬКА
НЕБЕЗПЕКА В
СУЧАСНІЙ РОСІЇ

ним, таким, що суперечить демократії та ліберальним цінностям. Ментальність, сформована досвідом тоталітарного минулого, перешкоджає багатьом демократам усвідомити небезпеку, а головне, принципову сумісність із демократією такого політичного курсу, який забезпечив би лад у країні.

Звичайно, така позиція має певні об'єктивні підстави, пов'язані з реальною слабкістю громадянського суспільства в Росії. Тверезо оцінюючи нерозвиненість інститутів громадянського суспільства, представники демократичних кіл не можуть не відчувати сумніву щодо здатності цього суспільства втримувати авторитарні претензії державної влади в розумних межах. Однак фактом залишається й те, що упередженість багатьох демократичних політиків проти самої ідеї «твердої демократії» сприяє масовому розчаруванню в них і тяжінню до тих політичних сил, які ладні взятися за наведення ладу в країні, ігноруючи усякі демократичні цінності.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Звечоріло, і до 20 години похід досягнув площі Республіки. Одним з виступаючих на мітингу був російський опозиціонер. Він заявив: «Я борюся за свободу чеченців і за нашу свободу. Коли один народ знищують, інший народ не може бути вільним». Що стосується парламентаря Ідірова, він затримався в юрбі. «У нас, – сказав він, – чеченців називають «кавказькими французами». Я ніколи не знав, чому. Але, побачивши цих людей, я втямив».

2 березня. *Frankfurter Rundschau*.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ЛАД: ВІЛЬНИЙ РИНОК САМ СОБОЮ НЕ ПОРОДЖУЄ НІ ВІЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА, АНІ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

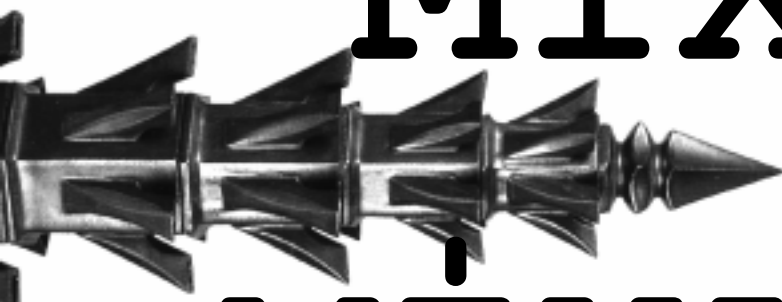
Карл Гробе

Чудова адреса – європейський дім, от тільки більша його частина поки що перебуває у стадії будови. Сусіди уже поспішають якомога швидше підписати договір про оренду. Проблема в тому, що мешканці – за винятком поінформованого керівництва – недостатньо уявляють недоліки цього блискучого проекту.

У цьому сенсі дуже повчальне ставлення «старих меш-

канців» (Заходу) до «синдрому Гайдера». Позиція Заходу повинна навчити країн-кандидатів зважати на праву частину європейського політичного спектру. Визначити поняття «політичні праві» за допомогою традиційного підходу непросто. Якщо йдеться про шовінізм, расизм, ксенофобію і готовність використовувати силові методи, тоді під це визначення цілком підпадають наступниці тих відомих східноєвропейських партій, які завжди було прийнято вважати лівими.

Скажімо, з партії Чаушеску – з абсолютно однаковими претензіями на спадкоємність – в Румунії сформувались дві: партія першого демократично обраного президента Ілієску і націонал-екстремістська Великорумунська партія. В цьому немає нічого дивного, зважаючи на національно-етнічну політику комуністичної партії за часів диктатури Чаушеску. Обидвом партіям притаманна та сама риторика, через яку мешканці Західної Європи з підозрою ставляться до популіста Йорга Гайдера з Каринтії. На ділі їх популізм ще гірший, оскільки за їхніми словами часто слідує злочинні дії. Політика Бухареста пронизана етнічною ненавистю до угорської меншини в Румунії. А багато угорських політиків зі свого боку також демонструють від-

МІХАЙЛО

ТОТАЛІТАРИЗМ
ДУШЕВНИЙ І ПРОСТИЙ

© Независимое издательство ПИК, 1996
Нужен ли Гитлер России? - Москва, 1996

МІХАЙЛОВ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

вертий шовінізм. У країні посилюються ксенофобські настрої та утиски циганського населення. Часто можна почути аргумент, що подібна ситуація спостерігається і в Західній Європі від Німеччини до Іспанії. Однак таке пояснення свідчить радше про зміщення понять і плутанину в головах деякого з мешканців Західної Європи, і, принаймні, не може вважатися вагомим аргументом для країн-кандидатів, які прагнуть потрапити до ЄС. Вони повинні орієнтуватися на гідні цілі.

Все, що сказано про Румунію, цілковито стосується і Болгарії. Це стосується усіх країн. Проте для країн-кандидатів на вступ до ЄС це також не може бути достатнім аргументом.

Політична еліта цих країн душою завжди прагнула радше в Париж, Лондон чи Рим, аніж у місцеві села. Свою роль зіграв і п'ятдесятирічний досвід спілкування зі «східним другом» – Москвою. Зараз, як вважають, у Кремлі надовго розташувався прихильник сильної держави і великоросійських інтересів. Ця обставина дуже турбує нову політичну еліту Східної Європи, котра відчула себе непевно на нейтральній смузі між блоками, поспішивши зробити вибір.

Цей вибір супроводжували багатообіцяючі заяви, які на певний час цілковито відсунули в тінь питання про ціну об'єднання. І коли зараз румунський міністр закордонних справ проголошує, що його країна до 2007 р. зможе виконати необхідні вимоги ЄС, то за цією заявою не стоїть нічого, крім великого бажання. Необхідні реформи не здійснюються ні в Румунії, ні в Болгарії. В цих країнах швидкими темпами прогресує лише збідніння і розшарування населення, що створює середовище для росту ксенофобії, сприяє ерозії політичної культури.

Минулорічні демонстрації шахтарів з усією наочністю показують, до чого може довести людей, які втратили роботу і перспективу, санація нерентабельних підприємств. Ілюзію, наче становище можна виправити, просто інвестуючи в економіку цих країн більше твердої валюти, розбивають на друзки такі події, як, скажімо, отруєння ріки Тиси, яке продемонструвало, наскільки недбало іноземні інвестори поведуться з навколишнім середовищем тих країн, де вони розташовують шкідливі виробництва.

Якщо відкрити шлюзи для притоку капіталу, то обов'язково припливуть акули. Вільний ринок сам собою не породжує ні вільного суспільства, ні демократичної політичної

ЛИЦЕМІРСТВО:
ЗАХІД, ГАЙДЕР І
ПУТІН

Сто років тому Владімір Соловійов висловив таку думку: «Аби перемогти олжу комунізму, треба визнати його істинність». Не бажаючи виступати адвокатом диявола, усе ж піду слідом за російським філософом і спробую з'ясувати, чи є щось позитивного у фашистських рухах нашого століття. Якщо є - то олжу фашизму неможливо буде перемогти, не визнавши і не погодившись з його істиною. Я, звичайно, розумію, наскільки ці слова можуть комусь видатися блюзнірськими, однак вважаю, що Соловійов мав цілковиту рацію.

Не боюся висловити ще одну блюзнірську думку: переважній більшості його послідовників фашизм у життєвому плані дає сенс життя, без чого, як і без хліба, не прожити людині на землі. Фашистський рух дає змогу своїм учасникам вести боротьбу за внесення ладу в безнадійно безладний світ. Фашизм уявляється їм у вигляді боротьби космосу проти хаосу. Сенс, лад вводяться у життя дерзновенною та відважною волею людей, об'єднаних єдиною надосібною метою. Перемога фашизму в будь-якому місці нашої планети - це завше триумф волі.

Яким би не уявлявся нам цей «новий лад», до якого прагне фашизм, - а ми на підставі історичного досвіду чудово знаємо, який це «лад», - проте не можна не визнати того, що такі риси як існування надосібною мети, яка дає людині сенс життя на

землі, єднання з іншими людьми в прагненні здійснити ці цілі, боротьба зі злом, - знову ж таки оминаю питання що є для фашистських рухів злом, - потяг до цілісності життя (звідси походить саме поняття тоталітаризму, за допомогою якого Муссоліні визначав характер фашистської держави) - все це аж ніяк не негативні духовні цінності.

Правда тоталітарних рухів нашого століття полягає і в тому, що життя - це боротьба, смертельна боротьба людської душі, а не веселі канікули на курорті чи приємний сон. Щоправда, і в усвідомленні постійної близькості смерті. Адже не тільки члени СС носили на своїй формі символи смерті - череп із перехрещеними кістками - але й монаші ордени усіх Церков постійно будили легко заколисану людську свідомість нагадуваннями про близьке закінчення життя. *Memento mori* - пам'ятай про смерть. При цьому, варто підкреслити, що більшість, скажімо, нацистських фанатиків була ладна не лише вбивати, але й гинути за справу, якій служила.

Зрозуміло, розвал держави й суспільства, економічна криза та усі інші негаразди, які передують злетові фашистських рухів, тільки безконечно множать кількість людей, викинутих з нормальної, нерідко монотонної життєвої колії, і хоч-не-хоч будять їх від сну. Прокинувшись, люди шукають не тільки хліба

культури, які є необхідною умовою для формування повноцінного середовища єдиної Європи, якого досі немає. Робота в цьому напрямку повинна проводитися не лише на конференціях, які приймають помпезні резолюції. Це повинно стати справою кожного мешканця дому на ім'я «Європа».

10 березня. *Frankfurter Rundschau*.

РОСІЙСЬКИЙ РЕМБО

Карл Гробе

Під руїнами Грозного поховано більше, аніж просто майбутнє чеченського народу, оголошеного поголовно терористами, пише німецький кореспондент. Під руїнами Грозного опинились уламки щойно народженого в Росії громадянського суспільства. Завдяки війні на Північному Кавказі Владімір Путін зумів набути образу вольового рятівника нації. Ніяких інших можливостей завоювати популярність більше не існує, а тим часом, за допомогою ВПК і спецслужб, у країні створюється сильна держава.

Уже існують сигнали, які свідчать про процес безмежної централізації влади. Одного жесту Путіна виявилось

досить, аби журналіст Андрій Бабіцький опинився на волі. Цей епізод дуже характерний для візантійського світорозуміння, будучи ознакою безконтрольності влади, також характерний, як і самодержавність, з якою Путін висловився про стосунки Росії й НАТО в інтерв'ю ВВС.

Характерна також підлабузницька приязнь, з якою провідні західні політики, як відомо, прихильники демократії і прав людини, реагують на так явище як «путінізм». Держсекретар США Мадлен Олбрайт хвалить Путіна, називає його «головним реформатором», хоча факти досі свідчать про зворотнє. Берлінські політики надали Путіну справжній «вексель довіри», хоча вони мали б знати, що той вексель ніколи не буде сплачено. Всі російські заборгованості реструктуруються і пролонгуються, наче потік західних кредитів не вигодував дикого російського капіталізму і не сприяв гігантському трансфертові капіталу на рахунки в надійні західні банки. Вигодувана за рахунок цього олігархія створила новий російський клас, якому сильна держава Путіна гарантує недоторканість власності.

Ця міцна держава будується навколо суспільства, на чолі якого стоять особи, відповідальні за те, що воно вже двічі дискредитувало себе за останні двадцять років. Це

щоденного, але й відповіді на запитання про сенс життя. І ось тоді й отримують її у тоталітарних фашистських рухів. Підкреслювати, що ця відповідь оманлива, немає сенсу. Ми й так це чудово знаємо.

І майбутнє «безкласове суспільство», і «тисячолітній райх чистої арійської німецької раси», і більш опереткова «нова римська імперія» Муссоліні - усе це у вигляді надосібно цінності не витримує жодної критики. Зрозуміло, які найвищі цінності, такі й засоби їх досягнення: знищення класових, расових, національних ворогів насамперед. Однак, можна сказати, що комуністичний, фашистський, нацистський рухи є оманливими відповідями на цілком правильне запитання. І що найголовніше, - у людства покищо немає правильної відповіді на це не лише політико-соціально-економічне, але й духовно-екзистенційне запитання - і доки такої відповіді немає, боюся, що ми знову й знову вестимемо криваві війни з фашизмом.

Часто говорять про ірраціональність тоталітарних рухів. Навіщо існують правильні відповіді замість тих помилкових, які пропонують фашистські рухи. Однак, проблема полягає власне в тому, що у сучасному світі відповіді на екзистенційні запитання людини не менш ірраціональні. Ні демократичні суспільні інститути, ні ринкова економіка, ні величкий науково-технічний

прогрес, ні навіть порятунок довкілля не є і не можуть бути метою людського життя на землі. Усе це не мета, а лише засоби. Метою життя не можуть бути сам лише правовий демократичний лад, добробут, фізичне здоров'я, збільшення і накопичення знань про всесвіт та будову фізичного світу.

І тут ми підходимо до ще одного парадоксу: виявляється, фашизм дає сенс життя мільйонам тих, хто воював з ним. Воленс-ноленс усі ті, хто під час Другої світової війни ладні були загинути у боротьбі з нацистами, набували сенсу життя. Саме тому, що в їхньому житті з'являлася надосібна мета - знищення фашизму, задля здійснення якої вони й жертвували собою.

І комунізм, і фашизм, та й узагалі всі тоталітарні рухи новітнього часу, як уже давно помічено, є псевдорелігійними рухами. Релігія означає «зв'язок». Зв'язок внутрішнього та зовнішнього світів, людської душі й Творця. Будь-яке інше єднання - на підставі нації, класу, раси, Церкви тощо - псевдорелігійне. До речі, якщо діяльність комуністичних партій скомпрометувала ідеї соціалізму, то й діяльність історичних Церков у дечому значно деформувала саме розуміння релігії, душі людської, гриха, покути і Творця.

Думаю, що найнебезпечнішим є посткомуністичний різновид фашизму. Націоналізм як остання стадія комунізму (Югославія

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

номенклатура «брежнєвського застою», технократи, які збагатилися в непевні часи після розпаду Союзу, вдалі партократи і «нові росіяни».

Представники саме цього паразитуючого класу тепер прикриваються великодержавним шовінізмом, який із жахливою логікою перетворився в Чечні на державний тероризм.

Нова державна еліта, формуючись, хоче пройти курс лікування, який позбавив би її від летаргії ельцинського періоду і некомпетентности; що ж, вона спізнає ефективну терапію націоналізму й гегемонії.

Путін – демократична надія, «великий реформатор»? Той, кого треба хвалити? При всій потребі зробити «придатною для проживання» російську квартиру в європейському домі, варто усвідомлювати, що блідодилій Рембо з автоматом Калашникова в руках – значно неприємніший сучасник навіть у порівнянні з горлопаном з Каринтії Гайдером.

ЛИЦЕМІРСТВО:
ЗАХІД, ГАЙДЕР І
ПУТІН

196

24 березня. *Corriere della Serra*.

ЯВЛІНСЬКИЙ: ПУТІН НЕБЕЗПЕЧНИЙ ДЛЯ РОСІЇ
Ренцо Чіанфанеллі

У Росії завершується передвиборна кампанія. В порівнянні з виборчою кампанією 1996 р., яка завершилася обранням президентом країни Бориса Єльцина, і, насамперед, порівняно з виключно агресивною і «брудною» кампанією по виборах депутатів у Державну Думу, змагання 11 кандидатів (12-й кандидат Євгеній Савостьянов, ліберал першої хвилі, відмовився від участі у виборах на користь реформатора Явлінського) приречене завершитися без емоцій – більш ніж імовірною перемогою Владіміра Путіна.

Грігорій Явлінський – єдиний кандидат, котрий, незважаючи ні на що, продовжує боротися. Фаховий економіст, в молодості він займався боксом, тож любить повторювати: «В політиці, як і в боксі, перемагає не той, хто сильніший, а той, кому вдається встати на ногах до кінця бою».

(...)

– Чому Ви настільки негативно ставитесь до Путіна?
– Я гадаю, що Путін є небезпекою для російської де-

- найкращий приклад) пов'язаний з Церквою, і, як це не парадоксально, з пережитками більшовизму. Але вже Достоевський, сам полум'яний націоналіст, допоки не писав своїх художніх творів, у «Бісах» показав, що націоналізм є водночас і атеїзмом. «Я віритиму в Бога», - каже Шатов, прототип російського націоналіста.

Простіше кажучи, проти псевдорелігійності неможливо боротися безрелігійністю. Із злудуховністю успішно може боротися тільки істинна духовність, а не бездуховність, яка заповонила зовнішній світ. Коли на нашій планеті немає Франциска Ассизького та Сергія Радонезького, хто ж з обивателів може встояти перед «святістю» Павки Кочагіна та Че Гевари або навіть відомого нацистського героя Горста Весселя?

197

МІХАЙЛО
МІХАЙЛОВ
ТОТАЛІТАРИЗМ
ДУШЕВНИЙ І
ПРОСТИЙ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

мократії. Я гадаю, що він замаскований комуніст, особа, яка здійснює політику совєцькими методами. Насправді його програма не набагато відрізняється від програм Зюганова і Жириновського. І не випадково, що обраний при підтримці Путіна голова Державної Думи – комуніст, так само, як і те, що комуністи й націоналісти контролюють основні парламентські комісії. (...)

– Які заходи треба терміново вжити, щоб вивести російську економіку з кризи?

– Різке скорочення податків, більша конкуренція, перегляд фінансового й економічного законодавства, глибока банківська реформа, захист приватної власності. Військово-промисловий комплекс повинен бути реорганізований таким чином, аби він був здатний забезпечити основні потреби оборони. Але ми повинні завжди пам'ятати, що без демократичних перетворень в політиці не можна досягти успіхів в економіці.

Підготував Андрій Павлишин

Джерело: <http://www.inopressa.ru>

ІГОР ЕСТЕТИКА КОНФЛІКТУ (РОСІЯ І ПРАВИЙ РЕВАНШ) БАЛІНСЬКИЙ

© Балінський І., 2000

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ГАЙДЕР ПАНІКА

ДАЙДЖЕСТ ЗАХІДНОЇ ПРЕСИ

(ВАСИЛЬ ДАРЧУК,

RFE/RL УКРАЇНСЬКА СЛУЖБА РАДІО ВІЛЬНА ЄВРОПА /

РАДІО СВОБОДА)

Нам подобається лише боротьба,
а зовсім не перемога
Блез Паскаль

ВСТУПНІ ЗАУВАГИ

Винесена у назву проблема на перший погляд видається суперечливою через відмінності у первісній семантиці обох слів, а відтак, через їх неподунуваність у певне ціле – твердження. З грецької «естетика» трактується як «чуттєве», маючи за мету «дослідження прекрасного» (1, с.544). «Конфлікт» у широкому розумінні означається як «зіткнення двох або більше мотивів, які не можна задовольнити одночасно» (1, с.221). В результаті спроби поєднати дані лексеми провокують виникнення семантично еклектичного за суттю твердження. Проте, сучасне трактування поняття «естетика» максимально наближене до розуміння естетичного переживання в межах філософії цінностей. Значною мірою саме цінності можна вважати першопричиною конфлікту. Сучасна конфліктологія доволі поверхо-

во з'ясовує природу конфлікту цінностей, в основу якого закладено певні естетичні переживання.

Дозволимо собі зауважити, що в контексті окреслюваного нами кола проблем, цілком адекватним буде їх з'ясування через естетичну природу конфлікту цінностей. Надпитанням, що повинно слугувати подальшому аналізу, є визначення суті сучасних політичних трансформацій у Росії, їхньої природи, а також можливого спрямування з огляду на ключову онтологічну проблему: взаємовідносин Нації з Історією. Вислідом багатовікового протистояння Росії історичним процесам розвитку людства стає формування конфлікту цінностей як певного естетичного феномену. Останні події у цій країні засвідчують, що за таких умов цілком можливим стає правий реванш, який у межах імперського утворення набуває ознак деструктивності.

ЕТИМОЛОГІЯ КОНФЛІКТУ

Повернімося до теорії конфлікту як «найгострішого способу вирішення значних протиріч, що ви-

199

Прага, 1 лютого 2000 – Серед інших актуальних тем увагу західних коментаторів привертають також дискусії в Австрії навколо складу нового уряду, до якого, як видно з усього, потрапить лідер австрійських ультраправих Йорг Гайдер. Численні оглядачі висловлюють занепокоєння і здивування у зв'язку з перемогою Гайдера, якого звинувачують у ксенофобії, тобто ненависті до іноземців, передусім до іммігрантів і нелегальних робітників. Ця проблема виходить поза межі Австрії, як зазначає газета Волл Стріт Джорнел, тому варта того, щоб над нею задуматися, зокрема над запитанням: як Гайдерові вдалося повести за собою значну частину австрійського суспільства?

Британська газета Дейлі Телеграф у своїй редакційній статті ставить запитання дещо інакше: чи справді 32% австрійців, які проголосували за Гайдера, є нацистами? Звичайно ні, продовжує газета, як і сам Гайдер не є нацистом. Просто дві провідні політичні партії в Австрії ненавидять його за те, що лише він з його прихильниками виступив з гострою критикою дотеперішнього уряду і вказав, за словами газети, «на одну з найроздуртіших і найбільш корумпованих держав-

них машин у Європі». З цієї причини провідні партії намагаються почепити на нього етикетку правого екстреміста. Звичайно, Гайдер не святий, веде далі газета. Це войовничий півень і популіст. Однак називати його фашистом було б образою для багатьох чесних австрійців, які підтримують його, а також для жертв фашизму ХХ-го століття. Західні коментатори чинять правильно, пише на закінчення британська газета, поважаючи рішення австрійських виборців.

Ірландська газета Айріш Таймс у редакційній статті теж підтримує думку, що ні Гайдер, ні його прихильники не є неонацистами. Але Гайдер, на думку газети, діє і говорить, як неонацист. Тому Європейський Союз має рацію, заявивши в понеділок, що Австрія може опинитися в ізоляції, якщо до складу уряду ввійде Гайдер. Цю заяву союзників Австрії в рамках ЕС газета вважає безпрецедентним втручанням у внутрішні справи країни. Але, як зазначає Айріш Таймс, зростаюче занепокоєння ЕС у справі захисту прав людини і основних свобод виправдовує цей крок.

Британська газета Файненшл Таймс теж присвячує редакційну статтю проблемі правих в Австрії. Газета

никають у процесі взаємодії його учасників» (2, с.533). Етологічний метод з'ясування природи конфлікту, засновником якого вважають Конрада Лоренца, визначає головною причиною соціальних конфліктів агресивність індивіда і натовпу (3). На його думку, механізми агресивності у тварини і людини однотипні, а агресія – постійний стан живого організму. Етологічний підхід знайшов своє продовження в загальній теорії конфлікту, сформульованій Кеннетом Боулдінгом. Згідно з нею, конфлікт – загальна категорія, яка притаманна живому і неживому світові й виступає базовим поняттям при аналізі процесів соціального, фізичного, хемічного і біологічного середовища. Всі конфлікти виконують загальні функції, мають загальні властивості та тенденції виникнення, перебігу та вирішення. В природі людини закладено прагнення до постійної боротьби із собі подібними, до ескалації насильства (2). Зазвичай поштовхом до агресії, а відтак вирішення протиріч засобами насильства, стають відмінності духовних детермінант індивіда чи соціальної групи. «Такими детермінан-

тами можуть виступати уявлення, знання, інтереси, мотиви, потреби, ідеали, а також установки, стереотипи, переживання людей» (4, с.523). Схильність етносу чи нації до агресивно-насильницького розв'язання протиріч упродовж свого історичного розвитку витворює своєрідну традицію естетичного переживання під час виникнення, перебігу та вирішення конфлікту. Зрештою це призводить до домінування етнонаціональних моделей розвитку суспільства (за природою полінаціонального), що ми сьогодні спостерігаємо в Росії. Мобілізація титульної нації формується на засадах правої ідеології, протиставляючи корінний етнос іншим, апелюючи у потрібні моменти до відмінностей духовних детермінант, які становлять для неї загрозу. Перманентність таких процесів витворює ілюзію Великої Гри, учасники якої живляться енергією естетичного переживання конфлікту.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

не називає лідера австрійської партії свободи Гайдера екстремістом або неонацистом, проте у надзвичайно гострих тонах критикує його політичні методи. На думку газети, Гайдер – це популіст, який маніпулює громадською думкою, зухвало експлуатує антиіммігрантські почуття австрійців, щоб здобути їхню підтримку. На закінчення газета запитує: як Європейський Союз і світ загалом повинні реагувати на цю справу? Остракізм Австрії може лише посилити популярність Гайдера, який уже здобув собі підтримку після спроб його демонізації всередині країни.

Західні оглядачі продовжують коментувати також міжнародний економічний форум, що якраз закінчився у швейцарському місті Давос. Учасники форуму, відомі західні економісти й фінансисти виступають у провідних західних газетах із коментарями на тему глобалізації економіки, до яких ми ще, можливо, повернемося.

ликає широку реакцію й занепокоєння не лише в західній пресі, а й серед політичних діячів та організацій. Оглядачі коментують передусім можливі наслідки для Австрії у випадку створення такої коаліції.

Газета Лос-Анджелес Таймс у редакційній статті пише з цього приводу, що лідер партії свободи Гайдер не приховує своїх симпатій до нацистського минулого, не раз заявляючи про це. Він виступає за випровадження з Австрії іммігрантів і проти розширення Європейського Союзу на країни Східної Європи. Хоча сам Гайдер не сподівається стати членом нового кабінету міністрів, його партія мала б зайняти половину міністерських портфелів. У зв'язку з цим Австрія отримала попередження, зазначає газета. Країні загрожує статус парії, якщо вона допустить до влади партію, яка базує свою ідеологію на роздмухуванні ненависти.

Грецька газета Віма містить коментар свого оглядача Рікардоса Сометіріса, який аналізує ситуацію в Австрії з позицій Європейського Союзу. Якщо ми заакцептуємо цю нерозумну, егоїстичну популістську гру, яка тепер відбувається в Австрії, і Європа не вживе жодних конкретних заходів, пише коментатор, то ми

ВАСИЛЬ ДАРЧУК
ГАЙДЕРПАНИКА

200

Прага, 2 лютого 2000 – Можливе створення коаліційного уряду в Австрії за участю правих екстремістів із партії свободи, лідером якої є Йорг Гайдер, вик-

ВЕЛИКА ГРА

Принцип поборовання Історії став фактично ключовою парадигмою розвитку Росії. Першою спробою протиставлення історичному процесові, персоніфікованому в образі Європи, стало створення імперії Петра I. Петербург як російська відповідь західній цивілізації є одним із варіантів тогочасної моделі творення двополюсного світу. Одвічна роздвоєність Росії відтворювалася у двох запитаннях: «Чи є Росія перешкодою на шляху поширення світового хаосу?» та «Чи Росія провокує виникнення світового хаосу?» Таке формулювання сенсу існування нації детермінує конфлікт.

Період існування СРСР – це єдиний період відносного примирення з Історією, коли внаслідок перерозподілу повоєнної Європи після II Світової війни Росія зуміла легітимізувати власну пасіонарність, створивши блок соцкраїн та протиставивши їх Заходу, тобто тій же Історії. Теза про стримування світового хаосу несподівано отримала емпіричне наповнення. Кількість жертв війни з нацизмом

та поширення лівої ідеї на Заході на десятиліття утвердили російський месіанізм, принаймні, у стереотипах совєцької ментальності.

Після розпаду Совєцького Союзу та утвердження сучасних процесів «багатовекторності» світової політики відбувається чергова «велика гра», результатом якої мало б стати формування «чергового» двополюсного світу. Реалії всередині самої Росії, її відносини із Заходом (мова йде про її поступову локальну маргіналізацію) поки що не надто сприяють «перебігу» такого процесу в межах євро-атлантичного та євразійського просторів. Зрештою, до цього донедавна не було готове і саме російське суспільство. Звичайно, бажання існувало, але стійких передумов створено не було. В цьому контексті «чеченська проблема» допомогла змоделювати такий бажаний конфлікт цінностей в межах власного державного утворення. Внутрішніх ресурсів цілком достатньо для його візуального (не змістового) переможного вирішення. Проте головною площиною розгортання конфлікту стає не російський простір, а простір віртуальний, себто про-

201

ГОР
БАЛИНСЬКИЙ
ЕСТЕТИКА
КОНФЛІКТУ
(РОСІЯ І ПРАВИЙ
РЕВАНШ)

повинні взяти до уваги те, що європейська демократична ідея зазнала поразки. Тому ми повинні все ж таки вжити необхідні заходи, закінчує грецька газета, щоб захистити наші демократії.

Газета Нью-Йорк Таймс тим часом містить коментар відомого у світі автора Салмана Рушді. Рушді згадує відзначення у Відні 50-ї річниці визволення від нацизму, де він був одним із промовців. Нинішні події ідуть усупереч проголошеним тоді деклараціям, зазначає автор. Нинішні прихильники нового порядку твердять, що попередній уряд був корумпований. Вони мають рацію, веде далі автор, проте боротьба проти корупції і боротьба проти Гайдера повинна бути однією боротьбою.

Газета Вашингтон Пост пише, що зовнішня реакція на можливість сформування в Австрії коаліції за участю правих викликала жорстку реакцію і серед австрійських лідерів. Звичайно, як громадяни суверенної країни, австрійці мають право голосувати, за кого вони бажають, зазначає газета. Проте уряди інших країн теж мають право і зобов'язані вжити дипломатичні та інші заходи, щоб відверто продемонструвати свій осуд.

Серед численних коментарів у західній пресі переважає саме осуд щодо австрійських правих, які домагаються участі в новому уряді. За браком часу ми обмежимося лише наведеними коментарями. Варто, однак, коротко подати реакцію австрійської преси на нинішні події. Коментатор віденської газети Ді Прессе Йозеф Уршіц нарікає, що критика Австрії з боку Європейського Союзу руйнує економіку країни. Інший коментатор цієї ж газети Гюнтер Ненінг пише, що своєю підтримкою Гайдера австрійці кинулися в національний мазохізм і тепер очікують від Європейського Союзу карних заходів

Прага, 3 лютого 2000 – Головною темою на сторінках західної преси залишаються дискусії у справі участі в новому австрійському уряді ультраправих із партії свободи, лідером якої є контрверсійна політична фігура в Австрії Йорг Гайдер, а також реакція на таку можливість з боку західних лідерів. Поряд із цією темою західні коментатори порушують низку інших актуальних проблем.

Серед доволі суперечливих відгуків у західній пресі

тиставлення «національних інтересів» західному експансіонізму (чергова спроба опору Історії).

Трикутник **РОСІЯ-ЧЕЧНЯ-ЗАХІД** зручний для подальшого розгортання моделі протистояння із євроатлантичною цивілізацією, оскільки мобілізує суспільство до участі у вже зовнішньому конфлікті. Таким чином, двополюсність починає набувати ознак реальності, принаймні в уяві пересічного громадянина. Перемога над Чечнею дасть змогу утвердити громадську думку про відновлення наддержави, котра змогла встояти перед внутрішніми негараздами і готова дати відсіч зовнішнім ворогам. Все це лише сприяє формуванню загостреного відчуття естетичного переживання конфлікту на рівні масових символів та стереотипів. Фактично мова йде про естетику конфлікту як перманентну форму утвердження національної пасіонарності.

Цікавий факт, що така естетика має власну езотеричну традицію, яка коренями сягає етики російського православ'я як, передусім, суспільно-політичного феномену (власне тут його слід відрізнити від православ'я як гілки християнства з його росій-

ським варіантом). У цьому контексті традиційною є маніпуляція складними, але звичними для суспільства поняттями: містицизмом та месіанізмом. Ці категорії глибоко вкорінені у свідомості та поведінкових моделях індивіда чи групи на рівні містифікації первинного змісту цих понять, що становить одну з ключових засад духовних детермінант нації.

За такого розвитку ситуації позиція Заходу щодо Росії є політикою подвійного стандарту, основу якої становить зародження і «перебіг» конфлікту. Річ у тім, що загравання євроатлантичного блоку із трансформацією Росії до ЄС, Ради Європи та інших структур є, по суті, неприйнятними для цієї країни, її ментальності і традицій, спрямованості упродовж Історії. Зрештою, вважаємо, що усвідомлення марноти таких дій існує і в межах власне євроатлантичних структур, однак такого розвитку подій вимагають встановлені правила гри. Загравання самої Росії із західною цивілізацією є лише спробою протиставлення. В результаті Захід фактично провокує в межах євразійського простору внутрішні конфліктотенні процеси, маніпулюючи притаманними для

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

на дискусії у справі можливої участі членів ультраправої партії свободи в новому коаліційному уряді переважає гостра критика й осуд. Лідер згаданої партії здобув собі популярність і голоси серед значної частини австрійського суспільства своїми екстремістськими виступами проти іммігрантів, проти розширення Європейського Союзу на східно-європейські країни і критикою попереднього уряду.

Французька газета Ліберасьйон вважає, що навіть найменше закріплення Гайдера у державних структурах може заохотити до активності інших політичних екстремістів у Центральній чи Східній Європі. Тому цих людей, як вважає французька газета, потрібно вчасно перестерігати перед будь-якими амбіціями.

Інша французька газета, таблоїд Франс Суар пише з цього приводу: коричнева чума знову на марші. Звичайно, веде далі газета, Гайдер — це не Гітлер, як Муссоліні і Франко теж не були Гітлерами. Чи Гайдер і його прихильники є справжніми нацистами, чи лише близькими до таких, це не має значення. Що важливо, підкреслює Франс Суар, так це виступи Гайдера, в яких він проповідує ненависть і расизм, хвалить

досягнення Третього Райху і не соромиться хвалити винахідників концтаборів.

Іспанська газета Ла Вангардія, яка виходить у Барселоні, передбачає, що Австрія не піддасться тискові з боку європейських лідерів і Сполучених Штатів. Вона не відверне приходу до влади вороже налаштованих до іноземців правих радикалів. За словами газети, партія свободи стоїть в опозиції до тих цінностей, які зобов'язують у країнах Європейського Союзу.

Тим часом консервативна європейська преса висловлює дещо відмінні думки. Приміром, британська газета Дейлі Телеграф пише з цього приводу: якщо країни Європейського Союзу мають намір атакувати Відень за дозвіл партії Гайдера зайняти міністерські місця, то як ці країни можуть продовжувати діалог із Лондоном, який дозволив представникам терористичної Ірландської республіканської армії увійти до складу британського уряду? Ніхто, наприклад, не виступає проти присутності комуністів в італійському керівництві, веде далі британський коментатор. Тим часом з вини комунізму в минулому столітті загинуло 80 мільйонів людей. У переслідуванні Австрії, закінчує Дейлі

ВАСИЛЬ ДАРЧУК
ГАЙДЕРПАНИКА

нього протиріччями (Схід-Захід, православ'я-іслам тощо). Зрештою, такий перебіг подій підтверджує позицію Заходу щодо Росії: її вважають провокатором хаосу, а тому намагаються контролювати і впливати на ситуацію, інколи навіть шляхом шантажу і тиску. Така позиція лише сприяє відродженню почуття наддержави («на нас зважає ситий та багатий Захід»), базованого на історичній пам'яті та досвіді, традиції протистояння Історії. В умовах, коли імперія бореться за збереження своєї територіальної цілісності, перебуваючи в стані суспільно-економічної кризи, накопичується прихована небезпека геополітичного вибуху за декількома напрямками:

- *розпад імперії внаслідок внутрішнього сепаратизму неминує призведе до військових конфліктів, локалізація яких буде неможливою, і, з огляду на протистояння різних ціннісних традицій, може загрожувати цивілізаційним зіткненням;*

- *жорстка централізація влади в Росії посилює праворадикальні настрої суспільства та може спричинити в умовах суспільно-економічної кризи конфліктогенну ситуацію на постсовєцькому просторі;*

- *внаслідок проблематичності відтворення біполярного світу в традиційних для Росії межах і формах можлива ситуація «державного шантажу» з боку Росії щодо країн євро-атлантичної цивілізації.*

Таким чином і Росія, і Захід є учасниками однієї «гри», перебіг якої взаємовигідний для обох сторін. Наслідки такого протистояння можуть спровокувати численні конфліктні ситуації. Зацікавленість у збереженні status quo є свідченням своєрідної залежності від протікання конфлікту, що породжує естетичне переживання як певну ціннісну установку на силове вирішення існуючих протиріч.

КРАХ ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА?

Сьогоднішня політична еліта Росії з успіхом демонструє свої потуги відновити сильну державу. В багатьох аспектах такий розвиток подій цілком логічний, оскільки слабка держава становить загрозу свободі у всіх її проявах (зі слабкими і розмовляють інакше). Вона не здатна підтримувати ринкові перетворення, оскільки не існує сили, яка контролює

203

ІГОР
БАЛИНСЬКИЙ
ЕСТЕТИКА
КОНФЛІКТУ
(РОСІЯ І ПРАВИЙ
РЕВАНШ)

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Телеграф, ми бачимо, як ліві сили виграли холодну війну. Зло комунізму витерто з історії, а ми тим часом, за словами газети, до божевілля картаємо себе із приводу нібито фашистського клоуна.

Данська газета Альгемеен Дагблат теж висловлює застереження у зв'язку з реакцією країн ЄС на ситуацію в Австрії. Газета критикує понеділкові рішення країн Європейського Союзу обмежити взаємини з Віднем до мінімуму, хоча ці країни ще навіть не встигли довідатися ні слова про урядову угоду або про склад австрійського кабінету міністрів

Прага, 4 лютого 2000 — Склад нового уряду Австрії, до якого увійшли представники консервативної партії та ультраправої партії свободи, продовжує залишатися у центрі уваги західних коментаторів, як зрештою, і лідерів західних країн. До речі, президент Австрії Клестіль заявив, що він змушений був погодитися на створення нової урядової коаліції, бо в нових виборах ультраправа партія свободи могла б здобути ще більше голосів. Тепер Австрії загрожує скорочення контактів із країнами Європейського Со-

юзу і Сполученими Штатами. Деякі країни, серед них Ізраїль і Бельгія, мають намір відкликати своїх послів з Відня.

Газета Нью-Йорк Таймс досі містила лише коментарі на цю тему. У п'ятницю газета присвятила проблемі Австрії редакційну статтю, в якій зазначає, що австрійці мають право голосувати, за кого вони бажають. Однак, союзники Австрії не зобов'язані підтримувати взаємин із країною, до уряду якої входить партія, що підтримує ксенофобію й нетолерантність. Європейський Союз осуджує расову й етнічну дискримінацію і передбачає засоби боротьби із цими явищами, які вже доправили Європу до тяжких страждань у минулому. Партнери Австрії можуть взяти до уваги нову урядову угоду, відмежувавшись, однак, від нового уряду у Відні, пише на закінчення Нью-Йорк Таймс.

Британська газета Файненшл Таймс, теж у редакційній статті, пише, що примхи Австрії нині викликали кризу в рамках Європейського Союзу. Тепер тут постала проблема — як визначити, що прийнятне і що неприйнятне в політиці уряду тієї чи іншої країни —

ватиме правила гри. Сильна Росія змогла б перейти від дикого до контрольованого капіталізму.

Але держава, яку будує російська еліта, навряд чи буде формуватися на принципах відкритого суспільства. «Вона і надалі використовуватиме відчуття страху, яке з'явилося у людей після вибухів будівель. Вона прагнути узаконити владу держави над особистим життям людей і домагатиметься величчя Росії у світі. Ця влада буде авторитарною та націоналістичною» (5).

Зрештою, інакше і бути не може.

1. Краткая философская энциклопедия. – М.: Издательская группа «Прогресс», 1994.
2. Анцупов А., Шипилов А. Конфликтология. – М.: ЮНИТИ, 1999.
3. Лоренц К. Агрессия. – М.: Издательская группа «Прогресс», 1994.
4. Культурология. XX век. Словарь. – СПб.: Университетская книга, 1997.
5. Сорос Д. Березовский. Путин. Запад // Столичные новости. – №8. – 2000.

ЄВГЕНІЙ БЕРКОВІЧ

© Беркович Е., 2000
Лебедь, 2000, №154-155

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

члена ЄС. Чи прийнятна наявність комуністичної або фашистської чи неофашистської партії? Якщо це буде визначено, пише Файненшл Таймс, тоді члени ЄС мали б домовитися – як реагувати, починаючи, наприклад, від припинення членства і кінчаючи цілковитим виключенням такої країни з Європейського Союзу. Газета вважає, що у випадку Австрії реакція Європейського Союзу була передчасна. Австрія, за словами Файненшл Таймс не порушила жодних норм ЄС, а тим часом країни Союзу близькі до того, щоб втрутитися в демократичні процеси дружньої партнерської країни. Коментатор газети Волл Стріт Джорнел Джекоб Гайльбрунн пише з цього приводу: «Не Гайдер став загрозою для австрійської демократії, а Європейський Союз». Загроза Гайдера, на думку автора, явно перебільшена. Він радше опортуніст, ніж нацист. Він сучасний правий, який виступає за вільноринкову економіку і модернізацію промисловости, а також за боротьбу зі злочинністю. Прихід до влади Гайдера, на думку газети, можливо, є поганою ідеєю, але усунування його від влади недемократичними шляхами може бути ще гіршою справою.

Попри ці стримані відгуки у західній, зокрема європейській пресі серед оглядачів і європейських лідерів переважає, однак, стурбованість і осуд політичних та урядових пертурбацій в Австрії.

Прага, 7 лютого 2000 – Поява нової урядової коаліції в Австрії за участю ультраправої партії свободи продовжує викликати широкі відгуки серед західних коментаторів. Після першої надзвичайно гострої реакції з боку деяких європейських політичних лідерів і газет нині оглядачі дещо поміркованіше аналізують перемогу ультраправих в Австрії.

Американська газета Крісчен Саєнс Монітор містить коментар своєї працівниці Соні Лі з Відня, яка зазначає, що перемога ультраправих поділила австрійське суспільство. Проте вона цитує лідера партії свободи Гайдера, який в телевізійному інтерв'ю, відгукуючись на стурбованість західних лідерів, каже, що не може бути настільки божевільним, аби руйнувати історичний шанс своєї партії свободи, тобто встрявати в безконечні суперечки зі своєю провінцією Каринтія, де він є губернатором. Найгостріша реакція на перемогу

ВАСИЛЬ ДАРЧУК
ГАЙДЕРПАНИКА

БАНАЛЬНІСТЬ ДОБРА, АБО ЯК ІТАЛІЙСЬКІ ФАШИСТИ РЯТУВАЛИ ЄВРЕЇВ

Вступ

Наприкінці літа 1942 р. невелика група італійських дипломатів і вищих офіцерів вирішила врятувати від знищення кілька тисяч євреїв. Більшість цих євреїв жили раніше у Хорватії і втекли у 1941 р. від звірств хорватських фашистів у окуповану італійцями частину Югославії. Там євреї могли жити порівняно вільно і спокійно під захистом королівської італійської армії. Проте в середині 1942 р. їм знову стала загрозувати смертельна небезпека – німці взялися до встановлення в Європі «нового порядку», при якому всі євреї повинні бути депортовані в спеціальні «табори смерті» і там знищені.

Нацисти потребували допомоги своїх союзників, аби знищити шість мільйонів євреїв. Добровільні помічники Гітлера знайшлися серед литовців і латишів, французів і хорватів, угорців і румунів. У серпні 1942 р. німецьке керівництво звернулося до італійського уряду з офіційним проханням видати хорватам євреїв, які втекли від них. Муссоліні погодився, проте його наказ не виконали: кілька італійських дипломатів і військових вирішили євреїв не вида-

ультраправих в Австрії надійшла з боку Бельгії і Франції, стверджує Соня Лі, тобто із країн, де лідери правлячих партій найбільше стурбовані зростанням впливів правих у своїх країнах. Таким чином, веде далі автор, небезпеку з боку Гайдера серйозніше сприйняли за кордоном, ніж у самій Австрії.

Лондонська газета Таймс у недільному виданні із сарказмом відгукується як на особу самого Гайдера, так і на європейську реакцію у зв'язку з перемогою його партії. Напевно, європейські мандарини, яких так роздратовала перемога Гайдера, пише газета, повинні пам'ятати про Курта Вальдгайма (колишнього австрійського президента), який, відмовившись дати пояснення на вимогу цілого хору міжнародного обурення про своє нацистське минуле, лише здобув собі ще більшу популярність серед австрійців. І якщо завтра належить Гайдерові, закінчує Лондон Таймс, то Європа повинна звикнути до цього.

Прага, 8 лютого 2000 – Прихід до влади в Австрії ультраправої партії свободи Йорґа Гайдера і далі викликає широкі відгуки у західній пресі. Коментатори

висловлюють протилежні думки на цю тему. Після першої хвилі осуду з'являються дещо поміркованіші коментарі. Оглядач газети Волл Стріт Джорнел Джордж Мелон критикує президента Клінтона за його заяву у справі дипломатичних санкцій щодо Австрії. Коментатор наводить пояснення радника з питань національної безпеки Сенді Бергера, який підкреслює, що демократія – це не лише вибори, це також спільні цінності. Чи справді, запитує автор коментаря? Приміром, ми бажали б усунути партійне кумівство і корупцію з австрійської економіки, які панували донедавна за правління соціалістів. Нині санкції проти Австрії, на думку коментатора, не можуть служити розв'язкою проблеми.

Прага, 15 лютого 2000 – Серед інших тем західні газети продовжують коментувати міжурядову конференцію країн Європейського Союзу на рівні міністрів закордонних справ у Брюсселі, а також політичні проблеми Австрії у зв'язку із приходом там до влади ультраправих. Коментуючи міжурядову конференцію ЄС у Брюсселі у справі розширення Союзу на центрально-

вати. Змовники почали смертельно небезпечну гру не тільки зі своїм урядом, але й з Гітлером, Гімлером і СС. Відтак під захист італійців потрапили євреї з двох інших окупованих Італією областей – у Греції та на півдні Франції. Усього в трьох зонах італійської окупації мешкало бл. 50 тис. євреїв. Італійці не видали німцям жодного єврея аж до падіння фашистського режиму Муссоліні та капітуляції Італії 8 вересня 1943 р. Історія порятунку італійцями євреїв дає багато приводів поміркувати над «вічними запитаннями» про добро і зло.

«Nulla osta»

Ранком 6 квітня 1941 р. німецькі війська перейшли кордони Греції та Югославії і почали окупацію Балканського півострова. Загреб капітулював 10 квітня, Белград – 12-го, а через шість днів капітулювала Югославія. 27 квітня німецькі війська, подолавши несподіваний опір грецьких і британських збройних сил, ввійшли до Афін. Політична карта Балкан була ґрунтовно змінена. Щоб підтримати авторитет свого друга Муссоліні, Гітлер передав під управління Італії більшу частину Балканського півострова. Колишньої Югославії більше не існувало. Була створена

нова Незалежна держава Хорватія зі столицею в Загребі. Керівник Хорватії «поглавник» Анте Павеліч з перших днів став провадити пронимецьку політику, але жорстокість хорватських усташів вражала навіть німців. У італійську зону окупації на Балкани потекли потоки сербських і єврейських біженців із Хорватії. Австрійський генерал і військовий історик Глайзе фон Горстенау повідомляв 28.06.1941 р.: «За збірними повідомленнями численних німецьких військових і цивільних спостерігачів, усташі виявляють в останні тижні в містах і селах Хорватії цілком божевільну лють». Живих чоловіків, жінок і дітей усташі достоту розрубували на шматки. Цілі села зрівнювали з землею, а їхніх жителів живо спалювали в оборах. Ріки виходили з берегів від кількості вкинутих у них трупів.

Євреї, які потрапили в італійську зону окупації, знаходили там захист від переслідувань німців і хорватів. Але таке порівняно спокійне життя продовжувалося недовго. На зустрічі вищого німецького керівництва у Ваннзеє 20 січня 1942 р. в обстановці найсуворішої таємності був ухвалений план повного знищення єврейського народу, так званий план «Остаточного розв'язання єврейського питання». Навіть італійці, найближчі союзники німців, нічого про

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

і східноєвропейські країни, колишній представник європейської комісії у Вашингтоні Рой Денмен пише в газеті Інтернешнл Гералд Трібюн, що до залучення нових членів Європейський Союз мав би спочатку впорядкувати низку справ усередині своєї структури. Упродовж останніх 50-ти років Європа досягла великих успіхів. Проте ЄС, на думку автора, не може виступати в один голос у справах зовнішньої політики або оборони, а також у справах економіки і фінансів. Ба більше, як вважає автор, новій Європі поки що не вдалося здобути серця і свідомості її мешканців, які розглядають європейські структури як відчужені та бюрократичні й демонструють це, уникаючи участі у виборах до структур Європейського Союзу. Тому залучення 15-ти нових членів до ЄС, як зазначає Денмен, лише погіршило б ситуацію. На його думку, нинішнє обговорення в Брюсселі внутрішніх реформ ЄС ні до чого не допровадить у зв'язку з численними розбіжностями всередині Союзу. Серед іншого він вказує на небажання Великої Британії, Данії і Швеції прилучитися до спільної європейської валюти.

Тим часом коментатор цієї ж газети Реджиналд

Дейл пише, що політична ізоляція Австрії негативно відбивається на політичній стабільності Європейського Союзу. У той час, коли європейські офіційні особи і далі висловлюють стурбованість у зв'язку з приходом до австрійського керівництва правих, багато європейських лідерів уже шкодують з приводу своєї надто імпульсивної реакції два тижні тому. Автор вважає, що двобічні дипломатичні санкції ніскільки не вплинуть на членство Австрії в Європейському Союзі. Він пропонує вимагати від Австрії лише виконання її обов'язків у рамках ЄС, бо, як він пише, «неможливо зігнорувати результат демократично проведених виборів в ім'я демократії».

Британська газета Гардіан висловлює думку, що успіх правої партії свободи Йорґа Гайдера в Австрії не поширить інфекції на інші європейські країни. При цьому автор наводить особливу стурбованість з боку Бельгії, де фламандська сепаратистська партія теж напорогає на обмеженні імміґрації і де її тримають осторонь від влади.

У Франції, зазначає автор, національний фронт, як і австрійська партія свободи, теж виступає із подібни-

цей план не знали, хоча його прийняття радикально змінило перебіг війни і, тим самим, зачіпало інтереси італійців. Тепер ні про яке часткове перемир'я із союзниками не могло бути й мови. «Усе або нічого» – такого характеру набула війна для Гітлера.

Навесні 1942 р. почалася масова депортація євреїв із різних Європейських країн. 26 березня були депортовані перші словацькі євреї, 28-го поїхали на схід перші ешелони з євреями Франції. Між 17 і 20 квітня було цілком спустошене і знищене гетто в Любліні. Надходила черга євреїв із Хорватії.

Князь Отто Бісмарк, онук «залізного канцлера», повірник у справах німецького посольства в Римі, представив 18 серпня 1942 р. в міністерство закордонних справ Італії телеграму Ріббентропа. У телеграмі містилося прохання до італійського уряду допомогти виконати угоду між німецькою і хорватською владою. Угода передбачала «масове переселення» євреїв. Бісмарк пояснив, що мова йде про кілька тисяч осіб.

У приватній розмові з чиновником італійського МЗС д'Аджетто Бісмарк дав зрозуміти, що насправді запропонований захід означає не переселення євреїв на Схід для

примусових робіт, як говорила офіційна версія, а фізичне знищення їх усіх.

Італійський уряд уперше зіштовхнувся з проблемою участі в масових убивствах мирного населення і мусив негайно реагувати. Д'Аджета підготував доповідну записку, у якій виклав прохання Бісмарка і повідомив про його усну інформацію щодо справжньої мети операції. Останнє слово залишалося за Муссоліні. Коли 21 серпня міністр закордонних справ Італії і зять Муссоліні Ціано представив йому скорочений варіант записки д'Аджети, дуче, не довго думаючи, написав своїм крупним почерком резолюцію: «nulla osta» («не заперечую»). Ця резолюція означала смертний вирок для тисяч хорватських євреїв. Для дуче політичні наслідки цього рішення в той момент не були ще цілком ясними. Зате фаховим дипломатам і військовим ці наслідки бачилися точніше.

Повірник у справах італійського посольства в Загребі Раффаеле Казетано повідомляв у Рим уже наступного дня, 22 серпня, що євреї будуть відправлені в спеціальних поїздах у табори смерті в Польщі. Він повідомляв також, що представник Ватикану в Загребі клопотався про припинення депортації, але безуспішно. Казетано повідомляв

207

ЄВГЕНІЙ
БЕРКОВИЧ
БАНАЛЬНІСТЬ
ДОБРА, АБО ЯК
ІТАЛІЙСЬКІ
ФАШИСТИ
РЯТУВАЛИ ЄВРЕІВ

ми гаслами, хоча й вона не має підтримки навіть з боку правих партій

Прага, 1 березня 2000 — Поряд з іншими актуальними темами західні оглядачі широко коментують понеділковий [28 лютого] відхід Йорґа Гайдера з посади голови партії Свободи, яка увійшла до складу нинішньої урядової коаліції Австрії. Гайдера засуджують за його пронацистські заяви й екстремістську позицію щодо іммігрантів. Деякі країни Європейського Союзу оголосили дипломатичні санкції проти Австрії за участь в уряді партії свободи, до минулого понеділка очолюваної Гайдером. Назагал оглядачі висловлюють скептицизм у зв'язку з відходом Гайдера з посади голови партії, вважаючи, що він продовжуватиме впливати на її політику.

Британська газета Файненшл Таймс у редакційній статті висловлює думку, що навряд чи хто-небудь вірить у великодушність Гайдера у зв'язку з його відходом з посади голови екстремістської партії. На думку газети, це був цинічний крок — відмежувати себе від непопулярних рішень в австрійському уряді, готуючи

для себе позицію для можливого здобуття посади президента в майбутньому. Гайдер, як вважає британська газета, продовжуватиме контролювати свою партію. Цей крок лише демонструє, веде далі Файненшл Таймс, що Гайдер — хитрий політичний маніпулятор, який намагатиметься використати міжнародний осуд на власну користь. Тепер ця ситуація поставила Європейський Союз перед дилемою: як уникнути зростання популярності Гайдера.

Інша британська газета — Гардіан — називає Гайдера майстром несподіванок. Ніхто не очікував його відходу з посади голови партії свободи. Він заявив, що залишиться губернатором своєї провінції Каринтії і не бажає, щоб його вважали закулісним канцлером. Проте, як пише газета, цей крок не означає кінця зусиль Гайдера зайняти пізніше керівну посаду. Газета висловлює стурбованість у зв'язку з цим, зазначаючи, що Гайдер налякав решту Європи своїми неонацистськими заявами, хоча він і не має військ і не висуває територіальних претензій до сусідніх країн.

Газета Волл Стріт Джорнел у редакційній статті під назвою «Гайдер іде в підпілля» пише, що партія сво-

і про одну символічну фінансову подробицю. Німці і хорвати домовилися про компенсацію витрат на депортацію – майно депортованих залишається хорватам, а хорвати виплачують німцям 30 марок за кожного депортованого єврея. Для італійців не могла залишитися непоміченою прозора аналогія з юдиними тридцятьма срібляками.

Італійський опір

У Італії знайшлися люди, що вирішили діяти. Одним із перших був граф Пітрмархі, відповідальний співробітник італійського МЗС. Пітрмархі мав достатньо повну інформацію про те, що відбувається. Завдяки роботі у відділі оборонної промисловости МЗС він був пов'язаний із багатьма впливовими діловими людьми. І в міжнародних питаннях він міг одержувати відомості «із перших рук» – його сестра була заміжня за послом Італії в Берліні. Через тиждень після рішення дуче про видачу євреїв Пітрмархі вирішив щось вчинити, аби не допустити видачі. Він записав у своєму щоденнику: «Я запросив Кастеллані, котрий служить офіцером зв'язку Другої армії, і обговорив із ним, як можна запобігти видачі німцям євреїв, що втекли під захист нашого прапора». Друга армія контр-

олювала зону італійської окупації Югославії, і під її захистом перебували хорватські євреї.

У армії також були люди, які прийняли подібне рішення. Вже 27 серпня, незалежно від Пітрмархі, полковник Ціліані підготував для Бюро цивільних справ при штаб-квартирі Шостого армійського корпусу доповідну записку «Про становище євреїв», у якій говориться: «Наша спільна діяльність була спрямована на те, щоб дозволити євреям жити по-людськи. Неможливо видати євреїв німцям, бо це означало б зраду щодо тих, хто нам довірився».

Повернувшись із Рима, Кастеллані зустрівся з командувачем Другою армією генералом Роатта й обговорив з ним проблему видачі євреїв. Роатта також вважав, що видача євреїв хорватам неможлива. Залишалось питання, як можна було оминати наказ дуче.

Найкращою тактикою в цій ситуації було б нічого не робити. Італійська бюрократія в таких справах по праву вважається неперевершеною. Недарма словосполучення «італійський страйк» стало крилатим. Але рано чи пізно треба було доповідати верховному командуванню про вжиті заходи.

22 вересня генерал Роатта направив у Рим відповідь,

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

боди залишається під впливами Гайдера. Він лише намагається уникнути світла прожектора, під яким опинився. Тепер, як вважає газета, Європейський Союз потрапив у дещо складнішу ситуацію, коли під осудом – не окремий політик, від якого невідомо чого можна очікувати, а партія, яка представляє майже третину виборців країни.

Коментатор німецької газети Зюддойче Цайтунг Петер Мюнх зазначає, що Гайдер без сумніву відійшов зі своєї посади голови партії свободи під зовнішнім тиском. Він ніде не знайшов підтримки поза межами Австрії, крім країни-парії Югославії, де режим Мілошевича висловив йому солідарність і підтримку. На думку коментатора, Гайдер не належить до людей, готових визнати поразку в подібній ситуації. Тому завдання країн Європейського Союзу – пильно стежити за дальшими діями Гайдера.

Газета Вашингтон Пост вважає, що відхід Гайдера не внесе драматичних змін у політику Австрії. Гайдер відійшов, щоб уберегти від удару свою партію. Як і Зюддойче Цайтунг, газета вважає, що Європейський Союз повинен простежити за розвитком подій в Ав-

стрії, тобто простежити не лише дальші кроки Гайдера, а найперше кроки його партії.

Прага, 2 березня 2000 – Західні оглядачі продовжують коментувати відхід Йорга Гайдера з посади голови партії свободи, яка разом з народною партією створила урядову коаліцію Австрії. Пронацистські виступи Гайдера викликали обурення серед низки лідерів Європейського Союзу і послужили причиною дипломатичних санкцій проти Австрії. Відхід Гайдера з посади голови екстремістської партії свободи газета Нью-Йорк Таймс, як і низка інших західних газет, вважає тактичним кроком, який не змінює суті політики партії. На думку газети, Гайдер і надалі буде домінуючою фігурою у расистській партії свободи, яка тим часом залишається вирішальною силою в теперішній австрійській коаліції. Як вважає газета, відхід Гайдера не вирішує проблеми і є явно недостатнім для виправлення ситуації.

Ірландська газета Айріш Таймс підтримує дипломатичні санкції Європейського Союзу у зв'язку з участю в урядовій коаліції Австрії партії свободи. Проте

де повідомляв про свій наказ виявити приблизно 3 тис. єврейських біженців. Це повинно було б стати першим кроком до їхньої видачі хорватській владі. На щастя, Роатта не був тим генералом, який тільки підпорядковується будь-якому наказові і слухняно його виконує. У своїй відповіді він вважав можливим навести аргументи проти видачі євреїв: «На мій погляд, видача євреїв німцям або хорватам зашкодить нашому престижеві, тому що ми, нехай тільки з тактичних міркувань, узяли їх під свій захист. Це зробить негативний вплив на збройні загони добровільної сербської міліції «четників», що могли б повірити, наче ми їх так само одного чудового дня можемо видати в руки усташів».

Генерал Роатта знайшов серйозний аргумент, який мав військове значення. «Четники» допомагали італійцям утримувати порядок на окупованих територіях. Для сербів-«четників» хорватські усташі представляли таку ж смертельну небезпеку, як і для євреїв.

Були деякі об'єктивні обставини, що полегшували змовникам захист євреїв. У центрі фашистської Італії існував відчутний вакуум влади. Дуче був тяжко хворий і не міг так, як колись, контролювати виконання своїх наказів. Гро-

мізка бюрократична машина Італії стала ще повільнішою. Відомі випадки, коли Римський папа більше дев'яти місяців чекав відповіді на своє послання до італійського уряду. За таких умов Друга армія могла ще довгий час не боятися перевірок того, як виконується наказ дуче. Але бездіяльність італійської влади не збирався довго терпіти Гітлер. Не давали забути про євреїв в Італії і хорватські фашисти. 25 вересня Гітлер при райхсміністрі іноземних справ Ріббентропі та фельдмаршалі Кейтелі прийняв поглавника Незалежної держави Хорватія Павеліча. Павеліч заявив Гітлерові, що «єврейське питання» у Хорватії практично вирішене, проте залишаються незачепленими «єврейські центри» під італійським захистом. Ріббентроп нагадав про наказ дуче («nulla osta» від 21 серпня 1942 р.), але зауважив, що «створюється враження, наче Друга армія проводить свою власну політику». У цьому питанні райхсміністр іноземних справ був недалекокий від істини. Гітлер сказав, що сподівається незабаром зустрітися з дуче й усе з ним обговорити.

Фюрер доручив підготувати йому доповідь про ситуацію з італійськими євреями. Доповідна була готова вже 1 жовтня. Доповідь підтверджувала наявність італійського

ЄВГЕНІЙ
БЕРКОВИЧ
БАНАЛЬНІСТЬ
ДОБРА, АБО ЯК
ІТАЛІЙСЬКІ
ФАШИСТИ
РЯТУВАЛИ ЄВРЕІВ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

газета зазначає, що досі двобічні санкції країн ЄС проти Відня не дали бажаних результатів і не підірвали позицій Гайдера і його партії. Однак, на думку Айріш Таймс, тиск з боку партнерів Австрії — країн Європейського Союзу — може врешті допровадити до розпаду нинішньої коаліції і втрати партією свободи її позицій, що стало б розв'язком проблеми.

опору і називала головних його учасників, у тому числі генерала Роатту.

Під німецьким тиском

Ріббентроп почав енергійно діяти. Його посланник прибув до Рима, щоб на місці придивитися події. Наступного дня міністр закордонних справ Ціано просив Верховне командування повідомити, «які накази були віддані для видачі євреїв німцям» (Ціано написав саме «німцям», хоча в наказі дуче говорилося про видачу хорватам). Почалася зрозуміла чиновнича метушня. Верховне командування дало запит Другій армії. Італійське МЗС зажадало інформації від офіцера зв'язку Кастелані. Відповідь Другої армії була не цілком щира: «Ніяких наказів про видачу євреїв німцям ми не одержували». Але тактика мовчазного саботажу під дедалі сильнішим німецьким тиском більше себе не виправдовувала. Німці вимагали негайних дій.

Для зміцнення німецької позиції в Рим прибув керівник СС Гімmlер. Його зустріч із Муссоліні відбулася 11 жовтня 1942 р. У розмовах з Муссоліні Гімmlер, як завжди, брехав, що євреї повинні бути депортовані на Схід тільки для того, щоб запобігти актам саботажу. Гімmlер визнав,

що в Росії німцям довелося розстріляти певну кількість євреїв, чоловіків, жінок і дітей, але тільки тому, що вони нібито працювали на партизанів. Ув'язнювати євреїв у концтабори треба, аби змусити їх, нарешті, працювати. Плани «остаточного розв'язання єврейського питання» німці від своїх італійських союзників ще старанно приховували.

Пітромархі записав у своєму щоденнику 14 жовтня 1942 року: «Німці показують свою звичну зарозумілість. Вони багато разів повторювали свої вимоги видати їм євреїв із Хорватії і заявили, що їм відомо, наче командування Другої армії ще ніякого наказу про це не одержало».

Під безперервним тиском німців і хорватів італійське Верховне командування 28 жовтня 1942 р. наказало Другій армії інтернувати (ув'язнити у спеціальному таборі) усіх євреїв на окупованій на Балканах території та розділити їх на дві групи: хорватських євреїв і євреїв, котрі претендують на італійське громадянство. Це повинно було стати першим кроком до видачі хорватських євреїв німцям.

Наказ про інтернування викликав відверто ворожу реакцію в італійських військах. Зберігся приватний лист командувача батальйоном Другої армії, у якому говориться: «Концентрування є першим кроком до видачі євреїв хор-

УРЯДОВА КРИЗА В ІТАЛІЇ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ ДЛЯ ЄВРОПИ

210

ватам, котрі відтак видають їх німцям. Німці навіть не намагаються приховувати, що їхня мета – насильницьке знищення цілого народу... Італійська армія не повинна подібними справами бруднити руки». Думка, що співробітництво з німцями в знищенні євреїв послабить позицію Італії та принизить її престиж, була широко розповсюджена серед офіцерів. Але для рішучої зміни становища уряду і, насамперед, самого Муссоліні, цього було недостатньо.

Італія не бере участі в «остаточному розв'язанні»

Останнім аргументом, що схилив терези на користь табору «Пітромархі-Роатта», був «Доповідь про хорватів» генерала карабінерів Пієхе, поданий дуче 1 листопада 1942 року. Генерал карабінерів в італійській ієрархії займав важливе місце, а Пієхе до того ж користувався особливою довірою Муссоліні і начальника генерального штабу Каваллеро. У доповіді Пієхе категорично стверджується, що хорвати винні в масових знищеннях євреїв і сербів. Крім того, генерал Пієхе повідомив, що йому стало відомо про плани німців знищити всіх депортованих євреїв у спеціальних газових камерах, обладнаних безпосередньо в поїздах. Це був, нарешті, той надійний доказ, який можна було

показати дуче. На збереженій телеграмі є спеціальний штампель, який свідчить, що дуче з текстом ознайомлений.

Сам генерал Пієхе був глибоко вражений тим, що йому стало відомо, і вважав за необхідне підсилити свої докази. 14 листопада він надіслав у Рим нову доповідь, у якій сказано: «Рішення про видачу євреїв означало б для них смертний вирок і призвело б до дуже несприятливих коментарів як у наших військах, так і серед православного і мусульманського населення, яке боїться, що в майбутньому може зазнати таких же дій, хоча сьогодні знаходиться під захистом нашого прапора». Копія доповіді опинилася в штабі Другої армії, командування якої ще раніше прийшло до подібних висновків. Не останню роль для італійського уряду зіграла й думка Ватикану. І хоча є серйозні підстави дорікати Католицькій Церкві за пасивність у часи масового знищення євреїв у Європі, щодо захисту хорватських євреїв Святий престол зайняв доволі визначену позицію. 5 листопада 1942 р. граф Ціано одержав від свого посла у Ватикані повідомлення, де говорилося, що Ватиканові стало відомо про вимогу німців видати їм 2 або 3 тисячі євреїв, серед котрих було чимало старих, жінок і дітей. Ватикан звертається до міністра закордонних справ

ЄВГЕНІЙ
БЕРКОВИЧ
БАНАЛЬНІСТЬ
ДОБРА, АБО ЯК
ІТАЛІЙСЬКІ
ФАШИСТИ
РЯТУВАЛИ ЄВРЕЇВ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Програму веде Єлена Коломійченко, беруть участь: журналістка Єлена Харітонова (Відень), кореспондент Радіо Свобода в Парижі Семьон Мірський, кореспондент Радіо Свобода в Римі Іріна Стоїлова.

Єлена Коломійченко: В Італії урядова криза. 57-й після II Світової війни лівоцентристський уряд Італії на чолі з прем'єр-міністром Массімо Д'Алема – екс-комуністом, увечері в середу [19.04.2000] пішов у відставку. Президент Італії Карло Чампі відставку прийняв і тепер веде переговори з можливими претендентами на посаду нового прем'єра країни про формування такого уряду. (...) Моє перше питання в Рим: чому результати регіональних виборів у минулу неділю в 15 італійських провінціях стали причиною нової урядової кризи?

Іріна Стоїлова: Криза почалася з того, що правляча лівоцентристська коаліція зазнала явної поразки на виборах у місцеву адміністрацію у неділю. Про це свідчать цифри з 15 областей: кандидати очолюваного Сільвіо Берлусконі правоцентрис-

тського блоку здобули перемогу в 8 областях. Для порівняння, у 1995 р. співвідношення було: 9 областей на користь лівих сил і 6 на користь правоцентристів. Тобто, співвідношення обернулося на користь правих. У правоцентристську коаліцію входять крім партії самого Берлусконі «Вперед Італія» також партія «Національний Альянс» Джанфранко Фіні і невеличка партія, що є одним із спадкоємців раніше потужної єдиної партії християнських демократів. В успіху коаліції на виборах велику роль зіграв і союз із «Північною Лігою» Умберто Боссі. З її допомогою в північних областях Італії успіх правих перетворився в справжній триумф, наприклад, у Мілані кандидат правих сил набрав майже 63% голосів, а його конкурент біля 33%, тобто в два рази менше. Схожі результати були у всій північній частині Італії, а в національному масштабі співвідношення сил виявилось теж не на користь правлячої коаліції, яка набрала 45% проти 50 у правих. Це дало опозиції підстави стверджувати, що уряд більше не може вважатися легітимним.

Перший уряд Д'Алеми прийшов до влади в 1998

Італії з проханням по змозі відмовитися від видачі цих людей.

Становище на фронтах II Світової війни до осені 1942 року ставало для Німеччини та її союзників дедалі тривожнішим. На початку листопада британська Восьма армія під командуванням генерала Монтгомері розбила війська Роммеля в Північній Африці. 8 листопада британські й американські частини висадилися в Марокко та Алжирі. Майже одночасно 11 листопада перейшли в наступ совецькі війська під Сталінградом і оточили Шосту армію фельдмаршала Паулюса. Цей період можна сміливо назвати поворотним пунктом війни, і вище італійське командування не могло цього не відчувати.

17 листопада 1942 р. в Римі відбулася зустріч Муссоліні з генералом Роатта. Командувач Другою армією повторив свої аргументи проти видачі євреїв. Найважливішим із них був доказ: «Це несумісно з честю італійської армії». Багато аргументів дуче вже чув і раніше, але тепер становище у світі змінилося. Муссоліні скасував своє рішення «nulla osta». За новим наказом дуче всі євреї в окупованій італійцями частині Хорватії повинні бути інтерновані в загальний табір і залишатися під захистом іта-

лійських військ. Вимоги хорватської сторони про видачу євреїв відхиляються. Італія офіційно відмовилася брати участь у знищенні євреїв Європи.

Приклад Італії в багатьох відношеннях не має аналогів в історії II Світової війни. Жодний із союзників нацистської Німеччини так не вчинив.

Вірно, що Румунія в жовтні 1942 р. раптом призупинила депортацію євреїв із країни, але румунська Друга армія немилосердно переслідувала і знищувала євреїв на півдні Росії [при докладнішому розгляданні карти ми помітимо, що йдеться про територію України. – Прим. ред.] в окупованих румунами зонах. Навіть такий переконаний кат, як Мартін Лютер, який керував антиєврейським відділом гітлерівського міністерства закордонних справ, називав дії румунської влади «незаконними і дикими».

Болгарське керівництво також відмовилося в березні 1943 р. видавати «своїх» євреїв, тобто євреїв із «старої» Болгарії, проте євреї з болгарських окупаційних зон у Фракії і Македонії, а також євреї-іноземці були без усяких протестів видані в руки СС.

Угорський правитель адмірал Горті, котрий носив титул «регента», чітко відрізняв угорських євреїв, що, як він ка-

року не шляхом виборів, а внаслідок зміни співвідношення сил у самій лівій коаліції, що призвело до відставки уряду Романо Проді. Тому останні вибори розглядалися майже як іспит, референдум за або проти уряду, і після неуспіху відставка уряду стала просто неминучою. Насамперед, з точки зору громадської думки, хоча закони і Конституція не зобов'язували прем'єр-міністра піти зі своєї посади. (...)

Єлена Коломійченко: Багато коментаторів кажуть, що результати цих виборів свідчать про те, що Італія рухається до децентралізації управління. Семьон Мірській, запитання до Вас: як ЄС реагує на цю кризу в Італії? Чого очікує, особливо з огляду на санкції проти Австрії, санкції, поки ще не зняті, а ми тільки-но чули від Іріни Стоїлової, що Умберто Боссі, якого можна назвати ледь не «двоюрідним братом» Гайдера, через котрого і відбувся увесь цей скандал, може ввійти в новий правий уряд?

Семьон Мірській: Коли в лютому цього року, за кілька місяців до кризи, про яку ми сьогодні говоримо, канцлер ФРН Шрьодер заявив, що в разі

приходу до влади в цій країні популістських партій позиція Європи щодо Риму буде точнісінько такою ж, як і у щодо Відня, ці слова німецького канцлера викликали дуже гнівну відсіч італійського уряду. Чому? По-перше, італійський «Національний Альянс» має репутацію респектабельності навіть у значної частини італійських лівих. По-друге, Італія має в Європі зовсім інший кредит довіри, аніж маленька Австрія. І усе ж, може, не варто недооцінювати небезпеки, яку може накликати на себе Італія у разі приходу до влади, скажімо так, не найпоміркованіших осіб із лав «Національного Альянсу». Може, варто нагадати, що в ньому є елементи створеної у свій час Джордже Аміранто партії, яка називалася Італійський соціальний рух – неофашистської партії, додаю, що онука основоположника італійського фашизму Муссоліні також є членом названого руху. Отож Європа, принаймні голосом канцлера Шрьодера висловилася проти того, що сталося зараз, іще до того, як в Італії пройшли регіональні вибори. Є факти і з ними треба рахуватися.

Єлена Коломійченко: Джанфранко Фіні, про яко-

http://www.ji-magazine.lviv.ua http://www.ji-magazine.lviv.ua

УРЯДОВА КРИЗА В
ІТАЛІЇ ТА ЇЇ
НАСЛІДКИ ДЛЯ
ЄВРОПИ

зав, «такі ж угорці, як ви або я», від іноземних євреїв, яких він без вагань видавав німцям для знищення.

Італійці взяли під свій захист усіх євреїв на окупованих землях, не чинячи різниці між «своїми» і «чужими». П'єр Лаваль, прем'єр-міністр французького маріонеткового уряду у Віші, заявив італійському послу в січні 1943 р.: «Я розумію Ваші зусилля щодо порятунку євреїв з італійським громадянством, але не можу втямити, чому Ви рятуєте також іноземних євреїв». Цього не могли тоді зрозуміти й німці.

Після капітуляції Італії у вересні 1943 р. німці не знайшли в таборах інтернування жодного єврея. Італійські війська, повертаючись на батьківщину, узяли чимало євреїв із собою, іншим дозволили сховатися в горах або поплисти морем до Америки чи Палестини.

Греція

У квітні 1941 р., незважаючи на героїчний опір, Греція була окупована фашистами і поділена на 3 зони: Болгарія контролювала Фракію і Македонію, німці зайняли стратегічно важливу область на кордоні з Туреччиною, італійці отримали решту материкової Греції та майже усі її острови.

У Греції до II Світової війни мешкали близько 80 тис. євреїв, більшість із яких – понад 50 тис. – жили в місті Салоніки, що належало, на лихо, до німецької зони окупації. Єврейська громада Салонік була однією з найбільших і найстаріших у Європі. Майже всі євреї Салонік загинули в Освенцимі. Для депортації євреїв німці застосовували, як і усюди, силові методи: облави, арешти.

Але була і певна новина: євреїв змушували обмінювати свої гроші на спеціальні дорожні чеки, призначені, начебто, для придбання землі в Польщі. Німцям вдалося намалювати таку барвисту картину майбутнього життя, що багато євреїв добровільно реєструвалися для майбутньої депортації.

Всі євреї Фракії і Македонії були видані німцям болгарською владою і загинули в газових камерах.

З італійської зони окупації, незважаючи на наполегливі вимоги німецьких спецслужб, не був депортований жоден єврей. Ба більше, італійці зуміли вивезти із Салонік 350 євреїв, котрі мали італійське громадянство, і, тим самим, врятувати їх від гарантованої смерті. Тисячі грецьких євреїв почували себе в безпеці під захистом італійського прапора.

213

ЄВГЕНІЙ
БЕРКОВИЧ
БАНАЛЬНІСТЬ
ДОБРА, АБО ЯК
ІТАЛІЙСЬКІ
ФАШИСТИ
РЯТУВАЛИ ЄВРЕЇВ

го ви згадали, вважається м'якшим у змісті своїх правих висловлювань політиком, аніж Умберто Боссі. Тепер я звертаюся у Відень до Єлени Харітонової. 19 квітня Йорг Гайдер, колишній лідер партії свободи, погрожував ЄС, що його країна може вийти з союзу, якщо будуть продовжуватися санкції. Раніше йшлося про те, що не варто сплачувати внесків у ЄС. Як ви гадаєте, Єлено, чи не може бути так, що можливий прихід до влади правого уряду за участю радикальних малих партій, у тому числі «Ліги Півночі», можна вважати підтримкою для Гайдера?

Єлена Харітонова: Я гадаю, що це безумовно так, і що реакція на італійські події, звичайно, пов'язана із кризою австрійських стосунків із ЄС. Газета *Ді Прессі* написала про те, що на півночі Італії відбувається «гайдеризація» населення. А це значить, що там зростає вплив його політики й ідей, адже він є керівником прикордонної з Італією провінції. Вчора увечері [20.IV], відклавши усі інші новини, австрійське телебачення в двох головних інформаційних програмах говорило про новий вис-

туп Гайдера і передало інтерв'ю з ним. Гайдер у цьому інтерв'ю пропонував своєму урядові офіційно звернутися в ЄС із вимогою, як він висловився, «негайно скасувати абсолютно необґрунтовані санкції проти Австрії» і сказав, що «коли Європа цього не зробить, то Австрії треба буде добре подумати про те, що вона забула в ЄС, і, принаймні, перестати сплачувати туди членські внески».

Причому, обґрунтовуючи свою позицію, Гайдер підкреслив, що тепер в Італії от-от прийде до влади права коаліція, а відтак і ЄС, і соціалістам, що намагаються в ньому верховодити, треба добряче поміркувати: а чи не розвалиться цей союз, якщо й далі вони намагатимуться диктувати іншим свою абсурдну політику. Питання ведучого програми про президента Франції Ширака, котрий, як відомо, аж ніяк не соціаліст, Гайдер із властивою для нього безпardonністю відразу ж відфутболів: «Ширак у юності брав участь у соціалістичному русі, у душі він, звичайно, дотепер соціаліст». Треба сказати, що це інтерв'ю притихлого свого часу Гайдера показало, що він уже збадьорився, а також, яку

Франція

У червні 1940 р. Франція капітулювала перед Німеччиною і була поділена на 2 частини – окуповану німцями північну зону зі столицею в Парижі і формально незалежну південну – із головним містом Віші. У північній частині депортацією та знищенням євреїв займалися есесівці і люди з команди Айхмана. Від уряду у Віші німці вимагали видати їм усіх євреїв, котрі там мешкали. Французьке керівництво намагалося зберегти видимість суверенітету і чинило спротив видачі євреїв – французьких громадян. Зате щодо іноземних євреїв французька поліція діяла нещадно і вкрай оперативно. Тільки в липні 1942 р. в результаті масових облав були передані німцям біля 9 тис. іноземних євреїв.

Проте в листопаді 1942 р. Франція була повністю окупована німецькими й італійськими військами, і французька поліція втратила право самостійних дій. Італійці контролювали зону на південному сході Франції – від швейцарського кордону на півночі до Марселя на півдні. І тепер вони відповідали за долю євреїв, котрі там zostалися. Італійська окупаційна влада не поспішала видавати євреїв німцям. Ба більше, коли французьке керівництво зажада-

ло, щоб євреї носили жовті зірки Давида, італійці скасували це розпорядження.

Вимоги німців ставали дедалі наполегливішими. Для Гітлера знищення євреїв стало одним з найважливіших завдань війни. Ця маніакальна ідея не покидала його до кінця. За кілька днів до свого самогубства, у квітні 1945 р., коли Третій Райх достоту розсипався під ударами союзників, Гітлер сказав у своєму берлінському бункері, що «світ буде вічно вдячним націонал-соціалізові за те, що я звільнив Німеччину і Центральну Європу від євреїв». Зрозуміло, що фюрер не міг стерпіти непокори своїх союзників у такому принциповому питанні. Для посилення натиску на Муссоліні в Рим був скерований райхсміністр іноземних справ Ріббентроп.

Зустріч дуче з Ріббентропом відбулася 25 лютого 1943 р. В ній брали участь міністр закордонних справ Італії Бастініні, італійський посол у Берліні Альфієрі та німецький посол у Римі Макензен. На порядку денному стояло чимало питань. Обговорювалося становище на Східному фронті, справи в Югославії, у Північній Африці. Нарешті, Ріббентроп перейшов до єврейської теми. Він підкреслив, що Німеччина надає звільненню Європи від євреїв першоряд-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

роль у ЕС може зіграти прихід до влади в Італії Берлусконі. Як пише сьогодні газета *Ді Прессі*, теперішній італійський уряд не зміг знайти відповіді на головні проблеми країни: безробіття, перевантаження суспільства податками, наплив нелегальних іммігрантів, і в блоку Берлусконі з'явився гарний шанс розв'язати їх, якщо він прийде до влади. Але що робитимуть французький президент Ширак і німецький канцлер Шрöder із тим, що разом із Берлусконі до влади може прийти «Північна Ліга» Умебрто Боссі і «Національний Альянс» Джанфранко Фіні, тобто, на думку газети *Ді Прессі*, дві набагато ультраправіші партії, ніж партія Гайдера? Тобто, події в Італії показують, що у втомленої від соціалізму Європи починається поворот управо, але яким чином ЕС буде справлятися з ультраправими рухами – відповіді поки що немає.

Елена Коломійченко: Пане Мірській, чи не думаєте ви, що перші кроки уряду Австрії і тенденції на виборах в Іспанії та Греції, де традиційно правлять ліві, а зараз праві одержали стільки ж голосів, скільки й соціалісти, а тепер от ще й Італія – ото ж, чи

не думаєте Ви, що все це означає зсув вправо і на загальноєвропейському рівні, особливо якщо врахувати вибори в Європарламент, де також перемогли праві партії, що це означає в перспективі найближчих років, і як на це можуть відреагувати такі країни, як Франція і Німеччина, де сьогодні при владі соціал-демократи?

Семьон Мірській: Зсув управо, безсумнівно спостерігається, але вважати, що це – тенденція назавжди або надовго, було б наївно. Близько року тому ми говорили про те, що Європа «рожевіє», сьогодні ми кажемо, що рожевий колір поступово сходить з політичної карти Європи, і вона правішає. Насправді, це просто коливання політичного маятника – то вправо, то вліво, і, зрозуміло, періодично маятник перебуває в центрі між двома крайніми точками. Я гадаю, що перший урок такий, і цього не можна не зауважити. Другий урок: я пригадав знамениту фразу Генрі Кіссінджера, сказану багато років тому; «Ізраїль – єдина з відомих мені країн, у котрих немає зовнішньої політики, тому що її цілком заміняє внутрішня». У Європі на наших очах йде зворотний про-

ної ваги. На жаль, сказав Ріббентроп, деякі італійські військові недооцінюють зусилля німецької сторони депортувати євреїв на Схід. У окупованій італійцями південній частині Франції розпорядження німецької влади відверто саботують. Муссоліні не погодився з цими закидами і сказав, що вбачає тут інтриги французького керівництва та його бажання посварити німців з італійцями. Відтак дуче обіцяв Ріббентропові вжити належних заходів. Проте конкретного рішення прийнято не було.

Ріббентроп провів у Римі чотири дні, і доклав багато зусиль до того, щоб італійці провадили щодо євреїв ту ж політику, що й німці. Нацистам дуже хотілося втягти італійців у свої злочини. І справа була навіть не в кількох десятках тисяч євреїв, котрі перебували під захистом італійської армії. Це була «крапля в морі», у порівнянні із знищеними німцями мільйонами. Гітлер не міг допустити, щоб у Європі з'явився прецедент непокори і які-небудь інші країни наслідували італійський приклад і стали захищати євреїв.

Наприкінці лютого Ріббентроп направив італійцям ноту з вимогою виконати усі вимоги німецького керівництва стосовно євреїв на окупованих територіях. Не отримавши

ясної відповіді, Ріббентроп наказав своєму послу в Римі Макензену зустрітися з Муссоліні та домогтися усунення Верховного командування італійської армії від участі в акціях проти євреїв у Франції. Дуче пропонували прийняти одне з трьох рішень: або «єврейським питанням» в італійській зоні будуть займаються французькі поліцейські; або незалежні від армії цивільні італійські поліцейські, котрі діятимуть за німецькими інструкціями; або, врешті, німецькі війська і СС разом із французькими поліцейськими самі, без італійців, завершать всі операції проти євреїв. Німецькому послу було доручено передати, що Берлінові урвався терпець і він вимагає негайних дій. Настали критичні дні для всіх євреїв, що перебували під італійським захистом, дні.

Макензен отримав авдієнцію в дуче 17 березня 1943 р. і залишився задоволений результатами бесіди. Він повідомляв у Берлін, що дуче прийняв перше рішення, запропоноване Ріббентропом: депортувати євреїв доручалося французьким поліцейським.

План Бастіаніні

Муссоліні не вперше приймав рішення, яке означало неминучу смерть для десятків тисяч євреїв. І не вперше

215

ЄВГЕНІЙ
БЕРКОВИЧ
БАНАЛЬНІСТЬ
ДОБРА, АБО ЯК
ІТАЛІЙСЬКІ
ФАШИСТИ
РЯТУВАЛИ ЄВРЕЇВ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

цес – проблеми, здавалося б, чисто внутрішньополітичні стрімко перетворюються на проблеми зовнішньої і навіть світової політики. Ми бачили це на прикладі Австрії і тепер бачимо на прикладі Італії. Минулися часи, коли та або інша проблема була чисто внутрішньополітичною справою. Це, по-моєму, ще один важливий урок.

[Сайт «Свободи» www.svoboda.org]

людям із його оточення вдавалося його переконати. Саме тим цього разу виявився новий міністр закордонних справ Бастіаніні, котрий заступив на цій посаді зятя Муссоліні Ціано. Щоденники співробітника МЗС Пітромархі зберегли слова, сказані Бастіаніні дуче ввечері того ж дня – 17 березня 1943 р. «Наш народ знає, яка доля очікує євреїв, якщо ми їх видамо німцям», – сказав міністр. «Вони усі загинуть у газових камерах, включаючи літніх жінок і дітей. Тому ми не хочемо дозволити, щоб подібні жорстокості чинилися за згодою наших людей. І Ви, дуче, теж не повинні давати свою згоду. Чому Ви хочете взяти на себе відповідальність за чужі злочини і повторюєте свої старі помилки».

Це були мужні слова. Непередбачуваний і вибуховий характер дуче був добре знаний його наближеним. Цього разу було схоже, що Муссоліні сумнівається. «Але ж я обіцяв Макензену дати військовим наказ і запевнив, що нічого цього разу не зірветься», – нагадав він. Бастіаніні відповів: «З Вашого дозволу говорити з Макензеном буду я». «Домовилися», – полегшено сказав дуче. У своїх спогадах, виданих після війни, Бастіаніні пише, що Муссоліні при цих словах навіть розсміявся, уперше за кілька тижнів –

останнім часом його постійно мучили божевільні болі в шлунку.

Наступного дня Бастіаніні направив послам Італії в Парижі й у Віші копію наказу італійського військового командування, у якому підкреслювалося, що французька влада в окупованих Італією областях не повинна нічого чинити проти євреїв. Всі акції, пов'язані з євреями, відносяться винятково до компетенції італійських військових. Це було прямо протилежно тому, що дуче обіцяв Макензену. Перед Бастіаніні стояла, здавалося, нерозв'язне завдання: як поєднати дві протилежні думки. Але він знайшов вирішення цієї «квадратури кола».

Вранці 20 березня 1943 р. Бастіаніні прийняв німецького посла. Збереглися два звіти про цю зустріч. Один записав із слів Бастіаніні його співробітник Пітромархі. Другий направив у Берлін сам Макензен. Розходячись у деталях, обидва тексти однаково передають суть розмови, що відбулася. Бастіаніні повідомив Макензену, що дуче змінив свою думку і віддав наказ інтернувати всіх євреїв на окупованих італійцями територіях у спеціальний табір, причому цим займатиметься тільки італійська армія. Бастіаніні пояснив здивованому Макензену, що це найкраще рішен-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

СЕРГІЙ ЖАДАН

ня, бо французькі поліцейські могли б допомагати своїм єврейським знайомим, а італійці – неупереджені та незалежні виконавці. Дуче вже підписав наказ командувачеві Четвертої армії про організацію в Савої табору для інтернованих євреїв Франції.

Те, що син знаменитого прусського фельдмаршала Макензена, «старий вояка» і достатньо прямолінійна людина, повірив аргументам Бастіаніні, не дивно. Дивно, що навіть шеф гестапо Мюллер, котрого ніяк не можна заплідозрити в наївності, схвалив план італійців. Мюллер знав багатьох італійських вищих поліцейських чинів і не сумнівався в їхніх антиєврейських настроях. Італійці, як і будь-який народ, не є поголовно праведниками. Історія, як італійці намагалися врятувати євреїв, – це не історія боротьби абсолютного добра зі злом. Це справжня історія реальних людей. І найважливіше в ній – результат. Італійські дипломати, військові і чиновники могли просто не брати участі в порятунку євреїв, що означало би співучасть у їхньому вбивстві. Але багато італійців не змогли зостатися осторонь – і зло цього разу не перемогло.

Концтабір по-італійському

Слово «концтабір» міцно пов'язане у нашій уяві зі страхотнями Освенцима або ГУЛАГу. Умови життя євреїв у таборі під захистом італійців були різночасно відмінними. Італійці організували щось подібне на великий кібуц на європейській землі. Зони в таборі були розділені на кошерні та некошерні. Майже кожна єврейська родина жила в окремому будиночку. Євреям дозволили взяти із собою в табір доволі багато своїх речей, а італійські солдати допомагали літнім і хворим ув'язненим донести речі до їхніх кімнат. До в'язнів охоронці зверталися не інакше, як «синьйор» або «синьйора». Єврейські лікарі організовували в таборі поліклініку, де лікували і жителів сусідніх сіл. У таборі діяла синагога. Один з тих, хто пережив війну, Альберт Шарон, згадував про табір в італійській зоні Франції як про «ідилію». Багато італійських солдатів і офіцерів, розповідав Шарон, приходили на богослужіння в синагоги, щоб послухати прекрасні голоси канторів.

Задля справедливості варто сказати, що зовсім іншими були умови в концентраційних таборах, де італійці утримували тих, хто чинив їм збройний опір, наприклад, словенців.

217

ЄВГЕНІЙ
БЕРКОВИЧ
БАНАЛЬНОСТЬ
ДОБРА, АБО ЯК
ІТАЛІЙСЬКІ
ФАШИСТИ
РЯТУВАЛИ ЄВРЕІВ

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

ПЕРЕВАГИ ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ

В один із днів повернеться весна
З південних регіонів Батьківщини.
Повернеться дзвінка і голосна
Свистулька вітчизняної пташини
Озвучить ферми і фабричні стіни,
І грубий крій солдатського сукна,
І ще багато всякого лайна.

Але печаль лягає на поля,
Нужда голімі розправляє крила,
Доки поет тривожно промовля:
“Я єсть народ, якого правди сила...
Я жінку цю кохав. Вона просила”.

Сумна країна у годину скрут...
Блукає міщанин поміж споруд.
З усталеним природним артистизмом
Говорить, і його словесний труд
Рясніє нездоровим еротизмом
І побутовим антисемітизмом.

Сколотивши босі ноги об стерню,
Старенький Перебендя попід тином
Ячить собі, що, скурвившись на пню,
Лукаві діти у лиху годину
Забули встид, просрали Україну,
Забрили на духовність і борню
І взагалі творять якусь фігну.

Бідує місто... Кинувши фрезу
Робітники на заводському ґанку
Ладнають косяки, бузять бузу,
Розводять спирт, заводять “Варшав’янку”,
І, втерши соплі та скупую слезоу,
Маївку перетворюють на п’янку.

Село мине негода ся тяжка.
Село – це корінь нації, це – води,
Що живлять берег... Молодь на лужку,
Піддавшись сільському ватажку,
Заводить, наворачившись до природи,
Народні сороміцькі хороводи.

Італійські фашисти ніколи не вважали євреїв своїми ворогами. Ба більше, п'ятеро євреїв були в числі фундаторів фашистського руху. В історії Італії Нового часу націоналісти, ліберали і євреї мали спільного ворога – папство і реакційне католицтво. Об'єднання Італії та ліквідація середньовічних єврейських гетто відбувалися одночасно.

Серед простих італійців антисемітизм був поширений значно менше, ніж серед німців або угорців. Євреїв у Італії було трохи менше як 1% населення. Вони не займали провідних становищ ні в банках, ні в торгівлі, ні в промисловості, ні в науці, як було, наприклад, у Німеччині або Угорщині. І хоча серед італійських письменників було чимало євреїв, але в роботах Альберто Моравіа або Карло Леві не було нічого «специфічно єврейського». Асиміляція серед італійських євреїв була настільки сильна, що багато хто і не вважав себе євреєм. Частка змішаних шлюбів євреїв і неєвреїв була в Італії найвищою в Європі – за переписом 1938 р. вона складала 43,7%. «Італійські євреї виглядають не по-єврейськи», – побутував у ті роки жарт. Знаменитий Прімо Леві, котрий став для повоєнної Європи символом тих, хто пережив Голокост, не розлучався в Освенцимі не з Торою, а з томиком Данте.

Граф Ціано – міністр закордонних справ і зять Муссоліні – писав у 1937 р., що в Італії немає «єврейського питання». У перші роки фашистського правління в Італії єврей Альдо Фінці був заступником міністра внутрішніх справ. Інший єврей, Данте Альмансі, був віце-шефом італійської поліції. І таких прикладів можна наводити безліч.

Банальність добра

Серед усіх режимів Європи, що знаходилися під тиском нацистського «нового порядку», проте пручалися знищенню єврейського народу, з Італією можна порівняти тільки Данію. Ганна Арендт у своїй знаменитій книзі «Айхман в Єрусалимі» писала: «Те, що в Данії було результатом прищепленого усвідомлення тих передумов і обов'язків, що гарантують громадянство і незалежність, відбулося в Італії майже автоматично, стало результатом гуманізму, який пронизує всі прошарки древнього і цивілізованого народу». Тут відзначена важлива, але не єдина причина. Про деякі інші ми спробували сказати в цих нотатках.

Варто згадати також, що часто чесноти народжуються з хиб, а злочини виростають із доведених до абсолюту чеснот. Прусія домоглася того, що вдалося досягнути неба-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Але життя ніколи не втрача
Своїх прозорих, гомінких проєкцій.
Стрункий юнак – легке дитя ерекцій –
Хапа за руку втомлене дівча,
І ось вони, аж дня не вистача,
Займаються конспектуванням лекцій,
Зневаживши вимоги контрацепцій.

І лиш зоря на небі пролягла,
Юнак змахне краплину із чола
І молодечо посмішкою блисне:
Бо попри те, дала чи не дала,
У людства вільного є рівних два крила –
Троянди й виноград, красиве і корисне.

СТАНСИ ДО НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ

а
Лілі Марлен, ти не росла у совку,
ти взагалі не знаєш, що це таке – совок,
але батальйони тягнули цю пісню ламку,
ховаючи в ранцях на застібці і на замку
між порнографічних листівок трепетний мамин рядок.

б
Війна почалася у червні, а вже восени,
з понтами прогоцавши літню кампанію, в ніч
відходили «наші», як ніжно себе вони
самі й називали, і, мабуть, немає вини
в такій безпідставній любові до малознайомих облич.

в
Така вже була умова, що їх вела уперед,
така пролетарська сансара, такий православний чин,
щоб кожен в своїй ойкумені сягнувши зірок і планет,
знайшовши предмет любові, любив собі цей предмет,
окрім, звичайно, дебілів і одиноких мужчин.

гатьом суспільствам у світі: практично повністю була викоренена корупція на державній службі. Пруські чиновники служили державі як божеству, але за параграфами інструкцій і циркулярів зникала жива людина.

Італійській бюрократії притаманні необов'язковість і розхристаність, які так дратували німців. Мафія і корупція, карбонарії, масони та єзуїти завжди були типові для італійського суспільства. І в той же час продажність чиновників допомагала рятувати євреїв – за гроші можна було купити свободу і життя, а багата традиція змов допомогла довгий час ігнорувати накази дуче.

Ганні Арендт належить термін «банальність зла», яким вона визначили точні, пунктуальні відповіді Адольфа Айхмана на процесі в Єрусалимі. Те, що рухало італійцями під час порятунку євреїв у роки фашизму, можна було б назвати «банальністю добра». У душах багатьох людей зберігся певний поріг порядності, перейти який вони не могли навіть за наказом дуче. Престиж нації, сумління і людяність виявилися не порожніми словами для багатьох італійців – від простих солдатів до генералів і міністрів.

Змова проти Гітлера 20 липня 1944 р. зазнала краху. Змова проти наказів Муссоліні в 1942 і 1943 роках вияви-

лася успішною. Поки фашисти були в Італії при владі, жоден єврей на контрольованих італійцями землях не був виданий німцям і не постраждав.

Після падіння фашистського режиму і капітуляції Італії для італійських євреїв настали чорні дні. Тільки тоді Айхман і його поплічники отримали змогу схопити і вивезти в табори смерті євреїв із Рима та інших міст Італії.

Коли восени 1943 р. есесівці увійшли в концтабори у Франції, де італійці повинні були охороняти євреїв, то майже нікого з євреїв там не знайшли. Як і в Хорватії, італійські військові, ризикуючи життям, дозволили ув'язненим сховатися. Тисячі євреїв змогли через Ніццу і Марсель відплисти до Америки або Палестини. Багато хто утік в гори Північної Італії або пристав до загонів французького Опору.

У Римі після капітуляції Італії німці активно шукали доказу зрадництва. У міністерстві закордонних справ Італії чиновники спішно палили всі компрометуючі документи. Ось витримка з інтерв'ю, що дав незадовго до своєї смерті Роберто Дуккі, що був високопоставленим співробітником італійського МЗС: «Справи про євреїв у Хорватії, як і інші, більш пізні, були віднесені до суворо таємних. Я тримав їх у моєму броньованому сейфі. Я забрав їх відтіля

219

ЄВГЕНІЙ
БЕРКОВИЧ
БАНАЛЬНІСТЬ
ДОБРА, АБО ЯК
ІТАЛІЙСЬКІ
ФАШИСТИ
РЯТУВАЛИ ЄВРЕЇВ

Г
Але ви врешті з'явилися — діти германських лісів, непосидючі шибайголови райнських трудящих долин, і всі міщани раділи появі цих голосів, за винятком агітатора, котрий вже мирно висів і був один, хто не тішився, був взагалі один.

Г
Наївна і смішна веремія, як в жодному з інших міст. Ось ветхий петлюрівець чистить свій слуховий апарат, ось збуджені комсомолки до співу виказують хист, і з братськими хлібом-сіллю ставши на повен зріст, з бантами на вишиванці виходить коляборант.

Д
Ви дбали про місто, листівками всіявши брук, і хай мародеру дрижав його згорблений карк; відкрили «Просвіту», зчиняючи гамір і грюк, зібрали до зоопарку вцілілих радянських тварюк, хоч на фіг кому потрібен він був — цей ваш зоопарк.

Е
Ті піонери-юннати, які вам писали вірша, та вчителька мови, котра пускала вас на постій,— вони ще сплатять офіру за всіх, хто від них вируша, ось вона, діти, слов'янська психоделічна душа — знаєш, який буде вжинок, але таки спробуй, посій.

Є
Скажіть запальному хлопчині, який промерзав до тла в зимовій редакції, вірячи, що це іще не кінець, коли ви йшли з цього міста, з його води і тепла, скажіть, чи крапля сумління хоч раз по тім затекла до ваших холодних німецько-фашистських сердець?

Ж
І навіть можна не знати природи якихось речей, але, якщо вже відверто, без соплів і без образ — попри усю непруху, попри тугу, ачей, невже ви самі не бачили, невже не мали очей, що райх ваш — фата моргана, і фюрер ваш — підарас...

дев'ятого або десятого вересня 1943 р., коли ми спалювали архіви МЗС. Я вирішив ці справи не спалювати, а забрати їх додому, бо вважав, що було б добре, аби люди дізналися, що ми поводитися порядно».

Після закінчення війни італійці, котрі повернулися з совецького полону, розповідали, що ставлення до них у таборах було кращим, аніж до полонених німців, бо італійці не брали участі в масових убивствах мирного населення. Змовники, які рятували євреїв у Італії, Югославії, Греції та Франції, зіграли в цьому не останню роль.

Переклав Андрій Павлишин

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

з

Адже біль цього міста вже не звести до ладу,
не стихити цю відразу до всіх, хто його здавав,
тому і я краще здохну, чи просто так упаду
на площу його свободи — виснажену і руду,
аніж відійду від коріння його наркотичних трав.

и

Лише нерухоме небо, небо собі згори
лінзами богородиці зазира до осель...
Гріються шоколадки у руках дівчорі,
пахне драпом в учительській, дощ заливає двори,
гелікоптер пролітає, мов мандрівний журавель.

СЕРГІЙ ЖАДАН
ВІРШІ

ПЕРЕЛІК СЕМІНАРІВ ТА КОНФЕРЕНЦІЙ,
ОРГАНІЗОВАНИХ ГРОМАДСЬКОЮ
ОРГАНІЗАЦІЄЮ «НЕЗАЛЕЖНИЙ
КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС «І»
У РАМКАХ ПРОЕКТУ
«РОЗМОВИ ПРО КОРДОНИ»

СЕМІНАРИ:

1. МОДЕЛІ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ СПІВПРАЦІ.
Т.ВОЗНЯК (ЛЬВІВ, ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ФОРУМ)
2. ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ 1918-1953.
А.ПАВЛИШИН (ЛЬВІВ, МІЖНАРОДНА АМНІСТІЯ)
3. ПІВСТОЛІТТЯ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО
КОРДОНУ — З УКРАЇНСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ ТОЧКИ ЗОРУ.
О.ПОГРАНИЧНИЙ (ЛЬВІВ, РАДІО «ЛЬВІВСЬКА ХВИЛЯ»)
4. МИТРОПОЛИТ ГРАФ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ.
А.ШКРАБ'ЮК (ЛЬВІВ, ПЕРЕКЛАДАЧ)
5. ВНУТРІШНІ ТА ЗОВНІШНІ КОРДОНИ ГАЛИЧИНИ.
О.ТУРІЙ (ЛЬВІВ, ДИРЕКТОР ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ ЦЕРКВИ)
6. НА МЕЖІ ТРЬОХ КРАЇН: ГУЦУЛЬЩИНА.
Н.БАБАЛИК (ЛЬВІВ, ЦЕНТР ГУМАНІТАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ)
7. ПРОСУВАННЯ ЕС НА СХІД. УКРАЇНСЬКА ПОЗИЦІЯ.
Т.ВОЗНЯК (ЛЬВІВ, ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ФОРУМ)
8. НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ПОЛЬЩІ.
А.КИРЧІВ (ЛЬВІВ, ЛЬВІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ)
9. ЧОМУ НЕ ВІДБУВСЯ ПРАВИЙ РУХ В УКРАЇНІ.
О.БАГАН (ДРОГОБИЧ, ДРОГОБИЦЬКИЙ ПЕДІНСТИТУТ)
10. ПРОБЛЕМА РЕЛІГІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ
ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА.
М.МАРИНОВИЧ (ДРОГОБИЧ, МІЖНАРОДНА АМНІСТІЯ)
11. НОВА ТЕОНОМІЯ — ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЇ
РИТУАЛІВ В СВІТЛІ РЕКОНСТРУКЦІЇ ОДНОГО ВЧЕННЯ.
А.ЩЕРБАТЮК (ВІННИЦЯ, ЛІТЕРАТОР)
12. ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ СТОСУНКИ НА
СУЧАСНОМУ ЕТАПІ. Б.ГУДЬ (ЛЬВІВ, ЦЕНТР ДОСЛІДЖЕННЯ
ПОЛЬЩІ)
13. СТЕРЕОТИП ПОЛЯКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МЕНТАЛЬНОСТІ:
ЗМІНИ ЧИ КОНСЕРВАЦІЯ.
Г.ЧОПИК (ЛЬВІВ, ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ)
14. СТЕРЕОТИП УКРАЇНЦЯ У НІМЕЦЬКІЙ МАСОВІЙ
СВІДОМОСТІ. В.ВЕНДЛЯНД (ЛЯЙПЦІГ)
15. ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНА ЕВРОПА ПІСЛЯ ЗАКІНЧЕННЯ
«ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ». П.АССНЕР (ПАРИЖ, ІНСТИТУТ
ПОЛІТИЧНИХ НАУК)
16. РОЗВИТОК ПРОЕКТУ «РОЗМОВИ ПРО КОРДОНИ».
(ЛЬВІВ-БЕРЛІН)
17. ЛУЖИЦЬКІ СОРБИ — ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ ЕТНІЧНОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ. ДІТРІХ ШОЛЬЦЕ (БУДИШИН, МАТИЦЯ СЕРБ-
СЬКА)
18. МІЖ УНІВЕРСАЛЬНИМ І НАЦІОНАЛЬНИМ: РЕАЛІЇ НОВОЇ

ЕВРОПИ ТА ПОШУКИ НОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ПОСТКОМУ-
НІСТИЧНИХ СУСПІЛЬСТВАХ. Я.ЕЛСБЕРґС (РИГА, ПИСЬМЕН-
НИК)

19. ГАЛИЦЬКА КОМПОЗИТОРСЬКА ШКОЛА В КОНТЕКСТІ
ЗАГАЛЬНОУКРАЇНСЬКОГО КУЛЬТУРОТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ
XIX – XX СТОЛІТЬ. УНІВЕРСАЛЬНА МОВА МУЗИКИ ТА НАЦІО-
НАЛЬНА КУЛЬТУРА. О.КОЗАРЕНКО (ЛЬВІВ, ВИЩИЙ ДЕРЖАВ-
НИЙ МУЗИЧНИЙ ІНСТИТУТ ІМ. М.ЛИСЕНКА)
20. СЕРБІЯ – ВЕЛИКА ТАІНА. ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ТА
ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТИ. І.ЛУЧУК (ЛЬВІВ, ЛЬВІВСЬКА
БОГОСЛОВСЬКА АКАДЕМІЯ)
21. СЕРБСЬКА ЛІТЕРАТУРА ЯК ДЗЕРКАЛО БАЛКАНСЬКОЇ
ДРАМИ. А.ТАТАРЕНКО (ЛЬВІВ, ЛЬВІВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ)
22. ІСЛАМСЬКИЙ ФУНДАМЕНТАЛІЗМ І ДЕСТРУКЦІЯ РОСІЇ.
А.ЩЕРБАТЮК (ВІННИЧИНА, ПИСЬМЕННИК)
23. ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІ МЕТОДИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ
БОРОТЬБИ. Л.ЛЕОНТЬЄВА (ЛЬВІВ, ДЕРЖАВНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»)
24. УКРАЇНСЬКІ ПРАВИ: ЗАПЕКЛА БОРОТЬБА ЗА
МАРГІНЕС. К.БОНДАРЕНКО (ЛЬВІВ, АНАЛІТИЧНИЙ ЦЕНТР
«НОВА ХВИЛЯ»)

КОНФЕРЕНЦІЇ:

КОНФЕРЕНЦІЯ: РОЗМОВИ ПРО КОРДОНИ. ФРАЙБУРґ,
ЖОВТЕНЬ 1997

КОНФЕРЕНЦІЯ: РОЗМОВИ ПРО КОРДОНИ.
ЛЬВІВ, ЧЕРВЕНЬ 1998

КОНФЕРЕНЦІЯ ЗА УЧАСТЮ ЗБІГНЕВА БЖЕЗІНСЬКОГО:
УКРАЇНА-ПОЛЬЩА — РОЛЬ ТА МІСЦЕ У ЕВРОПЕЙСЬКІЙ
ІНТЕГРАЦІЇ. ЛЬВІВ, ВЕРЕСЕНЬ 1998

КРУГЛИЙ СТІЛ ЗА УЧАСТЮ МАРКА СІВЦА, КЕРІВНИКА
БЮРО РАДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ПОЛЬЩІ: УКРАЇН-
СЬКО-ПОЛЬСЬКІ СТОСУНКИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ.
ЛЬВІВ, ЖОВТЕНЬ 1998

СЕМІНАР: ПОЛІЕТНІЧНІСТЬ ЕВРОПИ ТА НАЦІОНАЛЬНА
ЛІТЕРАТУРА. ЛЬВІВ, ГРУДЕНЬ 1998

**У РАМКАХ ПРОГРАМИ ВИПУЩЕНО ЧИСЛА НЕЗАЛЕЖНОГО
КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ЖУРНАЛУ « І »:**

№10 УКРАЇНА-ПОЛЬЩА. НАПРИКІНЦІ СТОЛІТТЯ, ЛЮТИЙ 1998

№11 УКРАЇНА-ПОЛЬЩА. РОЗМОВИ ПРО КОРДОНИ, ТРАВЕНЬ
1998

**№12 УКРАЇНА-ПОЛЬЩА-ФРАНЦІЯ-НІМЕЧЧИНА. РОЗМОВИ ПРО
КОРДОНИ-2,** ЖОВТЕНЬ 1998

№13 НОВА ЕВРОПА. ЄДНІСТЬ У РОЗМАЙТТІ, ГРУДЕНЬ 1998

**№14 УКРАЇНА-ПОЛЬЩА. РОЛЬ ТА МІСЦЕ У ЕВРОПЕЙСЬКІЙ
ІНТЕГРАЦІЇ,** ЛЮТИЙ 1999

№15 ЮГОСЛАВІЯ, КОСОВО, ЕВРОПА, ГРУДЕНЬ 1999

№16 ПРАВИ ТА ЕВРОПА, ТРАВЕНЬ 2000

АВТОРИ ЧИСЛА:

Андерсон Бенедикт (Anderson Benedict) — професор політичних наук Корнельського університету (США), дослідник націоналізму в етнокультурному контексті, автор відомих книг *Мова і влада: Студії над політичною культурою Індонезії* (1990), *Уявні спільноти: Міркування про походження і поширення націоналізму* (1991)

Арендт Ганна (Arendt Hannah), 1906-1975, американський філософ, політолог, соціолог, учениця М.Гайдеггера, Е.Гуссерля та К.Ясперса; професор Чиказького університету; автор відомих досліджень природи тоталітаризму *Витоки тоталітаризму, Банальність зла: Айхман в Єрусалимі* та ін.

Балинський Ігор — співробітник Центру гуманітарних досліджень Львівського Національного університету ім. І.Франка, викладач Львівської Богословської академії

Батенко Тарас — нар. 1974, кандидат політичних наук, викладач кафедри політології філософського факультету Львівського Національного університету ім. І.Франка, заступник директора Центру політичних досліджень «Нова Хвиля»; автор численних публікацій, в т.ч. книг *Опозиційна особистість. Друга половина XX століття* (1997), *Анатоль Вахнянин* (1998), *Я повстаю, отже я існую* (1999)

Бенн Готтфрід (Benn Gottfried), 1886-1956, видатний німецький поет-експресіоніст, за фахом лікар; як військовий медик брав участь у двох світових війнах; у 1933 виступив на підтримку нацистів, але пізніше різко критикував їх за переслідування поетів-авангардистів, тому в 1938 був виключений з фахових організацій німецьких лікарів і поетів; пізня слава прийшла до нього у 1948 після публікації його віршів на батьківщині матері — у Швейцарії

Беркович Євгеній — публіцист, журналіст, який пише переважно на єврейську проблематику, у 1995 емігрував з Росії до Німеччини, живе й працює в Ганновері (e-mail: Evgheni.Berkovitch@T-Online.de)

Бондаренко Кость — нар. 1969, кандидат історичних наук, керівник Центру політичних досліджень «Нова хвиля» (Львів) kost@nw.lviv.net

Вайнштейн Григорій (Вайнштейн Григорій) — доктор історичних наук, провідний науковий співробітник Центру порівняльних соціально-економічних і соціально-політичних досліджень Інституту світової економіки та міжнародних стосунків (ІМЭМО) РАН; фахівець з соціально-психологічних проблем розвинутого індустріального суспільства

Войцеховський Томаш (Wojciechowski Tomasz) — польський журналіст, кореспондент журналу *Wprost* у Відні

Гантінгтон Семюел (Huntington Samuel) — американський політолог, професор університету Альберта Дж. Везергеда, директор інституту стратегічних досліджень імені Джона Оліна в Гарварді; автор численних праць з політології, в т.ч. *Третя хвиля: демократизація наприкінці двадцятого століття* (1991), *Конфлікт цивілізацій та переділ світового ладу* (1996)

Дашкевич Ярослав — нар. 1926, доктор історичних наук, професор, член НТШ, керівник Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України; автор концептуальних праць про українську історію, культуру, методологію науки

Дугін Александр (Дугин Александр) — нар. 1962, російський політолог і політик, докладніше про нього на с. 159 цього числа

Еко Умберто (Eco Umberto) — нар. 1932, італійський семіотик, естетик і письменник, професор Болонського університету, знаний завдяки постмодерністським романам *Ім'я троянд*, *Маятник Фуко*, *Острів останнього дня*, численним публікаціям есеїв на культурологічну тематику

Жадан Сергій — нар. 1974, український поет (Харків), член гурту *Червона фіра*

Зайцев Олександр — нар. 1964, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Українського державного лісотехнічного університету

Йост Ганс Ульріх (Jost Hans Ulrich) — швейцарський публіцист і політолог, автор книг *Die reaktionaere Avantgarde* (1992), *Europa und die Schweiz. Europarat, Supranationalitaet und schweizerische Unabhaengigkeit, 1945-1950* (1999)

Кирчів Андрій — нар. 1964, політолог, журналіст, фотохудожник, директор центру громадських зв'язків Львівського Національного університету ім. І.Франка

Кісь Роман — політолог, етнолог, науковий співробітник Інституту народознавства (Львів), автор книги *Кінець Третього Риму*

Колаковський Лешек (Kolakowski Leszek) — нар. 1927, видатний польський філософ, професор Варшавського та Оксфордського університетів, автор численних творів з історії філософії, методології пізнання, філософії релігії

Коломійченко Елена (Коломийченко Елена) — нар. 1953 у Києві, журналіст, співробітник російської служби Радіо Свобода (Прага), співредактор програми *Континент Європа*

Левада Юрій (Левада Юрій) — доктор філософських наук, директор Всеросійського центру вивчення громадської думки (ВЦИОМ), автор низки книг і статей

про політичні проблеми сучасності, соціології, громадської думки

Лакер Волтер (Laqueur Walter), нар. 1921 у Вроцлаві, видатний американський історик і політолог, професор багатьох університетів (у т.ч. Гарвардського та Чиказького); автор книг *Росія і Німеччина, Європа після Гітлера, Історія сіонізму, Європа та Совецький Союз, Фашизм: учора, сьогодні, завтра* та ін.

Міколейко Збігнєв (Zbigniew Mikolejko) — польський філософ релігії та есеїст, працівник Інституту філософії та соціології ПАН, фелло Американської Академії в Римі (1996), викладач філософії та логіки у Вищій школі прикладної інформатики та управління

Міхайлов Міхайло — югославський письменник, філософ, релігійний мислитель з родини російських емігрантів «першої хвилі»; у 1965-1978 неодноразово ув'язнений за інакодумство, спроби заснувати самвидавний часопис; з 1978 у США, з 1980 голова Ради Демократичного Інтернаціоналу; пише переважно російською *Літо московське, Російські теми, Підпільні нотатки*

Овен Урсула (Owen Ursula) — редактор журналу *Index of Censorship* (Лондон, Велика Британія)

Панковський Рафал (Pankowski Rafal) — нар. 1976, польський історик та громадський діяч, редактор антифашистського журналу *Nigdy Wiecej*, автор книг про історію та ідеологію ультрарішавських угруповань у Польщі та Західній Європі

Пекич Борислав (Пекич Борислав), 1930-1992, провідний сербський письменник, драматург, кіносценарист; автор численних романів, визнаних кращими у 80-і роки, у т.ч. семитомної епопеї *Золоте Руно*, трилерів *Сказ, с/ф 1999, Атлантида*; багато років прожив у еміграції у Великій Британії; член-кореспондент Сербської АН, керівник югославського ПЕН-клубу, позаштатний коментатор сербохорватської служби ВВС, один із засновників та керівників Демократичної партії

Попович Мирослав — нар. 1930, член-кореспондент НАНУ, доктор філософії, професор Національного університету Києво-Могилянська Академія, голова Українського філософського товариства; численні праці з логіки, мітології, філософії науки, історії культури

Прібиловський Владімір — російський історик і політолог, президент Інформаційно-дослідницького центру *Панорама*; візантолог; автор книг *Словник нових політичних партій Росії, Сто політиків Росії* тощо

Семюток Орест — кандидат політологічних наук, перекладач-германіст, викладач кафедри журналістики Львівського Національного університету ім. І.Франка

Громадська організація *Незалежний культурологічний часопис «І»* є недержавною громадською організацією, що займається проблемами культурології, політології, філософії. Головними напрямками її діяльності є вивчення міжетнічних стосунків, проблем цивілізаційних розламів, формування європейської ідентичності, сучасного політичного дискурсу. З творенням часопису співдіє постійний семінар — *Діалог над кордонами*, що досліджує проблеми культурного та політичного прикордоння. Водночас організація займається видавничою діяльністю — випуском квартальника *Незалежний культурологічний часопис «І»*, книг відомих політологів та культурологів України. Тематикою останніх чисел квартальника є проблеми українсько-польських, українсько-єврейських, українсько-російських стосунків, поставрійського культурно-політичного світу. Керівником організації та редактором часопису є львівський культуролог та політолог Тарас Возняк.

The Independent cultural journal «І» is a non-governmental public organisation, that targets at problems of philosophy, political studies, culture. Main areas of its activities are studying inter-ethnic relations, questioning civilization fracture, defining European identity, provoking contemporary political discourse. Ongoing seminar *Dialog over frontiers* that examines cultural and political issues of frontier zones, is one of the basic activities of the journal. At the same time the organisation is involved into publishing: it brings out a quarterly *Independent cultural journal «І»*, and books of prominent Ukrainian politics and culture researchers. Themes of the recent issues of the journal are problems of Ukrainian-Polish, Ukrainian-Jewish, Ukrainian-Russian relationships, problems of post-Austrian cultural and political world. The Chairman of the organisation and the chief editor of the journal is Mr. Taras Wozniak, Lviv culture and political scientist.

L'Association *La Revue independante culturelle «І»* est une organisation non-gouvernementale qui traite de themes culturels, politiques, philisophiques. Le domaine essentiel de son activite est l'etude des relations entre ethnies, problemes de "decalages" entre civilisations, formation de l'identite europeenne, discours politique contemporan. La Revue organise le seminaire *Dialogue par dela les frontieres* qui etudie les problemes des frontieres politiques et culturelles. En meme temps, l'association s'occupe de l'edition du trimestriel *La Revue independante culturelle «І»* ainsi que de livres de personnalites du monde de la culture et de politologues ukrainiens eminents. La thematique des derniers tirages du trimestriel englobe les problemes des relations ukraïno-polonaises, ukraïno-juives, ukraïno-russes ainsi que l'ambiance politique et culturelle postautrichienne. Le President de l'association et le redacteur de la Revue est l'homme de culture et politologue lvivien Taras Vozniak..

Die Organisation *Unabhaengige Kulturologische Zeitschrift «І»* ist eine nichtstaatliche oeffentliche Organisation; sie behandelt Themen aus Kultur, Politik, Philisophie. Schwehrpunkt der Aktivitaeten liegt auf der Erforschung zwischenethnischer Beziehungen, der Probleme der Zivilisationsbrueche, der Entwicklung einer europaeischen Identitaet und eines modernen politischen Diskurses. Weiterhin organisiert die Zeitschrift das Seminar *Gespraech ueber Grenzen*, das sich mit den politischen und kulturellen Problemen unterschiedlicher Grenzgebiete beschaeftigt. Die Organisation publiziert als Vierteljahresschrift die *Unabhaengige Kulturologische Zeitschrift «І»* sowie Buecher von bekannten ukrainischen Politik- und Kulturwissenschaftlern. Die letzten Ausgaben der Vierteljahresschrift waren den Problemen der ukrainisch-polnischen, der ukrainisch-juedischen, der ukrainisch-russischen Beziehungen sowie der post-habsburgischen Welt gewidmet. Leiter der NGO und Chefredakteur der Zeitschrift ist der Lviver Kultur- und Politikwissenschaftler Taras Wozniak.

